

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AA. RASCH

NIELS RYBERG

1725-1804

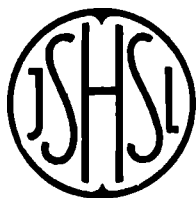
UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1964

AA. RASCH
NIELS RYBERG

1725 - 1804

Fra bondedreng til handelsfyrste

Skrifter udgivet af
JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

12

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1964

Udgivet med støtte af
STATENS ALMINDELIGE VIDENSKABSFOND

Omslagsbillede:
Niels Ryberg 1797. Stik af G. L. Lahde
efter maleri af Jens Juel

PRINTED IN DENMARK BY NORDJYLLANDS BOGTRYKKERI

INDHOLD

Forord	s. 5
I. <i>Ryberg 1725—1763</i>	s. 7
1. Niels Rybergs barndom og ungdom	s. 9
2. Firmaet Ryberg & Thygesen	s. 25
3. Handel, fragtfart og forsikringer 1756—1763 ...	s. 45
4. Kødleverancer til Frankrig	s. 58
5. Direktør for handelen på Island og Finmarken ...	s. 66
II. <i>Rybergs handels- og embedsvirksomhed 1764—1804</i> ...	s. 81
6. Firmaet og dets bygninger	s. 83
7. Handel med indenlandske varer	s. 93
8. Rybergs leverancer til Søetaten	s. 99
9. Handel med europæiske varer	s. 108
10. Vestindisk handel	s. 122
11. Handel med U S A	s. 141
12. Handel med asiatiske varer	s. 155
13. Oplaget på Færøerne 1766—1795	s. 170
14. Rederivirksomhed og fragtfart	s. 175
15. Ryberg og kompagnierne	s. 180
16. Ryberg som assurandør	s. 200
17. Ryberg som bankmand	s. 219
18. Ryberg som fabrikant	s. 232
19. Kommissioner og tillidshverv	s. 244
20. Rådgiver for staten	s. 253
21. Direktør for fattigvæsenet	s. 263
22. Medlem af Kommercedeputationen	s. 277
III. <i>Ryberg som godsejer</i>	s. 281
23. Frederiksgave gods og dets bønder	s. 283
24. Driften af Frederiksgave	s. 303
25. Frederiksgaves hovedbygning og have	s. 316
26. Øbjerggård	s. 324

IV. <i>Rybergs privatliv og finanser</i>	s. 335
27. Ryberg privat	s. 337
28. Rybergs finanser	s. 355
Slutning	s. 366
Bilag	s. 379
Noter og henvisninger	s. 385
Litteraturliste	s. 413
Person- og stedregister	s. 419

FORORD

Under tidligere studier i det 18. århundredes økonomiske historie har jeg gang på gang mødt navnet Niels Ryberg. Denne store handelsmand virkede i Asiatisk Kompagni, og jeg fandt ham i farten på Isle de France og i handelen på både Ost- og Vestindien. – I *J. O. Bro-Jørgensens* store skildring af det danske forsikringsvæsens historie er han med rette fremhævet som en af dansk assurances pionerer, men derudover er hans liv behandlet mærkværdigt lidt i litteraturen. Han er vel omtalt adskillige steder, men kort og mest i forbindelse med Asiatisk Kompagni, og de fleste oplysninger om ham stammer fra en kortfattet biografi, der udkom endnu i hans levetid.

Det stod mig klart, at Ryberg på mange måder havde været en ledende skikkelse i Danmarks økonomiske liv i det 18. århundrede, og det var derfor fristende at søge at skrive hans biografi. Lysten hæmmedes dog af den omstændighed, at såvel hans privatarkiv som forretningsarkivet er gået tabt, i lighed med de fleste andre forretningsarkiver fra den florissante tid. Jeg måtte derfor regne med, at hele skildringen måtte bygges på det, der kunne hentes fra myndighedernes arkiver, og jeg frygtede derfor, at resultatet ville blive magert. Det viste sig dog, at der ad denne vej kunne fremdrages en hel del, og dertil fandtes et meget givende materiale i Kurantbankens og kompagniernes arkiver, således at det blev muligt at give et forhåbentligt nogenlunde klart billede af hans karriere i forretningslivet, sådan at forstå, at det kan spores, hvilke varer han har hand-

let med livet igennem. For visse handelsgrenes vedkommende blev det endog muligt at fremdrage en del tal for hans omsætning. Endelig gav Frederiksgaves godsarkiv gode oplysninger om hans virke som godsejer.

Materialet har dog ikke tilladt at give svar på alle de spørgsmål, der kan stilles i forbindelse med Rybergs virke, og navnlig har mangelen på regnskaber fra hans firma gjort det vanskeligt at belyse hans pengeforhold, herunder det vigtige spørgsmål, om han var afhængig af udenlandsk kapital. Begrænset er det ligeledes, hvad der kan drages frem om hans private liv.

For støtte til udarbejdelse af bogen bringer jeg den *Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse* min ærbødige tak. Jeg retter ligeledes en varm tak til *Statens almindelige Videnskabsfond*, der har ydet tilskud til bogens trykning, og til *Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur*, der har påtaget sig udgivelsen, ligesom jeg takker kolleger ved Rigsarkivet og andre, der har givet mig konkrete oplysninger og nyttig inspiration.

Aa. Rasch.

I

RYBERG 1725 – 1763

1. NIELS RYBERGS BARNDOM OG UNGDOM

I Rybjerg sogn i Sallings Nørre Herred, under det daværende Skivehus amt fødtes 1725 en dreng, der ved dåben den 16. september blev kaldt Niels. Som dengang almindeligt blev noget så underordnet som fødselsdatoen ikke angivet i kirkebogen, først langt senere er der med en anden hånd tilføjet »d. 14. september.«¹ Samme dato angives på et stik fra 1797. Vi kan da vel gå ud fra, at denne dato er fødselsdatoen, så meget mere, som det var datidens skik at lade børnene døbe ganske kort efter fødslen.

Ved dåbsangivelsen er desuden, med en tredje hånd, skrevet: »Denne Niels Ryberg blev conferenceraad og etablerede det største huus, som nogensinde har været i Danmark«. Endelig er tilføjet: »Død 29. august 1804«. Alt i alt en kort biografi, fra vugge til grav. Lokalpatriotismen anes i den; denne person har interesseret sognet, været meget omtalt på egnen.

Dette er imidlertid ikke det eneste vidnesbyrd i kirkebogen om, hvor meget drengen Niels' skæbne har beskæftiget samtiden og den nærmeste eftertid. På et af dens forreste blade er noteret: »Blant mærkeligheder ved denne kirkebog maae anføres, at pag. 49 b findes fødselsdatum den 14. september 1725 til Niels Ryberg, der dannede eet af de rigeste og meest agtede handelshuse i Europa, hvis forbindelser og virksomhed naaede til alle verdensdele og som døde 29. aug. 1804 som conferenceraad«. I modsætning til de andre indførsler er denne signeret.² Det er sognets præst fra 1830 til 1845, Niels Munk Plum, der har indsat den.³

Det lyder såvist også opsigtsvækkende, at en bondesøn, født 1725 i et afsides sogn i Salling, skulle have nået en sådan position, at han endte som konferensråd og ejer af et verdensomspændende handelshus. Hvis det er rigtigt, er det forståeligt, at han er blevet husket og beundret på sin fødeegn. – Men passer det? er den korte biografi rigtig? – Vi skal i denne bog søge at besvare disse spørgsmål og følge Niels Bertelsen Rybergs liv fra fødsel til død for at nå til klarhed over, om kirkebogens udsagn er sande, eller om de blot skyldes en lokalpatriotisk overdrivelse og manglende viden om forholdene i Københavns handelsverden.

Om drengen Niels' forældre og familieforhold ved vi ikke ret meget. Dåbstilførslen lyder kun: »Bertel Christensens søn i Ryberg . . .«⁴ Fra senere kilder, således notitsen om hans moders begravelse, der findes i Harre kirkebog 1764⁵, ved vi, at hun hed Vibeke Nielsdatter. Hun var datter af en Niels Møller i Torp i Åsted sogn i det nordligste Salling, hvor hun sammen med en tvillingsøster blev døbt den 11. oktober 1691.⁶ Faderen Niels Møller var fæstebonde – der var ikke selvejere i sognet – og han var ikke møller, dem var der nemlig heller ingen af. Vibekes moder er ved en søns dåb i 1693 i kirkebogen nævnt ved navn: Anna Villadsdatter. Foruden den da døbte søn, der hed Villads efter morfaderen, havde parret i alt fald endnu en søn, Axel, der fødtes 1699⁷ og levede til 1775. Han drog som ung til Ålborg, hvor han stiftede en købmandsforretning, der med tiden blev meget betydelig.⁸ Købmandsblod har der altså været i slægten, og to af søsteren Vibekes sønner fik det i arv.

Åsted kirkebog angiver tillige, at Vibeke Nielsdatter den 28. september 1714, altså knap 23 år gammel, blev trolovet med Bertel Christensen af Ryberg og gift med ham den 29. oktober samme år.⁹ Om hans familieforhold ved vi kun lidt. Rybjerg sogns kirkebog begynder nemlig først 1697, og han må efter aldersangivelsen ved sin død 1764 være født 1691 eller 1692.¹⁰

I 1717, da hans gård, »Storgård«, matrikelnummer 3 i byen, af kronen blev solgt til ejeren af godset Nørgård, Laurs Erichsen, nævnes det, at Bertel Christensen »nu« bruger gården sammen med en Christen Sørensen. Af ældre jordebøger fremgår, at denne sidste tidligere har drevet gården sammen med en Christen Jensen, muligvis Niels Rybergs farfader, siden hans ældste broder blev døbt Christen. Christen Jensen havde haft dette fæstemål siden engang mellem 1680

og 1687. Gården var temmelig stor. I 1688-matriklen ansattes den til lidt over 9 tdr. hartkorn, men reduceredes senere til 7 tdr. og 3 skæpper hartkorn. Bertel Christensen og hans kone har antagelig fæstet gården mellem deres ægteskab i 1714 og salget 1717.¹¹

Med årene fik de et stort antal børn. Den første indførsel om en dåb i Rybjerg sogns kirkebog er allerede den 4. november 1714, da de fik en datter døbt Kirsten, vel efter farmoderen. Det næste barn, en pige, havde de i kirke den 23. december 1716, men der er ikke noteret noget navn, og datteren døde et halvt år efter og blev begravet den 13. juli 1717. Det næste barn, igen en datter, blev holdt over dåben den 7. juni 1718. Hun blev kaldt Anne efter mormoderen. 13. januar 1721 døbt en søn, der blev kaldt Christen, vel efter farfaderen. Han døde imidlertid allerede i juli 1726. I mellemtiden var der arriveret endnu to børn, datteren Kiersten, der blev døbt den 14. marts 1723, og Niels, der blev født den 14. september 1725 og altså fik navn efter morfaderen. I 1728, dominica judicate, som var den 14. marts, døbt en søn, Christen, med samme navn som den kort før afdøde. Den 8. oktober 1730 døbt datteren Dorete, den 21. juni 1733 en datter Mette, og den 19. februar 1736 endnu en datter, der blev kaldt Maren. Det var, fordelt over 20 år, ialt ti børn, hvoraf to døde som små, ret normale tal efter tidens forhold.¹²

Om børnenes opvækst og skolegang vides intet, udover at en meget senere kilde beretter, at Niels Ryberg skulle have haft en lærer, som han havde været knyttet nært til.¹³ Om familiens økonomiske forhold ved vi heller ikke meget. Det siges, at faderen var hoveri-pligtig, og at sønnerne var vokset op ved bondearbejde og i trange kår.¹⁴ De har vel næppe været bedre, end de var for flertallet af fæstere på denne tid, hvor Danmark var ramt af en ødelæggende landbrugskrise efter krigene i Norden og i Europa, den store nordiske krig og den spanske arvefølgekrig. Selv om Salling har ord for at være en god og fed landsdel, synes dens bønders kår dengang ikke at have været stort bedre end andetsteds. Derpå tyder i alt fald den beretning, som amtmanden over Skivehus amt i 1735 afgav om tilstanden i amtet: »Benævnte Skivehuus ampt udi Viborg stift, som af Limfiorden paa de 3 sider er omgiven, er i almindelighed ickun af maadelig og meste parten ringe tilstand . . . – . . . Indbyggernes handel (dvs. erhverv) bestaar udi aggerdyrkelse, og de som boer nest

om ved fiordsiden, søger tillige deris næring af fiskerie« . . . »Amp-tets indvaanere saaevel proprietarierne, som den mennige almue, haver merkelig aftaget og forringes daglig, hvortil ieg ej andet kan see, end at io aarsagerne ere følgende: 1. Er districten udi almindelighed saa høyt udi hartkorn anslagen, at det falder dem fast tungt, de kongel. contributioner at udrede, hvorover noget goeds Hans Kongelig Mayst er hiemfalden, deels og staaer øde, hvoraf proprietarierne aarlig svarer skatterne, og derudover ogsaa aarlig self forringes«. Videre anfører amtmanden, at gårdene savner græsning, så bønderne er afhængige af havreavlen til opfødning af kreaturer. Svigter den, må de sælge dyrene, hvorved gårdenes værdi yderligere går ned, og det varer år, før de kommer til kræfter igen. Som tredje årsag til nedgangen angiver han den lave pris, der betales for bøndernes produkter, når de skal sælges. Det var en klage, der havde gyldighed for hele landet dengang. Mere lokal var den ulempe, at bønderne i Salling manglede brændsel, som de måtte købe langvejs fra. – Som svar på det sidste af de spørgsmål, som Rentekammeret i København havde stillet, nemlig om der var mangel på indbyggere til at drive agerbruget, svarede amtmanden, at dette egentlig ikke var tilfældet, dog . . . »af ung mandkiøn er ej saa stoer ofverflødig-hed her i districten, som vel var at ønske.«¹⁵

Tilstanden kunne altså langt fra beskrives som ideel. Kun i spørgs-målet om mængden af indbyggere udtrykker amtmanden på Skivehus sig knap så pessimistisk som adskillige af hans kolleger i deres samtidige indberetninger. – Men når det var så lidet indbringende at være bonde, som tilfældet var, blev det en naturlig følge, at ungdommen på landet under herremændenes højlydte klager forlod landbruget i så stort tal, at det blev vanskeligt at besætte ledig-blevne gårde. Karlene stak af, når de kunne. De drog til købstæderne, til København, til Norge eller udlandet, når de kunne se deres fordel derved.¹⁶ Som bekendt var det denne for godsejerne og for landets hovederhvervs trivsel så katastrofale situation, der i 1733 førte til indførelsen af stavnsbåndet.

Bertel Christensens børn i Rybjerg var heller ikke upåvirkede af den almindelige trang til at forlade landbruget. Den ældste datter, Kirsten, blev i Ålborg gift med en skomager og døde dér i 1788. Mette flyttede ligeledes til Ålborg, blev gift dér og døde i byen i 1804, medens Maren, den yngste af dem, i en ret sen alder i 1771

blev gift med Laur. Nielsen Arrøe, der fra 1770 til 1810 var sognepræst til Hjerk og Harre sogne i Salling.¹⁷

De to brødre Niels og Christen tog ligeledes til Ålborg. Christen blev der til sin død, men for Niels blev denne by, der var en af Danmarks førende handelsstæder, navnlig ved sin forbindelse med Norge, dog kun en station på vejen til en større karriere.

Om brødrenes flugt til byen har vi tilfældigvis en beretning. Den stammer fra den senere så fortjente statsminister Ove Malling, der var født på Åstrup gods, der ejedes af hans fader Peter Malling. Til dette gods hørte i 1764 33 gårde i Rybjerg sogn, medens Mads Hustrup på gården Eskjær ejede andre 10 bønder i Rybjerg.¹⁸

I høj alder skrev Ove Malling nogle »optegnelser om sit levned og sin samtid«, der 1852 blev trykt.¹⁹ Udgiveren mener, at de er blevet til omtrent 30 år tidligere, altså omkring 1822. Et afsnit i dem er en skildring af bondestanden i Salling ca. 1750, og heri beretter Malling bl. andet om bønderkarlenes rømningslyst og frygt for soldatertjenesten. Han tilføjer, at man ikke sjældent hørte, at undvegne karle var nået til velstand andetsteds, og fortsætter: »Som tvende saadanne mig bekjendte, der i Danmark gjorde sig ansete, erindrer jeg og vil nævne brødrene Ryberg, af hvilken den ene blev en af de værdigste, meest formuende handelsmænd i Kiøbenhavn, den anden det samme i Aalborg. Begge vare de fødte af hoverigjørende gaardmandsfolk i bondebyen Ryberg i Salling, paa det næste herremands-gods ved min faders, og begge vare de opfødte ved bondearbejde og i trange kaar . . .« »Jeg erindrer meget levende«, skriver han videre, »hvorledes herremanden, som eiede godset, fra hvilket de undvege, kom over i besøg til min fader, og da skieldte og bandede over, at tvende dumme knøse, som han kaldte dem, vare bortløbne fra hans gods, og hvorledes han ikke med al den umage, han gjorde sig, havde kunnet opspørge dem. De vare vandrede til Aalborg, hvor en formuende kiøbmands-familie tog sig af dem og tilmæglede dem frihedspasser af herremanden, saavidt jeg mindes ved en betaling af 100 rdlr. for hver.«

Desværre har Ove Malling ikke skrevet, hvornår denne flugt foretog sig. Hans beretning synes at være det eneste, man har om denne for os vigtige begivenhed, og dens udtryk går – ofte ordret – igen i senere omtaler af Ryberg, om hvis ungdom man som tidligere nævnt kun ved yderst lidt.

Det er en meget levende og effektiv skildring, forfatteren til »Store og gode handlinger . . .« her har givet, men der er den hage ved den, at Malling blev født 1747, og det er sikkert, at Ryberg var i København allerede 1750. Han må i så fald være flygtet senest i Mallings allerførste leveår. Mon ikke Malling forveksler egne erindringer med senere fortællinger i hjemmet, hvor man i hans ungdom meget vel kan have talt om Rybergs hurtige opstigen til rigdom og anseelse og samtidig tænkt på historien om hans flugt fra stavnsbåndet? Prisen for løskøbelsen, de 100 rd., forekommer dernæst urimelig høj sammenlignet med de summer, man finder andetsteds, både fra denne og senere perioder af stavnsbåndets tid. Rimeligere er det vel at antage, at de to brødre Ryberg er flygtet noget tidligere, før de skulle ind til militærtjenesten, og af Ålborg købmandslavs arkiv fremgår da også, at Niels Ryberg før sin rejse til København i 1750 havde tjent sin onkel, Axel Møller, »8 aar for dreng og i 2½ aar for købmands karll«, således at flugten til Ålborg må have fundet sted i 1738 eller 1739. – Om hans ophold i denne by ved vi ellers ikke andet, end at han blev »opdraget til handelen«, som det hedder i den korte biografi fra 1798.²⁰ – Der må ellers have været meget at lære for bondedrengen. Under skolegangen på landet har han vel næppe kunnet lære stort mere end religion, læsning, skrivning og regning, men i Ålborg har han foruden regnskabsføring og den nødvendige varekundskab også lært noget tysk, for kort efter sin ankomst til København var han i stand til at udtrykke sig på dette sprog, omend hans grammatik i begyndelsen var meget lidt fuldkommen.²¹

Men før vi går over til at følge Ryberg i København, må vi indskyde, at han allerede i 1752 for 290 rd. købte en gård i Salling, Harregård i Harre sogn, ikke langt fra sin fødeby. Her boede hans forældre derpå til deres død i 1764, hvorefter han i 1767 – for 400 rd. – solgte den til en svoger Thøger Olesen, der var gift med hans søster Kirsten.²²

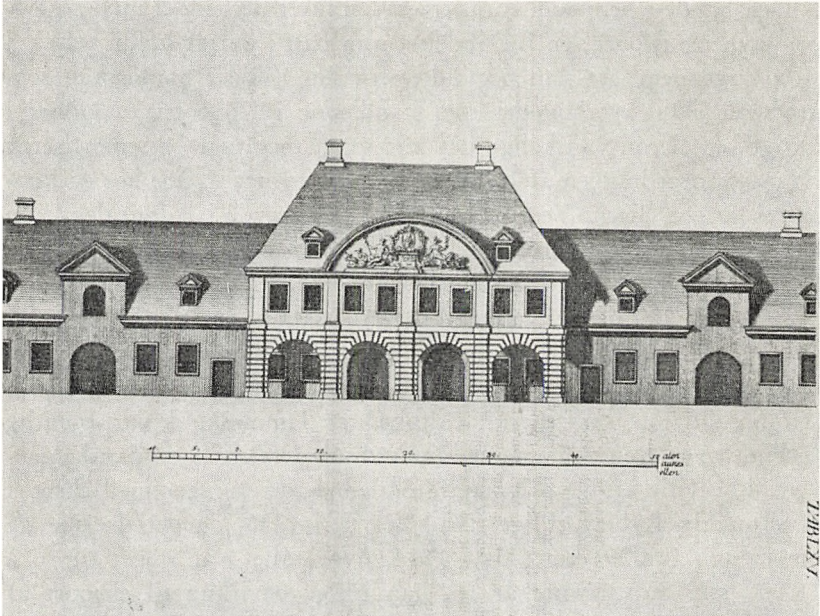
Der er ikke fundet noget om, at Ryberg har drevet handel på egen hånd i Ålborg.²³ Hans første år i København er derimod jævnt godt belyst. Herfor kan vi takke tidens strenge og indviklede told- og handelslovgivning, der krævede tilladelser fra Rentekammeret til en mængde såre simple handelsoperationer. Han skal være flyttet til hovedstaden allerede 1750, og vi finder allerede i 1751 en række

ansøgninger til Rentekammerets københavnske civiletats kontor, brudstykker til et billede af den beskedne virksomhed, han i disse år udfoldede. Søassurancekompagniets »inskriftionsprotokoller«, dvs. tegningsbøger for forsikringer, giver andre træk til billedet, og Kurantbankens bøger yder ligeledes deres bidrag til belysningen af hans virksomhed.

Den havde i begyndelsen nærmest karakter af handel mellem København og Ålborg, en forbindelse, som han i øvrigt holdt fast ved sit liv igennem. At han begyndte, før han fik sit borgerskab som grosserer eller overhovedet som handlende i København, vidner i øvrigt om, hvor vanskeligt det var at gennemføre bestemmelserne i handelsforordningen af 1742.²⁴ Han boede først til leje hos en købmand Jørgen Birch, Ved Stranden 211, og havde i Admiralgade en kælder, hvorfra han drev sin handel.²⁵ Det første vidnesbyrd, man har om denne, er en ansøgning fra november 1751 om tilladelse til udførsel af 200 degger lammeskind til Malmø. De var indført fra Ålborg, og bevillingen blev givet samme dag. Rentekammeret og senere Generaltoldkammeret ekspederede hurtigt, når det drejede sig om sådanne småsager.²⁶ Udførsel af lammeskind var egentlig forbudt, men Rentekammeret kunne dispensere, hvis de danske garvere ikke ville aftage skindene.²⁷ Sådanne forretninger med eksport af skind fik Ryberg tillige tilladelser til i 1753, da det drejede sig om næsten 11.000 skind, og i 1754, hvor tallet var steget til 16 à 18.000 stk. Sidstnævnte år fik han tillige bevilling til eksport af 10.000 pund uld.²⁸

At Ryberg tillige fra begyndelsen af sin karriere gav sig af med import af kolonialvarer, fremgår af en affære, han i 1752 havde med toldvæsenet, og som er belyst meget udførligt i Rentekammerets arkiv. Også her skal den gennemgås grundigt, da den er værdifuld til belysning af Rybergs økonomiske forhold på denne tid. – Affæren var i sig selv ikke usædvanlig i datidens Danmark, hvor smugleri og toldsvindel var dagligdags begivenheder.²⁹ Sagen var følgende: Ryberg havde fra Bordeaux importeret fire fustager med indigo og fjorten med kaffe. De var allerede blevet vejet på toldboden, men da toldinspektørerne så dem blive rullet ud af pakhuset, fattede de mistanke til angivelsens rigtighed. (Importør eller skipper skulle nemlig selv angive, hvor meget en indkommen ladning bestod af.) Inspektørerne ville derfor have varepartiet vejet om, men før

dette skete, havde Ryberg allerede betalt den beregnede told og kom med toldseddelen (dvs. toldkvitteringen) for at hente sine tønder, og han erklærede, at de var blevet vejete. Alligevel lod toldinspektørerne dem veje om. Da et par af tønderne var kommet på vægten, ville vejemesteren forhøje angivelsen med 500 pund på kaffepartiet,

Københavns toldbods hovedbygning i midten af det 18. århundrede.

Thurah: Hafnia hodierna.

men inspektørerne forlangte det hele kontrolleret, og der viste sig at være 2600 pund kaffe i stedet for de 1900, som Ryberg først havde angivet. Indigoen vejede 1470 pund eller 100 pund mere end angivet. Inspektørerne hævdede, at da Ryberg næste dag bragte den originale faktura, lød den på netop de fundne mængder, hvad Ryberg ikke senere benægtede. Værst stod sagen egentlig for toldbetjentene, der enten ikke havde passet ordentligt på eller havde handlet i forståelse med Ryberg. – Inspektørerne gik dog i forbøn for dem på grund af deres tidligere upåklagelige tjeneste. Også for Ryberg bad de om mildhed med den motivering, at han var et ungt menne-

ske, der nylig havde begyndt sin handel.³⁰ Dette er så meget mere bemærkelsesværdigt, som det for lidt angivne parti efter toldlovgivningen skulle konfiskeres og inspektørerne som opdagere af svindelelen have andel i konfiskationsbeløbet.

Situationen var ikke behagelig for Ryberg. Han valgte da at ydmyge sig og søge Rentekammerets nåde. Den 22. juni sendte han derfor en skrivelse, den første længere, vi kender fra hans hånd. Han skrev: »Som jeg fattige menneske, der nu nylig ved andre godtfolks assistence har begyndt liden handling, er geraaden mod min vilje og videnskab i fortrædelighed, idet jeg sidstleden den 15. hujus bekom fra Bordeaux med skipperne Bertel Budz og Peter Jørgensen 4 fustager med indigo og 17 smaa fustager med kaffebønner, og som jeg, over det jeg pr. kommission skulle fortolde til videre forsending til provinserne, ej havde nogen efterretning om dets netto vægt, vidste ej heller, hvad samme her kunde udgiøre, saa resolverte jeg i min store enfoldighed (uden videre reservation i min angivelse at giøre) og angav paa Hans Mayts toldkammer til klarering at være i de 4 fustager 1170 pund indigo og i de 17 fustager 1900 pund kaffebønner . . . hvilket jeg i alt straks betalte tolden af . . . med mere end 200 rdlr.« Ryberg søgte dernæst at forsvare sig med nogle betragtninger over taraen og om, at varerne kunne have suget fugt i skibet og dermed fået øget vægt, men det virker ikke meget overbevisende. Han slutter da også med at bede om, at denne undskyldning ikke må optages unødigt, »og da min timelige velfærd staar nu i højeste fare, siden jeg ganske aldeles ingen tab taaler, formedelst min formue er intet, uden hvad mig af godt folk er blevet betroet, saa bønfalder jeg og ydmygst beder de naadige og høje herrer dog vil forbarme sig over mig fattige og ej i mine unge aar se min ruin.« . . . »Og som jeg nu først begynder at se ind i verden, kan have lært deraf i tiden at vogte mig for saadan forseelse, hvilket jeg og næst den højeste Guds bistand skal efterleve.«³¹ – Brevet er skrevet med hans egen hånd, en smuk og fast skrift, hvis karakteristiske træk bevaredes til hans sidste år, selv om den efterhånden, navnlig i notater, blev mindre sirlig. Hans underskrift var derimod endnu ikke blevet så kunstfærdig, som den senere blev. – Hvad indholdet angår, er det mest sandsynligt, at han selv har forfattet bønskriftet. I alt fald er den flydende udtryksmåde trods de lange perioder meget karakteristisk for hans stil i senere redegørelser.

Om nu det velskrevne og ydmyge brev eller inspektørernes forbøn har rørt Rentekammeret mest, skal være usagt, men det lod nåde gå for ret. Principielt burde der konfiskeres, mente kammeret, men når inspektørerne gik i forbøn, måtte de selv om, hvilken eftergivelse, de ville unde ham. Dog skulle han betale de for sådanne forhold fastsatte bøder til Børnehus og Kvæsthus og naturligvis den skyldige told, indtil en kongelig resolution traf bestemmelse om det øvrige. En sådan resolution ses i øvrigt aldrig at være blevet til. De to toldbetjente, der havde svigtet, skulle hver udrede en bøde på 20 rd.³²

Der er næppe tvivl om, at Ryberg slap billigt, og det lyder ikke usandsynligt, at han ville have haft endog meget svært ved at bære tabet, hvis de for lidt angivne varer var blevet konfiskeret. Det lader til, at han drog den lære af episoden, at han ville stå sig godt med toldvæsenet, der senere gentagne gange roser hans firma for den orden, det havde i sine toldsager.

Interessant er det glimt, vi får af Rybergs økonomi ved hans erklæring om, at han ikke havde kapital, og at andre stod bag ham, hvad der ikke synes urimeligt efter det lidet, vi ved om hans families formuesforhold. Lidt må han dog have haft, da han allerede i 1752 havde købt en gård til sine forældre.

En del af de kolonialvarer, Ryberg havde haft så meget besvær med, blev senere sendt til Ålborg,³³ og samme efterår indførte han fra Bordeaux endnu tre fustager indigo, et oksehoved spanskgrønt og et oksehoved juxter (ruslæder) med skibet »Thorsing Castel« af Sønderborg. Værdien af denne ladning angav han til 1150 rd., da han lod den forsikre i Søassurancekompagniet.³⁴ Omtrent samtidig sendte han fra Helsingør til Ålborg en ladning til 550 rd., hvor den største post var 28 tønder tran.³⁵ I december samme år fik han fra Ålborg en ladning sild, smør og andet for 500 rd. og fra Mariager 400 tdr. rug, som han forsikrede for 520 rd.³⁶ Endvidere importerede han fra Lübeck 6 kister citroner og 10.500 pund rosiner, der sendtes til Ålborg.³⁷

Når disse handeler i 1752 omtales så udførligt, er det blandt andet for at vise, at Ryberg allerede på dette tidlige tidspunkt i sin karriere udfoldede en virksomhed, der var ganske livlig og vel lige så stor som den, mangen købmand i København eller provinsen nåede frem til i løbet af et langt liv. Hertil kommer, at vi ikke på

langt nær kan regne med at have fået fat i blot hovedparten af hans forretninger. Når han ikke forsikrede i Assurancekompagniet, og når han handlede med varer, der ikke krævede særlige tilladelser fra myndighederne, kan vi ikke følge hans foretagender, da vi ikke har toldregnskaber at bygge på. – Men de kendte forretninger i 1752 viser, at Ryberg da allerede var slået ind på nogle af de handelsgrene, han dyrkede livet igennem: import af kolonialvarer og europæiske varer samt handel med danske landbrugs- og fiskeriprodukter. Trannen peger hen mod hans senere interesse for de nordlige have. – I alt dette ligner hans virksomhed den, der på dette tidspunkt blev drevet af flertallet af Københavns større handlende.³⁸

I de følgende år får vi flere glimt af en virksomhed efter de samme linier. Vi kan se, at Ryberg regelmæssigt sender varer fra København til provinsen, han importerer humle og krap (et dengang betydningsfuldt farvestof) fra Amsterdam og fra Lübeck mindre partier citroner, i 1754 således ni kasser.³⁹ Fra London henter han ris og læder, fra Frankrig vin og cognac, men endnu kun i små portioner.⁴⁰ Man får tillige en antydning af, hvordan det for en ung købmand, der ikke selv havde kapital til at udsende skibe, kunne være vanskeligt at klare sig i kolonialbranchen. En alvorlig hindring var det, at handelsforordningen af 1742 principielt krævede, at varer skulle tages hjem »fra første hånd«, dvs. at de skulle hentes fra oprindelseslandet eller den nærmeste havn ved dette. Herfra kunne der dog dispenseres, men importøren måtte i så fald betale 25 % mere end den sædvanlige told, og varerne kunne ikke tages på oplag.⁴¹ Ryberg kom ud for, at der gentagne gange blev nægtet ham tilladelse til at indføre rosiner fra Amsterdam, netop med den motivering, at det var »fra anden hånd«.⁴² Derimod kunne han 1754 opnå tilladelse til at indføre 1500 pund kaffe og 500 pund indigo fra denne by, men ikke fra Hamburg. Amsterdam var nemlig »første hånd« for disse varer, da hollænderne ikke tillod danske skibe at sejle til deres kolonier. Et ønske om at indføre kaliaturtræ (farvetræ) eller sandeltræ fra Holland blev ikke imødekommet, da fattigvæsenet i København havde eneret på denne import.⁴³

På andre områder udvidede Ryberg imidlertid sin virksomhed. Han fortsatte handelen med sild, og i 1753 forsøgte han at eksportere et parti til Hamburg, men han måtte tage i hvert fald en del

tilbage til København igen.⁴⁴ I 1754 begyndte han at handle med tekstiler, i dette tilfælde dog kun med et lille parti »takker« (billige kniplinger) fra Altona.⁴⁵ At han også tænkte på anden eksportandel, fremgår af, at han i 1754 søgte og fik tilladelse til at importere et parti sækkelærred (paklærred) på betingelse af, at det blev eksporteret igen.⁴⁶

I disse år ser man ham tillige begynde at udnytte endnu en mulighed, der stod de københavnske købmænd åben, nemlig handel med kompagnierne. 1753 havde han en leverance på 103 skippund hamp, for 1556 rd. 44 sk., til Asiatisk Kompagni, vistnok hans første forbindelse med dette firma, der senere skulle få stor betydning for ham.⁴⁷ Desuden havde han 1754 og –55 nogle mindre leverancer til Det almindelige Handelskompagni, nemlig en pram til 95 rd. og nogle varer til Grønland for 46 rd. 71 sk.⁴⁸ Om han tillige har købt på dettes auktioner, kan man i denne periode ikke se af kompagniets regnskaber.⁴⁹ Derimod ved vi, at han allerede i disse første år handlede en del med Asiatisk Kompagni som køber på dettes auktioner. Det kan dog ikke ses af kompagniets regnskaber, da ingen auktionsprotokoller er bevaret i dets arkiv, og køberne ikke er indført i kassebøgerne. Men i Danske Kancelli er der havnet en samling auktionsprotokoller fra kompagniet.⁵⁰ De har tilhørt A. G. Moltke, der i en årrække var dettes præses. Ganske vist dækker de kun årene 1753–57, men det ser ud til, at alle kataloger fra denne periode er bevaret, og man finder i dem oplysninger om både varemængder, priser og købere.

Af dem kan man se, at Ryberg i alt fald i 1753 begyndte at interessere sig for kompagniets varer, da han i juli dette år deltog i opkøb af de med skibet »Prinsesse Wilhelmine Caroline« hjemkomne varer fra Indien. Hans indkøb var dog ret beskedne, både set i forhold til andres på denne auktion og til sine egne i senere år. Han købte for ialt 1662 rd., og det var ikke nogen stor del af ladningens værdi. Hovedposten i hans køb var peber, 4500 pund til godt 21 sk. pr. pund eller ialt for 1106 rd. Det var en artikel, hvis brug var almindelig selv i de bredeste kredse i provinserne, og det er vel dem, Ryberg har måttet tænke på. Resten af hans indkøb peger mod samme kundekreds. Han købte kun for ca. 70 rd. af de bomuldsstoffer, der var hovedposten i den ostindiske ladning, men til gengæld bød han med iver på de tørklæder, der blev udbudt til 25–26 sk. pr.

stk., og som solgtes i partier på 200 stk. Af dem tog han 1850 stk. for 556 rd. Der var her tale om en luksusartikel af oversøisk oprindelse, der var i en så rimelig pris, at den kunne sælges endog på landet, hvor andre tekstiler end de hjemmegjorte ellers havde svært ved at finde afsætning.

Ved en auktion den 21. august 1754 var billedet nogenlunde det samme. Denne gang købte Ryberg for ca. 1850 rd., men stadig mest peber. Han tog lidt flere større tekstiler end året før og kun 700 tørklæder. Men i 1755 ændrede billedet sig. Da købte han på auktionen for ialt 19.216 rd., og han viste interesse for flere varegrupper end før. Ved en mindre auktion i april købte han således 8000 pund salpeter, der stod i 11–12 rd. pr. 100 pund, men alt i alt brugte han dog kun 998 rd. ved denne lejlighed. Men den 23. juli samme år, da der holdtes auktion over en ladning, der var hjemkommet fra Tranquebar med »Sydermanland«, samt over nogle uafhængte varepartier fra tidligere skibe, købte han for 3850 rd. Deraf var der 10.000 pund salpeter for ca. 1000 rd., medens resten fordeltes på 2000 pund peber, lidt kardemomme, ca. 2400 tørklæder og en hel del bomuldsstoffer. Både disse og tørklæderne havde altså nok været værd at handle med.

Langt større indkøb foretog han dog om efteråret, da der den 17. september holdtes auktion over ladningen med kinafareren »Prinsesse Lovise«. Her kastede Ryberg sig første gang, så vidt vi kan se, over indkøb af the. De små partier af denne vare, der havde været udbudt på tidligere auktioner, havde han ikke erhvervet noget af. Men nu købte han for næsten 14.000 rd. Størst interesse viste han for den billigste af de hjemsendte thesorter, bohéen. Af den købte han 81 kasser med gennemsnitlig 330 pund i hver. Prisen varierede fra 36 til 40 sk. pr. pund, og indkøbet kostede ham ialt 9814 rd. Og dog var han kun en lille mand på denne auktion, hvor der alene af bohée blev solgt 2250 kasser af den almindelige størrelse og 109 mindre. Den københavnske købmand Wever var ved denne lejlighed den dominerende opkøber af denne thesort.

Af den noget dyrere congo-the købte Ryberg seks større kasser à ca. 165 pund og 74 kasser med ca. 71 pund og 52 pund i hver. Det kostede ialt 2800 rd. Men også af de finere sorter, pecco, songlo og bing, købte han små partier, der betaltes med indtil 1 rd. 35 sk. pr. pund.

Silkestoffer holdt han sig helt fra, men han købte derimod nogle mindre partier porcelæn, således fem hele taffelservicer, lige så mange thestel og 400 par thekopper, ialt for 377 rd. I årets løb nåede han således at købe for 19.215 rd. hos Asiatisk Kompagni. Hovedvægten lå stadig på de billigere varer, vel fordi de var lettest at afsætte i provinsen, hvor man må formode, at han stadig har haft sin største afsætning.

Endelig må det nævnes, at han i 1755 for første gang havde en mindre leverance til Søetaten, nemlig engelsk læder for 427 rd.⁵¹

Ved siden af disse mere almindelige handelsoperationer gav Ryberg sig tillige næsten fra sin etablering af med tegning af assurancecer. I denne første tid gik det dog ikke videre, end at han tegnede forsikringer i det københavnske søassurancekompagni for forretningsforbindelser i provinsen, hvad der coutumemæssigt betaltes med en vis procent af præmien. Størstedelen af hans forbindelser var, som ventes kunne, fra Ålborg, og policerne lyder på ladninger til eller fra denne by og på skibe, der hører hjemme der. Man træffer således Rybergs onkel, Axel Nielsen Møller, blandt dem. Men han tegnede dog også for firmaer andetsteds, således i Malmø og gentagne gange for et firma i Riga, tilmed for rejser, der slet ikke berørte dansk område.

De forsikringer, han tegnede for andre, lød på

i 1752	4.020 rd.
i 1753	10.740 rd.
i 1754	1.360 rd.
i 1755	4.683 rd. ⁵²

Det var ganske vist ikke så voldsomt store beløb, men for en ung forretningsmand, der nylig havde etableret sig, har de små provisioner naturligvis været velkomne.

I de samme år tegnede Ryberg også assurancecer i kompagniet for egen regning, og det for følgende summer:

i 1752 for	3.470 rd.
i 1753 for	3.190 rd.
i 1754 for	480 rd.
i 1755 for	1.600 rd.

Det er ikke en talrække, der er umiddelbart indlysende, hvis man venter at finde et firma i fremgang. Gennemgår man imidlertid

policetegningerne, bliver billedet klarere. I 1752 er policerne tegnet over flere af årets måneder. Men snart efter forsikrer Ryberg kun i månederne november til januar samt en enkelt rejse med en særlig dyr ladning. Desuden hører han hurtigt op med at forsikre korte og indenlandske rejser. Om han så i stedet har ladet noget assurere i udlandet eller selv har taget risikoen, fremgår ikke, men den sidste mulighed er vel den sandsynligste. Det fremgår ikke, hvorfor tallene i 1754 er så lave. Rybergs senere kritik af Søassurancekompagniet viser imidlertid, at han hurtigt blev utilfreds med at benytte det, da han fandt dets præmiesatser for høje.⁵³

Om hans kapitalforhold ved vi fra hans egen, tidligere omtalte udtalelse, at han ikke havde andre midler end dem, andre havde overladt ham. Vi har imidlertid endnu et middel til at få et indblik i hans finansielle stilling, nemlig Kurantbankens bøgers oplysninger om diskonterede vekslers. I årene 1751–55 lod han diskontere for følgende summer:

i 1751 for	3.105 rd.
i 1752 for	9.467 rd.
i 1753 for	13.081 rd.
i 1754 for	5.103 rd.
i 1755 for	15.652 rd.

Men i de samme år diskonteredes vekslers, som han havde udstedt, for følgende summer:

i 1751 for	1.549 rd.
i 1752 for	8.495 rd.
i 1753 for	1.800 rd.
i 1754 for	1.340 rd.
i 1755 for	6.429 rd.

Til de vekslers, som Ryberg lod diskontere, er der ikke stort at bemærke, udover at der her som i de foregående talrækker ses et tilbageslag i 1754. Debitorerne er velkendte københavnske firmaer, og blandt de oftest optrædende er rådmænd Jørgensen, Soelberg & søn, Lars Pedersen Fischer, og i 1752 findes et par store omsætningsfirmaer med firmaet Em. Thygesen. De vekslers, som Ryberg indkasserede gennem banken, lyder på meget uregelmæssige tal, som lader formode, at der lå vareleverancer til grund for dem.

Derimod er det påfaldende, at de vekslers, som Ryberg indfrie, næsten alle lyder på runde tal, multipla af 100 rd. Dette gælder

således alle vekslerne i 1753 og –54 og 10 af 13 i 1755. Dertil kommer, at hans kreditorer bar navne som Elias Jacob Cantor, Levin Wulff v. Halle, Jac. Raphael og Raphael Ascher Unna. Der er således næppe tvivl om, at det drejer sig om lån uden handelsomsætninger bag, ydet af medlemmer af Københavns mosaiske menighed, af hvilke så mange gav sig af med pengehandel, at ordet jøde i det 18. århundrede blev ensbetydende med veksellerer eller bankier. Ryberg må altså have benyttet dette lånemarked, og jøderne har – vel for at sikre sig rettidig betaling – ladet vekslerne diskontere i banken, men først kort før deres forfaldstid. Det er formodentlig sket ud fra den betragtning, at en ung handlende absolut ikke kunne have råd til at lade være med at indfri dem til tiden og derved få sin kredit spoleret. Tallene tyder på, at Ryberg har været en solid betaler, idet summerne stiger fra år til år, fra 2–300 rd. pr. veksler i begyndelsen og op til 6–800 rd. i 1755. Foruden de mosaiske navne forekommer dog i flere tilfælde en Adrian Købke (eller Kiøbke) og andre ikke-jødiske købmænd. Købkes vekslere lyder ligeledes på så runde summer, at det må formodes, at det drejer sig om rene lån.⁵⁴

Det må dog erindres, at vekselomsætningen kun kan have været en del af Rybergs omsætning, måske endog kun en mindre. Men skal man resumere indtrykket af Rybergs virksomhed i København indtil 1755, kan det kun blive, at han allerede var ved at komme godt i gang. Han havde fået fodfæste i mellemlandhandel med provinserne, i import af europæiske varer og kolonialvarer, som kunne skaffes fra europæiske havne, han eksporterede, leverede til kompagnierne og havde en tålelig kredit. Trods det tilbageslag i 1754, som tallene antyder, har den øvrige københavnske handelsstand uden tvivl betragtet ham som en energisk ung mand, der var godt på vej opad. Men hans utvivlsomme dygtighed er lige så sikkert blevet hæmmet af, at hans kapitalressourcer var for små til, at han kunne kaste sig ind i forretninger, der gav udsigt til virkelig store fortjenester.

2. FIRMAET RYBERG & THYGESSEN

I denne situation må det have været et kolossalt fremskridt for Ryberg, at det lykkedes ham at komme i kompagniskab med et kendt og kapitalstærkt firma, huset Thygesen. Dettets leder og stifter var Emanuel Thygesen (1703–64), en mand, der havde haft en ret usædvanlig karriere. Hans fader havde været forpagter på herregården Mattrup i Tyrsting sogn og herred, Århus amt, og var endt som dens ejer. Sønnen Emanuel kom tidligt i handelslære i København og var derefter 1731–43 regimentskvartermester ved grenadérkorpset. Samtidig hermed opbyggede han et firma, der navnlig drev handel med levnedsmidler på Frankrig. 1751 blev han amtsforvalter over Kalø, Havreballegård og Stjernholm amter, dvs. det nuværende Århus amt. Efter en broders død havde han af dennes enke købt Mattrup, som han forøgede ved tilkøb og 1759 gjorde til et stamhus, der dog først fik kongelig konfirmation i 1766.¹ Det er vel hans arbejde med amtet og godset, der har bragt ham på den tanke at opgive sit handelshus i København. Selv havde han ingen sønner, der kunne overtage det, men en brodersøn, Thyge Jesper Thygesen, født 1738 og i 1755 altså kun 17–18 år gammel, var blevet uddannet hos ham.²

Dennes unge alder har vel gjort det ønskeligt for den ældre Thygesen at skaffe ham en kompagnon til hjælp. Vi ved ikke, hvornår forhandlingerne om kompagniskabet med Ryberg blev påbegyndt, men en kontrakt blev underskrevet den 15. december 1755.³ Dens ordlyd kendes ikke, men i januar 1756 ses det af en ansøgning til Rentekammeret – om tilladelse til indførsel af citroner – at firmaet Ryberg & Thygesen var trådt i virksomhed.⁴

Det nye firma fik til huse i Holmens Revier eller Størrestræde, nu Holmens kanal, lige over for Holmens kirke. For Ryberg var det et smukt skridt frem, sammenlignet med kælderens i Admiralgade. – I Størrestræde havde Emanuel Thygesen siden 1754 haft en gård, som han i april 1756 solgte til »compagniet Ryberg & Thygesen junior«, som det hedder i skødet. Det var nummer 347 i Øster kvarter, og Geddes kort viser, at ejendommen strakte sig ud til den bagved liggende Hummergade. Den havde indkørsel fra begge gader og pumpevand, dvs. at der var tilslutning til en af de vandledninger, der førte ind til byen, og den var forsynet med 12 vindovne og 2 bilæggerovne. Den var blandt de bygninger, der blev ødelagt ved den store brand i 1795.

I 1756 var gården forsikret for 10.000 rd., men købesummen blev kun 9.900 rd., og udbetalingen var kun sat til 900 rd. Restsummen skulle forrentes med $4\frac{1}{2}\%$, og den kunne opsiges af begge parter med tre måneders varsel.⁵ Ved dette hus fik firmaet samme år af Søetaten overladt et stykke bolværk på $5\frac{1}{2}$ alen ved kanalen, uden betaling, men med pligt til at vedligeholde det.⁶

Det nye firma viste straks en bemærkelsesværdig energi. Samme dag som skøde og pantebrev blev tinglyst, nemlig den 26. april 1756, indgav det en ansøgning til Rentekammeret om tilladelse til at importere nogle partier krudt og provisioner til videresalg til Guinea og Vestindien.⁷ Det er den første antydning af, at det agtede at gå ind i denne handel, der i 1754 var blevet åbnet for alle danske undersåtter, efter at Vestindisk-Guineisk Kompagnis rettigheder og forpligtelser var blevet overtaget af staten.⁸ Overtagelsen var sket på et overordentlig gunstigt tidspunkt. I 1755 var kampen om kolonierne påny blusset op mellem England og Frankrig, og 1756 sprang krigen over til det europæiske fastland, idet den løb sammen med den preussiske syvårskrig. Krigstider plejede at være indbringende for Københavns handel, og der blev truffet store forberedelser til at udnytte situationen. Også hos Ryberg og Thygesen var man beredt. Ryberg havde nu fået mulighed for at komme ind i den store handel. Nu stod der kapital til hans rådighed.

Det første skib til Vestindien fik firmaet afsted omkring nytår 1757. En tilfældighed har bevirket, at vi ved, hvorledes de første ekspeditioner blev finansieret. I 1766 nedsatte Danske Kancelli en kommission til at dømme i en strid mellem justitsråd Tyge Rothe,

den velkendte godsejer og økonomiske forfatter, på den ene og Ryberg & Thygesen på den anden side. I kommissionens arkivpakke i kancelliets arkiv ligger bl. a. nogle papirer, der går helt tilbage til 1757 og belyser forhistorien til uenigheden.⁹ Af dem fremgår det, at kapitalen til den første vestindiske ekspedition blev tilvejebragt ved indskud fra amtsforvalter Emanuel Thygesen, en købmand Fr. Otte i Ekernførde og firmaet Ryberg & Thygesen. Konsortiet anskaffede et skib, der fik navnet »Frue Margrethe« efter den ældre Thygesens anden hustru, der tidligere havde været gift med den københavnske storkøbmand Niels Bjørn. Skibets pris var 11.607 rd. med fuldt udstyr. Ladningen kom til at koste 21.380 rd., og til disse poster kom assurancen, så at udgiften til ekspeditionen ialt blev 35.192 rd., hvad der var en meget anselig sum på de tider.¹⁰ Otte, der var en betydelig handelsmand og meget kapitalstærk, er vel kommet med på grund af gammelt samarbejde med den ældre Thygesen. Han fik hermed for første gang forbindelse med Ryberg, hvad der senere skulle få en meget stor betydning for denne.

Endnu før dette første skib var afgået, erhvervede konsortiet et andet i London. Det kostede med assurance 19.983 rd. Hertil købtes en ladning til indkøb af 400 slaver i Guinea, med assurance 14.884 rd., hvortil man lagde en anslået fortjeneste på 8.793 rd., dvs. næsten 60 %. Dog var konsortiet ikke ene om denne handel. En fjerdedel tilhørte en ikke nævnt partner, hvis nationalitet ikke oplyses. Dets egen investering blev dog 32.746 rd. I de to skibe havde det således sat 67.938 rd., og man enedes i september 1757 om at regne de 66.000 rd. for konsortiets »fond« eller aktiekapital.¹¹ At man på denne måde lagde en endnu ikke konstateret fortjeneste til aktiekapitalen, var ikke ualmindeligt i datiden og regnedes åbenbart hverken for uforsigtigt eller ulovligt.¹²

Før vi ser nærmere på Ryberg & Thygesens guineiske og vestindiske handel, vil det være rimeligt at kaste et blik på, hvorledes denne i almindelighed blev drevet. Hidtil havde den næsten udelukkende været Det vestindiske Kompagnis domæne, men efter statens overtagelse af kolonierne stod den som nævnt åben for alle, og allerede i december 1756 regnede det københavnske grosserersocietet med, at der straks efter nytår ville sejle tyve skibe fra København til Vestindien.¹³

Statens principielle synspunkt var, at de vestindiske øers produkter, navnlig St. Croix' vigtige sukker og rom, skulle føres til Danmark, Norge eller Slesvig, hvis borgere sammen med øernes egne indbyggere skulle have eneret på denne handel. Til gengæld skulle moderlandet i så vid udstrækning som muligt forsyne kolonierne med alt, hvad de behøvede, navnlig levnedsmidler. Således fandt det udtryk i den grundlæggende forordning af 22. april 1755. Det viste sig imidlertid snart, at det var meget vanskeligt at gennemføre monopolet for det danske monarki.

Indførslen til øerne bestod overvejende af »provisioner«, dvs. korn, mel, kød og fisk, desuden af industrivarer, t. eks. redskaber til brug på plantagerne og en lang række luksusvarer til brug for den europæiske befolkning, hvis overklasse navnlig i gode tider levede på en meget stor fod. – Hovedreglen for eksporten fra Europa til øerne blev, at varer, der stammede fra monarkiet, kunne afsendes uden told af nogen art. Det samme gjaldt visse andre varer, f. eks. asiatiske og nogle europæiske, således vin, når de var hjembragt med danske skibe »fra første hånd«. Også andre europæiske varer kunne eksporteres via København til øerne, men de måtte svare 4, 6 eller 8 % i told; den sidste sats gjaldt, hvis det drejede sig om luksusvarer.¹⁴ Disse bestemmelser nødvendiggjorde en vis kontrol, der administreredes af Rentekammeret og efter 1760 af Generaltoldkammeret. Alle varer, der indladedes i en vestindienfarer, skulle ledsages af en attest. Ved en gennemgang af de ovennævnte regeringskontorers kopibøger kan man derfor få et ret utømmende billede af handelen.

Fra St. Thomas var eksporten af egne produkter kun ringe, men der fandt formentlig under krigen en betydelig transithandel sted. Også Ryberg & Thygesen lod adskillige af deres skibe gå til denne ø. Handelen på Guinea havde en anden karakter, men var et naturligt supplement til handelen på Vestindien. Det produkt, man søgte, var neger-slaver, der skulle afsættes til Vestindiens plantageejere. Betalingen blev erlagt i danske varer, ikke mindst i brændevin og jernkram. Ofte solgte dog de danske skibe hovedparten af deres ladning ved andre kolonier på Guineakysten end netop ved de danske.¹⁵

At denne handel under krigen tegnede meget fordelagtigt, kan der ikke være tvivl om, jævnfør, hvorledes Ryberg og hans medinteressenter regnede med ca. 60 % fortjeneste på en vareladning fra Kø-

benhavn til Guinea, Vestindien og tilbage til København. Men da rigernes handel og søfart i disse år var stærkt stigende, blev det snart vanskeligt at få tonnager, og man måtte da i stor udstrækning købe skibe i udlandet. – Også Ryberg & Thygesen måtte gribe til denne udvej. Medens »Frue Margrethe« åbenbart var i dansk besiddelse ved vestindienfartens begyndelse, blev det næste skib »Emanuel« som nævnt købt i London, og firmaet fik oven i købet tilladelse til at lade det udrede i Amsterdam til turen til Guinea og Vestindien, dog skulle brændevinen købes i Danmark eller Slesvig.¹⁶ I de følgende måneder fik firmaet en lang række attester til udførsel af de varer, der vel skulle med »Frue Margrethe«, hvis forsikring blev tegnet i december 1756. Af varesortimentet kan nævnes, at der fra Flensborg hentedes 308 tønder saltet kød, 100 tønder hvedemel, 94 pund lys, 22½ tønde smør og 34 tønder byggryn, fra Ekernfærde – vel fra Otte – kom 34 tønder byggryn og 143 flasker øl. Fra Ålborg – sagtens fra Rybergs forbindelser dér – hentedes 120 tønder kød, 2000 pund tælle og 18 tønder sild; fra Odense 125 sider flæsk, fra Bogense og Fåborg havre. Kun af øllet, der var af udenlandsk oprindelse, måtte der svares 8 % i told. Senere hentedes nogle mere luksusprægede varer fra Flensborg og Ekernfærde.¹⁷ Straks efter søgte firmaet eksporttilladelser til varer, der var bestilt til Guinea. Endnu i april var det dog ikke lykkedes at skaffe al den nødvendige brændevin til det skib, der udrustedes i Amsterdam, og det kom formodentlig først afsted i foråret 1758, for i juli i dette år tegnedes assurance for dets hjemrejse.¹⁸

Samtidig med udrustningen af »Emanuel« købtes en engelsk prise i Dieppe, og dette skib forsynedes med dansk besætning. Derpå prøvede Ryberg & Thygesen at få søpas til det, uden at det først »naturaliseredes« ved at komme til Danmark, men det blev dog afslået.¹⁹ Det fik navnet »Frederiksborg Slot« og forsikredes i oktober 1757 første gang for en rejse til Vestindien.²⁰

Den videre udvikling af firmaets vestindienfart vil fremgå af tabel 1, der viser dets skibes sejlads indtil udgangen af 1763, da krigen sluttede og med den højkonjunktoren for vestindienhandelen. – Det fremgår, at Ryberg & Thygesens skibe i denne tid foretog 16 dobbeltture, og at der ved forskellige lejligheder hjemkom varer med andres skibe, således med »St. Anna« i 1758.

Tabel 1. Ryberg & Thygesens tegnede assuranceer

Dato	Skib	Rejsen
1756 29/12	»Fru Margretha«	Kbh.—Vestindien
1757 18/8	do.	St. Thomas—Kbh.
— 26/8	do.	do.
— 31/10	»Frederiksborg Slott«	Kbh.—St. Thomas
— 10/11	do.	do. og retur
— 14/12	»Fru Margretha«	Kbh.—Vestindien
— 14/12	do.	Kbh.—St. Thomas
1758 11/1	»St. Anna«	St. Thomas—Kbh.
— 14/7	»Fru Margretha«	St. Thomas—Kbh.
— 14/7	»Emanuel«	St. Thomas—Kbh.
— 18/9	»Jomfru Cathrina«	Kbh.—Guinea—Vestind.—Kbh.
1759 1/5	»Theodorus«	Kbh.—Vestindien
— 1/5	do.	do.
— 4/12	»Fru Margretha«	Kbh.—St. Thomas
— 4/12	do.	do.
1760 2/4	»Theodorus«	Vestindien—Kbh.
— 2/4	»Christianshaun«	Kbh.—Vestindien
— 2/4	»Emanuel«	do.
— 9/9	»Fru Margretha«	St. Thomas—Kbh.
— 10/10	»Christianshaun«	Vestindien—Kbh.
— 10/10	»Emanuel«	St. Croix—Kbh.
1761 7/10	»Prins Christian«	St. Thomas—Kbh.
— 9/10	»Theodorus«	Kbh.—Vestindien—Kbh.
— 9/10	»Christianshaun«	do.
— 28/11	»Rigernes Ønske«	St. Thomas—Kbh.
— 1/12	»Emanuel«	St. Croix—Kbh.
1762 9/1	»Theodorus«	Kbh.—St. Croix
— 12/5	»Jomfru Cathrina«	Kbh.—St. Croix—Kbh.
— 2/6	do.	Kbh.—St. Croix
— 27/8	»Elisabeth«	Kbh.—Guinea—St. Croix
— 27/8	do.	do.
— 10/12	»Christianshaun«	Kbh.—St. Croix—Kbh.
1763 20/5	»Theodorus«	Kbh.—Vestindien—Kbh.
— 28/8	»Christianshaun«	St. Croix—Kbh.
— 20/9	»St. Johannes«	Kbh.—St. Croix—Kbh.
— 20/9	»Theodorus«	Vestindien—Kbh.
— 17/12	»Christianshaun«	Kbh.—St. Croix
— 17/12	»Elisabeth«	Vestindien—Kbh.

Udarbejdet efter Søassurancekompagniets angivelsesbøger

på vestindienfarere 1756–63

Forsikringens genstand	Sum Rd.	Præmie %/o
$\frac{5}{8}$ kasko, $\frac{5}{8}$ ladning	25.000	$6\frac{3}{4}$
ladning i kommission	1.200	$4\frac{1}{2}$
$\frac{1}{4}$ kasko	3.000	$4\frac{1}{2}$
varer	7.500	5
$\frac{1}{3}$ af kasko	500	9
kasko (8000) og ladning	22.000	$6\frac{1}{2}$
varer	3.500	$7\frac{1}{2}$
varer	3.000	7
kasko (12.000) og ladning	30.000	4
kasko (14.000) og ladning	30.000	4
kasko (14.000) og ladning	30.000	14
varer	20.000	4
varer	3.400	4
kasko	6.000	7
varer	13.600	7
kasko (13.500) og ladning	29.500	8
kasko	9.000	$5\frac{1}{2}$
kasko	9.000	$5\frac{1}{2}$
kasko	10.000	6
$\frac{3}{4}$ kasko	12.000	7
kasko	10.000	7
varer	6.000	6
kasko	12.000	$9\frac{3}{4}$
kasko	12.000	$9\frac{3}{4}$
varer	5.000	7
varer	2.000	8
varer	6.000	7
kasko	10.000	9
varer	5.000	$4\frac{1}{2}$
$\frac{3}{4}$ kasko	6.000	10
$\frac{3}{4}$ ladning	9.000	10
kasko	10.000	10
delvis kasko	3.500	8
varer	10.000	4
kasko	12.000	$8\frac{1}{2}$
kasko	12.000	5
$\frac{1}{2}$ kasko	5.300	$6\frac{1}{2}$
kasko (5000) og ladning	10.000	7

litra SS til AAA.

Kaskoforsikringerne viser, at firmaet havde otte skibe i denne fart, og de giver også en forestilling om deres værdi, nemlig 10–12.000 rd. pr. fartøj. Om flere af dem hedder det i Søassurancekompaniets inskriptionsbøger, at de var bygget af eg, og en sammenligning med andre tegnede forsikringer viser, at de må have haft en ganske pæn størrelse. Andetsteds ses da også, at »Frue Margrethe« var på 81 og »Emanuel« på 100 kommercelæster.²¹ Det fremgår tillige, at det under krigen ikke fandtes fornødent at foretage afskrivninger på skibene, skønt rejserne til tropiske farvande, hvor de ofte lå mange måneder under losning og ladning, nødvendigvis må have slidt hårdt på dem. En delvis forklaring herpå kan man måske finde i, at skibspriserne i disse år lå højt og holdt sig nogenlunde uforandret, så længe højkonjunkturen vedvarede.

Desværre giver listerne kun et dårligt indtryk af, hvor store væremængder firmaet omsatte. Fra første færd fremgår det, at skibe og ladninger ikke altid forsikredes for fuld værdi. Allerede på den første færd med »Frue Margrethe« tegnedes kun $\frac{5}{6}$ af kasko og ladning. Senere tegnedes større eller mindre dele af kaskoen i Assurancekompaniet, varierende helt fra kun $\frac{1}{8}$ og op til fuld værdi. Grundene til disse variationer kan ikke helt gennemskues. Firmaet forsikrede muligvis i udlandet, hvis det var fordelagtigst, og antagelig har det fra begyndelsen taget en vis risiko selv. Vi ser, at det ved en fornyelse af kontrakten mellem interessenterne i 1760 bestemtes, at 6000 rd. på skib og ladning måtte være assurede.²²

De samme betragtninger gælder for ladningerne, kun er det her endnu vanskeligere at skønne over, hvor stor en del der blev forsikret i det københavnske kompagni. Dog er det tydeligt, at der i mange tilfælde overhovedet ikke tegnedes nogen vareforsikring i dette.

Til de i tabellens sidste kolonne opstillede præmiesatser skal det sluttelig bemærkes, at de ikke altid lå helt fast. Da der den 14. december 1757 tegnedes til $7\frac{1}{2}\%$ for »Frue Margrethe«s vareladning, indeholdt policen den bestemmelse, at hvis varerne blev sendt fra St. Thomas til St. Croix med et andet skib, ville 1% blive refunderet.²³ Policen for »Jomfru Cathrina« i september 1758 indeholdt den særprægede bestemmelse, at hvis skibet forulykkede, før det nåede Vestindien, ville præmien blive reduceret med 5% .²⁴ I april 1760, da »Theodorus« forsikredes, indførtes i policen den

mere forståelige klausul, at hvis skibet gik hjem i konvoj, skulle der afkortes 2 0/0 af præmien, der var 8 0/0.²⁵

Om Ryberg & Thygesens anskaffelse af skibe udover de tidligere nævnte findes en del oplysninger i regeringskontorenes arkivalier. I april 1758 købte firmaet således i Marseille et engelsk priseskib »Mercurius« og fik et pas til det fra Kommercekollegiet. I juni indberettede den danske konsul i Marseille imidlertid, at han ikke havde ladet skibet afgå, da den udsendte kaptajn, der var fra Sild, ikke havde noget borgerbrev som skipper. Ryberg & Thygesen blev højst fortørnede herover og krævede skadeserstatning af konsulen for forsinkelsen. Det er muligvis dette skib, der om efteråret afgik til Vestindien under navnet »Jomfru Cathrina«.²⁶ I juli samme år søgte firmaet påny om pas til et priseskib; det var »Minerva«, fransk af oprindelse, som de i Livorno havde købt af englænderne. Det er dog næppe at finde blandt de skibe, som blev sat ind i farten på Vestindien, da det kun var på 40 kommercelæster.²⁷

I juli 1759 fragtede de skibet »Theodorus« af Det almindelige Handelskompagni, og i 1760 købte de det. Det var på 127 kommercelæster, og prisen var 13.000 rd. Endelig erhvervedes skibet »Christianshaun« i efteråret 1761. Det var på 128 kommercelæster.²⁸ Om anskaffelsen af to senere skibe, »Elisabeth« og »St. Johannes«, foreligger der derimod ikke noget. Måske har de kun været fragtede.

Det sortiment af varer, der sendtes til Vestindien og Guinea, er kort omtalt tidligere. Ryberg & Thygesens ansøgninger om udførelstilladelser viser, at det hos dem altid var fødevarerne, der udgjorde hovedmassen af ladningen. Men dertil kom ikke så få industri- og håndværksartikler. I 1756 finder man således et mindre parti norsk jern, et kvantum trosser, 503 par sko og tøfler, 38 tønderkniplinger, 6 pakker jysk lærred og noget tjære. Alt dette var af indenlandsk oprindelse. Af udenlandsk proveniens var derimod et lille parti stenkul, 10 pakker lærred fra Osnabrück, 6 firepundige kanoner og 60.000 søm af svensk oprindelse, for 80 rd. geværer og pistoler fra Tyskland og for 800 rd. bændler og lærreder fra Holland. Endelig sendtes til brug for plantagerne for 230 rd. hakker og »kapmessere« (huggeknive til høst af sukkerrør).²⁹ I senere sendinger findes yderligere varer som sæbe, skrivepapir, brændevin, rhinskvin og rødvin, rosiner og korender, indiske og kinesiske varer og store partier udenlandske tekstiler. Leverancerne af tjære, tovværk

Tabel 2. Ladningen med skibet »Jomfru Cathrina«
til Guinea 1758.

1. *Handelsvarer.*

1 fustage messingbækkener	fra Lübeck.
500 stænger jern	– Stockholm.
100 små fustager talg	– Flensborg.
14 oksehoveder, 100 hele og 50 halve ankere brændevin	– do.
575 fade krudt	– Amsterdam.
15 kasser geværer	– do.
4 kister »hængelagener«	– do.
1 kiste »glastøj«	– do.
3 kister piber	– do.
2 fustager knive	– do.
1 kiste pistoler	– do.
1 kiste og et fad tobak	– do.
9 fade perler (af koraller o. a.)	– do.
1 fad hængelåse	– do.
1 kasse spejle	– do.
2 kasser trompeter	– do.
2 kasser og 5 pakker diverse kattuner	– do.
4 kister geværer	– do.
600 flaskekældere	– do.
600 stk. »pardon kander«	– do.
200 geværer	– Lübeck.
152 messingkedler	– København.
222 messingbækkener	– do.
197 små kobberstænger	– do.
200 tinkummer	– do.
200 stk. ostindiske tørklæder	– do.
62 stk. salempuris	– do.
18.000 stk. mursten	– Ekernførde.
10.000 stk. do.	– København.

2. *Til skibets udrustning.*

6 stk. tre pundige kanoner	fra Stockholm.
3 stk. eet pundige do	– Lübeck.
4 stk. halv pundige do.	– do.

3. »Slaveprovision«.

500 pund tobak	fra København.
65 tønder »slavebønner«	– Ekernførde.
40 tønder byggryn	– do.

(Listen over forsyningerne til skibets besætning er ikke gengivet.)

og udenlandske jernvarer blev efterhånden af større omfang, men synes mod slutningen af krigen atter at tage af, medens eksporten af levnedsmidler fortsætter.³⁰

Forsendelserne til Guinea havde en noget anden sammensætning, idet de for en stor del var præget af varer, som var efterspurgt af negrene, som f. eks. messingbækkener, stangjern, brændevin, geværer, spejle, trompeter og bomuldsvarer. Der var dog tillige varer, der øjensynligt var beregnet til brug for europæerne, og desuden en del »slaveprovision« og forsyning til besætningen på den langvarige rejse. En sådan ladnings brogede bestand af handelsvarer og »slaveprovision« er gengivet i tabel 2.

Ryberg & Thygesens gode forbindelser i Ålborg og Ekernførde har sikkert givet dem bedre muligheder end andre for at skaffe sig de »provisioner«, der skulle bruges i vestindiefarten. Herpå tyder en hændelse i 1758. Da der dette år herskede alvorlig mangel på levnedsmidler i Vestindien, pålagde regeringen de handlende pligt til at medføre visse, nærmere bestemte kvanta levnedsmidler, når skibene afsejlede til øerne. Dette blev mødt med protest fra flertallet af de firmaer, der handlede på Vestindien, men ikke fra Ryberg & Thygesen. Forordningen, der var af 3. juni, krævede for 2000 rd. levnedsmidler af skibe under 50 kommercelæster, for 3000 rd. af skibe mellem 50 og 80 læster og for 4000 rd. af større skibe. De protesterende, blandt hvilke man fandt Fabritius, Wever, von Hemert og Iselin, der alle hørte til storhandelens førende, indvendte, at det ikke altid var muligt at skaffe saltet oksekød, der hørte med til de forlangte varer. Desuden hed det i henvendelsen, at de frygtede, at markedet skulle blive overfyldt, hvis alle udsendte efter denne målestok, eller at der skulle indtræffe et pludseligt prisfald, hvis krigen pludselig standsede, og afsætningen til de franske øer dermed hørte op. De bad derfor om, at de stillede krav måtte blive nedsat til det

halve, men de blev i øvrigt ikke hørt af regeringen. – At Ryberg & Thygesen ikke deltog i protesten, forstås let. Deres ladninger må i de tilfælde, der kendes, langt have overgået de stillede krav.³¹

Uden vanskeligheder var vestindiefarten imidlertid ingeniende. En alvorlig risiko var, at skibene kunne blive opbragt af engelske krigsskibe eller kapere. – I 1756 proklamerede den engelske regering som sin opfattelse, at neutrales handel på Englands fjenders kolonier var ulovlig. Den mente, at det var en støtte til modstanderne, når neutrale optog en fart, de ikke drev i fredstid. I sammenhæng dermed søgte England at udvide begrebet kontrabande langt ud over, hvad man fra neutral side ville gå med til. I 1758 gik det hårdt ud over danske vestindiefarere, idet engelske kapere opbragte 12, der var på vej hjem, med den motivering, at de havde franske varer ombord. – Men den engelske regerings politik over for de neutrale var dog langtfra så skarp som under de senere krige i århundredet. Ved forhandlinger nåede J. H. E. Bernstorff til den ordning, at når et dansk skib var blevet opbragt, skulle der stilles kaution for den del af ladningen, der påstodes at være af fjendtlig oprindelse, medens skibet fik lov at sejle videre uden at afvente priserettens dom. I 1758 forberedtes også udsendelse af danske krigsskibe til konvojering af handelsskibene, men det blev opgivet, da man nåede til den ovennævnte aftale.³²

Også Ryberg & Thygesen blev ramt af kaperierne, idet både »Frue Margrethe« og »Emanuel« i slutningen af 1758 og begyndelsen af 1759 blev opbragt. I begge tilfælde varede beslaglæggelsen til juni 1759. Tabet på »Frue Margrethe« blev af rederne opgjort til 15.048 rd., hvoraf betaling til kaperen for at give slip på skibet og sagførersalær tilsammen tegnede sig for de 6.311, og rentetabet – nemlig 5 % af 40.000 rd. – for 1516 rd., hvortil kom omkostninger og skade på ladningen med godt 3000 rd. På »Emanuel« var tabet noget større, nemlig 16.698 rd. Her var den største post et tab på 10.000 rd. på ladningen.³³

Andre besværligheder mødte handelen på selve de danske øer i Vestindien. Disses forcerede opdyrkning og måske også en overdrevent høj levestandard havde sat plantageejerne i stor gæld, såvel til kompagniet som til finans kredse i Amsterdam. Kompagniets fordringer var ved overtagelsen gået over til staten, som derefter lagde megen vægt på at inddrive dem og krævede præference for sine krav i

døds- og fallitboer. Allerede i december 1756 anmodede Grosserer-societetet i København kongen om en lempeligere inddrivning af gælden, da de handlende derved bedre ville være i stand til at yde planterne kredit. Der blev imidlertid ikke taget hensyn dertil.³⁴

En anden vanskelighed havde sin grund i besejlingsforholdene. Skibene kom normalt til øerne om foråret med ladningerne fra Europa og skulle helst afgå inden den 25. juli, da man regnede med, at den farlige orkanperiode begyndte ved denne tid. I denne korte periode blev udbuddet af varer stort, og planterne kunne trykke priserne eller tvinge skipperne til at give kredit, da disse helst skulle have udsolgt, før hjemrejsen tiltrådtes. Blev der derimod senere mangel på varer, hvad der ofte gjorde, steg priserne, og da var situationen gunstig for handlende, der havde »kontor«, dvs. et fast lager på øerne, hvad imidlertid kun få danske firmaer skal have haft.³⁵ Ryberg & Thygesen skulle dog i så henseende være gunstigere stillet end flertallet af danske købmænd. I 1760 ses det af en kontrakt, at de havde et oplag derovre, og i 1763 fremgår det, at det var firmaet Corfinius & Hensler på St. Thomas, der var Rybergs »comptoir«.³⁶ Men undgå kreditgivning kunne de naturligvis ikke. I en skrivelse til Bernstorff i juni 1759 nævner Ryberg således, at de handlende måtte have stor tålmodighed, før de fik deres penge, og dette illustreres yderligere ved, at det i 1760 fremgår af en klage til Generaltoldkammeret, at de havde 3000 rd. til gode hos en af embedsmændene, justitsråd Felchenhauer, kommandanten på St. Thomas. Om ham skrev Ryberg i øvrigt til Bernstorff, at han handlede så meget selv, at han tog fortjenesten fra alle købmænd på St. Thomas.³⁷ Over for denne herre var Ryberg & Thygesen vanskeligt stillet, da han på grund af sit embede ikke kunne arresteres for gæld. Da de klagede over ham til Generaltoldkammeret, fik de da også kun det svar, at de måtte gå rettens vej. – Også med generalguverner v. Prøck var Ryberg i øvrigt højst utilfreds og beskyldte ham for i hjertet at være engelsk som Felchenhauer var hollandsk. Prøcks embedsførelse var i det hele meget mislibig, og i den Bernstorffske kreds var der megen lettelse, da han i 1766 blev afsat. Ryberg har uden tvivl delt denne lettelse, idet han skrev til Tyge Rothe: »Nu skal endelig obriste Clausen ud til St. Croix som generalguverneur, og hr. guverneur Prøck skal her hjem igien. Var det skeed for 8 eller 10 aar siden, som mand saa ofte har ønsked, saa er jeg vis paa,

at den vestindiske handling havde haft een anden anseende baade for os og andre.«³⁸

Foruden hos Prøck havde Ryberg & Thygesen store tilgodehaver hos private, som det også voldte vanskelighed at få inddrevet.

Resultatet af denne første handel på Vestindien blev da også et underskud, hvis man kan stole på den redegørelse for den, som Ryberg afgav i 1766. – Det er tidligere omtalt, hvorledes den oprindelige kapital på 66.000 rd. var skaffet af Ryberg & Thygesen junior, Emanuel Thygesen og Fr. Otte i Ekernefærde med $\frac{1}{3}$ fra hver. Firmaet led imidlertid en række tab. »Frederiksborg Slot«, der udsendes 1757, forliste ved Ostende, men var forsikret. »Frue Margrethe« nåede ganske vist hjem med en ladning, der gav en fortjeneste på 18.113 rd., men dermed var det slut med firmaets held. »Emanuel«, der havde været i Guinea for at hente slaver, nåede i 1758 til Vestindien med kun 181 slaver i live af de 449, der var indtaget i Guinea. Det blev et meget alvorligt tab for aktionærerne. Skønt skibet senere indtjente over 20.000 rd., før det i 1762 blev solgt i Marseille, blev dets samlede tab dog 10.864 rd. Det næste tab stammede fra den før omtalte opbringelse af »Frue Margrethe« og »Emanuel«, som efter Ryberg & Thygesens påstand havde kostet dem 31.647 rd. Skibene sendtes dog ud igen, men med noget mindre ladninger, kun for 20.000 rd., og derefter havde interessentskabet en gæld på 16.634 rd. til forretningsførererne Ryberg & Thygesen.³⁹ På dette tidspunkt holdt Ryberg og hans medinteressenter et par møder, hvor de vedtog at fortsætte samarbejdet i endnu 7 år til 30. september 1767, på betingelse af, at der hvert år udbetaltes 5 % af den indskudte kapital, til december 1760 dog for tre år. Desuden skulle tilgodehaverne i Vestindien fordeles, når de som håbet indgik. Ryberg & Thygesen skulle alene lede handelen og have en provision herfor.⁴⁰

Endnu på dette tidspunkt har man vel ment, at der kunne komme et nogenlunde hæderligt resultat ud af handelen, men flere uheld stødte til. 1760–61 var der misvækst på St. Croix. Skibene måtte ligge vinteren over, og de kom endda kun hjem med halv last, fordi staten beslaglagde størstedelen af sukkerproduktionen til dækning af skatter og afdrag. Ryberg prøvede at få erstatning for et parti sukker, der var leveret til firmaet af dets debitorer, men derpå blev beslaglagt af staten til dækning af dens tilgodehaver. Hans krav blev imidlertid ikke anerkendt. I 1761 forliste derpå »Frue Mar-

grethe« ved England. Det var dog forsikret i København og Holland.

Ved udgangen af 1760 havde firmaet i Vestindien tilgodehavender for ca. 50.000 rd., og det var nødt til at fortsætte handelen for at få dem hjem. Fra 1762–64 udsendtes hvert år for 10–12.000 rd., og endvidere udrustede firmaet 1762 sammen med von Hemert, Fabricius & Weber og Iselin skibet »Elisabeth« til en rejse til Guinea og Vestindien, der kom til at koste firmaet 6308 rd., idet udfaldet af denne ekspedition blev endnu slettere end af den foregående. – Ryberg hævdede, at han i provision næppe havde fået så meget, som det personale havde kostet, der havde været beskæftiget i handelen.⁴¹ En kraftigt medvirkende årsag til det store underskud var, at firmaet straks efter de første ekspeditioner havde opbrugt sin oprindelige kapital og derpå havde måttet optage store lån i banken og andetsteds. Rentekontoen var derfor alene debiteret 41.027 rd. Ryberg & Thygesen havde beregnet sig 17.156 rd. som provision, og til interessenterne var udbetalt ialt 24.388 rd. Slutresultatet ved opgørelsen blev, at firmaet Ryberg & Thygesen havde et tilgodehavende hos de øvrige deltagere på 40.504 rd., der således ville opsluge det udbetalte udbytte og kræve indbetaling af et par tusind rigsdaler fra hver af de andre.⁴²

Om Otte og den i 1764 afdøde Emanuel Thygesens arvinger alle har protesteret, ses ikke. Én af dem gjorde det imidlertid. Det var den førnævnte Tyge Rothe, der var gift med Emanuel Thygesens steddatter, en datter af den københavnske storkøbmand Niels Bjørn. Ved ægteskabets indgåelse i 1761 havde hun som medgift bl. a. fået $\frac{1}{6}$ af interessentskabets aktier, altså for 11.000 rd. Hun og Rothe havde heraf fået 5% indtil 1764, og i 1766 fik de at vide, at interessentskabet var insolvent. Rothe nedlagde straks protest mod Rybergs redegørelse og anmodede Danske Kancelli om nedsættelse af en kommission til at dømme i sagen. Det blev bevilget, og for denne nedlagde Rothe påstand om, at Ryberg & Thygesen ikke havde haft ret til at optage de store lån uden de øvrige interessenters billigelse og om, at de skulle tilbagebetale de 11.000 rd., han mente at have indestående hos dem. Hvad sagens udfald blev, fremgår desværre ikke af kommissionens akter, og sagen blev ikke appelleret til Højesteret.⁴³

Efter den her gengivne fremstilling kunne det unægtelig se ud til, at Ryberg & Thygesens vestindiehandel havde været en mindre heldig forretning. Man kan dog nære tvivl om, at den var helt så ringe, som de angiver. Vi ved nemlig ikke nok om, i hvilken udstrækning firmaet har taget en fortjeneste på leverancerne, før de blev sat på vestindienhandelens regnskab. Skal man slutte fra tidens sædvane ved leverancer til andre kompagnier, kan det meget vel havde drejet sig om anselige beløb. – Men alt taget i betragtning, nogen strålende forretning blev det næppe, men dog ikke så afskrækkende, at Ryberg & Thygesen efter den tid hørte op med at handle på Vestindien. Men de gjorde erfaringer var måske baggrunden for, at Ryberg finansierede nationaløkonomen Chr. Martfeldts rejse til Vestindien i 1763–64.

Disse direkte forbindelser med Guinea og Vestindien var ikke firmaet Ryberg & Thygesens eneste kontakt med Danmarks oversøiske besiddelser. Det fik hurtigt en anden, der måske var nok så værdifuld. Allerede i november 1756 fik det fra Rentekammeret leverancerne af røget flæsk, saltet oksekød og smør til to af marinens skibe, »Blaahejren« og »Lowisa Ulrica«, der var stationeret i Vestindien, og hvis udgifter betaltes af Rentekammerets vestindisk-guinesiske kontor. Dertil fik firmaet ordrer på jernkugler og kardæsker, der for statens regning skulle sendes til Vestindien og Guinea. Det drejede sig om ikke helt ubetydelige kvanta proviant, således 345 lispund røget flæsk, 690 lispund oksekød og 16 tønder smør.⁴⁴ Det er næppe urimeligt at antage, at amtsforvalter Thygesen, der i adskillige år havde leveret sådanne varer til Søetaten,⁴⁵ nu havde skaffe firmaet disse leverancer, der ganske vist ikke var af samme størrelse som dem, det selv havde sendt derover til privat salg, men til gengæld havde den meget store fordel, at betalingen var nogenlunde sikker.

Denne forbindelse udviklede sig i de følgende år, som det kan ses af den vedføjede tabel 3, der viser statens udbetalinger til firmaet i årene 1757–63 for leverancer og andre ydelser i forbindelse med forsyningerne til Vestindien og Guinea.

En hovedpost var hvert år den proviant, der skulle bruges til besætningen på statens skibe i Vestindien. Dertil kom fra 1758 hvert år proviant til soldaterne sammesteds. Det drejede sig om leverancer for omkring 5000 rd. om året, og varerne var de sædvanlige,

nemlig røget og saltet flæsk, salt oksekød og smør, ligesom til skibene. Men soldaterne skulle desuden have rationer af rug- og hvedemel. Disse varer skaffede Ryberg & Thygesen fra deres sædvanlige forbindelser i Ålborg og Ekernefærde.⁴⁶

Tabel 3. Summer, udbetalt til Ryberg & Thygesen for leverancer m. m. til forsyning af Guinea og Vestindien.⁴⁷

1757	rd. 14.047
1758	– 44.906
1759	– 6.189
1760	– 22.809
1761	– 57.226
1762	– 22.426
1763	– 16.485

Af den særdeles høflige tone, der gennemgående bruges i myndighedernes skrivelser til firmaet såvel som af disses indhold, synes det at fremgå, at det under krigen var meget vanskeligt at skaffe de fornødne mængder levnedsmidler frem, især da de jo endelig skulle være af indenlandsk oprindelse. – Helt kunne denne fordring dog ikke opretholdes. I 1762 måtte Generaltoldkammeret således tillade, at Ryberg & Thygesen indførte 105 tønder hvede fra Danzig for at opfylde leverancerne til Vestindien,⁴⁸ men ved at påtage sig forsyningerne skaffede firmaet sig tydeligvis en god del velvilje i regeringskredse.

Til Guinea, hvor firmaet havde haft så bitre erfaringer med egen handel, fik det ligeledes nogle leverancer for staten. 1758 skaffede det således fra Holland 20.000 pund kanonkrudt for 4974 rd., og 1761 og 1764 fik det langt større ordrer. Baggrunden herfor var, at varetilførslerne med de private skibe var for ringe, og staten måtte derfor i 1756, 1761 og 1764 udsende skibet »Cron Printsens Ønske« med de nødvendige forsyninger.⁴⁹ De partier, der udsendtes de to sidstnævnte år, var meget omfattende, i 1761 for 34.532 rd., hvoraf størstedelen, nemlig 29.641 rd., var for varer, der skulle bruges i handelen med negrene, medens resten var fødevarer. Leverancen i 1764 var af omtrent samme størrelse, nemlig for 35.228 rd. Sammensætningen af varelageret var nogenlunde den samme som ved firmaets private foretagender, nemlig jern, kobber, metalvarer, ge-

værer med krudt og kugler, tekstiler, store partier brændevin og vin og mange forskellige »kramvarer« til forhandling til de indfødte.⁵⁰ Det var sikkert bedre forretninger end de private ekspeditioner, firmaet havde deltaget i. Navnlig må det som før nævnt ikke glemmes, at betalingen faldt nogenlunde hurtigt efter varernes levering, ja, når det drejede sig om store leverancer, lykkedes det flere gange at få staten til at yde ca. $\frac{2}{3}$ af betalingen i forskud til varernes indkøb, således til Vestindien i 1758, da der betaltes 22.000 rd. forud, og til Guinea-udredningen i 1764, da forskudet blev 20.000 rd.⁵¹

Myndighederne krævede i kontrakterne regelmæssigt, at varerne skulle være af god kvalitet. Svarede de ikke til de stillede krav, blev de uden videre kasseret. Undertiden kan fremgangsmåden synes temmelig rigoristisk, når det erindres, hvor længe de var undervejs, før de nåede bestemmelsesstedet. Det ses da også en enkelt gang – i 1762 – at Ryberg & Thygesen fralagde sig ansvaret for nogle varer til Vestindien, fordi det skib, der skulle føre dem derover, ikke var kommet afsted i rette tid. Kammeret nægtede dog at anerkende dette forbehold; det anså firmaet for ansvarligt for forsinkelsen, da nogle af dets varer var leveret over en måned for sent.⁵² Samme år fik det en regning på 364 rd. for varer, der ved ankomsten til Vestindien manglede i ladningen, senere yderligere en på 172 rd. I 1763 skulle det refundere 1988 rd. for varer, der var kasseret i Vestindien på grund af dårlig kvalitet, og 127 rd. for mangler ved en leverance til Guinea. Herfra klagedes samtidig over, at nogle af de udsendte geværer var af dårlig kvalitet. Men i relation til de store mængder må manglerne alt i alt siges at have været beskedne.⁵³

Til belysning af Ryberg & Thygesens priser er der i tabel 4 opstillet en sammenligning mellem priser fra deres regninger og priser, der samtidig var gældende i København. Det fremgår, at firmaets priser lå over de københavnske, men det må erindres, at de leverede varer skulle være af særlig god kvalitet, og at der i eksportpriserne var inkluderet tønder, som til den lange rejse skulle være af bedste sort, dvs. af egetræ. Samtidig angives, at almindelige tønder kostede 80 sk. pr. stk. En fuldstændig sammenligning mellem de to prissrækker er derfor ikke mulig.⁵⁴

I de i tabel 3 nævnte summer, som Ryberg & Thygesen modtog for leverancer til Vestindien og Guinea, indgik også en del fragtindtægter. Den 22. februar 1760 sluttedes en aftale om befragtning

Tabel 4. Sammenligning mellem Ryberg & Thygesens priser for leverancer til Guinea og Vestindien og priserne i København.*
1756–60.

		Smør.			Priserne i København.		
Regningens dato.	Ryberg & Thygesens pris.						
1757 30/11	2884 skilling pr. tønde				2112–2496 skilling pr. td.		
1758 14/1	4928 – – –				2112–2688 – – –		
1758 14/11	2884 – – –				2208–2592 – – –		
1759 19/9	2884 – – –				2496–2880 – – –		
1760 24/5	3066 – – –				1536–1920 – – –		
		Røget flæsk.					
1756 25/11	2240 sk. pr. skippund				1440–1760 sk. pr. skippund		
1757 2/9	2240 – – –				1920–2112 – – –		
1758 14/1	2400 – – –				2112–2304 – – –		
1758 14/11	2560 – – –				2240 – – –		
1759 19/9	2560 – – –				1920–2016 – – –		
1760 24/5	2640 – – –				1600 – – –		

* Ryberg & Thygesens priser er fra regninger af de angivne datoer i Generaltoldkammerets vestindiske kontors journalsager. De københavnske priser er fra prishistorien.

af et skib til Vestindien, men et tilbud, som firmaet samme år afgav om et til Guinea, blev ikke modtaget, da Generaltoldkammeret i stedet foretrak at bruge det førnævnte statsskib »Cron Printsens Ønske«. Derimod fik Ryberg & Thygesen undertiden i deres skibe fragt af sukkerfade, der hjemsendtes for staten. 1761 anmodede firmaet om præference på fragt af varer til Vestindien, og Generaltoldkammeret gav det betingede tilsagn, at det skulle få den ønskede præference, hvis det ville beregne sig samme vilkår som alle andre. Det fremgår senere, at Ryberg & Thygesen ved denne lejlighed lovede at sejle 100 rd. billigere end enhver anden. I foråret 1762 fragtede det da også et skib til staten. Det var »Christianshaun«, og betingelserne var: For udbringelse af proviant skulle der betales 900 rd., og i denne pris skulle der medregnes 21 dage til indladning i København og 21 dage på St. Croix til udlosningen. Til indladningen dér regnedes 70 dage uden vederlag, men tid derudover skulle betales med 12 rd. pr. døgn. For returladningen skulle der ikke sva-

res en i forvejen fastsat sum, men $1\frac{1}{2}$ sk. pr. pund sukker (netto-vægt) og 2 sk. pr. pund bomuld. Dertil 10 % »haveri« af hele beløbet samt 300 rd. i »kaplaken« (ducør) til kaptajnen. Hvis skibet ikke fik fuld returladning, skulle Generaltoldkammeret betale halv fragt for det ubenyttede rum. Endelig skulle der ydes 21 dage til losningen i København. Disse betingelser angiver sikkert, hvad der var blevet praksis i vestindiefarten. – I 1763 fik firmaet imidlertid afslag på et tilbud om atter at stille »Christianshaun« til rådighed, idet Generaltoldkammeret kunne få et andet skib billigere. Krigen var slut, og der var rigeligt med tonnage.⁵⁵ – Endelig skal nævnes, at firmaets skibe i 1762 medtog en del officerer og soldater for henholdsvis 60 og 30 rd. pr. person, og at det 1762 solgte 76.430 pund sukker for 7754 rd. til staten, der på det tidspunkt ejede kompagniets tidligere raffinaderi.⁵⁶

Resultatet af disse første års handel på Guinea og Vestindien synes alt i alt at have været ikke strålende, men dog tåleligt for Ryberg & Thygesen, idet deres leverancer til staten må have givet dem en vis kompensation for det mindre heldige udfald af deres andel i den private handel på kolonierne. Noget imponerende overskud kan der dog næppe have været tale om, men de havde vel høstet en del erfaringer, der kunne komme firmaet til gode i senere år.

3. HANDEL, FRAGTFART OG FORSIKRINGER 1756 – 1763

Før vi nu går over til at se på firmaets almindelige handelsvirksomhed i denne periode, skal det omtales, at det allerede i 1756 fik nogle leverancer til Søetaten, den ene på 213, den anden på 313 skippund Riga-hamp til et samlet beløb af rd. 9699.¹ 1758 leveredes 300 tønder finsk tjære og 202 skippund hamp, der egentlig skulle have været leveret af etatsråd Wever, men han havde af en eller anden grund overdraget leverancen til Ryberg & Thygesen. Derpå blev der ingen ordrer før i 1762, da firmaet leverede et parti jysk vadmel, 100 tønder byggryn og for 9053 rd. sejlbug, som Emanuel Thygesen havde haft i kommission. 1763 leverede det marinen sejlbug for 4217 rd.² Dertil kom, at firmaet for forretningsforbindelsen Otte i Ekernførde årligt indkasserede mindre summer for brændeleverancer, som denne havde haft til Søetaten.³

En af de første artikler, den unge købmand Ryberg efter sin ankomst til København havde handlet med, var lammeskind. Firmaet Ryberg & Thygesen fortsatte dermed. År efter år søgte og fik det i reglen tilladelse til at udføre nogle tusinder skind. 1757 drejede det sig om mellem 16.000 og 20.000 stk. I foråret 1759 søgtes om 20.000, men der blev kun givet tilladelse til 14.000, og det tilføjedes, at toldvæsenet skulle sørge for, at det ikke blev de bedste. Om efteråret samme år gav en ny ansøgning anledning til, at Københavns magistrat måtte anstille en større undersøgelse for at konstatere, hvor stort det hjemlige forbrug var. Den kom til det resultat, at der

kunne eksporteres 20.000 skind, hvoraf Ryberg & Thygesen kunne få halvdelen. De følgende år gik det atter lettere med at få eksporttilladelserne, men da søgte firmaet heller ikke om så store kvanta.⁴

Med forskellige andre landbrugsprodukter drev firmaet også en livlig handel. Det er tidligere omtalt, hvad der gik ind i leverancerne til Vestindien og Guinea, som var lette at konstatere, fordi de krævede korrespondance med myndighederne. Dette var ikke tilfældet for den indenrigske eller europæiske handel, men heldigvis for os var der dog så mange regler at iagttage, at de ofte gav anledning til forespørgsler til myndighederne. Man kan herved se, at firmaet allerede i 1757 drev handel med udenlandsk tælle, formentlig beregnet til støbning af lys. I 1763 meddelte det således, at det havde 100 skippund af denne vare på lager.⁵ Blev der mangel på smør her i landet, hvad der ofte var tilfældet, var Ryberg & Thygesen rede til at importere, så snart det blev muligt, dvs. så snart indførsel blev tilladt mod nedsat told i stedet for den sædvanlige, der var ret prohibitiv. 1763 importerede de et parti smør fra Holland til en værdi af 6400 rd.⁶

En meget væsentlig rolle for firmaet spillede i disse år handelen med saltet oksekød. Vi skal senere særskilt behandle den største leverance af denne artikel, der gik til den franske marine,⁷ men også for firmaets daglige omsætning var denne vare af stor betydning. Foruden til Vestindien og Guinea havde det leverancer til Det almindelige Handelskompagni,⁸ og det eksporterede i årene 1759–63 ret betydelige kvanta til Stralsund, i 1759 således ialt 862 tønder. Som sædvanlig kan man ikke være sikker på, at vi har fået alle leverancerne med, da de kun kendes fra tegnede forsikringer.⁹ – Efter at den statsstøttede eksport til Frankrig var hørt op, sendte Ryberg & Thygesen for egen regning i 1763 nogle partier til Le Hâvre. For det første, 200 tønder, fik det bevilget frihed for alle afgifter til den danske stat, da dette parti skulle behandles som en prøve. Formentlig har forsøget fået et tilfredsstillende udfald, da der senere sendtes endnu 700 tønder til Le Hâvre og Nantes.¹⁰ I et brev beretter Ryberg, at han havde solgt kød i Le Hâvre for 37 livres pr. tønde på et tidspunkt, da en tønde irsk kød solgtes for 36 livres. Irsk kød regnedes ellers for det fineste i Europa, og det er tydeligt, at Ryberg var stolt over det opnåede resultat. Han satte sig dog ikke til at hvile på sine laurbær, men pålagde brevets modtager, Chr.

Martfeldt, der rejste for hans regning – herom senere – at aflægge besøg på gårde i omegnen af Cork i Irland, der var et centrum for den irske kødhandel, for dér at studere produktionen. Ryberg ville vide, hvordan kalvene opdrættedes, hvor længe de stod på stald, hvad dyrene vejede ved slagtingen, og hvad tønderne blev lavet af. Også om produktionen af smør og flæsk ville han gerne høre nærmere. Dette gav anledning til, at Martfeldt efter sin hjemkomst fra rejsen udgav en lille bog om disse emner, bekostet af Landhusholdningsselskabet. – Hvor stor eksporten af kød blev i den følgende fredstid efter 1763, kan ikke ses; formentlig har det ikke været ret meget.¹¹

Om firmaets livlige handel med korn og mel finder man ikke meget i officielle akter. Det er dog tydeligt, at kornhandelen var en udpræget spekulationshandel. At leverancer til Norge var meget almindelige, kan ikke undre i betragtning af, hvor stor en rolle denne afsætning spillede for Danmark i almindelighed. Imidlertid støder man også på eksport af ret store partier korn – i 1762 4500 tdr. havre – til Travemünde og Lübeck, muligvis dog beregnet til de danske tropper, der dette år var samlet i Holsten. Andetsteds ses det nemlig, at Ryberg & Thygesen samme år havde leverancer til de kongelige magasiner i Slesvig og Holsten. – Der findes et enkelt eksempel på, at firmaet eksporterede hvede fra Østersøen helt til Lissabon.¹²

Et særligt spekulationsmoment var der i kornhandelen de år, hvor der blev mangel på korn i Danmark eller i alt fald i København, så at myndighederne så sig nødsaget til at åbne for indførsel til nedsat told. Dette var således tilfældet i årene 1758 og 1763. I det første af disse drejede det sig for Ryberg & Thygesen kun om import af ca. 2000 tdr. korn, men i 1763 fik firmaet allerede i februar tilladelse til mod nedsat told at importere 6000 tdr. rug og 4000 tdr. havre, hvilket vidner om, at dets kornhandel må have haft et betydeligt omfang. Af forsikringer fremgår, at hovedparten af importen kom fra Riga.¹³ Om efteråret, da der stadig var kornmangel i København, tilbød firmaet at levere byens bagere 10–12.000 tdr. rug, hvis det måtte indføre partiet uden told. Magistraten fandt dog den forlangte pris – 3 rd. pr. td. – alt for høj, og der blev ingen tilladelse givet. Derimod fik firmaet få dage senere tilladelse til at oplægge et parti korn, formentlig det samme, til senere genudførsel, og senere

på året fik det yderligere efter flere ansøgninger lov til at oplægge 352 læster korn, der var kommet med 7 forskellige skibe fra Danzig, Reval og Königsberg.¹⁴ Alt dette vidner om, at dets kornhandel allerede på dette tidspunkt havde et betydeligt omfang.

Tran fandtes ligeledes i firmaets varelager. Handelskompagniets kassebøger fortæller, at Ryberg & Thygesen drev en vis handel med denne artikel, hvis pris var stærkt svingende under krigen.¹⁵ Flere partier kan det naturligvis have købt andetsteds, hvor det nu ikke lader sig konstatere.

De førnævnte varer i dette afsnit stammede fra Danmark selv eller dets nordlige besiddelser, eller de var hentet fra østersølandene. Men en ligeså stor andel i omsætningen havde vel en gruppe varer af sydligere oprindelse, og blandt disse spillede vin og spiritus en hovedrolle. Disse varer udgjorde overhovedet en forbavsende stor del af Danmarks samlede import i det 18. århundrede. – 1759 ses det, at firmaet importerede 70 tdr. brændevin, forsikret for 4000 rd., fra Cette, senere findes vidnesbyrd om import af champagne, rhinskvind, store partier »fransk vin« (dvs. rødvin) og små partier malaga. Meget af den importerede spiritus skulle dog anvendes til videreforsendelse til Vestindien.¹⁶

Et overblik over handelen med nogle sorter spiritus og vin kan fås af det københavnske toldvæsens oplagshovedbog 1761, en af de få årgange af denne værdifulde række, som hensynsløse kassationer har skånet. Ved begyndelsen af 1761 havde Ryberg & Thygesen 343 oksehoveder fransk vin på lager. Udefra tilkom i årets løb 328 oksehoveder og fra andre firmaer købtes 40, ialt 368 oksehoveder. Afgangen fra lageret var 41 oksehoveder til eksport, 51 til København, 117 til provinserne, og 191 oksehoveder blev solgt til den københavnske grosserer Cramer. Ved næste årsskifte måtte der yderligere betales told af 42 oksehoveder, således at det samlede salg blev 442 oksehoveder, medens 285 lå tilbage på lageret.¹⁷ Af fransk brændevin (cognac) var årets salg 79 oksehoveder, medens begyndelses- og sluttallene var henholdsvis 153 og 102 oksehoveder. Beholdningen af rhinskvind var pr. 1. januar 110 ahmer. Her var der ingen tilgang, men en afgang på 43 ahmer, hvoraf kun 8 gik til udlandet.¹⁸ En sammenligning med de andre oplagshaveres konti viser, at disse omsætninger vel er store, men ingenlunde de største.

Import af rosiner og citroner spores stadig. Trods de stærkt øgede

forbindelser, som Danmark under krigen havde fået med middelhavslandene, importeredes partier af disse varer stadig fra Lübeck.¹⁹

Hertil kom lejlighedsvis import af krap og andre farvestoffer.²⁰ Den førnævnte oplagshovedbog viser, at firmaet tillige havde en betydelig import af spansk salt. Ved begyndelsen af 1761 var der på oplag 20 læster. I årets løb kom 114 læster til, medens 69 solgtes til udlandet og 25 til provinsen, hvorefter året sluttede med en beholdning på 40 læster. Også i 1759 og 1762 havde firmaets egne skibe bragt større partier hjem fra Lissabon.²¹

Af handel med tekstiler findes i denne periode ingen spor, når bortses fra de partier, der eksporteredes til Guinea og Vestindien, og partier af »paklærred« (sækkelærred) fra Danzig samt de tidligere omtalte leverancer af sejldug til marinen.²²

Om handel med grovere varer vidner tegnede policer på hamp, hør og blå fra Riga og Narva, undertiden i ret store partier, og det fremgår ligeledes, at Ryberg importerede tømmer, hvoraf i alt fald i et enkelt tilfælde noget er eksporteret så langt som til Lissabon. Handel med tjære ses også i et enkelt tilfælde.²³

At jern – også bortset fra eksporten til Guinea – hørte til de varer, som firmaet lejlighedsvis handlede med, fremgår af, at det i 1762, da der klagedes over mangel i København, søgte og fik tilladelse til at indføre 778 stænger russisk jern. – Jern var imidlertid en af de allerstærkest beskyttede varer, og tilladelsen kunne derfor først gives, efter at Københavns magistrat og de norske producenter var hørt. Tilmed skulle der svares told af jernet, hvis det ikke blev genudført til Vestindien.²⁴ Lignende vanskeligheder viste sig for importen af flasker, efter at Generaltoldkammeret i 1760 af hensyn til de norske værkers afsætning helt havde forbudt importen af denne artikel. I modsætning til mange andre var dette forbud effektivt, eftersom der snart blev mangel på flasker i København, bl. a. fordi store partier blev anvendt til eksport til Vestindien. Der måtte adskillige ansøgninger til, før det omsider i 1762 lykkedes firmaet at bevæge Generaltoldkammeret til at bevilge import af 500 flasker, der skulle fyldes med vin og videresendes til Vestindien. Kort forinden havde firmaet meddelt, at det havde 24.350 flasker på oplag i pakhuset.²⁵

Oversøiske varer figurerede naturligvis også på firmaets varelistes. Tidligere er omtalt dets vanskeligheder med at få sukker til

returladning fra Vestindien, og hvorledes det ved lejlighed havde afsat et større parti til statens raffinaderi. Rom, der var et biprodukt ved sukkerfremstillingen, handlede det ligeledes med, tilsyneladende dog endnu ikke i større målestok. Oplagsbogen 1761 viser kun, at det tog 29 oksehoveder på oplag, hvoraf de 17 inden årets udgang blev eksporteret til udlandet. Andre kvanta, der lejlighedsvis nævnes, er også ret små.²⁶

Om Ryberg & Thygesens forbindelser med Det asiatiske Kompagni, der senere skulle blive så betydningsfulde, foreligger kun lidt. De leverede af og til varer til det, 1756 således for 3204 rd. sølv, der skulle anvendes til dets betalinger i Asien, men det var kun småting mod, hvad andre leverede. Reinh. Iselin havde således omtrent samtidig en ordre på over 40.000 rd. Senere forekom leverancer af tønder, flæsk, smør, kobberplader, og i 1758 for 5615 rd. sølv. I 1759 nåede sølvleverancen op på 10.317 rd. og i 1760 på 33.213 rd., hvor Iselin omtrent samtidig leverede for 48.000 rd.²⁷

Vigtigere end leverancerne var dog vel købene på kompagniets auktioner for Ryberg & Thygesen. Desværre er der kun bevaret auktionsprotokoller for årene 1756 og -57, og de viser, at firmaets køb var ret beskedne, nemlig for henholdsvis 9.291 og 12.187 rd., men det er ikke mærkværdigt, når det betænkes, hvor meget det i disse år investerede i handelen på Vestindien. De varer, der nu købes på auktionerne, er stort set de samme, som Ryberg havde købt, da han var alene, nemlig salpeter, peber, billige tørklæder og ret store partier af de billigere thesorter. Dog spores en lidt stigende tendens til indkøb af dyrere tekstiler og theer.²⁸ For de følgende år findes ingen auktionsprotokoller, og af kompagniets kassebøger kan det først fra 1769 ses, hvad de enkelte købmænd indbetalte for køb på auktionerne. – På anden vis kan vi dog konstatere, at Ryberg & Thygesen stadig havde stor interesse for kompagniets varer. I 1759 undskylder Ryberg således, at han ikke kan komme til et møde med selveste udenrigsministeren, J. H. E. Bernstorff, fordi han skal til kompagniets auktion,²⁹ og i en omtrent samtidig skrivelse fra en forbindelse i Holland, Cornelius Carcebom i Amsterdam, takker denne for meddelelsen om priserne på bohee-the, som han imidlertid finder for høje.³⁰ Vendingerne i brevet tyder på, at Ryberg & Thygesen tidligere har eksporteret the til Amsterdam. I 1761 ses det tilfældigvis, at de havde sendt et par kasser fin the – haysan – til

Frankfurt am Main. Ved åbningen dér fandt man dem imidlertid fulde af savsmuld, og først Ryberg & Thygesen og senere Asiatisk Kompagni måtte refundere købesummen, 228 rd.³¹ 1762 søgte og fik firmaet tilladelse til at eksportere fem kister the, der egentlig havde henstået på lager ud over den fastsatte tid.³² Ganske interessant til antydning af deres theeksports retning er en forsikring, som de tegnede i 1761 på 6 kister bohee-the til en værdi af 1150 rd. Den skulle til Guernsey, den lille engelske ø i Kanalen, der gennem flere århundreder var et af centerne for indsmugling af the og andre højt beskattede varer til England. Forsikringen tegnedes dog ikke for deres egen regning, men i kommission. Vi skal senere se, at denne indbringende smuglervirksomhed gav Ryberg inspiration til at forsøge noget lignende med Færøerne som udgangspunkt.³³ Endelig kan nævnes, at de i 1759 eksporterede et parti peber til Hamburg.³⁴

Straks fra firmaet Ryberg & Thygesens oprettelse havde det aktier i Asiatisk Kompagni, idet man i 1757 finder, at det forsikrede en andel i et skib med ladning, og i 1758 findes for første gang firmaets underskrift i kompagniets generalforsamlingsprotokol, hvor man derefter regelmæssigt møder den.³⁵

Handel med tobak forekommer, men tilsyneladende kun i et ret beskedent omfang. Den hæmmedes vel af, at der i 1760 var indført et tobaksmonopol i selve Danmark, så at tobak kun kunne importeres til reeksport.³⁶

Medens det således, trods alle mangler, er muligt i store træk at få et indtryk af firmaet Ryberg & Thygesens import og eksport, er det langt vanskeligere at få et indblik i, hvordan dets indenlandske afsætning fandt sted. Ryberg havde løst grossererborgerskab, hvilket efter kommerceforordningen af 1742 skulle betyde, at det ikke måtte handle fra bod, dvs. en detail, og der er da heller ikke noget, der tyder på, at det har givet sig af med en sådan virksomhed. Men at det dog i det mindste i et enkelt tilfælde har handlet direkte med en privat person, ses af den før omtalte strid med Tyge Rothe. Blandt bilagene til denne proces findes kopier af årsopgørelser mellem denne og firmaet, der viser et samarbejde mellem dette og Rothe på den måde, at han fik sit forbrug af the, kaffe, sukker, vin og porcelæn fra firmaet og til gengæld leverede landbrugsprodukter, især korn og flæsk.³⁷ Naturligvis kan man ikke bygge for meget på dette ene tilfælde, men det er vel ikke udelukket, at andre af Ryberg & Thy-

gesens leverandører af levnedsmidler på samme vis har fået en del af deres betaling i varer.

Endnu står det tilbage at omtale et par grene af firmaets virksomhed: fragtfarten og assurancevirksomheden. Den første er tidligere omtalt i den forbindelse, at firmaet medtog varer til Vestindien og Guinea for statens regning eller fragtede skibe til staten. Efter den iver, det lagde for dagen for at få disse fragter, må man formode, at de på daværende tidspunkt har betalt sig bedre end handelen.

Men også i Europa var konjunkturerne for fragtfarten under krigen nærmest strålende. Det gjaldt især for farten på Middelhavet og Spanien–Portugal. I slutningen af 1758 kunne den danske konsul i Genova således indberette, at danske skibe var næsten de eneste, der var efterspurgt i Middelhavet. Året efter skal der have været 400 dansk-norske skibe beskæftiget i denne fart, og Ryberg har selv senere beregnet fragttægten i årene 1755–60 til næsten 14 millioner rd. Han har kunnet udtale sig med sagkundskab, for firmaet Ryberg & Thygesen var også repræsenteret i denne gren af søfarten. – Dets aktivitet er dog ikke helt let at følge. Flest oplysninger giver Søassurancekompagniets bøger, og nogen støtte kan man få i Kommercekollegiets lister over dansk-norske skibe, der med mellemrum er bevaret fra 1760, og som i nogen grad råder bod på mangelen af et egentligt skibsregistreringssystem.³⁸

Fra 1758 deltog Ryberg & Thygesen i fragtfarten i Middelhavet med en snov på 66 læster, »Dorothea & Anna«, under skipper Boy Tacken. Det sejlede først fra Ancona til Genova, derfra til Palermo, så til Lissabon og tilbage til Palermo, og året efter finder man det på en fart fra Lissabon til Hamburg. Formentlig ret typisk for, hvordan den tids sejlads gik for sig. Derpå høres der ikke mere til det. Et andet skib, »Matrup og Thestrup«, hvis navn tyder på, at Emanuel Thygesen har haft interesser i det, selv om Ryberg & Thygesen tegnede assurancen for egen regning, sejlede ligeledes i 1758–60 på Middelhavet,³⁹ og desuden træffer vi nogle af de skibsnavne, vi kender fra farten på Guinea og Vestindien, men oplysningerne er så sparsomme, at det ikke altid kan konstateres, om det drejer sig om de samme skibe. Således finder vi et »St. Johannes« i fart på Spanien, Norge og Middelhavet i årene, før et skib af samme navn sættes ind i vestindienfarten.⁴⁰ »Christianshaun«, der gjorde så man-

ge rejser til Vestindien, nåede også at gøre en enkelt tur til Riga, og »Emanuel«, der havde givet tab på Vestindien, nåede at tjene noget ind igen på England og Middelhavet.⁴¹ Skibene »Theodorus«, »Jomfru Elisabeth« og »Jomfru Cathrina«, der også havde været i Vestindien, fragtedes til fart på Island for kongens regning – medens Ryberg administrerede denne handel.⁴² Herudover forsikrede Ryberg & Thygesen flere gange skibe, som kun nævnes én gang. Det drejer sig formentlig om fartøjer, der var fragtet.⁴³

I en senere skrivelse nævner Ryberg nogle eksempler på, hvad fragtfarten kunne indbringe. Han beretter, at et skib på 118 kommercelæster på en tur fra Riga til Lissabon kunne tjene 4500 rd. og på hjemvejen til Danmark med salt yderligere 2500 rd., ialt 7000. Et mindre, todækket skib, en snøv på 60 kommercelæster kunne på ét år ved en rejse fra Bergen til Ancona tjene 1800 rd., til Genova 700, til Sicilien og Lissabon 2000 og til Danmark med salt 1200 rd., ialt 5700 rd. Tallene har Ryberg vel fra egne erfaringer, men det fremgår desværre ikke, om det drejer sig om brutto- eller nettofortjeneste. Men under alle omstændigheder var det for den tid store tal, og fortjenesten har sikkert syntes meget stor i sammenligning med tilsvarende tal fra tiden før krigen.⁴⁴

Firmaet Ryberg & Thygesens forhold til søforsikringen fremgår af tabel 5, der bringer en oversigt dels over de forsikringer, firmaet tegnede for egen regning, dels over dem, det tegnede i kommission for andre.

Tabel 5. Ryberg & Thygesens tegning af assurance i Søassurance-kompagniet i København 1756–63.⁴⁵

År	For egen regning	For fremmed regning	Ialt
1756	27.550 rd.	5.650 rd.	33.200 rd.
1757	43.500 –	14.760 –	58.260 –
1758	140.800 –	8.100 –	148.900 –
1759	96.200 –	59.850 –	156.050 –
1760	124.383 –	8.300 –	132.683 –
1761	80.900 –	26.750 –	107.650 –
1762	66.000 –	54.977 –	120.977 –
1763	75.500 –	33.544 –	109.044 –

En sammenligning mellem disse tal og dem fra de foregående år (s. 22) giver et tydeligt indtryk af, hvor meget større summer der

arbejdedes med, efter at Ryberg var gået i kompagni med Thygesen. En sammenligning med andre firmaers assurancetegning gør det klart, at Ryberg & Thygesen nu var blandt de førende i København. – Det ses også af tabellen, at de store opsving kommer i 1758–60 og falder sammen med den store aktivitet i handelen på Vestindien, som firmaet udviste i disse år, medens summen sank, da denne handel i de følgende år blev drevet mere stilfærdigt. Hvor meget der ud fra disse tal kan sluttes om firmaets samlede omsætning, er usikkert. Som før omtalt var nogle af skibene og ladingerne til Vestindien forsikret næsten fuldt ud i Assurancekompagniet, medens andre ikke var det.

I den europæiske fart er det for kaskoforsikringens vedkommende tydeligt, at der sjældent forsikredes for mere end $\frac{2}{3}$ af den virkelige værdi i det københavnske assurancekompagni. For vareforsikringerne er det vanskeligere at skønne over forholdet mellem den faktiske og den forsikrede værdi, idet den første kun undtagelsesvis fremgår af tegningsbøgerne. Men der er påfaldende få vareforsikringer, og der synes at være tendens til, ligesom i den foregående periode, at de fleste forsikringer tegnedes på lange og farlige rejser eller for sejlads i årets farligste måneder.

Tallene for forsikringer, der tegnedes for andre, svinger meget fra år til år. Angivelsesbøgerne er heller ikke her tilstrækkeligt udførlige til, at dette kan forklares. Men hvor ladinger eller kaskos værdi er angivet, ses det, at gennemgående højst halvdelen er forsikret. Det kan dog ikke oplyses, om rederen selv eller måske et udenlandsk selskab har båret resten af risikoen.⁴⁶

At Ryberg & Thygesen ikke har virket som assurandør for andre i krigsårene, siger Ryberg selv i en redegørelse, som han i 1777 sendte til Kommercekollegiet.⁴⁷ Han angiver her 1763 som det første år, hvor han assurede sammen med andre private. Der er derfor mere grund til at antage, at han tidligere har forsikret i Altona eller London, som Ryberg i sin redegørelse nævner som de steder, der var mest anvendt.⁴⁸

Ålborgs købmænd var stadig Rybergs bedste kunder i forsikringsbranchen. Af 73 forsikringer, som han i 1756–63 tegnede for andre, er 31 tegnet for købmænd i Ålborg, navnlig for Jens Thagaard, som Ryberg & Thygesen på mange måder gjorde forretninger med. Herefter følger Århus med 16 assurance, medens resten er meget spredt.

Hertugdømmerne tegner sig for 5, Norge for 3, St. Petersborg for 4. Desuden findes én police for hollandsk og én for svensk regning. Endelig er der ved en del forsikringer kun angivet »for kommission« uden nærmere oplysninger. Selv om summerne er større end i den foregående periode, må det være klart, at provenuet ved tegningen af disse forsikringer har været af relativt mindre betydning for firmaet end tidligere, fordi dets egen handel var steget så stærkt.

Hvorfra skaffedes midlerne til den store virksomhed, som firmaet udfoldede i disse år? Hvad den vestindisk-guineiske handel angår, er det tidligere berettet, hvorledes Emanuel Thygesen og Fr. Wilh. Otte i Ekernførde skød penge i den, og at der dannedes et særligt aktieselskab til at drive den. Men det fremgik også, at den oprindeligt indskudte kapital ikke slog til, så at Ryberg & Thygesen som direktører for foretagendet måtte rejse flere penge. Hertil kommer, at deres øvrige virksomhed naturligvis også har krævet nogen kapital. Ryberg havde formentlig ikke større summer, da han gik i kompagni med Thygesen. Hvad denne havde til disposition, foreligger der intet om, men det har dog vel været en del.

Men der var stadig muligheder for at låne penge. I de hosstående tabeller er det opgjort, hvad Kurantbankens bøger viser om firmaets pengeforhold. I tabel 6 ses, hvilke summer der i 1756–63 er indbetalt af Ryberg & Thygesen for vekslers, de havde udstedt til andre, og som disse havde ladet diskontere.

Der er også her en betydelig stigning i 1757–58 i forhold til årene 1751–55, hvor Ryberg havde handlet alene, og hvor den største sum, som Ryberg havde rejst på denne måde, havde været knap 16.000 rd.

Tabel 6. Summer, indbetalt til Kurantbanken af Ryberg & Thygesen for forfaldne vekslers. 1756–1763.⁴⁹

1756	5.000 rd.
1757	32.376 –
1758	36.106 –
1759	16.562 –
1760	5.750 –
1761	6.376 –
1762	3.550 –
1763	2.800 –

Bankens bøger viser, at såvel lånenes karakter som kredsen af långivere er de samme som før. Lånene er næsten udelukkende på runde summer, 300, 500, 1000 rd., i alt fald næsten uden undtagelse multipla af 100 rd., hvilket vel viser, at summerne ikke stammer fra handelsomsætninger. Blandt långiverne træffer man regelmæssigt en rådmænd Søren Jørgensen med summer på 4–500 rd. Et firma Soelberg & Falck findes ligeledes adskillige gange, de kendte huse Gustmeyer, Fabritius & Wever, v. Hemert & Søn, Cramer samt Iselin & Co. forekommer enkelte gange, med brudne summer, der tyder på, at der ligger handelsomsætninger bag, men hovedparten af långiverne er som tidligere jødiske vekselere. Hyppigst forekommende er navnene R. A. Unna, Amsel Jac. Meyer, Jac. Raphael, Levin Wulff v. Halle, Isach Jacob og Lazarus Wulff Wallich. Den normale løbetid for sådanne vekslere var tre måneder, og sædvanligvis lod långiverne først vekslerne diskontere ganske kort før deres forfaldstid.

Efter 1758 ses en påfaldende stor nedgang i veksellånene. Dette kunne muligvis forklares ved, at långiverne har fået så stor tillid til Ryberg & Thygesen, at de ikke har fundet det fornødent at lade vekslerne diskontere i banken, men har præsenteret dem direkte til forfaldstiden. En rimeligere forklaring er dog måske, at Ryberg & Thygesen dels havde oparbejdet en større egenkapital, dels kunne opnå lån andetsteds på billigere vilkår. Den følgende tabel 7, der giver et uddrag af firmaets direkte lån i banken, tyder på, at den sidste mulighed er den sandsynligste. Det fremgår nemlig, at banklånene stiger omtrent i samme takt som nedgangen i veksellånene.

Tabel 7. Ryberg & Thygesens optagne og indfrieede lån i Kurantbanken 1756–63.⁵⁰

År	Optagne lån	Indfrieede lån
1756	6.000 rd.	3.000 rd.
1757	2.600 –	3.000 –
1758	24.000 –	4.000 –
1759	10.000 –	20.000 –
1760	37.000 –	12.600 –
1761	36.000 –	36.000 –
1762	16.000 –	16.000 –
1763	53.500 –	54.000 –

Mange lån ydedes på ret kort tid, men forlængedes ofte flere gange. Andre løb over længere perioder. Som sikkerhed stilledes aktier i Asiatisk Kompagni, skøder og forsikringspolicer på skibe og en enkelt gang et parti sølv.⁵¹

Firmaets virksomhed var således temmelig alsidigt i disse år, og derved adskilte det sig ikke fra de andre store huse i København på samme tid. Det handlede med danske landbrugsvarer, udenlandsk korn, vin, frugter og salt af sydeuropæisk oprindelse, hør, hamp, tømmer og jern fra østersølandene, sukker og rom fra Vestindien, asiatiske varer fra kompagniet, og det drev fragtfart. Størrelsen af de lån, det optog, tyder på, at dets aktiver har været i god stigning. Der synes ikke at være tvivl om, at disse foretagender har indbragt det mere end forsøgene med handel på kolonierne. – Det synes også tydeligt, at vi står over for et firma, der blev drevet med stor energi og foretagsomhed.

4. KØDLEVERANCER TIL FRANKRIG

Et særligt kapitel i firmaet Ryberg & Thygesens historie i disse unge år er dets leverancer af saltet oksekød til Frankrig. De er omtalt tidligere, således af Edv. Holm og Jul. Schovelin. Den første fremhæver, at dette forsøg dels var en videreførelse af tidligere bestræbelser for at forøge værdien af Jyllands eksport af landbrugsvarer, dels at det i den givne situation var regeringens og specielt J. H. E. Bernstorffs ønske om at få et godt forhold til Frankrig, der var baggrunden for disse handeler.¹

Det første initiativ til denne eksport blev, så vidt det kan ses, taget allerede i efteråret 1756, da en slagter for Kommercekollegiets regning skulle levere 1500 tønder kød i Ålborg. Året efter blev en kontrakt sluttet mellem en slagter Rasmus Clementsen på Vesterbro i København og Kommercekollegiet. Slagteren havde tilbudt at levere kødet til 9¹/₂ rd. pr. td., og ordren lød på 2000 tdr.² – Resultaterne af disse første forsøg blev dog alt andet end opmuntrende. Da kødet omsider i sommeren 1758 var nået til Frankrig under konvoj af fregatterne »Møen« og »Hvide Ørn«, blev det mødt med en højst ugunstig bedømmelse. De franske myndigheder indrømmede ganske vist, at det stammede fra gode og sunde dyr, men det var dårligt tilberedt, havde været i en for svag lage, og noget var direkte fordærvet, medens andet kunne reddes ved omsaltning. Af de 2441 tønder (»quarts«), det drejede sig om, blev 986 karakteriseret som ubrugelige, og det viste sig umuligt at få dem afsat på lønnende vilkår.³

*Busten af J. H. E. Bernstorff, som Ryberg
bestilte hos Wiedewelt.*

Frederiksborgmuseet.

På dette tidspunkt kom Ryberg & Thygesen ind i billedet. Ryberg havde allerede tidligere interesseret sig for kødhandel. Forrest blandt akterne om hans leverance findes en udateret ekstrakt af et forslag fra ham, der gik ud på, at alt kød til eksport burde kvalitetsmærkes, ved at man forsynede hver tønne med et brændemærke, der angav dens afskibningssted, slagterens forbogstaver og en kvalitetsangivelse, betegnet med tallene 1, 2 eller 3.⁴ Om dette forslag blev udarbejdet med henblik på leverancerne til Frankrig, eller om det var det, der henledte Kommercekollegiets opmærksomhed på ham, ses ikke, men i september 1758 var han i alt fald i kontakt med kollegiet og indsendte et detaljeret overslag over, hvad det ville koste at levere kød til Frankrig. Det står intetsteds direkte, men synes at fremgå af sammenhængen, at det var kollegiet, der havde taget initiativet til forretningen. Ryberg udtrykte det senere sådan, at han kun havde påtaget sig leverancen af hensyn til kongens vilje, og dette blev ikke bestridt fra kollegiets side.⁵

I overslaget hævdede han, at en tønne kød ikke kunne leveres for mindre end 10 rd., og til grund herfor lagde han følgende beregning: indkøbsprisen for en stud sættes til 20 rd. Huden og tællen kunne sælges særskilt for $4\frac{1}{2}$ rd. Kødet, der var nok til to tønner, ville derefter komme til at stå i $15\frac{1}{2}$ rd. Hertil måtte lægges udgift til tønner med $1\frac{2}{3}$ rd., salt med $1\frac{1}{3}$ rd. samt omkostninger, vel især arbejds løn, med 1 rd., ialt næsten 10 rd. pr. tønne. Senere regnskaber viser, at han i dette overslag satte studenes pris noget højt, idet der kun betaltes fra 14 til 19 rd. pr. stud. Det er interessant at bemærke, at alle okser, der leveredes fra den thygesenske gård Matrtrup, noteredes til topprisen, 19 rd. De pågældende regninger er dog fra 1760, bør det tilføjes.⁶

Ryberg udviklede videre i overslaget, at det var næsten umuligt at sende kød til Frankrig, da det var udsat for at blive opbragt af engelske kaperere. Dertil kom, at der også måtte regnes med meget høje fragtrater, der ville blive endnu dyrere, hvis kødet skulle sendes med armerede skibe med større besætninger, der kunne forsvare sig mod kapererne. Sådanne fartøjer måtte nemlig betales med mindst $3\frac{1}{2}$ rd. pr. td. kød, medens man ville kunne sende det med småskibe for 1 rd. pr. td.⁷ Man kan således ikke beskylde ham for at have foregøglet regeringen, at leverancerne ville blive billige.

Fjorten dage senere skrev Ryberg & Thygesen til kollegiet, at den franske ambassadør havde tilbudt firmaet en leverance på 4000 td. kød om året i krigstid og 2000 i fredstid for henholdsvis 12 og 10 rd. pr. td. Af hensyn til risikoen for opbringelse turde det imidlertid ikke gå ind på disse betingelser, men foreslog i stedet, at Kommercekollegiet sluttede kontrakten, og at dets egen rolle begrænsedes til at aflevere kødet i Jylland for 10 rd. pr. td. I fredstid kunne det for samme pris leveres i Frankrig. En forudsætning for denne pris var dog, at firmaet blev fritaget for alle afgifter til det offentlige.⁸

Dette udkast må have fundet Kommercekollegiets – og Bernstorffs – bifald, for fra den 8. oktober 1758 foreligger en kontrakt mellem Ryberg & Thygesen og den franske regerings repræsentant, Le Seurre. Mængden bestemtes til 4000 tdr. om året i krigstid og 2000 i fredstid, og afskibningen skulle ske fra Jylland inden udgangen af marts, hvis isforholdene tillod det. Kødet skulle pakkes i tønder af egetræ, og der var meget indgående forskrifter for dets behandling. Det skulle leveres i Brest og Rochefort, og prisen skulle være de omtalte 12 eller 10 rd. pr. td., det sidste i fredstid. Om betalingen bestemtes, at halvdelen af summen skulle deponeres hos firmaet Just Fabritius inden 6 uger efter kontraktens underskrivelse og resten inden 6 uger efter, at kødet var synet og godkendt i Frankrig.⁹ Sammen med denne tilsyneladende rent private kontrakt mellem firmaet og den franske regering findes imidlertid en forestilling med kongelig resolution af oktober 1758. Den er ikke indført i Kommercekollegiets sædvanlige bøger – et vidnesbyrd om, hvor hemmeligt regeringen ønskede at holde denne affære. Den refererer kort Ryberg & Thygesens kontrakt med franskmændene, men ændrede betalingsspørgsmålet sådan, at firmaet kun skulle have 10 rd. pr. td. De resterende 2 skulle tilfalde staten, der så til gengæld skulle sørge for transporten til Frankrig, selv om kollegiet var klar over, at den med armerede skibe kunne komme til at koste op mod 5 rd. pr. td. Der bevilgedes ligeledes Ryberg & Thygesen frihed for told og alle afgifter, og kollegiet skulle støtte dem kraftigt for at få betalingen hjem. Dog ville det ikke gå ind på deres krav om, at det selv skulle betale pengene til de fastsatte tider og derpå få dem ind fra den franske regering. Men bortset fra dette ganske vist meget væsentlige punkt havde Ryberg & Thygesen fået betingelserne, som de ville have dem. – Snart efter fik man via A. G. Moltke, der var præses i

Asiatisk Kompagni, dette til at love at stille et skib til rådighed. Omkostningerne herved ansloges nu til 8 rd. pr. td. kød.¹⁰

På dette skib, »Kiøbenhavn«, samt på statsskibet »Cronprintzens Ønske« og et fragtet privat skib, »Fredensborg«, nåede den efterhånden kostbare ladning i god behold til Frankrig. De tre skibe var armerede og havde ordrer til at forsvare sig mod kapere, men ikke mod krigsskibe. Efter de øvrige store udgifter virker det ejendommeligt, at Bernstorff besluttede, at de ikke skulle assureres, hvad der ville have kostet 11–12000 rd. ekstra. Derimod forsynedes de med et dobbelt sæt skibspapirer, hvoraf det ene lød på fransk havn, medens det andet, der skulle bruges, hvis skibene blev opbragt af engelske fregatter, lød på St. Thomas.¹¹

Franskmændene var denne gang særdeles tilfredse med kødets kvalitet og ankede kun over, at der var for mange ben i nogle af tønderne.¹² For så vidt var alt godt. Men hvad Ryberg & Thygesen vel havde frygtet, da de så ivrigt prøvede at få Kommercekollegiet til at overtage risikoen, viste sig at slå til: den franske regering betalte ikke til tiden. For Ryberg & Thygesen var det så meget ubehageligere, som de i januar 1759 havde optaget et lån på 20.000 rd. i banken mod vekselobligation. Det blev optaget på seks uger, men måtte fornyes indtil marts 1760, hvad der kostede dem 700 rd. i renter.¹³

I april 1759 indsendte firmaet derfor et nødsskrig til Kommercekollegiet og erklærede, at det på denne leverance havde haft et tab på 3000 rd., og den franske ambassadør havde endnu ikke betalt den lovede halvdel af købesummen, ja ikke engang ratificeret kontrakten. Firmaet truede derfor med at opsigte den, hvis det ikke af statens kasse fik forstrakt halvdelen af sit tilgodehavende inden 11. december hvert år. Om Kommercekollegiet har troet på erklæringen om underskuddet, der harmonerede dårligt med firmaets tidligere overslag, ses ikke. Snarere har vel truslen om leverancernes standning gjort indtryk, for inden en uge forelå en kongelig resolution om, at de resterende 28.000 rd. skulle betales inden fire måneder efter kødets indskibning, selv om skibene blev opbragt på vejen til bestemmelsesstedet.¹⁴ Det ser imidlertid ud til, at Ryberg & Thygesen først fik pengene fra staten i november 1759. Denne fik imidlertid ikke endelig afregning fra Frankrig før i december 1763.¹⁵

Dette var resultatet af det første års »slagteri«. I august 1759, da

den anden slagtesæson stod for døren, skrev Ryberg direkte til Bernstorff og anmodede om, at denne ville udvirke en kongelig ordre om, at . . . »de aaringer som paa denne leverantze noget vindes, maa samme blive for vores reining og os tilgode. Men de aaringer som der paa tabes, vil Hans Kongelig Mayestæt skaden derpaa lade os udbetalle.« Det var en måde at udtrykke det på, at Ryberg & Thygesens tidligere halvt private leverance med en vis statsgaranti nu skulle ændres til at blive en ren kommissionsforretning for staten. Kommercekollegiet, dvs. Bernstorff, tøvede da også noget med at gå ind på dette forlangende, og først da firmaet i oktober kraftigt truede med at opgive leverancerne, udvirkedes en kongelig resolution om, at dets eventuelle tab måtte blive dækket efter indgiven reining.¹⁶

Herefter lod Ryberg Kommercekollegiet i ro indtil januar 1760, da han tilbød at fragte to af sine skibe, »Christianshaun« og »Emanuel«, på tilsammen godt 220 kommercelæster til transport af kødet til Frankrig. Han forlangte kun 3½ rd. pr. td., altså betydeligt mindre end Asiatisk Kompagni havde forlangt for sit skib året før. Rybergs skibe var i øvrigt armeret med 20 kanoner hver. Han anmodede samtidig om, at skibspapirerne måtte blive udfærdiget sådan, at de lød på St. Thomas – og om at måtte få de penge, som franskmændene ikke havde betalt rettidigt.¹⁷ Tilbudet om skibene blev modtaget, og officielt fragtedes de af Generaltoldkammeret til en rejse til Vestindien, og kaptajnerne fik ordre til at forsvare sig tappert mod kapere. Ryberg fik ligeledes en del af sine penge samt løfte om resten ved skibenes afsejling.¹⁸

Dette år kom skibene af sted i rette tid, men havde ellers ikke heldet med sig, idet »Christianshaun« på grund af engelsk blokade ikke kunne slippe ind til en fransk havn, men måtte fortsætte med kødet til St. Thomas, hvor Ryberg & Thygesens faste forbindelse, firmaet Corfinius & Hensler, i løbet af et år fik solgt 1780 af de 2200 tønner, som ladningen bestod af. Det andet skib nåede dog til sit rette bestemmelsessted.¹⁹

Det økonomiske resultat af dette års »slagteri« fremgår af et regnskab, som Ryberg & Thygesen indsendte i august 1760. De forlangte først 48.000 rd. for de 4000 tønner kød, altså 12 rd. pr. tønde, og derpå endnu 16.518 rd. for udgifter ved slagteriet i Ålborg. Blandt disse udgiftsposter finder man renter af et lån, fragt af et

skib, der havde hentet salt, og udgiften til saltet med 2622 rd., indkøb af tønder med 3998 rd., indkøbte stude med 50.354 rd. plus endnu en del omkostninger. De samlede udgifter blev 71.061 rd. Herfra skulle dog trækkes indtægterne ved salget af kødet samt af huder, talg m. v., så at Ryberg & Thygesen kun fik de nævnte 16.000 rd. til gode. Da Kommercekollegiet vel endnu ikke havde fået pengene fra Frankrig og Vestindien, har det i bedste fald lidt et større rentetab, før de indgik.²⁰

Edv. Holm konkluderer sin omtale af denne kødaffære med at skrive: »... det synes herefter klart, at politiske grunde må have virket meget med, ellers kunne man fristes til at sige, at regeringen ligesaa godt kunde have foræret pengene til de jydskede studeprangere og Dhr. Ryberg og Thygesen.«²¹ At »studeprangerne« og ikke mindst Emanuel Thygesen på Matstrup, hvis stude leveredes til toppris, har tjent godt på foretagendet, er sandsynligt. At Ryberg & Thygesen i det lange løb ikke har tabt på det, må man ligeledes regne med. Deres fortjeneste fremgår imidlertid ikke umiddelbart af regnskabet, i hvilket der ikke er afsat nogen kommission eller fortjeneste til dem. Men de kan have taget den ved indkøbet af studene og saltet og på fragten. Hvornår de fik deres penge, er ligeledes ikke klart, da hele sagen blev holdt så geheimt, at den kun delvis kan følges i regeringskontorernes sædvanlige korrespondance. Det ses dog, at der i efteråret 1760 skulle anvises firmaet 40.000 rd., som det havde anmodet om at få i forskud for leverancerne i foråret 1761. Om disse foreligger der imidlertid ikke noget i de pakker, hvori sagerne om den meget geheime leverance er samlet, og det ser nærmest ud til, at det ikke kom til nogen afskibning i 1761. Det fremgår heller ikke, at pengene virkelig blev udbetalt.²² Det må tilgives forfatteren, at det ikke er muligt at udrede de udviklede finansielle forhold omkring disse leverancer; han kan til sin undskyldning fremføre, at heller ikke Ryberg og navnlig ikke staten var i stand til det. I 1789 – altså næsten 30 år senere – indgav Ryberg nemlig en ansøgning om at få en hel del penge, som han mente at have til gode hos staten. Disse krav blev imidlertid ikke afgjort før 1797(!), og blandt dem optræder to fordringer i forbindelse med kødleverancerne, én på 6390 og én på 1500 rd. Finanskollegiet anerkendte den sidste, men m. h. t. den første var kollegiet af den anskuelse, at Ryberg tværtimod i sin tid skulle have haft 123.737 rd., men at han havde

fået 191.445 rd. udbetalt, hvorfor staten stillede krav om at få 67.708 rd. refunderet. – At noget sådant kunne forekomme, vidner om, hvor lidt effektiv regnskabsførelsen med leverancerne har været. Det er sandsynligvis denne affære, kollegiet hentyder til, da det i forestillingen om opgørelsen med Ryberg skriver, at en del af Rybergs kommissioner i sin tid var betragtet som hemmelige, og at samtlige sagens akter derfor havde beroet hos én mand, som nylig var død!²³ Med ham er vor mulighed for at få de rigtige regnskabs-tal vel også gået i graven.

5. DIREKTØR FOR HANDELEN PÅ ISLAND OG FINMARKEN

Jævnside med den omfattende virksomhed, som firmaet Ryberg & Thygesen drev under krigen 1756–63, fandt Ryberg dog tid til at påtage sig endnu en stor opgave, nemlig ledelsen af handelen på Island og Finmarken. Denne handel, der var monopoliseret, havde længe været et overordentligt vanskeligt problem for den danske regering. Med monopolet fulgte forpligtelsen til at sørge for alle leverancer til Island, herunder af så vigtige varer som korn og træ, der ikke kan produceres under så nordlige breddegrader, og på den anden side at drage omsorg for afsætningen af Islands produkter, mest fisk, uld og kød – naturligvis helst på en sådan måde, at handelen blev nogenlunde rentabel.

Regeringen havde tidligere søgt at løse problemet ved at forpagte monopolet bort. Således havde det i årene 1743–59 været overdraget til et islandsk kompagni, der var oprettet af det københavnske hørkræmmerlav. Dets tid er imidlertid for islændingene kommet til at stå som den ringeste, de har oplevet både med hensyn til leverancer og betjening. Jón J. Adíls, der har skildret den danske monopolhandel på Island, udtrykker det således: »Det er ingen hemmelighed, at ingen handel er blevet så berygtet på Island som hørkræmmerens,« og han skildrer i mørke toner, hvorledes hørkræmmerne og deres udsendte købmænd vanrøgtede handelen og så bort fra befolkningens tarv, hvad der var så meget ulykkeligere, som landet samtidig ramtes af en række dårlige år. Det gik så vidt, at Islands daværende amtmænd, Magnus Gislason, kunne anklage kompagniet

for at have skylden for en hungersnød, der skulle have kostet 15–1600 menneskeliv. En i 1757 nedsat kommission gav klagerne delvis medhold, og det endte med, at regeringen bevægede lavet til at give afkald på handelen fra udgangen af 1758.¹

Der herskede herefter megen uvished om, hvorledes den skulle føres videre. Fra islandsk side opstillede landfogeden Skuli Magnusson en plan om dannelse af et dansk-islandsk kompagni. Den islandske deltagelse heri var imidlertid betinget af, at der i Danmark kunne rejses et lån på 150.000 rd. mod pant i alle islandske landejendomme, medens et lignende beløb skulle rejses fra dansk side. Dette mente regeringen imidlertid ikke muligt, og dermed faldt planen. I stedet besluttedes det at lade handelen drive direkte for statens regning, og til dens leder udnævntes først en købmand Steffen Hansen. Det første år under statsdrift blev dog en fiasko: der udsendtes alt for få varer, og der blev en kraftig utilfredshed hos den islandske befolkning, der måske havde næret alt for store forventninger om, at alt straks ville blive bedre, når den slap af med det ildesete hørkræmmerkompagni. Regeringen har måske heller ikke ment, at Steffen Hansen havde været sin opgave voksen, for han blev afskediget til nytår 1760 – dog i nåde.² Forinden havde han foretaget licitationerne over en del af de varer, der skulle udsendes i 1760.³

Den 5. januar 1760 blev ledelsen af handelen overdraget til Ryberg. Med skrivelsen herom fulgte en redegørelse for de gældende regler for islandshandelen, og allerede den 12. samme måned kunne Rentekammeret godkende en plan for sejladsen, som Ryberg havde indleveret dagen før.⁴ Selv om Ryberg utvivlsomt arbejdede hurtigt, tyder denne omgående ekspedition dog på, at han nogen tid i forvejen havde haft mulighed for at sætte sig ind i forretningsgangen.

Praksis i den følgende tid viser, at Rybergs stilling nærmest blev som en direktørs i et aktieselskab. Over sig havde han Rentekammeret, der fungerede som en art bestyrelse, hvis samtykke han måtte indhente, når noget principielt nyt skulle gennemføres. Også licitationer skulle godkendes, men det var tydeligvis en ren formalitet. Ryberg synes i det hele at være blevet mødt med stor tillid fra kammerets side og at have kunnet råde ret frit, når det drejede sig om rene handelsanliggender. Hans korte direktørtid giver derfor mulighed for at få et indtryk af hans evner som administrator, hvilket

er så meget mere værdifuldt, som vi ikke har lejlighed til nærmere at studere, hvorledes han administrerede sine egne virksomheder. Derimod er det ikke hensigten at komme dybere ind på hele den islandske handel og slet ikke på den finmarkske.

Rybergs første opgave blev at skaffe de fornødne skibe til besejlingen i 1760, da Rentekammeret – efter Adils mening på Rybergs forlangende – allerede havde besluttet, at der skulle opsendes flere end året før, da forsyningerne som nævnt havde været for ringe. I modsætning til andre kompagnier havde det islandske nemlig ikke haft en egen flåde, men havde hvert år fragtet de nødvendige skibe, og denne praksis blev fortsat. Der skulle bruges 19 skibe til Island og 12 til Finmarken, og det lykkedes Ryberg at skaffe dem, omend med vanskelighed, da den danske handelsflåde som bekendt var godt beskæftiget i disse år, og fragterne var høje. Turene til Island og Finmarken blev bortliciteret, og Ryberg meddelte på forhånd, at der ikke ville blive reflekteret på tilbud, der blev afgivet efter licitationen. Han håbede herved at trykke fragterne, og man besluttede at lade skibene sejle uassurerede, ligeledes af sparsommelighedshensyn.⁵ Året efter var fragterne gået op til 2–3000 rd. pr. skib, alt efter disses størrelse. Det synes temmelig meget, men det må erindres, at turen med opholdet i Island varede hele sommeren. Selv til den høje betaling lykkedes det denne gang ikke Ryberg at få de fornødne skibe ved licitationen. Han måtte til sidst have Rentekammerets tilladelse til at fragte to. Af disse var det ene hans eget og Thygesens skib »Jomfru Cathrine«, der kostede 3200 rd., og Rentekammeret vred sig lidt, før det gik ind på dette tilbud, men det gav sig, da Ryberg meget bestemt erklærede, at han ellers ikke ville tage ansvaret for, at alle havnene blev besejlet den sommer.⁶

Efter skibe måtte der tænkes på varer. Som før nævnt skaffede man dem hovedsagelig ved licitationer, men ikke alt kunne fås på denne måde. I 1761 var det således ikke muligt at opdrive den fornødne mængde korn på normal vis, og Rentekammeret måtte både da og det følgende år tage sin tilflugt til Marinen, der villigt lånte ud af sine lagre. Dette ordnede Ryberg hver gang særdeles hurtigt. I 1763 valgte man at tage al rugen fra de kongelige magasiner; det drejede sig om ca. 10.000 tønder.⁷ Tømmer blev bestilt i Norge efter priskurant,⁸ og isenkram blev i alt fald delvis købt efter en fast kontrakt med en isenkræmmer i København.⁹

Man får indtryk af, at Ryberg ved indkøbene bestræbte sig for at skaffe så gode varer som muligt til rimelige priser. Selv om han ikke havde ansvaret for hele udsendingen i 1760, kunne han dog få den tilfredsstillende, at klagerne over det udsendte var færre end tidligere, og at de ikke gjaldt betydningsfulde punkter. Direkte ros fra de islandske myndigheder forekom også.¹⁰ Ønsker om øgede forsyninger af visse varer blev imødekommet året efter.¹¹ Nogle embedsmænd klagede over, at der var udsendt for meget tobak og brændevin til skade for befolkningen. Rentekammeret svarede dog hertil, at der ikke skulle udsendes mindre end sædvanligt. Dette var formentlig ganske i overensstemmelse med Rybergs standpunkt, da disse varer var blandt dem, der betalte sig bedst.¹²

Over for handlende, der ved licitationerne havde påtaget sig leverancer, de senere ikke kunne præstere, viste Ryberg ingen mildhed. Varerne blev anskaffet andet steds fra for deres regning. Det fremgår i øvrigt, at han selv og Thygesen engang var ved at komme i samme ubehagelige situation, idet de sammen med nogle andre firmaer i 1763 havde svært ved at levere de partier korn, de havde tegnet sig for.¹³

Afsætningen af de islandske varer fandt som tidligere omtalt for en del sted ved auktioner i København, men nogle partier sendtes til Glückstadt og solgtes derfra. Videre afsattes en del til Søetaten, der navnlig var interesseret i saltet lammekød til skibsproviant. Til trods for dennes imødekommenhed med udlån af korn satte Ryberg dog priserne på lammekød op år for år, vel i takt med den almindelige prisstigning på levnedsmidler under krigen.¹⁴ Over for andre statsmyndigheders ønsker om favørbehandling var han lige så afvisende. Han fik således Rentekammeret til at afslå en anmodning fra det militære uldmanufaktur om at få islandsk uld billigere end andre firmaer, og han forhøjede prisen på den tran, som Brand- og Vandkommissionen i København efter kontrakt skulle have til sine lamper.¹⁵ Med firmaerne Fabritius & Wever og Iselin & Co. havde han flere stridigheder. Han afviste en klage fra dem over, at et parti fisk skulle have været »gammelt og bedærvet«, og gjorde, hvad han kunne, for at de efter kontrakten skulle betale i mønt og ikke i sedler, og han vandt delvis sejr. Med disse års seddelkurser var mønterne fordelagtigst.¹⁶ Endelig skal det nævnes, at islandske varer også solgtes direkte fra pakhusene efter en af Rybergs fastsat takst.

Priserne her svingede fra år til år, vel efter hvad der var opnået på auktionerne og efter det almindelige prisniveau på de europæiske markeder.¹⁷

Der er således ikke tvivl om, at Ryberg både ved indkøb og salg i al almindelighed søgte at opnå den størst mulige fordel for den islandske handel, og det synes også, som om dette blev forstået af Rentekammeret, der i øvrigt efterhånden spurgte ham til råds om alle islandske anliggender, også sådanne, som strengt taget ikke kom handelen ved.

I Rybergs øvrige administration sporer man samme sans for det hensigtsmæssige. Det mest imponerende ved hans korte virksomhed som direktør er måske, hvor hurtigt han blev klar over problemerne og søgte at løse dem. – Island var i 1760 i mange henseender tilbage i udviklingen. Ryberg så hurtigt mange af svaghederne og bestræbte sig for at bøde på dem. Det er dog vanskeligt at afgøre, hvad han selv fandt frem til, og hvad han lærte af de islandske embedsmænds forslag og indberetninger, således af landfogden Skuli Magnussons planer og af den korrespondance, han førte med amtmanden Magnus Gislason.¹⁸ Det er dog ganske tydeligt, at Ryberg personligt drev stærkt på for at gennemføre nogle af de reformer, der blev iværksat i hans funktionstid.

Dette fremgår bl. a. af en stor betænkning, som han i marts 1761, altså efter godt et års virksomhed, indsendte til Rentekammeret. Anledningen var, at vicelagmand Olafur Stefansson havde stillet forslag om frigivelse af handelen. Ryberg udtalte derom, at dette ville få de skadeligste følger for landet: ungdommen ville flygte, så produktionen ville gå tilbage, og han frygtede, at en for stor handel med fremmede ville føre til for stort forbrug og ødselhed. Derimod mente han, at vejen frem måtte være at forbedre fiskeriet og landbruget, så at landet ville blive i stand til at ernære tusinder af mennesker mere. Men for at nå dette mål krævedes efter hans opfattelse for det første, hvad han med et tidstypisk udtryk kaldte »god politie«, dvs. en effektiv administration. Han var utilfreds med embedsmændene, der bl. a. ikke havde adlydt en ordre om at indberette, hvor meget fiskeri der var planlagt for 1761. Dette så han som et tegn på deres uduelighed og manglende initiativ, og han ville foretrække, at der blev ansat danske og norske i de ledende stillinger, da det dog var Danmark, der havde ansvaret for øens forsy-

ninger. – Til forbedring af den islandske økonomi foreslog han først oprettelse af et »tugthus« ved Reykjavik, således at fangerne kunne hjælpe til i de derværende uldfabrikker.

Dette var dog en mindre ting. Langt mere indgribende var, at han ville forbyde bønderne at have så mange tjenestekarle, som de plejede. Ryberg mente, at de i stedet skulle have husmænd, som kunne gifte sig og få børn, så at folketallet kunne stige, og de efter hans mening alt for høje lønninger kunne formindskes. De lå nemlig på niveau med de københavnske. Til forbedring af ernæringen ville han have påbudt, at lagmænd og bønder skulle anlægge haver med kartofler, kål og roer, et sikkert meget fornuftigt forslag. Mindre velovervejet virker det, at han ville undersøge mulighederne for at drive tobaksavl på Island. At han også ville undersøge, om det var muligt at brænde tang til udvinding af aske og – efter Stefanssons forslag – forsøge anlæg af svovlraffinaderier og et rebslageri lyder mere rimeligt. Han tilrådede dog at gå frem med yderste forsigtighed, da der allerede i Island var investeret mange penge til ingen nytte. Hovedpunktet for ham var dog udvikling af fiskerierne, som han betragtede som Islands største aktiv. Han klagede over, at folk fra Nord- og Østlandet ikke ville tage til Syd- og Vestlandet i fiske-sæsonen, februar til maj. Det havde ikke engang været muligt at skaffe besætning til de forhåndenværende både, skønt der var rige fangstmuligheder. Han havde fået oplyst, at kun 6955 mand af Islands samlede befolkning havde deltaget i fiskeriet, og af de indbragte 11.500 skippund fisk var kun 5240 skippund blevet leveret til handelen, hvad han betragtede som alt for lidt. 10.000 mand burde have deltaget i fiskeriet, og kun en mindre del af fisken burde være gået til hjemmeforbruget, medens størstedelen skulle have været eksporteret. – En vej til forbedring så han i indførelsen af nye og kraftigere bådtyper.

Landbruget interesserede ham mindre. Blot tilrådede han, at høbjergningen blev udvidet. Derimod var han meget interesseret i den islandske uldproduktion og i de allerede anlagte fabrikker, hvis ledelse han imidlertid angreb kraftigt. Han så ingen bedre udvej, end at staten overtog dem, så længe den ledede handelen. Om prispolitikken udtalte han, at det ikke var forsvarligt at forhøje betalingen for de islandske produkter, da handelen så ikke ville kunne svare sig.

Ind i disse betragtninger havde han også fået indskudt nogle ord om den islandske handels betydning for København og Danmark som helhed. Som dens aktiver fremhæver han, at den ikke krævede større kapitalinvesteringer, men alt i alt ernærede et par tusind mennesker og gav et valutaoverskud på et par hundredtusinde rigsdaler om året udover den del af produktionen, der brugtes indenlands. Han belyste dog ikke nærmere, hvordan han var nået til disse talstørrelser.¹⁹

Nogle af de i betænkningen berørte reformer havde man allerede begyndt at iværksætte. I februar 1760 havde Ryberg fra Rentekammeret fået ordre til at udsende havefrø,²⁰ og samtidig vedtoges en hel række bestemmelser til fremme af fiskeriet. Efter Rybergs forslag blev der udlovet præmier på fra 4 til 8 rd. for hver nybygget båd, der konstrueredes efter dansk-norsk forbillede, og til hver havn opsendtes en båd, der skulle bruges som forbillede. Videre blev der til hver fiskehavn opsendt en mand, der skulle blive der 1 à 2 år for at undervise islændingene i en bedre behandling af fisken, så den kunne få større værdi i eksporten. Man tog som forbillede den i Nordnorge anvendte metode, den såkaldte »spanske måde«. Dette ser ud til at være sket på Rybergs initiativ. Disse og flere reformer blev meddelt embedsmændene, herunder de 20 sysselmænd, der skulle sørge for deres bekendtgørelse og for at formane befolkningen til flid med fiskeriet.²¹ Efter Rybergs forslag udgik der senere ordre til amtmanden om, at der kunne ydes forskud til bygning af både, og om at alle jordejere ved søstederne skulle deltage i fiskeriet. Var der mangel på tømmer, skulle bådebyggeriet have prioritet.²²

De nye bådtyper blev ikke modtaget med udelt tilfredshed. Nogle sysselmænd hævdede, at de var for dyre for befolkningen, men Ryberg gav ikke op af den grund. Han fik Rentekammeret til at påbyde, at sysselmændene og de opsendte instruktører skulle undervise befolkningen i brugen af dem, og der ansattes en inspektør, der skulle påse, at dette skete, og desuden sørge for, at fisken blev tilberedt på den fordelagtigste måde, dvs. som klipfisk, der var mere indbringende end stokfisk. Af senere korrespondance fremgår, at der virkelig blev bygget en del af de nye både, og at mængden af indhandlet fisk var stigende.²³

Men Ryberg agtede ikke at lade det blive ved disse opmuntringer, han ville om nødvendigt anvende tvang. Som allerede antydet

i betænkningen af 1761 ville han tvinge indlandsboerne til at deltage i fiskeriet, og i 1762 fik han udvirket en kongelig resolution om, at »oplandsboerne« ikke måtte købe fisk af kystbefolkningen, men selv måtte fange til deres forbrug. Denne bestemmelse var dog for rigoristisk og måtte tages tilbage året efter. Derimod gennemførtes, at sysselmændene skulle føre statistik over udbyttet af fiskeriet, og Ryberg fik også pålagt præsterne, at de hvert år skulle afholde en folketælling og give listerne til købmændene. Drastisk var en bestemmelse om, at fra 1763 skulle sysselmændene kunne tvangsudskrive folk fra indlandssystemerne, hvis der manglede mandskab til fiskeriet.²⁴ Hensigten var tydelig nok: fiskeriet skulle fremmes, ligegyldigt om det skulle ske med belønninger eller med tvang. Hvad virkningen af disse forholdsregler blev, fik Ryberg dog ikke at se, for allerede i 1764 ophørte han med at lede den islandske handel.

Men Ryberg havde også Islands øvrige erhverv for øje. Han var meget interesseret i uldproduktionen. Til dens forbedring var der allerede før hans tiltræden opsendt væddere af engelsk race, som man fik fra Norge; dette blev fortsat, og senere hjemtog man et parti uld, der fik en pæn kvalitetsbedømmelse. Baggrunden herfor var, at de sædvanlige, i hjemmene tilvirkede islandske uldvarer, såsom vanter og strømper, ikke var særligt fordelagtige for handelen, og Ryberg ville derfor helst indskrænke produktionen, hvorimod han var interesseret i at få befolkningen til at producere mere vadmél.²⁵ Også jagten på ræve søgte han at stimulere ved at forhøje prisen på skind.²⁶

I administrationen af handelen søgte han at udvise den størst mulige sparsommelighed. Han afskaffede nogle unødvendige mellemregningsbøger ved pakhusene,²⁷ og han gik imod et forslag om, at hver familie på Island skulle have en kontrabog med handelen, og om, at købmændene skulle forsynes med prøvebøger over stoffer, der ikke førtes på lager, men skulle bestilles fra København til levering året efter, vel fordi disse forholdsregler gav en større administration. Han måtte dog finde sig i, at Rentekammeret ved denne lejlighed gik imod ham og beordrede prøvebøgerne opsendt.²⁸ Det kan heller ikke undre at se, at han afviser klager over, at købmændene gik for hårdt frem imod befolkningen ved inddrivning af restancer hos de fattige.²⁹

Til belysning af hans personalepolitik, for at bruge et moderne

udtryk, findes ikke mange oplysninger. Da et par enker efter tidligere købmænd på Island søgte om pension, anbefalede han uden videre, at de fik den, men da nogle pensionerede købmænd, der var sat til at revidere regnskaberne, anmodede om et ekstra honorar herfor, blev det afslået.³⁰ Han lagde vægt på selv at udvælge de folk, der skulle sendes til Island, og skrev selv de reglementer, de skulle følge.³¹ Men han opdagede, at det var svært for en direktør i et statsforetagende at være enerådig på dette punkt. I 1762 foreslog han Rentekammeret, at der til handelen på Island kun måtte anvendes folk, der var oplært i den som drenge (dvs. lærlinge), men han fik det forsigtige svar fra Rentekammeret, at man ikke fuldt ud kunne støtte dette. Forklaringen herpå findes måske i, at Ryberg året efter fik ordre til at ansætte et par mænd, der protegeredes af oversekretær grev Holstein og af en kammerherre Rosencrantz.³²

Med anbefaling af bevillinger til reparationer og nybygninger var Ryberg meget tilbageholdende. I stedet for bygning af havne anbefalede han anlæg af spil til at trække bådene på land med.³³ På samme måde var han forsigtig med alle andre udgifter, der kunne skade regnskabsresultaterne. Karakteristisk er det, at han søgte at undgå, at handelens skibe skulle medtage et parti tømmer, der skulle bruges til reparation af domkirken i Holar, og at han i stedet foreslog, at Kirkeinspektionskollegiet selv skulle fragte et skib til formålet.³⁴ Han var endog meget utilbøjelig til at lade islandske studenter på vej til København få deres kost ombord for nedsat betaling, ligesom han med stor uvilje så på, at de ligeledes efter gammel tradition havde ret til at få et parti varer sendt som »fripakker« med handelens skibe hvert år. Men på disse punkter måtte han bøje sig for Rentekammerets befaling, omend han kun gjorde det nødt. Om studenterne skrev han således, at kunne de ikke betale kosten i de uger, rejsen varede, måtte de hellere blive på Island. Han havde sikkert foretrukket, at de var blevet ved fiskeriet.³⁵ Han var uden tvivl også imod, at de falkonerer, som hvert år sendtes til Island for at hente falke til hoffet, havde ret til for egen regning at medtage en del varer, men denne rettighed blev dog omsat til en betaling i penge.³⁶

Men disse og andre former for hensyntagen til særlige interesser kunne han ikke afværge. I 1761 måtte han således som led i regeringens systematiske understøttelse af dansk industri lade handelen

indkøbe paklærred fra en dansk fabrik til 14 sk. pr. alen, skønt det kunne fås billigere fra Lübeck. (Da fabrikanten opdagede, at han fik støtte fra Rentekammeret, søgte han straks at sætte prisen op.)³⁷

En del ærgrelser fik Ryberg ligeledes af de på Island oprettede fabriker. I den store betænkning i 1761 udtalte han, at deres ledelse havde handlet meget ufornuftigt og ulovligt med de af kongen indskudte 75.000 rd. og interessenternes 3150 rd. I et brev til amtmanden skrev han, at det nu ikke var for tidligt, at de kom til at stå på egne ben og ikke som hidtil skulle ligge både handelens og kongens kasse til byrde. Med hans gode vilje skulle de herefter ikke modtage én skilling i understøttelse fra kongen. Som Ryberg havde anbefalet, blev de allerede i 1761 overtaget af staten, men han bad sig fritaget for at have noget med dem at gøre. Dette synes at have bragt ham i en vis modsætning til landfogeden Skuli Magnusson, der i længere perioder opholdt sig i København for at virke for interessenternes interesser. Ryberg slap dog ikke helt for at beskæftige sig med fabrikerne, idet han – højst ugerne – måtte lade handelen overtage nogle partier klæde, der var fremstillet på dem og vanskeligt kunne sælges, bortset fra, at Ryberg i disse år solgte nogle partier til hæren. Ligeledes skulle han aftage fiskeliner, der var tilvirket på fabrikerne. Dog drog han den nytte af dem at få arrangeret, at noget garn, der var spundet i hjemmene og opkøbt af handelen, blev overdraget fabrikerne, da det havde været en dårlig salgsartikel.³⁸

Det er vanskeligt at få et skøn over, hvad det økonomiske resultat af hans ledelse af den islandske handel har været. Adils, der bygger på islandske kilder, nævner, at Skuli Magnusson ved denne tid har skrevet, at kongens tab ved handelen kun var ca. 3000 rd. om året, men Adils mener, at det var større, og skriver, at handelens underbalance tiltog år for år, ligesom han har det indtryk, at Ryberg var ved at tabe modet. Ryberg skrev derimod selv i 1764 til Rentekammeret, at da han – skønt han vægrede sig – i 1760 havde overtaget ledelsen, havde det tidligere kompagni på tre år haft et underskud på 60.000 rd., medens han havde vundet mere end 50.000 rd. Den omstændighed, at Handelskompagniet i 1764 i modsætning til tidligere var villigt til at overtage besejlingen, tyder heller ikke på, at den har været urentabel. Vi hører da også, at Ryberg skal have tilbudt Rentekammeret at overtage handelen for egen regning, omend det kun nævnes i en polemik, som Ryberg havde med

Handelskompagniets direktion, og tilbudet ses ikke at have sat sig spor i kammerets arkivalier.³⁹ Der er i Rybergs korrespondance med Rentekammeret ikke noget, der tyder på, at han har tabt lysten, men derimod af og til på, at han bliver noget irriteret, når kammeret på visse punkter ikke følger hans forslag, f. eks. med hensyn tagen til industrien og andet, som Ryberg fandt handelen uvedkommende. Det anes også, at man i kammeret har fundet ham vel selvrådige, for han nyder i de følgende år ikke helt den velvilje fra dets side, som han før havde haft.

Rentekammeret havde næppe regnet med, at ordningen med statsdrift af den islandsk-finmarkske handel skulle være permanent. I 1758 havde det grebet til den som en nødløsning, og da der i 1763 åbnede sig en mulighed for at slippe af med den, greb det straks til. Det var Det almindelige Handelskompagni, der var interesseret, og i begyndelsen af 1763 fik det en oktroy på 20 år. Det skulle betale en afgift på 7000 rd. om året, der dog skulle gå lige op med det tilskud, regeringen plejede at betale til handelen på Grønland.⁴⁰

Ryberg fratrådte dog først endeligt i 1764, idet han skulle afvikle en del varelagre, som kompagniet ikke ville overtage. I september dette år anmodede han om at måtte beholde sin hidtidige løn, 700 rd. om året, som en art pension, idet han henviste til, at da han tiltrådte, havde »en excellence« mundtligt stillet ham »noget« i udsigt, hvis handelen gik godt. Desuden hævdede han, at han i de forløbne år havde opgivet det meste af sin egen handel og udrettet alt, hvad der før var bestridt af direktører, hovedparticipanter og bogholder i hørkræmmerkompagniet.⁴¹ At denne ansøgning ikke ligger i Rentekammeret, hvor man skulle have ventet at finde den, men i en pakke i Kommercekollegiets arkiv sammen med sagerne om den af J. H. E. Bernstorff administrerede sag om kødleverancerne til Frankrig, kunne tyde på, at den »excellence«, som Ryberg hentyder til, er Bernstorff. Nogen egentlig pension fik han ikke, men sine 700 rd. beholdt han i alt fald til udgangen af 1765.⁴² Der er næppe heller nogen, der har troet på hans påstand om, at han havde opgivet sin egen handel for at hellige sig den islandske.

Det må i denne sammenhæng nævnes, at Ryberg engang senere, i 1770, da der var nedsat en kommission til undersøgelse af forholdene på Island, og hvor tanken om et friere handelssystem atter var kommet frem, fik lejlighed til at skrive en ny redegørelse for sine

meninger om Islands udvikling. Den findes i J. O. Schack-Rathlous arkiv på Ravnholt, idet Schack-Rathlou, der havde ladet kommissionen nedsætte, måske har anmodet Ryberg om oplysninger. Det fremgår i alt fald, at Ryberg ikke havde kunnet træffe Schack-Rathlou og derfor havde skrevet sin betænkning. Han fastholder her sin tidligere opfattelse, at fiskeriet må være grundlaget for Islands videre udvikling. I lighed med tidligere vil han drage befolkningen til fiskepladserne og forbedre bådtyper og fangstredskaber, men der kommer det nye punkt ind, at han vil udsende nogle franskmænd, der har erfaringer fra fiskeriet ved New Foundland, til at undervise befolkningen i fiskens tilberedelse. Han er klar over, at dette vil blive dyrt, men mener, at staten må ofre de penge, det koster, for at få erhvervet ophjulpet. Efter Schack-Rathlous ønske opgav han også navnene på nogle egnede folk, der kunne sendes derop for at tage ledelsen af udviklingsarbejdet. I en udateret betænkning fra Schack-Rathlou finder man tydelig påvirkning fra Rybergs store redegørelse fra 1761, således forslagene om dyrkning af havesager og oprettelse af fabrikker, der var egnede til islandske forhold.⁴³

Som et kuriosum skal det endelig medtages, at Ryberg i 1773 fra revisionen fik en regning på 6 rd. 69 sk. for mangler i regnskaberne fra 1760 og i 1775 en lignende regning for sit sidste virkeår. De småsummer, det drejede sig om, blev dog allernådigst eftergivet ved en kongelig resolution i september 1779. – Endnu i 1797, da Ryberg havde et større opgør med staten, rejste han krav om 5000 rd. for sin bestyrelse af islandshandelen, og da blev det godkendt!⁴⁴

I sammenligning med alt det øvrige, Ryberg udrettede i sit liv, var hans tid som direktør for islandshandelen kun en kort episode. Men interessant ved at give lejlighed til at se ham som administrator. Spørger man, hvordan han da var som sådan, må svaret blive, at han var et betydeligt talent. Han var hurtig i sine ekspeditioner og beslutninger, hans redegørelser og ordrer er korte og klare, hans evne til at overskue en situation er fremragende, og hans arbejds-evne må have været meget betydelig. Han søgte så vidt muligt at underbygge sin opfattelse med eksakte tal og oplysninger, en fremgangsmåde, vi senere skal se flere eksempler på. Han var sparsom-melig med anskaffelser, men forstod at sælge til gode priser. Han lagde vægt på at finde dygtige medarbejdere, ser det videre ud til, og

han holdt øje med dem. Hvad mere kan man ønske hos en dygtig direktør? Jo, måske en enkelt egenskab, lidt mindre selvrådighed. Det er tydeligt, at han ikke brød sig om, at Rentekammeret blandede sig i hans dispositioner og traf afgørelser om handelen, der gik imod hans mening og råd. – Ser man videre bort fra det administrative og på hans holdning over for den islandske befolkning, er billedet for en moderne betragtning ikke helt så tiltalende. Det er ganske vist tydeligt, at han arbejder for den på langt sigt, men, som han udtrykker det i sine breve og redegørelser, er det, som om befolkningens vel så afgjort kommer i anden række i sammenligning med handelens vækst. Det syntes, som om det er for udbyttets skyld, ikke for befolkningens, at han vil udvikle Island, og for at nå dette mål er han rede til at gribe til meget vidtgående foranstaltninger, til alvorlig tvang mod indbyggerne. Det er i god, gammelmerkantilitistisk ånd, og Rentekammeret var villigt til at følge ham langt ad denne vej, men undertiden forekom hans konsekvente forslag og fremgangsmåder det dog for rigoristiske, og det veg tilbage og ophævede de i Island mest ildesete forholdsregler. Undertiden fornemmes det næsten, at man i kammeret var helt ængstelig ved at nægte Ryberg hans vilje og måske derfor har følt det som noget af en lettelse at blive af med hans energi. – Det må endelig nævnes, at Adils anerkender det arbejde, der i Rybergs direktørtid blev gjort for at fremme det islandske næringsliv, men han tilføjer, at virkeliggørelsen af disse reformer for størstedelen blev forbeholdt senere slægtled.⁴⁵

Men Rybergs interesse for de islandske muligheder var ikke slukt, da han fratrådte som direktør. Han udrustede allerede i 1763 to mindre skibe, hukkerter, som han lod fiske torsk under Island. 1764 findes i Adresseavisen en annonce, hvor han udbyder fisk fra denne fangst og reklamerer med, at den er nedsaltet ligeså frisk, som den var kommet op af vandet ved Island. I 1765 søgte og fik han bevilling til at få told-, konsumptions- og accisefrihed for proviant og salt, der var brugt til dette fiskeri. Han fik toldfrihed for saltet og accise- og konsumptionsfrihed for den fangne fisk, dog kun for de kommende udredninger, ikke for de allerede foretagne. Han søgte også at finde afsætning for fisken i Vestindien, og i et brev til Martfelt omtaler han, at han var den første i Danmark, som drev dette fiskeri, som hollænderne så længe havde været ene om. Produktet var også, skriver han videre, blevet vel modtaget »ved hoffet som af

alle andre brave familier«, men han havde kun solgt mindre end halvdelen i Danmark og havde derfor forsøgt at sælge det både til Vestindien og Frankrig. Indtil videre, sluttede han, havde det kun bragt ham tab. – I 1767 opgav han forsøgene. Den korte biografi fra 1797 nævner det som et af de få eksempler på, at noget var slået fejl for ham, og at han havde måttet opgive disse »patriotiske« forsøg.⁴⁶ Men i sine allersidste år vendte han tilbage til virksomheden på de nordlige have. I sit dødsår 1804 ejede han et skib »Godthåb«, der tidligere havde tilhørt Grønlandske Handel. Det var sendt på sæl- og hvalfangst under Grønland. Om dette forsøg blev mere vellykket end det foregående, fremgår ikke.⁴⁷

Videre må det nævnes, at Ryberg var københavnsk kommitteret for nogle »grønlandske kompagnier«, der omkring midten af 1760'erne blev oprettet i Ålborg og Bergen, men det fremgår ikke, om han havde interesser i dem.⁴⁸

II

RYBERGS HANDELS- OG EMBEDSVIRKSOMHED 1764 – 1804

6. FIRMAET OG DETS BYGNINGER

I perioden indtil 1763 havde Ryberg sammen med Thygesen oparbejdet et firma, der allerede stod i første række blandt Københavns handelshuse. Det havde forbindelser med byens kompagnier, handlede med danske, europæiske og asiatiske varer, på Vestindien og Guinea, og det drev fragtfart. Alt i alt en ganske imponerende position i betragtning af den relativt korte tid, det havde eksisteret. Det havde nået en sådan konsolidering, at det kan siges, at dets ungdomsperiode var forbi, sammen med Rybergs ungdomstid. Det betød dog ikke, at dets vækst var forbi; den fortsatte tværtimod gennem de følgende 40 år, og vi skal se, at huset efterhånden gjorde sig gældende på flere og flere områder af Danmarks økonomiske liv. Men denne lange periode kan dog betragtes under ét.

Indtil 1775 fortsattes kompagniskabet mellem Ryberg og Thygesen. Hvor aktiv den sidste har været i firmaets ledelse, er det vanskeligt at afgøre. Selv før 1764 har jeg således ikke fundet en eneste skrivelse til myndigheder eller andre med hans underskrift, hvad der ikke tyder på megen indsats fra hans side i firmaets daglige arbejde. Derimod nævnes det en enkelt gang, at han var sammen med Ryberg i Asiatisk Kompagnis bygning.¹ Allerede i 1764 overtog han ved sin onkels død dennes gods Matrups, og i de følgende år var han meget optaget af at udvide dette og forbedre dets drift – han blev af samtiden anset for en meget dygtig landmand – men det gør det ikke sandsynligt, at han havde megen tid tilovers til handelen. Fra 1768 til 1771 var han desuden tilforordnet i Rentekammeret,

hvor han fik den særlige opgave at lede bortsalget af kronens gods på Møen.²

På denne baggrund skal det måske ses, at Ryberg & Thygesen i årene efter 1764 gik i kompagni med et par andre handelshuse i København. Den 22. juni 1767 sluttede de en kontrakt om samarbejde med Christen Schaarup Black (død 1783), søn af en københavnsk handelsmand af ganske stort format, Oluf Black. Denne var født i Århus, men havde i 1727 fået borgerskab i København, hvor han blev til sin død den 10. juli 1767, altså ganske kort tid efter, at sønnen havde sluttet kompagniskab med Ryberg & Thygesen. Oluf Black havde blandt andet i 1729–40 sammen med to andre haft handelen på Finmarken i forpagtning, var i 1763 blevet medlem af direktionen for Det almindelige Handelskompagni og i 1764 af bankens direktion, alt noget der viser, at han hørte til blandt de førende i byens erhvervsliv.³ Det ligger nær at antage, at den unge Black ligesom i sin tid Thygesen har anset det for fordelagtigt at komme i forbindelse med et firma med en lidt mere erfaren leder. – Omfanget af samarbejdet kender vi ikke, da selve kontrakten ikke er bevaret, men kun dens dato. Omstændighederne ved samarbejdets opløsning senere tyder dog på, at det har været meget nært.

Den næste udvidelse af firmaet fandt sted i 1769, da den unge Laurentius Johs. Cramer (1747–96) ved en kontrakt af 15. januar blev kompagnon i det. Under navnet Ryberg, Thygesen & Co. eksisterede dette firma indtil 1775. Om de to yngres andel i ledelsen er det lige så vanskeligt at nå til klarhed som om Thygesens indsats. Udadtil optrådte firmaet som en enhed, men alt tyder på, at Ryberg var den virkelige leder. Det opløstes ved en erklæring af 31. oktober 1775, lige da man stod på tærskelen til den amerikanske frihedskrig. I denne deklARATION, der er tinglyst,⁴ meddeler kompagnonerne blot, at de havde besluttet at ophæve firmaet, hvis handel hidtil var forløbet vel. Ryberg ville nu alene videreføre den med de grunde, ejendomme, skibe og skibsparter, aktier, varer, tilgodehavender m. m. samt den gæld, der hvilede på firmaet. Særligt nævnedes, at han også skulle overtage etableringen på Færøerne og tilgodehavender i England, Skotland og Irland. Videre hed det, at Ryberg havde »fornøyet« de øvrige, idet de havde fået deres kapital med renter og tilvoksede fordele udbetalt. Denne formulering tyder i høj grad på, at firmaet havde været en virkelig sammenslutning og ikke blot

et løsere samarbejde mellem kompagnonerne. Herpå tyder også, at Black og Cramer først løste grossererborgerskab i 1775.⁵ Luxdorph indfører i sin dagbog under 6. november samme år: »Etatsraad Ryberg udbetaler baade Thygesen og sine øvrige compagnons paa een-gang.«⁶ Opløsningen har sikkert været et samtaleemne i København i de dage, og det langt uden for handelskredse.

Desværre findes der ikke i den tinglyste erklæring et eneste ord om, hvorfor man opløste kompagniskabet, eller om, hvor store kapitaler dette havde haft at råde over. Det står ganske hen i det uvisse, om motivet til opløsningen har været de yngre deltageres lyst til at blive selvstændige eller måske trang hos Ryberg til at blive alene. Om udbetalingernes størrelse er der heller ingen antydninger. Kurantbankens bøger yder ingen hjælp i denne situation, for Ryberg optog ikke større lån og diskonterede kun lidt flere vekslers, end han plejede på denne tid, og heller ikke hans konto i banken viser større bevægelser.⁷

Black og Cramer handlede derefter videre på egen hånd og begge i begyndelsen med held. Black døde imidlertid allerede i 1783, men hans enke, Johanne Wadum, førte firmaet videre og giftede sig snart efter med en ung mand, der var ansat i hendes firma, Erich Erichsen. Under navnet Blacks enke & Co. voksede det i de følgende år op til at blive et af de førende handelshuse i København.⁸ Cramers firma udviklede sig ligeledes til at blive af et betydeligt omfang. Det arbejdede tilsyneladende efter nogenlunde de samme retningslinier som Rybergs og gav sig også af med bankiervirksomhed. Men da Cramer døde i 1796, viste det sig, at dets solvens ikke var fuldt tilfredsstillende, og under krisen i 1799 måtte det have hjælp fra staten for at stå vanskelighederne igennem.⁹

Efter skilsmissen fra kompagnonerne handlede Ryberg i eget navn og på egen hånd til 1789. Som vi snart skal se, blev det en glimrende periode i husets historie og viste, hvad man nok anede, at Ryberg godt kunne klare sig alene. Men derpå indgik han påny i kompagniskab, nu med ikke mindre end tre yngre købmænd, nemlig Hans Rudolph Saabye, Christian Daniel Otte og Axel Møller Mørch. I den trykte meddelelse om ændringen, der udsendtes til firmaets forretningsforbindelser, angav Ryberg som grund til ændringen hensynet til sit helbred og sit hus' bevarelse. Han var dengang 63 år gammel. Firmaets navn skulle fremtidigt være Ryberg & Co., og i

tryksagen hed det videre, at de tre nye kompagnoner ville understøtte Rybergs handel med »en fuldkommen tilstrækkelig formue«. ¹⁰

Hans Rudolph Saabye var født 1751 som søn af den senere konsumptionsforpagter i Århus Niels Saabye og dennes hustru Anna Barbara Fischer. Sin uddannelse havde han fået i København. Det ses intetsteds, hvor det er sket, men før sin optagelse i firmaet som kompagnon havde han i alt fald været i Rybergs tjeneste i adskillige år, hvilket fremgår af, at han ofte på firmaets vegne tegnede forsikringer i Søassurancekompagniet. 1781 var han i København blevet gift med en niece til Ryberg, Anna Schow, der stammede fra Harre sogn i Salling og var datter af Rybergs søster Anne i dennes første ægteskab med en Niels Jepsen Schow.

Saabye løste først grossererborgerskab den 3. marts 1790. Det kunne siges, at det var på tide, at han fik denne formalitet i orden, eftersom han den 25. februar samme år var blevet valgt til ældste i Grosserersocietetet. I 1787 boede han i St. Annæ Øster kvarter nr. 71 M i det nuværende Amaliegade, i eget hus med kone og tre børn samt en handelslærling. Husstanden bestod desuden af en tjener og tre piger. Ganske nette forhold, endnu før han var blevet kompagnon i firmaet. Han døde den 8. november 1817. ¹¹

Otte var Rybergs svoger, af en meget velhavende slægt fra Ekernførde, som vi senere skal høre nærmere om. Han var født 1757 og havde været i udlandet, før han slog sig ned i København, hvor han først løste borgerskab i 1798. I en skrivelse fra Ryberg i 1785 til Wahrendorff i Stockholm kaldtes han for »associé des berühmten Hauses Luetken frères & Comp. i Bordeaux«. ¹² I denne by opholdt han sig endnu i slutningen af 1787, da Ryberg sammen med flere andre københavnske handelshuse ihærdigt anmodede Kommercekollegiet om at udnævne ham til dansk konsul der, hvad han dog ikke blev. ¹³ Hans fader, Rybergs svigerfader, var yderst velhavende, så det er ikke usandsynligt, at han har bragt en god del kapital med sig. – Han blev i 1790 gift med den meget yngre Elisabeth Appleby, en datter af købmanden og fabrikanten Peter Appleby, der blandt andet havde store rebslagerier i København og hørte til eliten af byens kapitalister. ¹⁴

Axel Møller Mørch (1749–1808) var søn af Rybergs ældste søster Kirsten i hendes ægteskab med skomager Jens Christensen Mørch og havde vel sine fornavne efter købmanden Axel Møller i Ålborg,

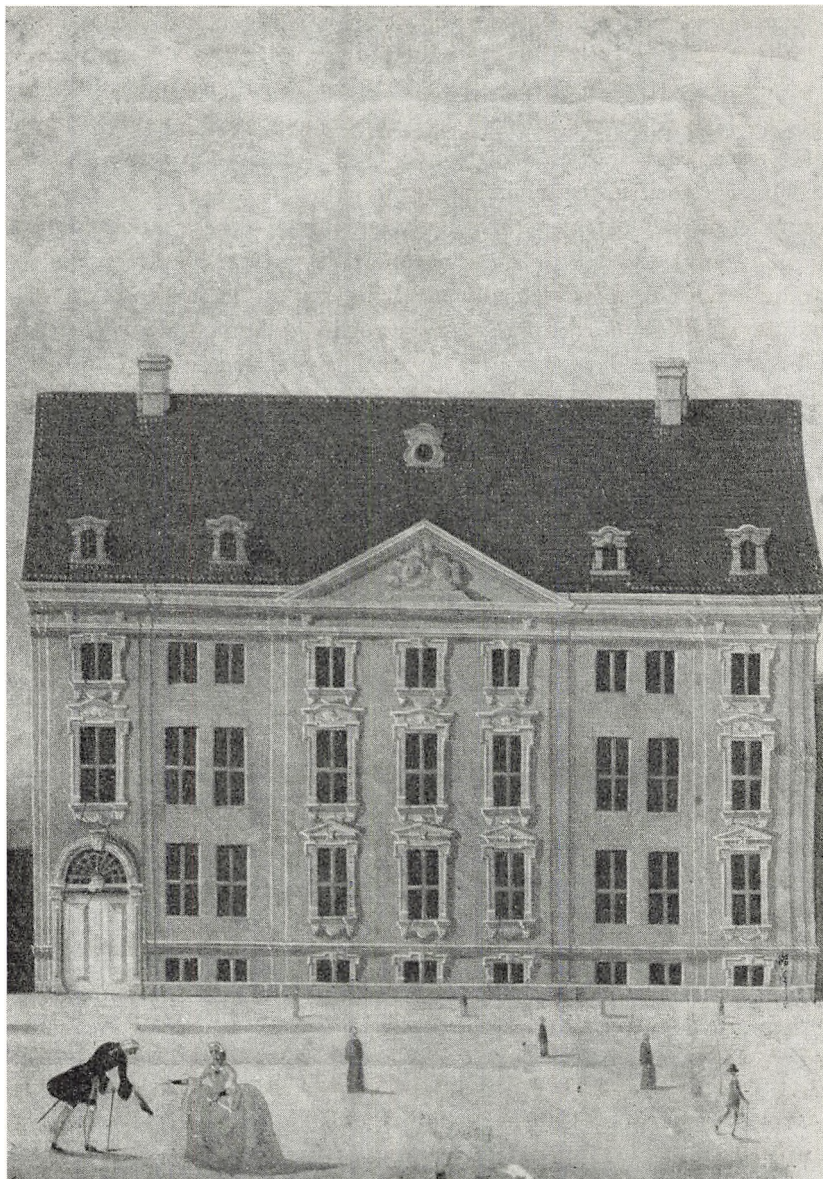
Rybergs og moderens onkel. 1786 var han blevet gift med Anna Cathrine Dixen, enke efter en vinhandler Nellebuch i Vestergade.¹⁵

Med denne familieprægede ledelse fortsatte firmaet indtil Rybergs død i 1804. Ligesom tidligere er det vanskeligt eller umuligt at afgøre, hvor stor indflydelse de nye unge kompagnoner fik på dets ledelse. Udadtil optræder firmaet som enheden Ryberg & Co. Oftest repræsenteredes det alene af seniorchefen, men ikke sjældent dog af H. R. Saabye. Navnlig træffes han, når det gælder administrationen af husets forsikringsanliggender, og det ser ud til, at han var den mest fremtrædende og den mest betroede af kompagnonerne. Han blev senere amerikansk konsul og som nævnt medlem af Grosserer-societetets ledelse.

Firmaet Ryberg & Thygesens hovedsæde havde fra dets stiftelse været i ejendommen nr. 347 i Øster kvarter i Holmens Revier ved kanalen, hvor det ejede et stykke bolværk. Allerede i 1765 blev det udvidet med en tilstødende ejendom, den noget mindre nr. 359 i Øster kvarter, i Hummergaden. Den købtes for 4000 rd., der blev betalt »prompte«. I skødet hedder det, at den var på seks fag, tre etager høj, med fuld kvist og bygget af mur- og bindingsværk. To lave sidelænger vendte ud mod gården. Grunden var kun på 227 kvadratalen og havde i 1757 været ejet af den kendte storkøbmand Niels Biørn.¹⁶

Trods denne udvidelse må pladsen have været for trang eller for lidet standsmæssig til beboelse, for allerede i august 1772 købtes på en auktion ejendommen matrikelsnummer 36 i St. Annæ Vester kvarter, i Store Kongensgade. Prisen var 15.262 rd., der blev betalt til december termin samme år.¹⁷ Dette hus var opført i 1747 eller 1748, da det første gang vurderedes til brandforsikring og da kaldtes »nybygget«. Dets bygherre var daværende borgmester Herman Lengersen Klöcher, der havde erhvervet grunden i 1745. Efter ham havde huset fra 1765 været ejet af kammerjunkeren og kaptajn Chr. Fr. v. Holstein.¹⁸

Forhuset ud mod gaden bestod af et 44 alen langt, grundmuret hus i ni store fag. Over de tre midterste var der en frontispice, og under de otte fag en grundmuret kælder, 25 alen i dybden. Omkring de tre midterste fag i frontispicen samt i hjørnefagene og omkring porten var der »forsiringer« af »stenhuggeri«. Sokkel og gesims var af »bremersten«, dvs. gotlandske sandsten. Bagved lå i

Rybergs gård i Store Kongensgade, malet i 1749, medens den endnu ejedes af justitsråd Kløcker.

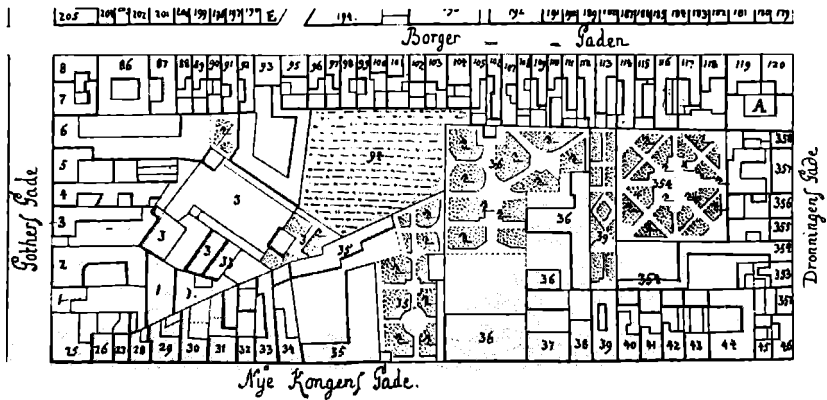
Udsnit af maleri af Rach/Eegberg. Dansk Folkemuseum.

1748 en nybygget bindingsværkslænge på 31 fag, men kun i én etage og loftsetage. Den takseredes til 4300 rd., hvorefter hele ejendommen ansattes til 18.000 rd. På Geddes kort fra 1757 kan det ses, at der lå en stor have bag den, men den omtales ikke i brandtaksationen fra 1748.¹⁹

Efter at Ryberg havde overtaget ejendommen, blev den nytårsaften 1775 ramt af en brand: »D. 31. dec. om aftenen kl. 6 i en skorsten til hr. etatsraad Rybergs i Store Kongensgade, som blev dæmpet, men greb siden videre om sig og trængte ind og anstak bjælkerne, saa at kl. 1¹/₂ om natten blev stor allarm med klokkernes klemten og trommer, men blev dog næst guds hjælp dæmpet.« Skaden vurderedes til 600 rd., og efter reparationen blev huset påny vurderet allerede den 1. april 1776.²⁰ Denne nye vurderingsforretning er langt mere udførlig end den ældre og giver nøje efterretninger om rummene i huset. I denne forbindelse skal kun nævnes, at der på førstesalen fandtes et kontor på tre fag med panelklædte, betrukne og malede vægge. Det var delt, vel på langs, af en skranke med tre indgange og gitterværk, og desuden stod der i det tre søjler, der bar et skillerum i den øverste etage. Bag kontoret fandtes et »kammer«, hvis vægge var beklædt med »sirligt malet« lærred. Man kan gætte på, at det har været Rybergs private kontor. – Bygningen vurderedes nu til 18.000 rd. Da der tillige var bygget et lysthus i haven, blev den samlede forsikringssum sat op til 23.000 rd., der i 1803 forhøjedes til 29.200 rd.²¹ Kontoret optog ikke nogen stor del af den samlede plads i huset, men fra dette efter vor anskuelse beskedne rum blev det store firma altså ledet i mange år. – Megen plads til vareoplæg kan der efter taksationen at dømme ikke have været i dette hus, men senere fik Ryberg oplagsplads andetsteds.

I 1783 udvidedes hans ejendom ved tilkøb af naboejendommene nr. 37 og 38, der erhvervedes for 14.000 rd., hvilket synes meget i sammenligning med prisen for hovedejendommen, tilmed da det var langt ringere bygninger. Det ene forhus var ganske vist på 10 fag, 23 alen 6 tommer, men i mur- og bindingsværk, 14³/₄ alen dybt, og kun med to etager plus kvist og kælder under de otte fag. Det andet forhus var kun 12¹/₂ alen langt, men 22 alen dybt, og det havde tre etager med en kvist over de to midterste fag. For- og bagmur samt et stykke af gavlen mod gården var grundmur, resten bindingsværk. Under det var der »pakkælder«, dvs. lagerrum, og bag det fandtes

to bygninger, én på 10 fag i to etager plus kvist og én i samme højde, men kun i fem fag. Hertil kom et lukket og et halvåbent skur i gården. Det fremgår af skødet, at flere af disse lokaler ligeledes benyttedes til lagerplads. Forhusene blev derimod udlejet. Hvert af dem gav bolig til tre familier, der ikke ser ud til at have haft forbindelse med Ryberg.²²

Udsnit af Geddes kort over København 1757, St. Annæ Vester kvarter. Ryberg blev 1772 ejer af grunden nr. 36 og i 1783 af nr. 37 og 38. »Nye Kongens Gade« er den nuværende Store Kongensgade, »Dronningens Gade« er Dronningens Tværgade.

Efter den trykte udgave (Kbh. 1957).

Omtrent samtidig med denne udvidelse opgav Ryberg sin andel i et pakhus, som han i 1777, da han begyndte at drive handel på Ostindien, havde erhvervet sammen med de Coninck & Reiersen. Det var en ret stor grund i Kvæsthusgade, St. Annæ Øster nr. 40–41, som de på en auktion erhvervede for 11.300 rd., skønt brandforsikringssummen var 16.000 rd. Hele købesummen lånte de i øvrigt hos Overformynderiet. I juli 1783 fik Ryberg sin tredjedel af summen refunderet af de Coninck & Reiersen.²³ De to ejendomme i Holmens Revier var allerede 1777 blevet solgt til kaptajn i Søetaten Nic. Th. v. Ployart, der betalte 13.000 rd. for dem, en smule mere, end Ryberg selv havde givet.²⁴

I de tre ejendomme i St. Kongensgade vedblev firmaet Ryberg & Co. at have til huse, så længe det eksisterede, og Ryberg selv boede der til sin død. Ved købet af naboejendommene var der vel blevet plads nok. Vi ser i alt fald ikke, at Ryberg søgte at få flere ejendomme, eller at han foretog tilbygninger. At han i 1790 lejede et rum på Børsen for dér at oprette et udsalg for de lærreder, han da fabrikerede, skyldes vel ønske om at have udsalget på dette centrale sted for sådan handel.²⁵

Derimod havde firmaet hverken på sin gamle eller sin nye domicil haft lagerrum nok. 1791 erhvervede det derfor en del af en plads på Christianshavn. Det var omtrent halvdelen af en stor plads, matrikelsnummer 52, der 1759 havde været delt mellem justitsråd Thygesen og Det almindelige Handelskompagni. Thygesens del af den gik derpå over til Carl Wilder, efter hvem den senere har heddet Wilders plads, medens den anden halvdel efterhånden fik navnet Islandske Handels plads, da kompagniet havde overtaget besejlingen af Island. Efter at monopolhandelen var ophørt i 1788, var den året efter blevet købt af en skibsbygmester Eschildsen, der gav 25.000 rd. for den, hvoraf han i 1791 dog kun havde betalt de 1500. Han bortsolgte nu i 1791 $\frac{4}{5}$ af den, således at Ryberg købte én femtedel, hans kompagnon Saabye en anden, og de to sidste gik til L. J. Cramer, Rybergs tidligere kompagnon, og til en Bertel Schou. Med pladsen fulgte andele i pakhuse, kraner, både og joller samt et nyt hus, som Eschildsen havde ladet opføre.²⁶ Eschildsen døde imidlertid allerede 1793, hvorefter de fire andre delte hans andel af pladsen mellem sig, idet de påtog sig at betale den samlede restsum, som efter Eschildsens skøde kunne afdrages over 29 år. De forbeholdt sig dog ret til hurtigere afbetaling, men ved Rybergs død var obligationen endnu ikke aflyst. 1803 solgtes også Cramers andel til de øvrige partnere, og kort efter Rybergs død, nemlig i 1805, afhændede de atter en del af den. På et kort fra ca. 1800 er den betegnet som Rybergs plads. Sådan har den vel heddet i daglig tale dengang. Kortet viser, at den har været godt forsynet med pakhuse, og en vurderingsforretning fra 1807 supplerer dette med, at pladsen var lukket med en lav bygning med en port og et kontor ved siden af. Den rummede desuden et stort pakhuis, 102 alen langt og i tre etager, hvoraf den øverste havde tre kviste. Hver etage var inddelt i flere rum. Et mindre pakhuis ved den ene ende af det store var ligeledes i tre eta-

ger, men dets længde var kun 13 alen. Bag dem fandtes et skur, 30¹/₂ alen langt, og til pladsen hørte desuden 236¹/₂ alen bolværk.²⁷

Det kan måske synes mærkeligt, at et så stort og vidtomspændende firma som Rybergs ikke havde egne pakhuse tidligere, end tilfældet var. Men det må da erindres, at efter de da gældende toldlove kunne eller skulle en hel del varegrupper oplægges i toldvæsenets pakhuse, hvis de ikke straks klareredes til import. Andre, som f. eks. de af Asiatisk Kompagni hjemførte, kunne efter auktionerne blive liggende i kompagniets pakhuis, til de skulle videreeksporteres eller bruges i Danmark. Herved formindskedes de private firmaers behov for pakhuisplads betydeligt, men helt undvære lagerplads kunne de naturligvis ikke.²⁸

Der er endelig et punkt, som man gerne havde vidst lidt mere om, nemlig hvor mange mennesker der var ansat i firmaet. Herom har vi kun en eneste udtalelse fra Ryberg, der i 1784 skrev, at han i København og på Færøerne i de sidste to år havde beskæftiget 150 personer.²⁹ Af et skattemandtæl fra 1789 ses det, at der i hans hus – bortset fra det egentlige tyende – var ansat følgende: en bogholder, der skulle svare skat af en indtægt på 500 rd., to kontorister, der hver havde 300 rd. i årlig indtægt, én med 250 rd. og fire med hver 200 rd. Sammenlignet med datidens embedsmandslønninger var det ganske pæne gager, Ryberg bød sine folk.³⁰ De må også have haft travlt, for det var mellem år og dag et anseligt antal breve og regnskaber, der gik gennem deres hænder, men hvorledes disse førtes, ved vi næsten intet om. Kun et enkelt sted er der bevaret nogle få breve, der oprindeligt var indkommet til firmaet omkring 1760, og af dem fremgår det, at de var blevet behandlet på samme måde, som man brugte i Asiatisk Kompagni, dvs. at man på brevets bagside noterede afsenderen og dato for dets ankomst og eventuelt for dets besvarelse.³¹ Samme system anvendtes af firmaet Wahrendorff i Stockholm, og det har åbenbart været meget almindeligt i datiden.

Således var altså firmaets ledelse og domicil i perioden 1764 til 1804. Vi skal nu vende os til dets virksomhed.

7. HANDEL MED INDENLANDSKE VARER

1764 – 1804

Trods det Rybergske firmas efterhånden store optagethed af handelen med europæiske og oversøiske produkter var danske varer dog stadig en væsentlig bestanddel i dets omsætning. Det varesortiment, vi møder efter 1763, er stort set det samme som før: skind, kød, fedevare, smør og korn. Om den sidste artikel gælder dog, at vi oftest ikke er i stand til at afgøre, om det korn, som Ryberg handler med, er af inden- eller udenlandsk oprindelse, og kornhandelen må derfor betragtes under ét.

I årene umiddelbart efter 1763 fortsatte Ryberg & Thygesen eksporten af lammeskind og uld, selv om den i hvert enkelt tilfælde krævede en eksporttilladelse, der hver gang måtte motiveres. Som begrundelse fremførtes forskellige argumenter; for eksport af et parti lammeuld, en kvalitet, der næsten kun brugtes af hattemagere, angav de engang motiver, der måtte få eksporten til at tage sig ud som en for landet fordelagtig og derfor nærmest patriotisk handling. Det var i 1765, da de skrev, at de danske handskekemagere kun ville give 2 rd. 64 sk. pr. skippund – hvad der bekræftedes af magistraten i København. Dette tilbud karakteriserede Ryberg & Thygesen som »meget fornærmelig for landmænd især og landet i almindelighed« og dokumenterede ved et brev fra Lyon, at ulden dér kunne sælges for 6 rd. 48 sk. pr. skippund. De tilføjede den oplysning, at hvis den ikke blev eksporteret regulært, blev den opkøbt af hamburgere og smuglet ud, hvad der ikke lyder helt usandsynligt. Videre argu-

menterede Ryberg, at den årlige produktion kunne anslås til ca. 500 skippund, men forbruget herhjemme kun til ca. 50 skippund. Kommercekollegiet bøjede sig for argumenterne og frigav eksporten dette år, dog først efter 1. juni, da det ville give de indenlandske fabrikanter tid til at forsyne sig først.¹

I 1771, på et tidspunkt, hvor stemningen var mindre gunstig for den tidligere praktiserede protektionisme, var Ryberg som en af Grosserersocietetets »ældste« medunderskriver på en henvendelse fra dette til Københavns magistrat om forbudets ophævelse. De anførte her, at det i sin tid – i 1719 – var indført af hensyn til væveriet i »Guldhuset«. Men da dette nu udelukkende arbejdede med udenlandsk uld, var baggrunden for det forsvundet. Det lykkedes dog først at blive af med det i 1797, og på det tidspunkt ser det ikke ud til, at handelen med uld spillede nogen større rolle for Ryberg & Co., selv om firmaet i 1796 eksporterede nogle partier.²

I den foregående periode havde Ryberg & Thygesen udviklet eksporten af saltet oksekød fra Jylland til en anelig del af deres omsætning. Efter freden blev denne eksport tydelig nok vanskeligere. I alt fald anmodede firmaet først i 1764 om tilladelse til toldfri udførsel af 200 tdr. kød til Le Håvre, og dette blev tilstået, men da de samme år om efteråret søgte tilladelse til hvert år at sende en ladning kød til Frankrig og i stedet at indføre 50–60.000 pund kaffeboerner, blev det afslået af hensyn til både Dansk Vestindien og de øvrige danske handlende. I stedet søgte de derpå om en præmie for eksporten, men det blev ligeledes nægtet.³ I de følgende år høres der ikke om eksport af kød til europæiske lande, men Ryberg opgav dog ingenlunde handelen med denne artikel. Vi skal senere se, hvorledes han stadig eksporterede til Vestindien og ligeledes i stor stil leverede den til Marinen. Men næppe var den amerikanske frihedskrig brudt ud, før han atter fik en ganske stor eksport, som kan følges, fordi Kommercekollegiet nu atter var interesseret i at fremme den og i en årrække betalte en eksportpræmie på 1 rd. pr. tønde. Ryberg modtog i årene 1777 – 1783 præmier for følgende antal tønder:

1777	1125	tdr.	1781	1307	tdr.
1778	647	–	1782	988	–
1779	433	–	1783	386	–
1780	1666	–	–	–	–

Hele partiet i 1777 gik til Bordeaux, 1778 afsattes det meste derimod i Le Håvre, 1780 solgte han 400 tdr. til Frankrig og 1266 til England, men i krigens sidste år sendte han alt sit kød til Vestindien, medens hans broder i Ålborg eksporterede store partier til Frankrig.⁴ Også efter krigen, da der ikke længere ydedes eksportpræmier, blev kødhandelen fortsat. I 1789 sendtes således et parti til Norge, og kreditoplagsbogen fra København 1796 viser, at Ryberg havde et oplag på 1025 lispund, svarende til ca. 70 tønder, men uden at der året igennem var bevægelser på kontoen. Det ser både af denne og andre grunde ud til, at også denne artikel efterhånden blev af mindre betydning for firmaet, bortset fra leverancerne til Søetaten, som senere skal omtales.⁵

Smør og fedevareer findes undertiden omtalt i forbindelse med Ryberg, men der gælder her det samme som for oksekødet: bortset fra leverancerne til Marinen og nogle partier til sølvværket i Kongsberg spillede disse varer efter 1780'erne ingen større rolle for firmaet.⁶ Det samme gælder om norsk salt og færøske kul, også en slags indenlandske produkter, som Ryberg et par gange købte af staten. Men der er kun enkelte eksempler, og det blev tilsyneladende ikke til nogen fastere handelsforbindelse.⁷

Kornhandelen vedblev derimod gennem hele perioden efter alt at dømme at være et af firmaets gode aktiver. Gennem årene kan det påvises, at Rybergs hus var blandt Københavns førende firmaer i denne branche, og en række store leverancer kan drages frem. I 1764 hører vi tilfældigt, at Ryberg & Thygesen havde købt et større parti udenlandsk rug, for de kom for sent på det med genudførslen og måtte have en særlig tilladelse til at lade det ligge noget længere.⁸ I 1766 påtog Ryberg sig – efter opfordring fra Bernstorff – at levere 14.000 tdr. indenlandsk rug til Det almindelige Handelskompagni, der skulle bruge det til forsyningen af Island og Finmarken. Ryberg forlangte herfor priser, der for de enkelte partier varierede fra 2 rd. 54 sk. til 2 rd. 59 sk. pr. tønde, ialt for 36.312 rd. Hertil måtte han dog låne 5000 tdr. af statens magasiner mod at love at levere en tilsvarende mængde om foråret.⁹ Til sammenligning skal det nævnes, at årets kapitelstakst var 2 rd. 50 sk. Ryberg har således kun forlangt en ubetydelighed mere. Prisen i Amsterdam var helt oppe på 2 rd. 92 sk., omregnet til dansk mønt.¹⁰ I 1772 var Ryberg atter blandt leverandørerne til Det almindelige Handelskompagni, og han

havde da påtaget sig at levere 4000 tdr. rug og 1000 tdr. byg af en samlet leverance på henholdsvis 11.500 og 2029 tdr.¹¹

Det er iøvrigt vanskeligt at få et klart billede af kornhandelens omfang i disse år. Fra 1768 var der dog på grund af kornmangel i rigerne blevet bevilget købmændene i København ret til at have oplag af korn, og Ryberg synes at have benyttet sig deraf. I 1772 ses det, at han importerede to hele ladninger rug fra Libau og Reval og fra Riga 48 læster samt 30 læster hvede. Disse partier fik lov at indgå mod nedsat told, som det var blevet praksis, at regeringen indrømmede, når der var mangel.¹² Om efteråret samme år havde Ryberg atter reddet en hel ladning på 40 læster til København, og han blev endvidere af regeringen anmodet om at skaffe 12–16.000 tdr. rug og 25–42.000 tdr. havre til Norge. Det lykkedes ham at skaffe partierne frem, og leverancerne blev på så betydelige beløb som 188.472 rd., der imidlertid først blev betalt i 1783,¹³ medens en mindre leverance på 14.000 tdr. havre blev betalt samme år.¹⁴

I 1773, da der stadig var en vis mangel på korn, deltog Ryberg & Thygesen sammen med en del andre københavnske handlende i afhentningen af et større parti rug, som den russiske regering havde stillet til rådighed for danske købmænd i Archangelsk. De tegnede sig ved et møde på Børsen for 2/60 deraf, hvilket ikke var nogen større andel i sammenligning med andre firmaer, idet Borre & Feniger tog 3/60, Iselin & Co. 4/60, Fabritius & Wever 12/60 og Wever & Co. 4/60,¹⁵ men man kan af disse tal alene naturligvis ikke udlede noget om disse firmaers relative størrelse inden for kornhandelen. Både de førnævnte store leverancer og senere opgivelser tyder på, at Ryberg var en af de absolut førende, f. eks. havde han flere gange de største lagre, når Københavns magistrat foretog opgørelser af grosserernes beholdninger.¹⁶

Det fremgår også, blandt andet af tegnede forsikringer, at Ryberg havde en stor og tilsyneladende regelmæssig eksport til Norge, både af dansk og udenlandsk korn,¹⁷ og mere glimtvis ses, at han undertiden eksporterede hvedemel til Danzig, rug til Amsterdam og hvede, rug og byg til Lissabon og Cadix.¹⁸ Ligeledes importerede han store partier – ofte til genduførsel – fra Danzig, Pillau, Königsberg og Elbing.¹⁹

Hertil kom forsendelserne af kornvarer til Vestindien, som senere skal omtales, og i hans sidste år påny en række større leverancer til

staten, efter at han siden 1772 næsten ikke havde deltaget i leverancer til denne. Fra 1793 til 1802 leverede firmaet således for:

1793	2.880 rd.	1798	1.409 rd.
1794	24.460 –	1799	22.566 –
1795	39.032 –	1800	52.960 –
1796	6.627 –	1801	55.122 –
1797	75.160 –	1802	49.808 – ²⁰

De 2880 rd. i 1793 betaltes for en leverance til Landetaten, og gennem de følgende år blev den Rybergs bedste kunde blandt statsinstitutionerne, hvad korn angår. Men af summen i 1794 var dog de 8.200 rd. betalt for leverancer af malt og brødkorn til Kongsberg sølvværk, og dette blev fra nu af ligeledes en fast forbindelse. Kornet til hæren leveredes snart til Kastellet i København, snart til fæstninger og garnisoner i provinsen eller i Norge. Af tallenes størrelse vil det fremgå, at disse leverancer må have været en ganske pæn del af firmaets omsætning med korn i disse år.²¹ Kun undtagelsesvis voldte det firmaet vanskeligheder at effektuere de leverancer, det havde påtaget sig, men det måtte dog i februar 1801 betale 52 rd. i erstatning til staten, fordi det ikke havde kunnet levere et parti, der var lovet, og som derfor var blevet købt andetsteds til en noget højere pris.²² Hvorfor der ikke er leverancer i 1803–04, fremgår ikke.

Som tidligere nævnt kan det ikke afgøres, om Ryberg mest handlede med inden- eller udenlandsk korn, blandt andet fordi kun import af udenlandsk korn kunne give anledning til korrespondance med myndighederne. Men den omstændighed, at leverancerne til staten tog et opsving, da kornhandelen var blevet frigivet i 1788, kunne dog tyde på, at kornet hovedsagelig var af udenlandsk oprindelse.

Kornhandelsforordningen i 1788 havde tilladt import i almindelighed mod en told på 12 til 15 % af værdien.²³ Det er bemærkelsesværdigt, at satserne kom til at ligge netop på dette niveau, da det omtrent var det, som Ryberg tidligere havde foreslået. Allerede, da han i 1770 efter regeringens opfordring skrev en »betænkning om handelens opkomst«,²⁴ havde han været inde på, at en friere kornhandel var ønskelig, og en nærmere redegørelse herfor fremsatte han i december 1772. En kopi af den har af en eller anden grund fundet plads i Christian VII's kabinetsarkiv sammen med en afskrift

af betænkningen om handelens opkomst.²⁵ Ryberg gjorde sig til talsmand for fri import af alle kornvarer mod en told af 15 sk. pr. tønde, dog på de vilkår, at der samtidig blev fri eksport, når landet ikke var ramt af misvækst eller krig. Han motiverede det med, at dette ikke ville kunne skade kornavlernerne, hvortil han i øvrigt selv hørte, da byg, som Danmark avlede mest af, og Norge importerede mest, næsten ikke eksporteredes fra østersølandene. Han anslog importen derfra til kun ca. 25.000 tdr. pr. år, hvilket ikke skulle spille nogen større rolle, da Norge importerede 300.000 tdr. om året. I øvrigt påpegede han, at prisen på importeret korn gennemgående havde været højere end de danske kapitelstakster.

Det er videre påfaldende, at det netop var på samme tid, at nationaløkonomen Chr. Martfelt – fra januar 1772 – var ansat i Generaltoldkammeret med den særlige opgave at beregne Danmark-Norges og hertugdømmernes ind- og udførsel i de senere år. Før han i 1774 afskedigedes, havde han skrevet en bog om Danmarks kornhandel, der imidlertid først udkom i 1784, efter Guldbergs fald.²⁶ Vi skal senere se, at der i disse år var et vist venskab og samarbejde mellem Ryberg og den unge nationaløkonom, og det er derfor ikke udelukket, at de kan være nået til deres fælles opfattelse efter indbyrdes drøftelser. Men vi har ingen antydninger af, hvem der er fader til disse tanker, udover at Ryberg var inde på dem så tidligt som i 1770.

8. RYBERGS LEVERANCER TIL SØETATEN

I perioden 1756–63 havde firmaet Ryberg & Thygesen haft lejlighedsvis leverancer til Søetaten, men da Emanuel Thygesen i 1764 døde, fik firmaet den store fordel at få en anderledes fast forbindelse med Marinen, idet det blev antaget til indkøbskommissionær i Thygesen seniors sted.

Kommissionærens opgave var at sørge for løbende leverancer af flæsk, saltet oksekød og smør til »månedskosten«, dvs. den proviant, der året igennem udleveredes til Søetatens faste personel som en del af lønnen. Desuden skulle kommissionæren kunne levere de samme varer, når større eskadrer skulle udrustes, men hertil havde han dog krav på 6 à 8 ugers varsel. Alt skulle leveres til »rimelige« priser. For arbejdet fik firmaet 2% i provision af regningernes beløb. – Foruden Ryberg & Thygesen havde i 1764 en agent Graah søgt om bestillingen, men Søetaten indstillede de førstnævnte, fordi de dels havde virket i den ældre Thygesens forfald og dels kunne henvise til de leverancer for statens regning, de tidligere havde haft til Vestindien.¹

Ryberg var derved kommet ind på en handel, der – som det fremgår af bilag 1 – i en lang årrække sikrede ham en omsætning på gennemsnitlig næsten 90.000 rd. om året, eller i hele perioden 1762 til 1803 3.538.188 rd. I begyndelsen fik firmaet som nævnt 2% af leverancerens pris i provision. Men dertil kommer, at det uden tvivl har opnået en ekstra fortjeneste ved at tage en vis grossistavance på varerne. Det havde jo som før nævnt faste forbindelser i provin-

serne, og da Ryberg senere selv blev godsejer, har han vel også kunnet levere noget af godsernes overskudsproduktion til Søetaten. Yderligere var der den store fordel ved disse leverancer, at Marinen betalte præcist. I de første år var det 5000 rd. pr. måned, hvorefter der et par gange om året blev foretaget en endelig afregning.

Der blev fra Marinens side stillet temmelig strenge krav til fødevarernes kvalitet. Af smør ville man kun have det bedste, nemlig det såkaldte »ævrede« smør, dvs. efterårskærnet smør, medens vintermør ikke måtte leveres. Smørret måtte ikke være surt, indeholde valle eller have smag af tørverøg. Det skulle være nedlagt i solide tønder og konserveres med lüneborgsalt, der ansås for det bedste til dette formål, og i samme tønde måtte der ikke være forskellige sorter smør. – Oksekødet skulle være frit for blod og saltet med spansk salt, og kokød samt de yderste dele af studenes ben og halse måtte ikke medtages. Flæsket skulle være frit for tinter og måtte ikke stamme fra svin, der var opfodret med tang og fiskeaffald. Ryberg hævdede senere, at han heller ikke plejede at købe svin, der havde gået på olden, men kun kornfedede.²

Til belysning af, hvor store mængder det drejede sig om, kan det nævnes, at leverancerne i året 1778, der ikke var usædvanligt store, beløb sig til 785 skippund smør (125,6 tons), 3151 tønder kød (à 14 lispund, dvs. ialt 353 tons), 571 skippund røget flæsk (91,3 tons) og 218 skippund (35 tons) saltet flæsk. Efter vore begreber er det måske ikke så imponerende størrelser, men i det 18. århundrede var det meget betydelige ordrer, som selv et stort handelshus til tider kunne have vanskelighed ved at effektuere.³

Det lader til, at Marinen var tilfreds med kvaliteten af Rybergs leverancer, men at han skuffede den, hvad priserne angår. Ved udgangen af 1766 bestemte en kongelig resolution derfor, at etaten skulle høre op med at bruge systemet med indkøbskommissionær, og at varerne i stedet skulle leveres efter licitation.

Af en omtale i Adresseavisen ved vi, at Ryberg deltog i licitationen 1767, der ikke blev uden en vis dramatik. Sammen med nogle andre havde han afgivet tilbud, som kollegiet imidlertid fandt for højt; det prøvede at trykke priserne, men Ryberg ville ikke gå så langt ned, som det ønskede, og som andre vovede, og han fik derfor ingen del i leverancerne. Samme dags eftermiddag kom han imidlertid tilbage og afgav et tilbud på smør til 29 rd. pr. tønde, hvor-

ved han underbød de øvrige med 3000 rd. Men det blev ikke modtaget, da det var afgivet for sent.⁴ Episoden viser både, at det var Ryberg meget magtpåliggende at få del i leverancerne, og at han holdt sine priser noget højt i begyndelsen, måske i den overbevisning, at ingen andre kunne præstere de store leverancer.

Det blev nemlig tilfældet. De købmænd, der havde påtaget sig dem, kunne, da det kom til stykket, ikke levere så billigt, som Ryberg havde kunnet gøre det, og – hvad værre var for Marinen – de kunne ikke overholde leveringsfristerne. Søetaten kom derfor i den største forlegenhed, hedder det i en forestilling, der blev gjort om spørgsmålet, og den fandt det derfor sikrest atter at få en fast indkøbskommissionær. Derefter forhandlede den med Ryberg, og han var villig til at forpligte sig til at levere, så der om sommeren altid var tre måneders kost på lager og om vinteren fem måneders. Som tidligere ville han dernæst sørge for leverancer til udrustning af eskadrer, hvis han fik et rimeligt varsel. Han gik videre ind på at få 1000 rd. fast om året som vederlag for anskaffelsen af »månedskosten«, herunder også leverancerne til vagtskibene i Sund og Bælt samt til ét kadetskib og to orlogsskibe, hvilket svarede til det normale, årlige forbrug. Men skulle der ske større udrustninger, betingede han sig 1 % af beløbet for de ekstra leverancer dertil. Betaling skulle ske med 20.000 rd. hver 1. oktober, 1. december og 1. marts, hvorefter endelig afregning skulle ske pr. 1. juni hvert år. – Men Ryberg havde forlangt indført i kontrakten, at han ville levere til billigste priser, og indtil det bevistes, at de var for høje, skulle han blive ved med at være indkøbskommissionær. Søetaten godtog disse betingelser. Dels medførte de en del besparelser i forhold til tidligere, og navnlig formodede den, at der nu var sikkerhed for leverancernes rettidige levering, da »hofagent Ryberg er en activ og vederhæftig mand, der har den i denne sag saa fornødne inden og udenlandske correspondence«. Derved blev det, og Ryberg havde herefter et langt fastere greb om leverancerne end forhen.⁵

De synes herefter at være gået glat og uden vanskeligheder af nogen art før 1782. Af de vedføjede diagrammer (bilag 2) ses det også, at Rybergs priser lå i nærheden af de i København gældende, således som disse fremgår af de københavnske priskuranter. Men i 1782, under den amerikanske frihedskrig, bevirkede store forsendelser til Vestindien i forbindelse med en dårlig høst – efter Rybergs

fremstilling – at der blev en alvorlig mangel på levnedsmidler, navnlig fedevarer, og deraf fulgte høje priser (se diagrammerne), så at leverancerne let ville kunne komme til at koste 30.000 rd. mere end året før for de samme mængder. Ryberg fik derfor udvirket en kongelig resolution, der tillod ham at hente indtil halvdelen af de fornødne varer fra Irland, der dengang var en af Europas største eksportører af levnedsmidler.⁶ Han bestilte derpå 400 tønder smør og 4–600 tønder kød i Dublin og Cork, medens han kunne få flæskekødet billigere her i landet.⁷ Til trods for dette kom årets udgift op på over 107.000 rd. For at spare havde Ryberg foreslået, at han dette år i modstrid med kontrakten skulle have lov til at levere jysk smør og kød af køer, men det afviste Søetaten af hensyn til konsekvenserne, som det hed.⁸

I 1788, da leverancerne var større end normalt – på grund af krigen med Sverige – lod Ryberg i alt fald en del af provianten forskrive fra Irland, men ellers ser det ud til, at han var i stand til at bestride dem med indenlandske varer.⁹ I summen for 1792 indgik undtagelsesvis et beløb på 7908 rd. for leveret rug, men ellers optræder korn ikke i Søetatens mellemværender med Ryberg.¹⁰

Med Rybergs priser holdt Søetaten en vis kontrol. I 1783 sammenlignede man dem med den københavnske priskurant og fandt ud af, at medens hans smørpris var lavere end kurantens, lå hans priser på flæsk over dennes. Man bad derfor Ryberg om en forklaring, og han svarede, at han aldrig havde rettet sig efter den københavnske kurant, for så var hans priser gennem årene blevet mange tusind rigsdaler højere, men han havde søgt at levere så billigt som muligt. Han tillod sig i denne forbindelse at minde om etatens uheldige forsøg i 1766 på at finde billigere leverandører. Med denne forklaring lod kollegiet sig nøje denne gang.¹¹

Året efter, da Rybergs pris igen lå lidt over den københavnske notering, lod Søetaten igen spørge om grunden dertil. Det var denne gang Saabye, der svarede; Ryberg var vel på sit fynske gods, da det var i juli måned. Redegørelsen gik ud på, at man ikke kunne drage en direkte sammenligning med de københavnske priser. Dels måtte firmaet ikke købe op i hovedstaden for ikke at drive priserne op dér, dels var de kvaliteter, der solgtes dér, for ringe til, at Søetaten ville modtage dem, da den var meget nøjeregnende, og hvad den kasserede, solgtes uden vanskelighed i København. Videre ud-

viklede Saabye, at der kun var givet meget kort varsel til årets store indkøb, og forcerede opkøb drev naturligvis priserne i vejret. Slutte­lig erklærede han, at det havde kostet »utroelig møje« at samle de nødvendige kvanta sammen, og at prisen var beregnet som et gennemsnit af alle indkøbene med tillæg af omkostningerne. Søetaten besluttede derefter at godkende priserne denne gang, men at vende tilbage til sagen senere.¹²

I 1786 var det atter vanskeligt og dyrt for Ryberg at skaffe de fornødne mængder smør, men i 1788 blev det som nævnt endog overordentligt vanskeligt for ham at præstere leverancerne. I juni måtte han anmode om undtagelsesvis at måtte levere 1 à 200 tønder hvidt eller gulligt vintersmør, da det ikke var muligt at opdrive mere af det efterårskærnedede smør, og da det ville vare endnu 1 à 2 måneder, før græssmør var at få. Det blev ham tilladt.¹³ Men Søetaten konstaterede med misfornøjelse, at hans pris lå en hel del, nemlig 1 rd. 52 sk. over den københavnske priskurants.¹⁴

Snart efter blev det også galt med oksekødet, der ikke kunne skaffes i den sædvanlige kvalitet, og om efteråret måtte Ryberg indgå i et samarbejde med slagterne i København og anlægge et slagteri uden for byen for at kunne opfylde leverancerne, og han måtte opkøbe stude på Sjælland, hvilket medførte større omkostninger end sædvanligt. Han forklarede situationen med, at den store efterspørgsel fra udlandet havde drevet priserne i provinserne så højt i vejret, at der betaltes mere for varerne i sølv end i sedler i København. Han søgte derfor om, at de bestilte mængder måtte blive reduceret, men det kunne kollegiet ikke gå med til. Han skulle skaffe varerne og så gode varer som muligt. Dog fik han senere tilladelse til at erstatte et parti røget flæsk med saltet, der var lettere at fremskaffe.¹⁵

Af diagrammerne fremgår det, at Rybergs priser i de følgende år gennemgående lå over de københavnske. I 1792 fandt Søetaten det derfor rimeligt at høre om grunden til, at Rybergs flæskepriser var så høje, og hertil svarede han bl. a., at det kom af, at han ikke købte flæsk af oldenfedede svin, men kun af kornfedede, idet Proviangården kun ville modtage den gode kvalitet. Han føjede hertil den oplysning, at priserne i København undertiden var lavere end i provinsen, nemlig hvis der på én gang kom større tilførsler til hovedstaden, så at priserne blev trykket.¹⁶

Nu syntes Søetaten at have tabt tålmodigheden. Den bestemte sig for atter at forlade systemet med indkøbskommissionær, og det begrundedes i en forestilling med, at den ikke havde nogen målestok for, hvordan priserne skulle vurderes. Det var derfor dens hensigt at søge tilbud fra forskellige firmaer for at overlade leverancerne til det, der ville levere billigst over et vist årsmål. En resolution herom blev underskrevet i september 1792, og umiddelbart efter blev Ryberg afskediget som kommissionær. Han fandt sig heri uden indsigelser, men tilbød fortsat at levere, hvis han kunne få en kontrakt på 8 à 10 år med følgende priser:

røget flæsk	28 rd. pr. skippund,
grønsaltet flæsk	24 rd. pr. skippund,
saltet oksekød	10 ¹ / ₂ rd. pr. tønne à 14 lispund,
smør	32 rd. pr. tønne à 14 lispund,

alt beregnet for det normale, årlige forbrug, hvorimod han som før ville have særlige aftaler om leverancer til større udrustninger.

Foruden Ryberg afgav kun ét firma tilbud på leverancerne, og det var 4600 rd. højere end Rybergs. Søetaten modtog derfor hans og regnede ud, at det ville betyde en besparelse på omtrent 15.000 rd. om året i forhold til de foregående år.¹⁷

Denne kontrakt blev underskrevet den 31. januar 1793. På dette tidspunkt var revolutionskrigene allerede begyndt, og det er næsten ubegribeligt, at Ryberg vovede at binde sig for 10 år under disse forhold. Ganske vist lå priserne i København omkring nytår 1792–93 i nærheden af hans tilbud, men han havde dog fra tidligere tid erfaringer for, hvordan en krigssituation kunne indvirke på priserne. Han må vel have håbet på, at krigen ikke ville blive så langvarig, og at han i løbet af de ti år ville kunne hente et overskud på leverancerne. Desuden er det ikke udelukket, at det har været en prestigesag for ham at beholde dem og hævde sit firmas position ved at vise, at han kunne og turde påtage sig dem. Men det er kun gisninger. Vi har ingen udtalelser fra ham, der kan bekræfte dem.

Derimod gør et blik på diagrammerne det klart, at denne kontrakt uden tvivl er blevet dyr for Ryberg. Allerede i 1794 steg alle priser voldsomt, og kun i 1797 og 1798 faldt de med undtagelse af prisen på røget flæsk til et lavere punkt, end Ryberg havde forpligtet sig til at levere til. Selv om han ellers muligvis havde arbejdet

med en god fortjenstmargen, hvad hans successive prisnedsættelser kan tyde på, kan han næppe have bjærget indkøbspriserne hjem i de ti vanskelige år. Alene året 1800, hvor t. eks. det røgede flæsk steg til næsten 62 rd. pr. skippund, medens han fik 28 rd., må have givet ham et anseligt tab.

Det fremgår da også af korrespondancen, at firmaet var noget trykket af situationen, men det kan ikke ses, at Ryberg gjorde forsøg på at blive løst fra kontraktens bestemmelser, hvor ufordelagtige de så var blevet.

Dertil kom, at ikke blot var priserne stigende, men det var vanskeligt at fremskaffe varerne i tilstrækkelige mængder. Allerede i 1794 blev det vanskeligt at levere røget flæsk, der under hele krigen åbenbart var en mangelvare. I august dette år undskyldte Ryberg, at der endnu manglede 200 skippund, og forklarede det med, at den hårde sommer havde bevirket, at kvaliteten var for ringe, medens det i og for sig ikke havde været vanskeligt at opdrive de nødvendige mængder.¹⁸

Dernæst gik det tilsyneladende nogenlunde med leverancerne indtil år 1800. Da blev der mangel på smør. Tilmed fandt store ekstraordinære udrustninger af skibe sted, og Ryberg meddelte i begyndelsen af juli, at de forcerede indkøb havde bevirket en hidtil ukendt prisstigning, og »erfaringen lærer, at som oftest indbildningen om mindre forraad af en vare virker meere end i modsat fald dens mangel, allerheldst det altid er sælgernes fordel at nære slig tanke.« Ryberg måtte derfor anmode om udsættelse af leverancerne, for at firmaets tab ikke skulle forøges. Også flæsket blev det vanskeligere at skaffe end nogen sinde før.

I august blev Rybergs tone derfor endnu alvorligere. Han måtte da meddele, at der var stor mangel på smør, dels fordi sommeren havde været for tør, dels fordi store partier blev eksporteret til Lübeck, Hamburg, Sverige og Middelhavet. Flæsk var det næsten lige så vanskeligt at opdrive. Ryberg måtte meddele, at det ikke havde været muligt at slutte en eneste kontrakt om leverancer, ikke engang fra egnen omkring Ålborg, hvorfra der ellers pr. år leveredes 1200 à 2000 skippund. I stedet eksporterede Randers' købmænd det hele til Frankrig og Spanien. – Senere måtte Søetaten gå ind på at modtage nogle partier islandsk lammekød og oksekød i stedet for flæsk. I september var det lykkedes Ryberg »endskiønt med betydelig op-

ofring« at skaffe et parti smør, således at de lovede mængder kunne leveres. Tilmød tilbød han at levere endnu mere smør, som han »endskiønt med umaalelig tab« kunne skaffe. For flæskets vedkommende så han derimod ingen anden udvej end at anmode kollegiet om at udvirke et midlertidigt udførselsforbud.¹⁹

Ved årets udgang fremgik det, at Ryberg stort set havde leveret, hvad han var forpligtet til, nemlig 10.000 tdr. kød, 650 tdr. smør, 950 tdr. lammekød, og at han ville levere endnu 400 tdr. af sidstnævnte artikel.²⁰

Året 1801 begyndte med lignende vanskeligheder. Ryberg måtte meddele Søetaten, at han for at skaffe de 200 skippund smør og 100 skippund flæsk til forårsudredningen havde skrevet til købmænd i købstæderne på Fyn samt til Præstø og Stubbekøbing. Men de to sidstnævnte steder var de forlangte priser så urimelige, at han ikke havde villet gå ind på dem. Købmændene i Århus, Horsens, Randers og Ålborg, som han også havde korresponderet med, havde ikke været i stand til at levere noget som helst. Også i udlandet var det forsøgt at fremskaffe varer, og firmaet håbede at få lidt flæsk fra Memel, men da det havde søgt at købe »en bagatel« flæsk i Preussen, havde det givet anledning til udstedelse af et almindeligt eksportforbud. Skrivelsen sluttede med en klage over, at alt, også kød, eksporteredes fra Danmark til de krigsførende, og som bevis for, at denne pessimistiske fremstilling var rigtig, medsendte Ryberg & Co. de breve, det havde fået som svar på sine forespørgsler.²¹

Da priserne stadig ikke sank, må det antages, at også de sidste par år af kontraktens løbetid havde givet Ryberg et aneligt underskud. Ved udløbet af tiårsperioden gjorde han, så vidt det kan ses, ikke noget forsøg på at få kontrakten forlænget, i alt fald er der ikke bevaret nogen korrespondance herom. I 1803 dukker derimod en ellers lidet kendt købmand Nyeland op som Søetatens indkøbskommissionær.²² Ryberg derimod leverede i sine sidste leveår kun varer til Søetaten for 96 rd., men mange veksler.²³

At beregne det samlede økonomiske resultat af Rybergs mangeårige forbindelse med Søetaten er næppe muligt. Sikkert er det dog, at han i de første år havde 2% af omsætningens beløb i kommission, derpå i henved 25 år 1000 rd. fast om året og lidt ekstra ved udredninger ud over det normale. Det vil i alt fald tilsammen blive over 30.000 rd. i salær. Men hertil kommer formodentlig en os

ukendt skal vi sige grossistavance i den samme række år. Rybergs priser lå gennemgående så nær ved de københavnske torvepriser, at det er berettiget at antage, at en sådan avance har eksisteret, selv om den aldrig omtales i korrespondancen med Søetaten. Sættes den blot til en så beskeden størrelse som 5 %, vil den i det samme tidsrum have beløbet sig til mere end 150.000 rd.

Heroverfor står de sikre tab i det sidste tiår. Deres størrelse er det imidlertid vanskeligt at bestemme, da så mange faktorer er ukendte. Men de kan efter mit skøn meget vel have beløbet sig til henved 100.000 rd. i de 10 år. Dog, selv om de skulle have nået dette beløb, vil Rybergs lange forbindelse med Søetaten alligevel have bragt ham et betydeligt overskud, og dette har vel navnlig sin betydning ved, at fortjenesten må have betydet relativt mere for ham i de første år, før hans firmas omsætning endnu var vokset op til den størrelse, den havde omkring 1800. Disse fødevareleverancer var uden tvivl et af de solide fundamenter, hvorpå han byggede sit store handelshus.

9. HANDEL MED EUROPÆISKE VARER

1764 – 1804

Som før 1764 handlede Ryberg i resten af sin levetid i stor udstrækning med varer af europæisk oprindelse, hvorved her forstås varer, der var produceret uden for det danske monarkis grænser. Sammen med de indenlandske varer og i forbindelse med leverancerne til Marinen er der allerede talt om så vigtige artikler som korn og en del levnedsmidler.

Udover, at Ryberg lejlighedsvis importerede fødevarer til denne store statsinstitution, fremgår det, at han til stadighed drev en vis handel med udenlandske fødevarer, og i denne forbindelse må man medtage tælle, der dog vel fortrinsvis brugtes til lys. Navnlig i årene 1764–69 importerede han mindre partier af denne artikel.¹ Import af smør spores i årene 1764, 1766, 1770, 1772 og 1786, men ses derimod ikke i det bevarede toldregnskab fra 1796.² I oktober 1786 blev der således på grund af mangel på smør i København bevilget import af 500 tønder, og heraf ville Ryberg alene fremskaffe mellem 2 og 300 tønder, men turde dog ikke garantere for, at de alle ville nå frem, før vinteren standsede sejladsen.³ Videre ses det flere gange, at han handlede med sild, hvad han også tidligere havde gjort.⁴ Mere overraskende er det, at han i 1796 havde 1025 lispund saltet oksekød af udenlandsk oprindelse på kreditoplag. Det blev ikke solgt dette år, men overførtes til 1797.⁵ En vis omsætning i denne artikel var der dog, nemlig 136 lispund, som han i juli fik fra Hamborg og straks lod sende til reeksport via Helsingør.⁶

Foruden med indenlandske skind, der gentagne gange er blevet nævnt, handlede Ryberg også med udenlandske. I 1796 købte han i Sverige uberedte bukkeskind for 460 rd. og nogle finere franske skind, og til Ostindien eksporterede han tre kasser svenske saffiansskind for 580 rd., som han havde haft på lager fra året før. Til samme marked sendtes også krølhår for 2380 rd., som var hentet fra Danzig og Petersborg. På auktioner i årets løb optræder desuden 67 bjørneskind.⁷

Vin og spiritus var stadig en meget betydningsfuld artikel i Danmarks handel med europæiske varer, og for Ryberg spillede denne varegruppe en meget stor rolle. Den i alt fald hvad mængder angår største artikel var rødvin eller fransk vin, som den ofte benævnes. Ved begyndelsen af året 1796 havde Ryberg på sit kreditoplæg den anselige mængde af 2165 oksehoveder (à 240 potter). I årets løb var der en tilgang på 486 oksehoveder, ialt 2651 oksehoveder. Imidlertid viste opgørelsen ved årets slutning, at beholdningen var svundet ind til 1176 oksehoveder, således at der havde været en afgang på ialt 1475 oksehoveder, hvoraf der skulle svares told. Af tilvæksten kom i alt fald de 429 oksehoveder direkte fra Bordeaux med tre forskellige skibe og et mindre parti over Frederiksstad. Fransk vin kostede i 1796 i København fra 40 til 60 rd. pr. oksehoved. Selv om man regner med minimumsprisen, må Ryberg have haft en omsætning i denne vare på ikke mindre end 59.000 rd., et ganske imponerende tal.⁸

Hvor dette store kvantum er blevet afsat, kan man ikke se i enkeltheder. Toldvæsenet interesserede sig først for varen, når tolden skulle svares ved de regelmæssige opgørelser af lageret. Det ses, at Ryberg selv sendte 8 oksehoveder til Randers, men resten kan der ikke redegøres for, udover at vinene blev udbudt på store auktioner, hvoraf der i 1796 afholdtes fire, nemlig en i marts, to i april og en i juli, men mindre partier vine og spiritus forekom dog også på andre auktioner samme år. På hver af de to første auktioner udbødes indledningsvis ca. 1000 oksehoveder rødvin og ca. 120 oksehoveder diverse hvidvine. Derpå nævntes 50 piber Teneriffa-vin og et lignende kvantum fransk brændevin. På den ene auktion i april udbødes dertil mindre partier af finere vine, eddike samt franske og spanske propper. På auktionen i juli udbødes kun et lille parti på 45 oksehoveder almindelig rødvin og 9 oksehoveder hvidvin, me-

dens resten af de annoncerede varer var dyrere, nemlig fransk brændevin, champagne og 252 kurve bourgogne. Til februar 1797 var der atter annonceret en auktion, hvor hovedposten var 830 oksehoveder rødvin. – En sammenligning mellem auktionsannoncerne og oplagstallet viser, at Ryberg altså i 1796 ikke fik solgt al sin rødvin, hvorimod det kunne se ud til, at hovedparten af de finere vine blev afsat.⁹

En god del af vinen og spiritusen kan vel være blevet brugt i selve Danmark, andet eksporteret af købere på auktionerne, således som vi senere skal se, at tilfældet var med Rybergs importerede rom og kaffe. Endelig blev nogle partier sendt til Ost- og Vestindien.

Omsætningen af spirituosa var også ret betydelig i 1796. Ryberg begyndte året med en beholdning på 76.727 potter, og hertil kom i årets løb en tilgang på 1196 potter, medens salget var 32.709 potter. Dette kvantum dækker dog over mange forskellige sorter, men siden 1794 blev alle arter spiritus regnet om til en enhed, 12-gradigt brændevin. – Ryberg modtog i 1796 brændevin fra Barcelona, Brest og Bordeaux. Den sidstnævnte stod højest i pris, idet den i detail i København kostede 80 à 90 rd. pr. oksehoved. Selv om Rybergs omsætning i spirituosa var anselig, kunne den dog ikke stå mål med omsætningen i rødvin, idet den vel næppe kan have oversteget en 11.000 rd.

Rødvin og brændevine var langt de vigtigste varer i denne handelsgren. Omsætningen af genever fra Amsterdam, hvoraf noget eksporteredes til Sverige og andet til Ostindien, og af de mindre partier malaga, champagne, italienske vine og forskellige likører kan kun have beløbet sig til nogle få tusinde rigsdaler. Det er således klart, at Rybergs vin- og spiritushandel var en overvejende grossisthandel med de mest gangbare sorter, fransk vin og cognac, medens han ikke lagde nogen større vægt på de finere sorter vin. – For fuldstændighedens skyld skal det dog noteres, at han et par gange hjemtog mindre partier engelsk øl, den ene gang dog med den motive-ring, at det skulle bruges i hans egen og hans venners husholdning.¹⁰

Firmaets handel med sydfrugter og farvestoffer fortsattes også stadigvæk. I 1764 og -65 søgte det som tidligere om at måtte hjemtage rosiner og citroner fra Lübeck, selv om der skulle svares 25 0/0 mere i told, når disse varer kom »fra anden hånd«.¹¹ I 1766 havde Ryberg & Thygesen imidlertid på reden et skib fra Malaga med så

mange rosiner, at de foreslog Generaltoldkammeret, at dette skulle nægte alle andre ret til at importere fra anden hånd. Det blev dog afslået, idet kammeret mente, at Ryberg & Thygesen sagtens kunne undersælge alle andre, der skulle svare de 25 % mere i told. Samme år eksporterede de da også et større parti til Christiania, medens det ikke kan ses, hvordan salget gik på hjemmemarkedet.¹² Året efter søgte de imidlertid atter tilladelse til at importere et mindre parti fra Lübeck, men det er sidste gang, en sådan ansøgning forekommer fra deres side,¹³ og i 1768 sluttede de en aftale med en del købmænd både i København og provinsen om at indforskrive et parti direkte fra Malaga. Det drejede sig om 225.625 pund, en ikke ringe mængde i betragtning af, at hele den københavnske import i 1763 af toldvæsenet beregnedes til 145.000 pund. Det voldte da også visse vanskeligheder at komme af med partiet, bl. a. fordi den nye toldrulle havde forhøjet tolden i tidsrummet mellem bestilling og salg. En del blev solgt videre til Lübeck og andre byer ved Østersøen.¹⁴ Det gav måske tab i første omgang, men den direkte import fra Malaga af rosiner, korender, citroner og andre sydfrugter blev fortsat, og i 1777 søgte Ryberg at bevæge Generaltoldkammeret til at ophøre med at udstede bevillinger til import fra anden hånd. Dette svarede, at det ikke ligefrem kunne udstede forbud herimod, men at det var betydet urtekræmmerne, at tilladelse til import fra Lübeck kun ville blive givet, når varerne bevisligt ikke kunne fås i København. Af kammerets journaler fremgår det, at dette herefter blev praksis.¹⁵ Denne episode er behandlet så udførligt, fordi den belyser, hvorledes Ryberg for denne artikels vedkommende blev i stand til at gennemføre en direkte import og standse handelen på Lübeck, og selv om det kun drejer sig om en mindre væsentlig vare, er det dog et vidnesbyrd om Københavns voksende uafhængighed i handelsmæssig henseende.

Toldregnskaberne 1796 viser, at Ryberg i dette år importerede 17.000 pund korender til København, men hvor mange han iøvrigt omsatte, kan ikke ses. Derimod ses det, at han over kreditoplaget omsatte 208.000 citroner og desuden både vindruer og pomerantsler i hundredvis af kasser. Kun en mindre del deraf blev dog indført til København i Rybergs eget navn, medens resten blev solgt til andre københavnske handlende. Desuden solgte han mindre partier udenlandske æbler og krakmandler, medens han året igennem havde 24.000 pund svesker på kreditoplæg.

I forbindelse med disse frugter kan man nævne humle, som Ryberg ligeledes importerede. I 1796 havde han i begyndelsen af året 50 skippund på lager, købte yderligere 164, men solgte i årets løb kun 25 skippund. Det var en ret kostbar vare, der i København for en bedre kvalitet kostede 100 rd. pr. skippund, hvoraf dog tolden udgjorde de 13 rd. En annonce i 1803 viser, at han da omsatte større mængder, idet der ved en auktion på børsen blev udbudt 100 baller amerikansk humle.¹⁶

Med europæiske farvestoffer og oliefrø handlede Ryberg i hele perioden, selv om der relativt sjældent høres derom. I 1796 indførte han kun 960 pund raps. 12 sække fransk kløverfrø har derimod vel været til udsæd, måske på hans egne godser, ligesom han i 1793 importerede for 147 rd. hørfrø, der skulle uddeles til bønderne i Frederiksborg og Kronborg amter.¹⁷ Disse småartikler betød ikke meget hver især, men tilsammen må de dog i 1796 have beløbet sig til mellem 5.000 og 10.000 rd.

Europæiske tekstiler synes som før kun at have spillet en mindre rolle for Ryberg og hans vekslende kompagnoner. Dog kun, hvad handelen i Europa angår, for til Vestindien kunne der altid eksporteres noget linned og i krigstid endog store partier. Under den amerikanske frihedskrig havde Ryberg således i Schlesien bestilt 12 kister med 3369 stk. lærred, som på grund af ændringer i konjunkturterne, som det hedder i en af hans skrivelser, ikke kom længere end til København og blev oplagt på Toldboden. Yderligere et mindre parti på 35 stykker blev returneret fra St. Croix. Endnu i juni 1788 lå to af kisterne stadig på Toldboden.¹⁸ Herudover indførte Ryberg af og til store partier af paklærred (sækkelærred) fra østersøhavne, men det måtte kun bruges til varer, der skulle eksporteres, og i 1801 indførte han et parti på 6–7000 alen blåt klæde til søfolk.¹⁹ Toldregnskabet 1796 viser nogen handel med europæiske lærreder. Mindre partier blev sendt til Sverige – ialt for ca. 1100 rd. – og et større på ca. 1600 rd. til St. Thomas. Til Danmark indførtes kun et mindre parti kammerdug fra Le Hâvre (for 750 rd.) og sækkelærred og stolebe-træk for henved 1000 rd. Tallene er toldvæsenets vurderinger og må tages med noget forbehold, men da vurderingerne gennemgående var for lave, viser de i alt fald en omsætning på henved 4000 rd. i denne branche. Dertil kommer, at en del af de uspecificerede pakker, som Ryberg modtog fra forskellige steder, højst sandsynligt har indeholdt

tekstiler, selv om tolderne ikke har fundet det nødvendigt at notere det.

En specialgruppe inden for tekstilerne var sejldug og måtter, hvis man da kan regne de sidste med til tekstiler, da det var en meget grov vare, der kun anvendtes til emballage. Sejldug spillede for Ryberg en langt større rolle end alle de øvrige tekstiler tilsammen. I 1769 indførte han 120 ruller fra Riga, og i 1773 havde han en leverance på 200 ruller til en værdi af 2983 rd. til Asiatisk Kompagni.²⁰ Ved udgangen af 1795 havde han på sit kreditoplæg 823 stykker, og i løbet af 1796 tog han endnu 340 stk. ind, men tallet var inden årets udgang reduceret til 474 stk., således at omsætningen her var blevet 687 stk. Regner man blot med, at de har været ansat til en gennemsnitlig pris af 10 rd., giver det en pengeomsætning på henved 7000 rd. (Toldvæsenet angav sejldugs værdi fra 7 til 14 rd. pr. stk.) Men dette var kun en beskedent del af omsætningen. Langt den største del af Rybergs handel med denne vare gik nemlig ikke over kreditoplaget, men kun over Toldbodens pakhouse. Hertil kom varerne fra Petersborg i store pakker eller baller – desværre opføres mængder eller værdier ikke i angivelsesbøgerne. Ved årsskiftet 1795–96 havde Ryberg her 1116 pakker og baller sejldug, og i løbet af året fik han yderligere 1285 pakker og baller fra Rusland.

Disse partier blev her i landet pakket om i mindre pakker og solgt i denne form. Måske fordi der ikke var nogen egentlig standardstørrelse og –pris, har toldvæsenet angivet værdien ikke blot ved import her til landet, men også ved eksport andet steds hen. Selv om værdien sandsynligvis er ansat for lavt, giver de tal, der er gengivet her, dog en forestilling om handelens omfang og eksportens fordeling:

Tabel 8. Ryberg & Co.s salg af sejldug 1796.

Antal ekspeditioner	Købsland	Mængder		Værdi
		Stk.	Pakker	
17	Danmark	935		7.632 rd.
9	Sverige		213	7.327 rd.
22	U. S. A.		1387	60.565 rd.
5	Ost- og Vestindien	44	344	12.265 rd.
				<i>ialt 87.789 rd.</i>

Det fremgår, at langt den største aftager var U. S. A., dernæst følger eksporten til Ost- og Vestindien, salget til Danmark og endelig eksporten til Sverige. Der er imidlertid en karakteristisk forskel på partiernes størrelse, idet leverancerne til U.S.A., der iøvrigt blev fordelt på 11 skibe, i gennemsnit var langt større end dem til Danmark og Sverige.

Omsætningen i sejldug har, regnet efter toldvæsenets angivelser, således været ialt 87.000 rd., hvortil måske yderligere kommer nogle tusind rd. for salg fra kreditlageret. Toldvæsenet plejede at vurdere beskedent, men selv dette tal viser klart, at vi her har en af firmaet Ryberg & Co.s vigtigste artikler for os, og en vare, der tilmed havde den fordel, at omsætningen efter tidens forhold var ret hurtig. Af de partier, der lå på lager ved årets begyndelse, var størstedelen nemlig bortsolgt inden udgangen af august, og partier, der nåede frem fra Petersborg inden september, blev udsolgt næsten med det samme. Først de partier, der kom hertil i oktober til december blev overført til det følgende år. Sejldug var således tilsyneladende på mange måder en meget fordelagtig artikel.

Måtterne var en meget billigere vare. Den 1. januar 1796 havde Ryberg 12.350 på lager og slap af med dem inden november. De 1000 sendtes til U.S.A., resten indførtes til Danmark. Toldvæsenet satte deres værdi til kun 1260 rd. Ny partier tog Ryberg ikke hjem i 1796.

Med sejldug og måtter nærmer vi os de grovere varer, der også tiden igennem spillede en stor rolle for firmaet, nemlig tovværk, hør og hamp, tømmer og tjære, jern og andre metaller, kul og tran, salt og lignende artikler.

Hør og hamp var meget vigtige poster i Københavns omsætning af østersøiske varer. Ryberg har flere gange udtalt, at der kunne spares megen udenlandsk valuta, hvis man fremmede den hjemlige produktion af disse artikler,²¹ og i en anden forbindelse skal det omtales, hvordan Ryberg selv meget aktivt var gået ind for en udvidelse og forbedring af den hjemlige høravl, nemlig til sine spinderier og væverier, og også, at han til disse indførte en del uforarbejdet hør fra østersølandene. I 1796 indførte han imidlertid intet. Af hamp havde han efter alt at dømme en stadig import. 1766 forsikrede han for ca. 20.000 rd. af denne vare fra forskellige havne, i 1769 fik han store partier fra Riga, og i årene 1773–74 havde han nogle betyde-

lige leverancer til Asiatisk Kompagni, nemlig 600 skippund til en værdi af 13.108 rd.²² I 1796 indførte han ca. 1000 skippund i uforarbejdet stand fra Riga, hvoraf et mindre parti straks eksporteredes, medens resten oplagredes. Toldvæsenet noterede værdien som ca. 25.000 rd., medens den virkelige værdi i København var 35 rd. eller mere pr. skippund.

Tømmer havde Ryberg lejlighedsvis handlet med før 1764, dog uden at det kan siges at have været en af firmaets hovedartikler. Den største ordre på denne vare, jeg har konstateret, synes at have været den, som firmaet i juli 1772 fik i anledning af freden med Algier, da det for Kommercekollegiets regning opkøbte 50 master, 1000 ege- og 1000 fyrreplanker i østersøområdet og sendte dem til Algier – men i al hemmelighed. Firmaet skulle derfor have en »almindelig« provision. Ryberg kunne imidlertid ikke fremskaffe den fornødne mængde egeplanker, og kollegiet måtte derfor nøjes med fyrreplanker. Ordren blev senere på året udvidet med endnu 50 master og 1000 stk. egeplanker, og på Rybergs skibe sendtes varerne afsted med et firma i Lissabon som dækadresse.²³ I 1773 fik han fra staten 7096 rd. for leverancerne og 3866 for omkostningerne; senere samme år yderligere 13.860 rd. for fragt og 15.338 rd. for leverancer af master.²⁴ Til transporten havde firmaet tilbudt to skibe for 9 rd. pr. kommercelæst, men Kommercekollegiet ville kun betale 8 à 8¹/₂ rd.²⁵ – I 1760'erne og 70'erne leverede Ryberg en del spir og mastetræer til Asiatisk Kompagni, men i 1796 ser det imidlertid ikke ud til, at han havde megen handel med tømmer. Fra Riga fik han dette år kun to mastetræer til 160 rd., og derudover modtog han kun et parti amerikanske tøndestaver af eg – af toldvæsenet vurderet til 122 rd. – og 35 tylter fyrrebrædder til 175 rd., og dem solgte han hurtigt videre til andre københavnske handlende.²⁶

Om handel med tjære høres lejlighedsvis, således i 1798, da han havde købt 100 tønder af et andet firma. Der var da sket den pinlige fejlekspedition, at partiet ikke som beregnet var sendt afsted med det skib, der skulle have medtaget det, men uanmeldt var blevet ført tilbage. Toldinspektørerne insisterede i den anledning på, at Ryberg skulle have en bøde, men skrev iøvrigt: »Det er ellers bekiendt, at det Rybergske handelshus for dets orden og paalidelighed ogsaa i toldvæsenet har tilvundet sig agtelse . . .«²⁷ Toldbøgerne i 1796 viser ikke, at Ryberg havde tjære på lager, og denne omstændighed

sammen med kildernes øvrige tavshed om denne vare og om tømmer må vel tydes derhen, at disse artikler ikke hørte til de vigtigste for firmaet.

Det samme gælder om tran og kul. Så længe Det almindelige Handelskompagni eksisterede, købte Ryberg næsten årligt fra 12 til 60 tønder tran af det. Mere kan være købt hos Grønlandske Handel, hvor købene imidlertid ikke kan konstateres.²⁸ Om handel med kul har vi efterretninger i 1764–65 og 1775, men ellers ingen.²⁹

Med gruppen jern og metaller når vi derimod atter til en af de større poster i Rybergs omsætning. Under krigen 1756–63 var der eksporteret en del jern, men da den sluttede, lå der stadig et parti russisk jern og 2912 stænger andet fremmed jern på toldboden. Indføres til Danmark kunne det ikke, da markedet her var forbeholdt det norske jern; det måtte reeksporteres. I 1765 blev der imidlertid mangel på jern i København, og straks var Ryberg rede til at tilbyde at importere 719 stænger mod den nedsatte told, der brugtes i denne periode.³⁰ Bortset fra en enkelt større leverance til Asiatisk Kompagni i 1767, nemlig 542 skippund til 5701 rd., ser vi derpå ikke mere om handel med jern før i 1795, da Ryberg efter den store brand i København fik tilladelse til at indføre 30 kasser svenske søm mod nedsat told.³¹ Toldregnskaberne i 1796 viser imidlertid, at han havde en betydelig omsætning i denne vare. Han importerede både fra Sverige, Rusland og Norge. Importtallene kan ganske vist kun angives i stænger, der var af forskellig størrelse, men de giver dog en forestilling om indførsels oprindelse. Sverige førte med 6781 stænger, der var afsendt fra Västervik og Karlshamn, og 60 kasser søm, der var eksporteret over Moss. Fra Petersborg importeredes 2594 stænger, og fra Norge kom 748 stænger jern og 100 kasser jernplader. Endelig hentedes fra Lübeck for 2360 rd. fortinnede blikplader. – Denne betydelige mængde jern blev næsten i fuld udstrækning reeksporteret. Hovedaftageren var som for sejldugens vedkommende skibe fra U. S. A., der hjemførte jernstænger til en af toldvæsenet beregnet værdi af 34.911 rd. Det regnede med en værdi af 12 rd. pr. skippund stangjern, medens prisen i København for norsk jern var 16 rd. pr. skippund, og det norske og russiske jern betaltes gennemgående med lidt lavere priser end det svenske. Dernæst eksporteredes jern i stænger, søm og plader for 1429 rd. til Ostindien, medens det kun kan ses, at der til selve Danmark blev indført for

ca. 1000 rd. blikplader. Notaterne i toldbøgerne viser tillige, at selv store partier jern kun fik lov til at ligge ganske kort tid på toldboden, især forsvandt det svenske omtrent omgående. – Ryberg købte desuden et parti jern, der var bragt til København af en anden købmand. Alt tyder således på, at jern i 1796 var noget af en mangelvare. I det hele omsatte Ryberg i dette år for mere end 37.000 rd., og han kunne måske have solgt mere, hvis det havde været muligt at fremskaffe det.

Efter jernet kom kobber som nr. to i metalhandelen. Årsagen var væsentligst, at Asiatisk Kompagni havde skabt et marked i København for denne vare, da det hvert år indkøbte betydelige partier til eksport til Indien og Kina.³² I 1775 leverede Ryberg således 15.500 pund nyt kobber og 14.000 pund kobberplader til kompagniet, tilsammen for 7.285 rd.³³ Senere kom han i forbindelse med huset Wahrendorff i Stockholm, vel det største deroppe på denne tid. Takket være dettes usædvanligt velbevarede og meget værdifulde arkiv kan man følge handelsforbindelserne mellem dette hus og Ryberg ganske godt. – Ryberg og Wahrendorff kom første gang i forbindelse med hinanden i 1782, da den sidstnævnte havde aflagt et besøg i København. Som »en lille begyndelse« bestilte Ryberg derefter 120 skip-pund (38.400 pund) kobber hos Wahrendorff og betalte på den måde, at denne skulle trække en veksler på det store handels- og bankierhus Lawætz i Altona. Han udtrykte samtidig det håb, at Wahrendorff ville nøjes med 1% i provision, hvad andre huse i Stockholm tog ved lignende forretninger.³⁴ Dette blev indledningen til et mangeårigt samarbejde mellem de to firmaer, dels med varehandel, navnlig kobber, men nok så meget med vekselforretninger. 1785 købte Ryberg 200 skippund kobberplader for 10.255 rd. specie. Han havde da betinget sig, at prisen ikke måtte overstige 51 rd. specie pr. skip-pund. 1786 blev ordren på 100 skippund, nu til ikke over 45 rd. specie. 1790 forekom det usædvanlige, at kobber kunne fås billigere i København end i Stockholm, og Ryberg benyttede sig deraf til at opkøbe nogle partier. Senere, omkring 1800, blev forretningsgangen den, at Ryberg modtog kobber i kommission fra Wahrendorff og solgte partier heraf, bl. a. til Asiatisk Kompagni.³⁵

Foruden eksporten til Indien og Kina og andre traditionelle former for anvendelse af kobber åbnede der sig i disse år en ny mulighed for dets afsætning, idet det efter engelsk mønster blev alminde-

ligt at lade skibe forhude med kobber, navnlig til fart i tropiske farvande, hvor kobberhuden forlængede deres levetid betydeligt.³⁶ Ryberg leverede ofte plader til kobberhud, også til amerikanske skibe, der anløb København og blev repareret dér.³⁷ Toldbøgerne 1796 viser mærkeligt nok kun en beskeden kobberhandel, ialt kun for ca. 1000 rd., men de oplyser, at Ryberg foruden med det svenske også handlede med norsk kobber og desuden hentede små partier fra Hamburg.

Bly spillede ligeledes en vis rolle i firmaets handel. Også af denne vare var Asiatisk Kompagni hovedaftageren, således var der store leverancer i 1774–75 og nogle senere år. Senere fik Ryberg en del leverancer til statens sølvværk i Kongsberg, men alt i alt blev handelen med bly ikke af samme omfang som kobberhandelen.³⁸

Til metalhandelen må man vel også regne Rybergs leverancer af sølv til Asiatisk Kompagni. I 1773 var de på 83.153 rd. Ligesom de andre store leverancer til kompagniet fremskaffedes sølvet ved offentlig licitation, men det ser ikke ud til, at Ryberg regelmæssigt var leverandør af denne vare.³⁹

Bortset fra metallerne var salt det eneste mineral af europæisk oprindelse, som Ryberg regelmæssigt handlede med, og det synes tilmed gennem mange år at have været en meget vigtig artikel for ham. Salthandelen kan følges, fordi den gav anledning til en del korrespondance med myndighederne, ikke mindst fordi toldsatserne og reglerne for toldbehandlingen af salt ret hyppigt blev ændret. Af Rybergs forskellige ansøgninger og af policer i Søassurancekompagniet fremgår, at han handlede med meget store partier, købte ind i skibsladningsvis og solgte i snesevis af læster.⁴⁰ – I 1769 indførte firmaet flere hele ladninger, både fra England og Portugal og nogle mindre partier, og det havde haft en ladning salt liggende i sit eget skib i længere tid i stedet for at benytte toldvæsenets pakhuse. Det androg derfor om eftergivelse af pakhuslejen, som det efter de gældende regler skulle betale, selv om pakhuse ikke benyttedes. Samtidig anmodede det om, at saltet måtte fortoldes alene på grundlag af skipperens papirer, idet salt var en vare, der kun dårligt kunne tåle for mange omkostninger, men disse anmodninger blev afslået.⁴¹

I 1771 kneb det atter for Ryberg & Thygesen at afsætte en ladning salt inden for den frist, som toldlovgivningen fastsatte, nemlig 6 uger om sommeren og 4 måneder om vinteren. Da fik de dog en

måneds forlængelse af fristen med den motivering, at vinteren havde været usædvanlig lang og hård. Men denne tidsbegrænsning følte stadig trykkende, og efter en forestilling fra Ryberg lykkedes det samme år at udvirke, at fristen for såvel sommer som vinter forlængedes til »år og dag«. ⁴² Dog havde han også senere vanskeligheder med at overholde klareringsfristerne, således i 1773, hvilket vel må betyde, at det var vanskeligt at afsætte det importerede salt. Andre år var vanskeligheden derimod at fremskaffe det salt, der kunne sælges. I 1782 spurgte han således Wahrendorff, om ikke denne ventede én eller to ladninger fra St. Ubes, som Ryberg kunne overtage. eventuelt, når skibene passerede Sundet. I 1796 ser man i toldregnskaberne intet spor af, at Ryberg handlede med salt. ⁴³

Tilbage står at omtale handelen med europæiske varer af mere forarbejdet karakter. Man kan hurtigt konstatere, at denne kun havde et ret beskedent omfang i sammenligning med de store mængder råvarer, der passerede firmaet. Vanskeligere er det at nå til klarhed over, hvilke varer, det drejede sig om. Man må i den forbindelse erindre om, at toldlovgivningen i Danmark før 1797 ikke var gunstig for en større importvirksomhed af færdigvarer, i alt fald ikke, hvis importen skulle være legal.

Et eksempel herpå er Rybergs mangeårige kamp med Generaltoldkammeret for at få lov til at importere de flasker, han mente at have brug for til eksport af vin til Ost- og Vestindien. Samme vanskelighed rejste sig for import af vinduesglas. Kammeret så her konsekvent mere til de norske glasværkers tarv end til handelens, og kun når der var en meget tydelig mangel, tillod det en begrænset import. ⁴⁴ Ellers er kilderne påfaldende tavse om import af færdigvarer, før vi når til toldregnskaberne 1796. De viser, at en sådan import dog forekom. Den i mængde største post var dette år 480.000 hollandske mursten, som Ryberg modtog i løbet af foråret. De blev af toldvæsenet ansat til 3450 rd., eller henved 7 rd. pr. 1000 stk., men har for Ryberg formodentlig været mere værd, da man ved, at det store genopbygningsarbejde efter branden i København året før havde forårsaget en stigning i prisen på byggematerialer, således at sten fra Hamburg kostede 14 à 15 rd. pr. 1000 stk. Man kan ikke formode, at denne store import har været normal, men Ryberg havde dog tidligere købt hollandske sten, fortrinsvis til videresalg til Vestindien. Importen 1796 er endnu et eksempel på, hvor vågent det Ryberg-

ske firma var til at gribe en chance, når den frembød sig. I denne forbindelse kan det nævnes, at Ryberg samme år importerede en engelsk sprøjte til 1100 rd., om til sig selv eller til videresalg kan ikke ses.⁴⁵

Af andre færdigvarer, der importeredes, kan nævnes sæbe fra St. Petersborg for 375 rd., skrivepapir fra London og Amsterdam, en kasse vokslys fra Petersborg, for 300 rd. bøger og tryksager og for 125 rd. fysiske og optiske instrumenter. De sidste poster har muligvis været for Universitetets eller Det kongelige Biblioteks regning, idet det flere gange ses, at Ryberg havde indkøbskommissioner for den sidstnævnte institution. Med nogle småposter som chokolade for 28 rd., en kasse medicin til 7 rd. og et maleri uden ramme til 10 rd. kan vi forlade denne diversegruppe.

Hermed er rækken af europæiske varer i Rybergs omsætning udtømmet, idet vi næppe nogensinde får at vide, hvad der har været i de slet ikke få tønder, kasser og pakker, som ikke blev specificeret i toldregnskaberne fra 1796. Men hovedlinierne står nogenlunde klart, som det vil fremgå af de nedenstående tal:

Tabel 9. Ryberg & Co.s omsætning i europæiske varer 1796.

Skind og krølhår	ca.	3.500 rd.
rødvin	-	59.000 -
brændevin	-	11.000 -
anden vin og spiritus	-	2.000 -
frugter	-	2.000 -
humle	-	2.000 -
tekstiler	-	4.000 -
sejldug og måtter	-	91.000 -
hamp	-	25.000 -
tømmer	-	500 -
jern	-	37.000 -
kobber	-	1.000 -
mursten	-	3.500 -
diverse	-	3.000 -
ialt	ca.	244.500 rd.

Der må endnu engang gøres opmærksom på, at disse tal kun kan være omtrentlige. Ved en række varegrupper er de ganske givet alt

for lave, og det er mere sandsynligt, at omsætningen i de ovennævnte varer har været henved 300.000 rd. Hovedartiklerne var massevarerne vin og spiritus, sejldug samt jern og metaller, der tilsammen tegnede sig for næsten 80% af den her konstaterede omsætning, medens de øvrige grupper måtte dele de resterende 20%.

Havde vi haft et fuldstændigt toldregnskab fra en noget tidligere periode, var billedet efter alt at dømme blevet et noget andet, og de nu sekundære produkter som sydfrugter, tekstiler og tømmer havde haft en større relativ betydning. Meget tyder på, at Rybergs firma efterhånden havde specialiseret sig mere og mere i de største varegrupper og ladet de øvrige ligge. Sikkert viser tallene imidlertid, at handelen med de europæiske varer i endnu højere grad end den med de danske levnedsmidler var en af firmaets hovedhjørnestene.

10. VESTINDISK HANDEL 1764–1804

De lovende udsigter for farten på Vestindien havde straks efter »compagniet Ryberg & Thygesen«s dannelse fået det til at sætte en meget stor del af sin ikke ubegrænsede kapital ind i denne handelsgren, men som i et tidligere kapitel omtalt havde resultaterne ikke svaret til de højt spændte forventninger. Havde handelen ikke ligefrem givet underskud, var det dog langtfra blevet til den fortjeneste, som Ryberg & Thygesen vel havde håbet på, og ved slutningen af krigskonjunkturen 1756–63 stod firmaet med store tilgodehavender i Vestindien, som kun vanskeligt kunne inddrives.

Lignende erfaringer fik sikkert mangan anden til at give op. Men Ryberg gjorde det ikke. Får vi nogen sinde indtryk af hans udholdenhed, for ikke at sige stædighed, er det i hans arbejde med handelen på Vestindien. Det er, som havde han sat sig i hovedet, at den skulle bringes til at give overskud. Den første periode havde lært ham, at han havde vidst for lidt om forholdene i Vestindien, da han begyndte handelen. Derfor satte han nu meget ind på at skaffe sig solide kundskaber om de fremmedartede forhold. Dog rejste han ikke selv derover. I hele sit liv var han vist kun en enkelt gang uden for monarkiets grænser, nemlig i Nordfrankrig, men til undersøgelserne i Vestindien fandt han en brugbar hjælper, nemlig den unge Christian Martfelt, en mand der ofte betegnes som en af Danmarks første nationaløkonomer.

Allerede i 1761 havde Ryberg sendt ham på en studierejse til England og Holland, hvor han havde opholdt sig to år. Ryberg søgte derpå i juli 1763 forgæves at bevæge Kommercekollegiet til at betale

ham en understøttelse til flere rejser og udtalte, at han i Martfelt havde fundet en mand, der var »oplagt« til økonomiske videnskaber.¹ Da Kommercekollegiet ikke ville betale noget til dette formål, fortsatte Ryberg selv med at yde den nødvendige understøttelse, og det drejede sig ikke om småsummer. I december 1763 gik han ind på at betale en rejse for Martfelt fra England til Vestindien, både til de engelske, franske og danske besiddelser, og billigede, at Martfelt dertil havde trukket 410 £, dvs. ca. 4000 rd., på Rybergs forbindelse i London, Claus Heyde. Nogen egentlig instruks ville Ryberg ikke give ham før rejsen til »vores danske øer« . . . »thi ieg er een kiøbmand, og ieg overlader til vore statsmænd, hvorleedes de vil bane vejen for mig, at ieg kand arbeide som kiøbmand og bringe penger i landet ved detsens [!] products export til fremmede mod det vi igien fra dem behøver.« Men han bad dog Martfelt undersøge sukkerdyrkingen, almindelige handelsforhold m. v., ikke mindst, hvad han mente, der kunne fremstilles i Danmark til eksport til øerne. Ryberg tilføjede, at hans »comptoir« i Vestindien var firmaet Corfinius & Hensler ved hr. Hensler, »en meged brav mand«, og han meddelte Martfelt, at Joh. v. Schoopen, overinspektøren på de tidligere kongelige plantager, og flere af embedsmændene derovre også hørte til hans »venner«, dvs. forretningsforbindelser.²

Dette er indledningen til en bevaret række breve fra Ryberg til Martfelt. Svarene har vi ikke, men Rybergs skrivelser giver os et godt indblik i hans interesser og arbejdsmetoder. Vi skal derfor gennemgå dem ret udførligt.

Det næste brev stammer fra den 31. december samme år – 1763 – da Martfelt havde meddelt, at han blev nødt til at foretage rejsen til Vestindien over Liverpool, Dublin og Cork. Ryberg benyttede da straks lejligheden til som før omtalt at pålægge ham at undersøge landbrugsproduktionen omkring Cork, der dengang ansås for forbillig. Før afrejsen skulle Martfelt tillige indhente visse oplysninger om et London-hus' kredit, men vel at mærke, uden at Rybergs sædvanlige London-forbindelser fik noget at vide derom. Desuden ønskede Ryberg besked om, hvad man i England mente om den nylig afsluttede fred og om udsigterne for dens varighed. Og om det var rigtigt, at Englands statsgæld beløb sig til 130 millioner £?³

Det tredje brev i samlingen er fra april 1764. Ryberg synes nu både lidt bekymret for Martfelt og en smule fornærmet. Han bekla-

gede sig først over ikke at have hørt fra Martfelt siden december, og fortsatte spøgende, men dog med en undertone af alvor, at han tvivlede på, om Martfelt endnu var til. Han burde have sendt sine papirer og dokumenter til Ryberg . . »paa det jeg dog kunde have noget i hænde, i fald De skulle ved døden afgaae.« Der var risiko ved rejser dengang. Underskrevet: »Høytærede kiære vens tienstskyldige tiener.« En påskrift på brevet viser, at det ikke blev besvaret før i maj 1765.⁴ Forinden var der dog indløbet livstegn fra Martfelt, der imidlertid var nået til den engelske ø Barbados i Vestindien. Ryberg skrev lidt post festum til ham, at han håbede, Martfelt havde undersøgt, hvordan de dyrkede jorden, kogte sukker og skaffede sig proviant, alt til sammenligning med de måder, der brugtes på St. Croix og St. Thomas. Videre berettede Ryberg, at han havde betalt 710 £ for Martfelt, deraf 100 £ fra Barbados. Det mærkes tydeligt, at han var lidt irriteret over, at Martfelt havde trukket så mange penge uden at spørge først. Ryberg blev til gengæld mere direkte i sine krav til Martfelt, selv om hans ønsker om omgående oplysninger stadig motiveredes med frygt for, at Martfelt skulle komme noget til på rejsen. Han stillede en længere række spørgsmål til Martfelt, »som er den bedste ven ieg, imens De er der, har paa vores danske øer.« Han ville have pålidelige efterretninger om sukkerhøsten på alle de øer, Martfelt kunne høre om, hvilket han motiverede med, at det havde meget stor betydning for ham at vide i god tid, om han skulle opkøbe sukker i København, Hamburg eller Amsterdam, når høsten tegnede dårligt, eller sælge, hvis den tegnede godt. Desuden bad han Martfelt om såvel på de danske som på fremmede øer at finde en pålidelig »ven«, der i november–december og april–maj hvert år kunne sende Ryberg efterretning om høsten. Men, tilføjede han, det måtte ikke være plantere, for de sagde altid, at høsten var dårlig!

I samme brev berettede Ryberg, at han havde sendt nogle tønder kabliau til Vestindien, nemlig fisk, der var fanget med hans egen hukkert under Island. Nu ville han vide, om de kunne sælges til en så gunstig pris, at det kunne betale sig at sende dem derover. – Mart-

Rybergs egenhændige brev af 31. (!) april 1764 til Chr. Martfelt.

Det kgl. Bibliotek.

felt skulle desuden prøve at finde et par mænd både på St. Thomas og St. Croix, som kunne syne skibene, før de sejlede til Europa, så at det kunne sikres, at de var i orden, hvilket kunne spare rederierne for udgifterne ved de mange ulykker og reparationer, der hidtil var forekommet i den vestindiske fart. Han skulle ligeledes formane både plantere og handlende til ikke at afsende skibene senere end i oktober, da de ellers ofte med fare for forlis måtte gå ind til Norge på hjemrejsen.

Ryberg var ligeledes blevet opmærksom på de mange engelske butikker, der fandtes på øerne – vel ti for hver dansk. Martfelt skulle derfor spørge embedsmændene, om der ikke kunne gøres noget ved dette. Han vidste ganske vist godt, at Danmark ikke kunne levere alle de rekvisiter, der skulle bruges på plantagerne, men man kunne søge at skaffe dem andetstedsfra til videresalg til øerne.

Som et yderligere led i denne markedsanalyse, som man vel tør kalde det, skulle Martfelt skaffe oplysninger om forbruget af en række vigtige varer, såsom kød, smør, flæsk, hvedemel, fisk, hestebønner, tælle- og vokslys, sæbe og stenkul, for at Ryberg kunne skønne, om det var rentabelt at sende disse produkter i fredstid.

Fremdeles skulle Martfelt søge at erfare, hvad man anslog årets produktion til, både på St. Thomas og St. Croix, af sukker, bomuld og kaffe. Ryberg ville også gerne vide antallet af skibsanløb og ligeledes tallet af slaver, der var kommet siden nytår eller ventedes. Hvis det var muligt, ville han gerne have en udskrift af toldbøgerne over både import og eksport.

Det lange og indholdsrige brev slutter med nogle bemærkninger om Martfelts fremtid. Ryberg pålagde ham, at han inden sin afrejse for sin egen skyld skulle tage Schimmelmans plantager, de tidligere kongelige, i øjesyn, for at han ved hjemkomsten kunne blive »accrediteret« Schimmelman, hvad Ryberg meget ønskede for ham. Om Martfelts fremtid havde Ryberg også for nylig talt med Ditlev Reventlow. Noget resultat var åbenbart ikke opnået, men Ryberg udtalte i denne forbindelse, at han var overbevist om, at Reventlow ville blive i regeringen, og at han anså det for et »middel til, at landets tilstand inden faae aar bliver god.«⁵

Det ses ikke direkte af brevvekslingen, at Ryberg har fået de ønskede oplysninger fra Martfelt, men han vidste dog efterhånden så meget om øerne, at han i oktober 1765 kunne afgive en betænkning

om dem til Schack-Rathlou, i hvis arkiv den er bevaret. Ryberg giver her en oversigt over antallet af plantager på St. Croix, over skibsanløb og over produktionen, som han for et godt år vurderede til en værdi af 1.162.000 pesetas. Heroverfor stillede han et budget over udgifterne, som han beregnede til ca. 1 million om året. I dårlige år, fortsatte han, ville høsten kun indbringe halvdelen af de 1.162.000 pesetas. Planterne kom derfor let i gæld, og Ryberg regnede med, at de skyldte over 3 millioner pesetas og hvert år måtte betale over 150.000 i renter. Hans konklusion af denne fremstilling var, at det var overmåde svært at handle med folk, der var så for-gældede. Han stillede derfor det forslag, at planterne i 10 år skulle have lov til at nøjes med at svare renterne af gælden, men slippe for at betale afdrag. Som en illustration af, hvor galt det var fat, til-føjede han, at han selv engang havde haft fem temmelig store skibe indsat i farten på Vestindien, men i året 1765 kun havde afsendt ét skib. Han fandt ligeledes lejlighed til at omtale, at Martfelt for tiden befandt sig i Vestindien.⁶ I skrivelsen anmodede han tillige om visse forbedringer i retsplejen derovre, og denne anmodning blev senere, i januar 1767, gentaget af samtlige københavnske grosserere, der handlede på øerne.⁷

Baggrunden for ønsket om et moratorium for planterne var den før omtalte hårde gældsindrivelse, som regeringen i disse år havde beordret for om muligt at få en ende på den gamle gæld, der stammede fra kompagniets tid. Resultatet blev ganske vist, at staten fik sine penge ind, men da planterne nødvendigvis skulle have kapital, måtte de skaffe den ad anden vej og stiftede derfor lån i Amsterdam. Ikke blot var disse lån dyre på grund af høje renter, kurstab og en stor provision, men planterne måtte forpligte sig til at betale renter og afdrag ved at sende deres sukkerproduktion til Amsterdam. Her-ved ramtes den danske handel, og 1769 indsendte Grosserersocietetet en klage herover og hævdede, at ikke mindre end 17 ladninger sukker i dette år var gået til Amsterdam. De udtrykte i stedet som deres ønske, at alt råsuksker udelukkende skulle sendes til det danske monarki.⁸

Som følge af disse klager udstedte regeringen i januar 1770 en forordning, hvorved det bestemtes, at alt sukker, der produceredes på St. Croix, skulle sendes til København, hvorfra det først efter nogen tids forløb kunne reeksporteres. Ved et par forordninger i

1777 forbød man al fremmed handel mellem Europa og St. Jan og St. Thomas og påbød, at alle hjemvendende skibe skulle gå til København. Da krigskonjunkturerne snart efter gjorde sig gældende, tillodes det i 1779, at skibene også måtte losses i nogle provinsbyer, og i november 1782 tillodes påny handel mellem de to mindre øer og europæiske havne, men dog kun på danske skibe. Resultaterne af disse bestræbelser blev, at hele St. Croix' eksport af sukker efterhånden gik til København, og i krigsårene købtes desuden store mængder sukker fra nabokolonierne, og det sendtes via St. Thomas til det danske monarki.

Men så snart krigen var forbi, måtte man atter nøjes med produktionen fra de danske øer, og importen fra Vestindien faldt, så den indtil den næste krig lå på godt en million rd. om året, medens værdien i 1783 havde været helt oppe på 4,5 millioner rd. I øvrigt er importtallene for denne periode ikke så godt belyst som for den foregående.⁹

Hvad den vestindiske fart betød for Danmark, kan også ses af, at medens der i årene 1756–60 gennemsnitlig kun var afsejlet 13–14 skibe gennem Sundet til Vestindien, var tallet i 1764–65 steget til 23 om året. Derpå var det fra 1776–80 gået op til 43 i årligt gennemsnit, men i 1781–83 til 79. Imidlertid sejlede også adskillige skibe fra provinserne, hertugdømmerne og Norge til Vestindien. I 1781 blev der således ialt udstedt 127 og i 1782 endog 246 søpas. For København betød importen fra Vestindien i disse år overordentlig meget. Både i 1782 og –83 var den større end importen fra alle europæiske lande tilsammen og mere end seks gange så stor som importen fra øerne i 1770'erne.¹⁰

Hvad spørgsmålet om planternes gæld angår, approberede regeringen i 1770 en plan, der var fremsat af tre store handelshuse i København, nemlig Iselin & Co., v. Hemert & Sønner og Fenger & Borre. Dens indhold var, at den danske regering skulle oprette et låneinstitut, der skulle overtage hollændernes rolle og i løbet af en årrække befri planterne for deres gæld. Samme år fremsatte Ryberg i sin tidligere omtalte betænkning om handelens opkomst det forslag, at regeringen skulle købe lånene af hollænderne og derved blive i stand til at nedsætte planternes rentebyrder. Midlerne ville han skaffe ved, at staten i nogle år ikke betalte afdrag på statsgælden, men kun renter, og benyttede den sparede sum samt udbyttet af

den siden 1762 udkrevne ekstraskat til en fond til at udkøbe hollænderne. De, der betalte ekstraskatten, skulle have obligationer for beløbene, som senere skulle tilbagebetales.¹¹ Den sidste del af planen, den om obligationerne, blev ikke realiseret, men derimod fulgte regeringen den første del, idet man købte de hollandske fordringer i 1773, da man havde det held, at det største af de hollandske bankfirmaer, huset ter Borch, gik fallit. Sagen blev dog først endelig ordnet i 1786. I de mellemliggende år havde den amerikanske frihedskrig nemlig bragt øerne så strålende konjunkturer, at gælden havde været til at bære.¹²

I farten på Vestindien og Guinea tog Ryberg meget aktiv del. I tiden efter 1763 falder hans virksomhed i to dele: leverancer til staten og privat handel. Den første er som sædvanlig lettest at følge, da den gav anledning til en del korrespondance med myndighederne, medens oplysningerne om hans private handel er mere spredte.

Til staten havde Ryberg i de første år efter 1763 ret store leverancer, nemlig 1764 for 56.588 rd. og i 1765 for 11.092. Straks i begyndelsen af 1764 fik han af Generaltoldkammeret 20.000 rd. i forskud til varer, der skulle sendes til Guinea med skibet »Cron-Prinsens Ønske«, og den 25. april sendte han de endelige regninger, der blev på yderligere 9.212 rd. En hovedpost var fødevarer, nemlig røget flæsk, oksekød, smør og rugmel, dertil mindre partier skibsbrød, hvedemel og andet til søfolkene på Marinens skib i Vestindien. Til Guinea var der et lignende broget varesortiment, som vi tidligere har mødt, bl. a. jern, kobber og bly, geværer, 18.000 pund krudt fra Classens fabrik på Frederiksværk, brændevin og store partier tekstiler. Endelig udsendtes for 1113 rd. »slaveprovisioner«.¹³

Om efteråret sendte Ryberg påny tilbud på leverancer til Vestindien. De blev modtaget, dog efter nogen diskussion om prisen på smør. Ryberg havde forlangt 45 rd. pr. tønne, medens kammeret kun ville betale 40. Denne gang fik Ryberg sin vilje, og leverancen blev på 10.532 rd.¹⁴ I foråret 1765 fik han atter en ordre, denne gang på 11.092 rd., men derpå foretog han en manøvre, som måske er faldet Generaltoldkammeret en smule for brystet, da den måtte udlægges som et forsøg fra hans side på at opnå monopol på leverancerne. Han sendte en beslutning fra det sekrete råd på St. Croix, hvor vi har hørt, at han havde mange »venner«, om, at Philip Fr. Hensler, hans kommissionær derovre, skulle være leverandør (og

dermed var vel forstået eneleverandør) af de provisioner, der indkøbtes for kongelig regning. Ryberg bad nu om at få konfirmation derpå. Det fik han ikke; derimod en ret kort besked om, at derom kunne der ikke gøres forestilling!¹⁵

Endnu et forsøg på at få en lignende stilling, som han havde ved Marinen, gjorde Ryberg i forbindelse med den næste udsendelse, som skulle finde sted i efteråret 1765. Generaltoldkammeret udtalte da, at Ryberg & Thygesen kun kunne få leverancerne, hvis firmaet nedsatte priserne, der åbenbart var de samme som året før. I modsat fald ville varerne blive udbudt i licitation. Hertil svarede Ryberg & Thygesen, at skønt de måtte lægge mere end 10.000 rd. ud for staten og tilmed løb risiko for, at varerne blev kasseret ved ankomsten til Vestindien, havde de kun beregnet en avance på 545 rd., hvilket ikke var meget over 5%. Til bestyrkelse af deres argumentation om prisernes rimelighed vedlagde de nogle eksemplarer af den københavnske priskurant og bedyrede, at priserne i hele østersøområdet var stigende, og at de danske sikkert ville følge med. Ryberg undlod heller ikke patriotisk at anføre, at han nu i 10 år havde arbejdet med tab på, at danske varer i Vestindien skulle blive anerkendt som lige så gode som de engelske. Disse argumenter gjorde imidlertid ikke det ringeste indtryk på kollegiet, der meget prosaisk forlangte smørprisen nedsat til 35 rd. pr. tønne og ligeledes en nedsættelse af prisen på rugmel. Ryberg svarede, at han ikke kunne gå med til at nedsætte priserne, hvis han ikke kunne få en aftale på 8 år. Derefter besluttede kollegiet at bortlicitere leverancerne.¹⁶

Ved licitationen opnåede Ryberg i alt fald ikke at få hele leverancen. Han følte sig noget tilsidesat, og den 29. oktober havde han en samtale med Generaltoldkammerets daværende førstedeputerede, Ditlev Reventlow, som Ryberg tidligere samme år over for Martfelt havde udtrykt så stor beundring for. Dens hovedpunkter kender vi, da Ryberg dagen efter gentog dem i et brev til Reventlow. Heri søgte han at vise, at hans samlede tilbud i realiteten var billigere end de ved licitationen fremkomne, og til bekræftelse deraf vedlagde han en del bilag, hvor han ved siden af licitationens priser anførte dem, han havde forlangt. Det viser sig, at han havde været billigst med røget flæsk og oksekød, men dyrere med smør og rugmel, og han konkluderede, at hans tilbud i virkeligheden havde været 147 rd. billigere end licitationsresultatet. Det er dog en ret fiktiv

opgørelse, da der ved licitationen ikke var kontraheret om røget flæsk, men kun om saltet, der var adskilligt billigere.¹⁷ Reventlow svarede samme dag: et brev i en høflig, men temmelig bestemt tone. Han havde ikke lagt skjul på, skrev han, at kollegiet ville foranstalte en offentlig licitation, og Ryberg havde indtil for få dage siden været ganske ligegyldig og uvillig til at ændre sine priser. Det gjorde ham – Reventlow – ondt, men en ændring var nu umulig, skrev han, men sluttede med at udtrykke håb om, at Ryberg kunne deltage i leverancerne til foråret, så at der ikke skulle ske nogen afbrydelse i hans kødhandel.¹⁸

Ryberg måtte herefter opgive håbet om at blive eneleverandør og i stedet på lige fod med andre deltage i de følgende års licitationer. En opgørelse fra 1774 viser, at han i 1765 fik en leverance på 900 lispund flæsk og 399 lispund smør, i 1766 på 90 tønder flæsk og 80 tønder kød og i 1767 ligeledes et parti flæsk. Men det drejede sig altså ikke om store partier, og det ser ud til, at han kun kunne klare sig i konkurrencen i disse varegrupper, men ikke i de øvrige, der blev udsendt, navnlig ikke, hvad mel og brød angik.¹⁹

I hele resten af perioden til hans død lader det til, at leverancerne til myndighederne i Vestindien ikke har været af større betydning for hans handel, men en del ordrer havde han dog nu og da. I 1774 solgte han således 22.000 mursten for ca. 100 rd., og i 1775 fik han en større leverance af rugmel, og han havde da den tilfredsstillende, at Generaltoldkammeret i meget høflige vendinger måtte henvende sig til ham. Dog havde han dette år en vis vanskelighed ved at skaffe varerne og måtte dele leverancen i en efterårs- og en forårs-sending. Den sidste var alene på 5400 rd. Belært af tidligere erfaringer stillede han dog nu de betingelser, at de varer, der eventuelt kasseredes, skulle overgives til hans kommissionær i Vestindien, der skulle levere andre i stedet, ligesom han forlangte, at nogle af ham udmeldte personer skulle være til stede, når varerne kontrolleredes.²⁰ Også i årene 1776–78 fik han ret store leverancer, hver gang for henvend 9000 rd. Da priserne lå lidt over dem, han samtidig forlangte for leverancer til Søetaten, og da han tilmed tjente noget på fragten, har det formentlig været en ganske god forretning for ham. Kammerets krav om erstatninger for undervægt og kasserede varer var nu meget beskedne, muligvis som følge af, at Rybergs folk havde fået lov til at deltage i kontrollen.²¹

Dog blev der i 1780 rettet en alvorligere kritik mod kvaliteten af en sending varer fra december 1778, der ved besigtelsen skulle have været meget »mådelige«. Rugmelet var meget løst pakket, hedder det, kødtønderne dårligt forsynet med lage; det hårde brød var for hårdt og bestod næsten kun af klid, hvedemelet var så groft, at det næsten ikke fortjente navn af mel, og byggrynene var meget urene. Trods denne lidet smigrende karakteristik af varerne erklærede Generaltoldkammeret, at det ikke denne gang ville rejse krav om erstatning, men kun advare Ryberg, så at hans betjente en anden gang kunne føre et bedre tilsyn.²² Det er ét af de meget få tilfælde, hvor der er fundet en så kraftig kritik af varer, Ryberg leverede. Så vidt det kan ses, fik han imidlertid ikke flere leverancer. En enkelt gang deltog han i en licitation, men uden at få del i ordrerne.²³

På en anden måde havde Ryberg dernæst forbindelse med statens interesser i Vestindien. Planterne betalte som før omtalt deres skatter og afdrag på gælden til staten med sukker, der blev sendt til auktion i København, og de købmænd, der handlede på øerne, lagde megen vægt på at få en del af sukkerfadene med hjem i deres skibe for at tjene fragten, vel navnlig i de år, hvor de vanskeligt kunne få sukker nok til at fylde skibene for egen regning. Det er tydeligt, at disse fragter spillede en stor rolle for Ryberg. Gang på gang anmodede han om at få 200 à 250 fade sukker til hjemtransport.²⁴ Generaltoldkammeret udnyttede imidlertid denne iver hos rederne til at gøre tilsagn om sukkerfragt betinget af, at de medtog de udsendte levnedsmidler og soldater eller søfolk enten gratis eller til reduceret fragt, og dette måtte de gå ind på. Betalingen for sukkertransporten synes at have været ganske god, henved 10 rd. pr. fad.²⁵ Hvis tilsagn om sukkerfragt ikke blev overholdt, hvad der hændte et par gange, protesterede Ryberg, og kammeret måtte da enten love ham en større ladning det følgende år eller udbetale en erstatning.²⁶ Medens Rybergs leverancer til Vestindien på det nærmeste ophørte efter 1780, vedblev han at sejle for statens regning, både med sukker til København og med folk og varer til Vestindien.²⁷ Imidlertid var levnedsmiddeleverancerne for uregelmæssige og sukkerfragterne for små til, at de kom til at spille samme rolle for firmaet som leverancerne til Marinen, dets europæiske handel eller dets private handel på Vestindien.

Om denne sidste flyder kilderne som nævnt meget mere sparsomt

end om forbindelserne med staten, men et indblik i den kan man dog få gennem antallet af søpas, der udstedtes til Ryberg til sejlads på Vestindien, suppleret med Søassurancekompagniets angivelsesbøgers oplysninger om, hvor mange forsikringer han tegnede for skibe eller ladninger på vej til og fra Vestindien. Af bilag 3, som angiver det antal af såkaldte algierske søpas, der i hele perioden 1763–1804 udstedtes til Ryberg og hans vekslende kompagnoner, vil det fremgå, at han i de første år efter 1763 fik udstedt relativt mange, i 1767 og –68 således ikke færre end fem hvert år, men at tallet derpå gik noget tilbage, i 1769 således til et enkelt pas, men i 1770 og –71 tre pr. år. Fra årene 1772–77 er pasprotokollerne ikke bevaret, men da de begynder igen, er man inde i den begyndende højkonjunktur under den amerikanske frihedskrig. Det fremgår, at Ryberg har benyttet sig af den: 1778–82 udsendte han ialt 16 skibe. Men med krigen er også hans vestindiefart kulmineret. 1784 udsender han slet ingen skibe, derpå kun ét eller en sjælden gang to skibe pr. år, men ofte slet ingen, således i årene 1790–91, 1796–99, 1801–02 og 1804. Der er således en udtalt tilbagegang i denne handel, trods al den energi, han i 1760'erne udfoldede for at få den til at blive til noget. Hvorfor Ryberg i sine senere år opgav denne fart, er ikke helt klart. Andre københavnske handlende blev ved med at sejle på Vestindien og har næppe tabt på det. Men Ryberg har måske i den forbindelse med USA, som vi allerede har været inde på, og som senere skal behandles yderligere, fået en mulighed for at skaffe sig sukker, rom og andre vestindiske produkter sikrere og måske billigere end ved med egne skibe at fortsætte farten på de danske øer i Det karibiske Hav.

Medens søpassene kun kan oplyse, hvor mange skibe, Ryberg havde i farten, giver de i Søassurancekompagniet tegnede forsikringer nærmere oplysninger om, hvilke veje denne handel fulgte. Desværre siger de ikke meget om ladningernes værdi, da Ryberg efter 1763 var begyndt at forsikre selv og kun overlod kompagniet en del af forsikringssummen. Det skal vi senere vende tilbage til.²⁸

De skibe, han anvendte i vestindiefarten, var ret anselige, men ikke så store som de fartøjer, der anvendtes i sejladsen på Ostindien. Den almindeligste vestindiefarer var et skib på fra 90 til 120 kommercelæster (à ca. 2,5 t nyttelast). Af skibe, der gjorde mange ture derover, var således »St. Johannes« på 90 kommercelæster, »Jomfrue

Catharina«, som anvendtes fra 1760'erne til 1778, var på 92 læster, og »Eckernførde«, som Ryberg benyttede i årene 1780–95, var på 110 læster. Kun undtagelsesvis anvendte han mindre skibe som »Nordstiernen« på 55 og »Christian Daniel« på kun 33 kommercelæster i denne fart.²⁹

Forsikringerne oplyser endvidere, at Ryberg ikke nøjedes med sine egne skibe, men fragtede andre i vestindiefarten, ofte fartøjer, der var mindre end hans egne. I 1764 havde han således varepartier til to fremmede skibe, ét fra Europa til Vestindien, et andet den modsatte vej. 1766 havde han fire ladninger med fremmede skibe på hjemturen, og i 1780 og 1785 henholdsvis to og tre ladninger, ligeledes på hjemturen. Han havde i disse år ikke så mange skibe som tidligere og har måske fundet det fordelagtigere at benytte fragtede.³⁰

Skibenes ruter varierede noget fra år til år. I 1764–66 var alle forsikringerne på to nær tegnet for rejser fra København til Vestindien eller derfra til København. Undtagelserne er to rejser, hvor skibene på udvejen skulle anløbe Madeira, antagelig for der at indtage øernes vin, der dengang var meget populær i Vestindien. I 1775 er der imidlertid kommet det nye træk ind i billedet, at et af Rybergs egne skibe forsikredes for en rejse fra St. Croix til Færøerne med en ladning rom og dernæst for tilbagerejsen til St. Croix for at indtage ladning til København. I 1780 forsikres det samme skib for en rejse fra København via Færøerne til St. Croix og tilbage til Færøerne, hvortil også to fragtede skibe var bestemt, begge med romladninger og begge forsikret for 8000 rd. Igen i 1785 er to fragtede skibe bestemt til Færøerne, og et af Rybergs egne skal først fra København til Færøerne, derpå til Madeira og videre til St. Croix. Skibene til Færøerne skulle bringe varer til den handelsstation, Ryberg havde anlagt deroppe, og hvorom vi skal høre mere senere.³¹ I 1790 og –95 skulle de forsikrede skibe – kun ét hvert år – anløbe Madeira og derfra gå videre til St. Croix, men i 1800 angives, at det da forsikrede skib skal sejle direkte fra København til Habana og St. Domingo.³²

Rybergs udsendelse af varer til Vestindien i 1764 og de følgende år synes stort set at have fulgt de samme linier som tidligere. Foruden til staten udsendte han levnedsmidler til private, således til de Schimmelmanske plantager, de tidligere kongelige, der var nogle

af de største på St. Croix. Schimmelmann havde også aftaget 50 slaver af den sidste ladning, som Ryberg og hans interessenter havde ført til øerne under krigen.³³ Hvilke mængder levnedsmidler, det drejede sig om, kan ikke ses, men partierne synes ikke at have været helt små, hvis man skal dømme efter de talrige anmodninger om tilladelse til fri formaling af rug, malt og hvede og om fri indførsel til København af kødpartier, der skulle sendes videre til Vestindien, som Ryberg i disse år sendte til Generaltoldkammeret.³⁴ Som det allerede er omtalt i forbindelse med Rybergs eksport af danske varer, sendte han navnlig under krigen 1776–83 ret store mængder saltet oksekød til øerne, og eksporten af andre varer, for hvilke der ikke ydedes eksportpræmier, har vel stået i forhold dertil. Men ikke sjældent var det, som ved leverancerne til Søetaten, næsten umuligt for ham at opdrive de fornødne mængder levnedsmidler inden for monarkiets grænser. Han måtte da søge tilladelse til at hente dem i Irland. Det var således tilfældet i 1768, 1770, 1771 og –72. 1771 lod Ryberg endog to skibe anløbe Cork for at indtage partier af levnedsmidler på udrejsen til Vestindien.³⁵

Pligten til at medtage provisioner til Vestindien, der bestod i visse perioder, synes lige så lidt som tidligere at have været til gæne for Ryberg. Da et skib i 1776 fik tilladelse til at sejle direkte fra Færøerne til Vestindien, blev det blot ordnet sådan, at et andet medtog et tilsvarende større kvantum fødevarer, og i 1781 blev der givet tilladelse til det samme skib med den motivering, at firmaets øvrige fartøjer allerede havde udbragt mere end det forlangte kvantum.³⁶ I 1781 havde et skib haft havari på vejen til Madeira og solgt levnedsmidlerne der. Ryberg hævdede, at det var, fordi de havde taget skade, og Generaltoldkammeret forlangte da blot, at et tilsvarende kvantum skulle udsendes med næste skib til Vestindien.³⁷

Lidt mere kan ses om arten, men ikke om omfanget af udsendelsen af udenlandske varer, da der for disses vedkommende krævedes en bevilling til import og oplægning af dem, til de kunne forsendes med et skib til øerne. Som tidligere sendte Ryberg finere tekstiler, silkestoffer, lærreder (således kammerdug), trådstrømper, tørklæder og huer, dametasker og lignende luksusartikler.³⁸ Af grovere varer finder man omtale af, at der i en leverance til de Schimmelmannske plantager var fint stål, 1000 »slaveknive« (vel huggeknive til sukkerhøsten), cement og 10.000 røde hollandske fliser. Ved andre lej-

ligheder nævnes hollandske mursten og fyrrebrædder. Tælle og fær-dige lys samt sæbe var ligeledes salgbare artikler.³⁹

Også for visse udenlandske nærings- og nydelsesmidler var der et marked i Vestindien. Der nævnes import af røgede oksebryster fra Tyskland og øl fra England, men mængdemæssigt synes svenske sild at have været den vigtigste vare i denne gruppe. I 1780 hører vi således tilfældigt, at Ryberg lå med 230 tønder, der skulle sendes til Vestindien.⁴⁰ Vin eksporteredes i ret stor udstrækning. Vi nævnede før, at Ryberg undertiden lod sine skibe anløbe Madeira for dér at hente vin, men også egentlige europæiske vine eksporteredes, og Ryberg fik fra 1764 gentagne gange tilladelse til at eksportere dem på flasker i stedet for som normalt på tønder. Det blev en ret stor artikel: 1774 fik han således tilladelse til at forsende ikke mindre end 41.400 flasker, der tilmed var af udenlandsk fabrikat.⁴¹

Vi så af hans korrespondance med Martfelt, at han udfoldede stor opfindsomhed for at finde nye varer, der med fordel kunne eksporteres til Vestindien. Et andet eksempel herpå er, at han i 1764 lod et af firmaets skibe føre en ladning mulæsler fra Marseille til øerne.⁴²

Hvad returladningerne angår, er det klart og tydeligt, at hovedvægten blev lagt på sukkeret. Det er det, Ryberg ustandselig søger at få som returfragt for fragtindtægtens skyld, men det fremgår af hans korrespondance med Martfelt, at han tillige drev en omfattende handel med sukker, opkøb i udlandet eller salg dertil, alt eftersom hvordan konjunkturerne var. Men om mængderne ved vi sørgeligt lidt. I 1764 oplyser en avismeddelelse, at han da havde fået tre ladninger hjem, ialt 1951 fade. Hvis de havde den normale størrelse, 750 pund pr. fad, svarer det til en import på ca. 1,2 millioner pund sukker, hvilket ville være omtrent 13% af importen til København det nævnte år, idet den var på 11.900 fade.⁴³ Desværre kan man ikke af avismeddelelsen se, om hele ladningen var importeret for Rybergs egen regning. Samme år havde han om foråret købt et mindre parti sukker hos Det almindelige Handelskompagni. I 1769 kan der imidlertid kun konstateres import af 242 fade med ca. 150.000 pund sukker. Af nogle bevarede fragmenter af kopibøger fra det Schimmelmansske sukkerraffinaderi på Christianshavn fremgår det, at han i 1760'erne og -70'erne solgte betydelige partier sukker til dette. Efter 1784 træffes imidlertid ingen eksempler her-

på, for forholdet mellem Ryberg og den yngre Schimmelmänn synes på denne tid ikke at have været det allerbedste.⁴⁴ Det er iøvrigt påfaldende, at Ryberg, der nærede stor interesse for industriel virksomhed, og som var blandt vore største sukkerimportører, aldrig oprettede et eget sukkerraffinaderi. Det ses ikke engang, at han har haft interesser i noget af de eksisterende. Det længste, han tilsyneladende vovede sig i denne retning, var, at han i 1794 for egen regning lod 12.796 pund sirup indkøbe i Randers og senere eksporterede det fra København.⁴⁵

Bortset fra de ovennævnte tilfældige oplysninger er det ikke muligt at skaffe nogen oversigt over, hvor stor en andel Ryberg havde i importen fra de vestindiske øer før omkring 1778. Fra dette år findes imidlertid i Det vestindiske Handelsselskabs arkiv en del oplysninger om importen af kolonialvarer til København. Efter dem er den følgende tabel 10 opstillet. Der er først for hver varegruppe angivet den samlede import, udtrykt i den enhed, toldvæsenet anvendte, og ved siden af er det angivet, hvor stor del Ryberg havde deraf. Det fremgår, at det ikke er nogen særlig stor procentdel af varerne, i alt fald langt mindre end i 1764. Selv i handelen med den vigtigste artikel, sukkeret, er hans andel kun beskednen og stærkt svingende fra år til år. Handelen med rom og de øvrige varer kan heller ikke kaldes betydelig, og hele opstillingen bekræfter det indtryk, vi tidligere har fået ved at se på antallet af søpas: at den vestindiske handel efterhånden kom til at spille en mindre væsentlig rolle for ham. Oplaget på Færøerne, som vi senere skal omtale nærmere, aftog imidlertid en hel del vestindiske artikler, som førtes direkte dertil.

Bortset fra disse listers oplysninger ved vi ikke meget om Rybergs import fra Vestindien. Kun enkelte gange høres i officielle kilder om rom og tobak, men da drejer det sig ganske vist om ret store partier. 1769 fik Ryberg således tilladelse til undtagelsesvis at tage 278 fade rom på oplag i sit eget pakhuis, da tønderne var så slette, at de ikke ville kunne tåle oplagring på Toldboden. 1769 og 1785 høres om nogle partier tobak fra Puerto Rico, nemlig 12 fade og 5000 ruller.⁴⁷

Rybergs interesse for den vestindiske handel viste sig på mange måder, mest dog før 1783. I en årrække fra 1776 fik han således en ordning med Generaltoldkammeret om, at den kgl. kasse i Vest-

Tabel 10.

Rybergs andel i importen til København fra Vestindien 1778-1798 (diverse år).⁴⁶

År	Vareenhed																							
	Sukker		Rom		Bomuld		Tobak						Ris		Rene kaffebønner				Uafskallede kaffeb.					
	Fustager		Fustager		Baller		Pakker	Fustager	Ruller		Sække	Fustager	Fustager	Sække	Fustager	Sække	Fustager	Sække	Fustager	Sække				
	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R		
1778	19550	166	2853	14	860	18																		
1779	22919	351	1411	0	570	0	691	0	2861	0	137913	490		40	0	393	0	3049	0	40	0	2288	0	
1782	35589	845	622	0	536	3	10768	0	1061	78	126696	6730	331	0	196	0	14453	139	78585	2423	60	0	1703	0
1783	32593	320*	1950	0	1715	0	3262	0	636	27	52670	0	353	0	747	0	9871	65	19464	165	209	82	2651	0
1787	15698	552	2065	267	116	0	2	0	75	0	36706	0	192	50		18	0	58	0	55	0	464	0	
1788	16561	782	2572	200	219	2	339	0	194	0	43836	0	291	0		163	0	29	0	16	0	149	0	
1791	5043	50																						
1792	10014	144	1917	46																				
1793	18099	496	1339	2																				
1795	12272	36	1398	0																				
1796	14852	109	1110	1	214		1753	0	4	0	57389	1640		299	0	2808	0	7896	65	8	0	336	0	
1797	13463	77	2984	0	?	10																		
1798	11564	0	5370	0																				

* samt 28 kasser

indien skulle udbetale hans kaptajner 10–15.000 rd. vestindisk kurant til indkøb af varer, mod at han indbetalte et tilsvarende beløb til myndighederne i København,⁴⁸ og i alt fald fra 1773 ejede han i Hospitalsgade i Christianssted en gård. Den var dog solgt i 1780. Om han har haft den til lager og butik, eller om han kun har overtaget den efter en debitor, der ikke kunne betale, fremgår ikke.⁴⁹

Videre var han deltager i flere af de talrige henvendelser fra Københavns handlende til staten om de vestindiske problemer. Han var således medunderskriver på grosserernes fælles henvendelser i 1769 og 1770, da de søgte at få en større del af sukkerhandelen trukket til København. I 1778 deltog han i en anmodning om lettelser for sejladsen på Vestindien, hvis vigtigste resultat var, at det blev tilladt at indkøbe skibe i udlandet til anvendelse i denne fart.⁵⁰ I 1792 lod han via nogle mæglere anmode om, at et skib måtte anløbe St. Eustatius, en hollandsk koloni, og dette gav anledning til den meget vigtige bestemmelse, at alle danske skibe fremtidigt måtte anløbe fremmede øer i Vestindien.⁵¹ Ryberg benyttede sig af den og lod flere gange skibe gå til Habana. Henvendelsen kan således måske snarest tolkes som et udtryk for, at hans interesse for eksporten fra de danske øer i Vestindien var dalende.⁵²

Om Rybergs økonomiske udbytte af handelen på Vestindien ved vi intet. Men alene den omstændighed, at han blev ved med at drive den så længe, som tilfældet var, tyder dog på, at hans mange anstrengelser og det store forberedende arbejde, han havde gjort, ikke har været helt forgæves. Han kendte jo efterhånden også forholdene derovre så godt, at han må have kunnet tage sig i agt for farerne, især risikoen for en for udstrakt kreditgivning.

Apropos kreditgivning: de store tilgodehavender, som Ryberg havde fået under krigen 1756–63, blev i 1765 ved Martfeldts mellemkomst ordnet sådan, at Rybergs kommissionær derovre, Hensler, overtog dem og gav Ryberg pant for dem i sin plantage. Det ser ud til, at de skulle afdrages med 10.000 pesetas om året. Til gengæld havde Hensler fået en »rabat« på 14% af totalbeløbet for usolide kreditorer, i alt fald for en del af gælden, som stammede fra den kødldadning, der oprindeligt havde været bestemt til Frankrig.⁵³

Endelig må det bemærkes, at Ryberg synes at være sluppet billigt fra den store risiko, som også Vestindienfarten løb under krigen: de krigsførendes kapervirksomhed. I Udenrigsdepartementets kor-

respondance ses nemlig kun et eneste tilfælde, hvor det omtales, at et af hans skibe var blevet opbragt. Det var »Det gode Haab«, der på hjemvejen fra St. Thomas til Altona, vel i slutningen af 1782 var blevet bordet af en engelsk kaper, der tilmed havde været så formastelig at bryde pakken med den kongelige post. Han havde dog givet denne tilbage igen, og der forlyder ikke noget om, at han havde bragt skibet til engelsk havn.⁵⁴

Men alt i alt viser tallene, såvel på udstedte søpas som for importen til København, at Ryberg efter 1783 ikke længere var så vitalt interesseret i handelen på Vestindien, som han engang havde været. Mulighederne har måske forekommet ham for ringe, i alt fald ringere end i en anden handel, som skal blive skildret i det følgende kapitel, nemlig forbindelsen med USA.

11. HANDEL MED USA

Det foregående kapitel viste, hvorledes Rybergs handel på Vestindien efter 1783 gik kraftigt tilbage og henimod år 1800 nærmede sig det rent ubetydelige. Dens afløser blev hans forbindelser med USA.

Straks, da man i 1783 blev klar over, at de tidligere engelske kolonier i Nordamerika stod over for at få deres uafhængighed anerkendt og dermed ville blive befriet for det engelske handelsmonopol, vågnede der naturligvis den største interesse overalt i europæiske handelskredse, der tragede efter at overtage Englands rolle som leverandør til det amerikanske marked og formidler af den amerikanske eksport. – Også i København fulgte man med iver udviklingen, hvad man har vidnesbyrd om i en række artikler i den københavnske »Handelstidende« fra 1783. Allerede i marts gav en korrespondent fra London en oversigt over de tidligere koloniers økonomi, illustreret med en række tabellariske oplysninger om handelen i 1773. I slutningen af samme måned kunne bladet fra Paris bringe den optimistiske meddelelse, at det nu skulle være alle europæiske nationer tilladt at handle med »De forenede Americanske Stater«, hvor der endnu hverken fandtes told eller afgifter, og hvor alle nationer blev behandlet ens, bortset fra at der endnu var visse restriktioner for handel med engelske varer. – Fra Bordeaux modtog man dog allerede i april mindre opmuntrende nyheder: skibe vendte tilbage med amerikanske varer, som de solgte med tab, især sukker. I juli hed det i et brev fra Philadelphia, dengang USAs vigtigste havneby, at markedet dér var overvældet med europæiske varer af enhver art, »et antal af skibe, som her stiple sammen fra alle

kanter, mangel og overdrevne priser på alle landets producter, dette er en kort, men sand afbildning af handelen her for nærværende tider.« Der var da fra maj til juni ankommet 205 skibe, deraf 55 fra Europa, med det resultat, at mange varer kunne købes under deres indkøbspris i den gamle verden. Et brev fra New York bekræftede, at tilstandene var omtrent de samme dér, og at hollandske, danske og svenske skibe havde indbragt alle slags varer og levnedsmidler med det resultat, at priserne var faldet. Hollænderne havde straks i 1783 afsluttet en handelstraktat med USA og udskibet en mængde varer dertil, men man var ved årets udgang endnu ikke klar over, om de havde haft fordele deraf.¹

I Danmark havde Udenrigsdepartementet allerede den 1. februar 1783 tilladt, at der udstedtes søpas til danske skibe til USA, og en særlig udsending, den tidligere regeringsråd og landsdommer i Vestindien, Ernst Fr. Walterstorff, var i marts 1783 i Paris, hvor han havde flere forhandlinger med Benjamin Franklin, som han kendte personligt. Han havde under disse nævnt danske købmænds frygt for at blive stillet ringere end andre, hvis de ikke havde nogen handelstraktat med USA. Der forlød dog intet om, at der skulle være grundlag for denne ængstelse, og Walterstorff havde rådet dem til at forsøge, hvad Franklin havde bifaldet. Det var USA, der havde taget initiativet til forhandlingerne, men der blev ikke afsluttet nogen traktat før et stykke ind i det følgende århundrede. – I en skrivelse i 1784 kom Walterstorff ind på mulighederne for en dansk handel med USA. Han redegjorde for, at de vigtigste eksportartikler til fristaterne var stål, jern, kobber, tin, bronze, bly og blik; dernæst forskellige tekstiler, både uld, lærred og bomuld; endvidere hamp, tovværk, fiskenet og andre skibsartikler. Desuden, skrev han, kunne man afsætte indiske varer og europæiske levnedsmidler som ost, salt kød, øl og vin. Walterstorff mente, at Danmark ville have mulighed for at sælge tekstiler (vel især indiske), og han så også en udsigt til transithandel med varer fra Rusland og andre østersølande. Desuden regnede han med, at de danske vestindiske øer kunne finde et marked for deres rom. Tiden skulle vise, at han fik ret i de fleste af sine betragtninger.²

Blandt de danske firmaer, der straks i 1783 forsøgte at handle på USA, var Handels- og Kanalkompagniet, der her ville finde en udvej til at sikre sin tvivlsomme eksistensberettigelse, – og Ryberg.

Kompagniets forsøg blev en fiasko. En skibsladning varer nåede til Philadelphia i juni 1783, da markedet var overfyldt. Uheldet gav anledning til en årelang korrespondance mellem ekspeditionens handelsmæssige leder, Severin Erichson, og Kanalkompagniets realisationskommission.³ Af denne fremgår det, at der ombord på skibet, »Fortuna«, havde været varer for såvel kompagniets som Rybergs regning. Efter at Erichson til sit forsvar havde skildret de kaotiske tilstande, der dengang herskede i USAs økonomiske liv, nævnede han, at kompagniet strengt havde holdt på, at han skulle erstatte det tab, som den fejlslagne ekspedition havde bragt det, medens han til sammenligning fremførte, at »det udestaaende af S. T. d'hrer Ryberg & Co.s ladning gik, for det meeste, i løbet. – Bemeldte respectable handels-huus, som fuldkommen indsaae min smertelige forfatning, og skiønnede paa de ubetvingelige conjuncturer, som forvoldte tabet, behagede at afskrive det som aldeles forloret, og haver, desuagtet, hidtildags bæret mig med dets vedvarende gunst og fortroelighed.«⁴ Af en lidt senere skrivelse fremgår det, at man havde måttet afregne med et tab på 50% af de fakturerede værdier, og dermed havde hans »venner« været godt tilfreds. Videre henviste han til Rybergs kompagnon, Saabye, som han havde kendt fra sin ungdom, og som selv »som medlem af det den handlende verden over hæderligen bekiendte Rybergske handels-huus« havde deltaget i handelsforetagender.⁵

Af de algierske søpasprotokoller fremgår det, at Ryberg i slutningen af året 1783 selv sendte et skib, »Sara«, til USA. Det var kun et mindre fartøj på 52 kommercelæster. Medens det er klart, at »Fortuna«s ekspedition bragte et tab, der dog vel har været begrænset, da det kun var et lille skib, hvor Ryberg ikke engang havde halvdelen af ladningen, ved vi ikke noget om resultatet af »Sara«s rejse. Det har dog næppe været tilfredsstillende, da det varede adskillige år, før Ryberg igen prøvede at sende et skib til USA. Det var i 1802, da han udsendte skibet »Anna & Emilie« på 92 kommercelæster. Det vendte tilbage året efter og blev derpå sendt til Ostindien, og Ryberg gjorde i sine resterende år ikke flere forsøg på at sende skibe til USA.⁶

Derimod ser det ud til, at Ryberg allerede på et tidligt tidspunkt fik forbindelse med amerikanske handlende, der sejlede på Europa. Allerede i 1782 tog han sig således over for Generaltoldkammeret af

nogle amerikanske skipperes sag, da de af uvidenhed havde forsynet sig mod de danske toldregulativer. Der er dog ikke noget vidnesbyrd om, at han handlede med dem ved denne lejlighed. Fra 1785 og -86 foreligger derimod beviser for, at han modtog tobak, ris og spermacetlys fra amerikanske skibe. Han søgte da om at få nogle varepartier fortoldet, som om de var ankommet med privilegerede skibe, men det blev afslået, da Danmark ikke havde nogen handelstraktat med USA.⁷

I hvor stort omfang, han handlede med amerikanerne, lader sig ikke afgøre før i 1794. Det kan kun ses, at han ved en lejlighed købte »støvguld« af dem, og at han i 1788 solgte 323 ruller sejldug til USA og altså havde indledt den handel, der – som før omtalt – blev så betydningsfuld for firmaet.⁸

En købmand Edw. Campbell, der en tid fungerede som dansk konsulær repræsentant i USA, skrev i 1790, at amerikanerne straks efter frihedskrigens ophør forsøgte at handle på Danmark, og at de drev denne handel temmelig ivrigt i nogle år. Så gik den imidlertid igen tilbage, da den generedes af de høje afgifter både på amerikanernes medbragte produkter og på de varer, de ønskede at tage med til USA. Campbell indstillede derfor til Udenrigsdepartementet at sørge for, at afgifterne blev sat ned, så København kunne blive et »fristed« for deres handel på Europa.⁹

Da Campbell skrev dette, havde myndighederne i København imidlertid allerede taget visse skridt til lettelse af amerikanernes handel. Ryberg havde nemlig i maj 1789 forestillet Generaltoldkammeret, hvor vanskeligt det var at handle med dem på grund af mangelen af en handelstraktat. Dog mente han, at der var mulighed for, at København kunne beholde sin andel i handelen med USA, hvis der blev givet amerikanerne visse friheder, navnlig at de amerikanske skibe fik lov til at lægge til direkte ved købmændenes pakhuse, og at der måtte gives 4 til 6 måneders kredit med klareringen og frihed for at betale pakhusleje. Til belysning af, hvor vigtig denne handel kunne blive, nævnedes Ryberg, at amerikanerne året før havde bragt varer for ca. 100.000 rd. til København, hvoraf størstedelen var blevet genudført med et overskud på 28.000 rd. Hans andragende fandt en varm støtte hos Københavns toldinspektører, der navnlig fremhævede, at regeringen burde støtte København, da Sverige i høj grad favoriserede handelen med amerikanerne. – General-

toldkammeret udvirkede derpå en kongelig resolution, der opfyldte Rybergs ønsker punkt for punkt: klareringstiden forlængedes, varerne måtte oplægges i købmændenes egne pakhuse, og der gaves derfor frihed for pakhusleje.¹⁰ Disse lettelser har vel haft den ønskede virkning i retning af at styrke Københavns konkurrenceevne over for svenskere og andre konkurrenter, for da regeringen i 1793 udvidede oplagsordningen, tog den særligt hensyn til de amerikanske skibe, »som man gjerne ønskede at standse fra videre fart ind i Østersøen«. De blev derfor fritaget for at svare den forhøjelsestold, som upriviligerede skibe ellers skulle udrede.¹¹ Henvendelser fra Ryberg havde måske også i dette tilfælde været bestemmende for regeringens beslutning, som vi senere skal se.

I 1789 havde Ryberg forbindelse med nogle amerikanske skibe, til hvilke han bl. a. afsatte hamp. Fra dem modtog han et parti rom, om hvilket han senere på året kunne meddele, at han havde eksporteret størstedelen og kun overladt et mindre parti til et andet københavnsk firma. Det ses også omtrent samtidigt, at han arbejdede energisk for at afsætte de varer, han modtog fra amerikanerne. I februar 1790 skrev han således til Wahrendorff i Stockholm og anbefalede denne at købe ris og tobak i København, hvortil der ville komme en del amerikanske skibe. Han tilføjede, at det ville blive billigere end at købe disse varer i England.¹²

Der er flere tegn til, at afsætningen af varerne i disse år ikke altid gik lige let. I 1791 og de følgende år måtte Ryberg nemlig gentagne gange søge om forlængelse af klareringstiden for amerikanske varer; i 1791 således for flere partier kaffe og Puerto Rico-tobak, og i 1792 anmodede han om, at tiden for nogle andre varer måtte forlænges til et år. Dette blev omgående tilladt, men Generaltoldkammeret ville dog ikke imødekomme Rybergs anmodning om, at denne tilladelse blev gjort generel.¹³ I 1793 fik Ryberg tilladelse til – trods gældende regler – at oplægge rom i sit eget pakhus. En væsentlig grund dertil var, at toldinspektørerne måtte meddele, at der på Toldboden ikke var plads til alle de hjemkomne fustager. En tilsvarende tilladelse lykkedes det ham derimod ikke at opnå for sukker.¹⁴ I 1794 fik han bevilget forlænget klareringstid for et parti på 10.375 viertler rom (dvs. 83.000 potter), og senere på året fremgik det, at han da havde et lager på 17.727 viertler. Af dette søgte han at få 6 0/10 godskrevet som svind, og det blev bevilget ved en konge-

lig resolution. Det kom i den forbindelse frem, at han i årene 1792–93 havde haft 61.000 viertler (dvs. 488.000 potter) rom på sit lager.¹⁵ Det er en forbløffende stor omsætning, ikke mindst i betragtning af, at det få årtier tidligere havde været anset for næsten umuligt at afsætte større partier rom i Europa.

Den amerikanske fart på Europa i disse år voldte imidlertid flere problemer. Af sundtoldsregnskaberne fremgår det, at mange amerikanske skibe ikke straks sejlede til Østersøen, men først anløb én eller flere havne i Vesteuropa, hvor de helt eller delvis solgte deres medbragte varer og i stedet indtog produkter som salt, vin og sydfrugter, som de bragte med til østersøområdet for at sælge dem dér. Efter dansk lovgivning før 1793 kunne sådanne varer ikke tages på oplag, og de skulle svare 50 % mere i told, end hvis de var ankommet på danske skibe eller på skibe fra lande, som Danmark havde en handelstraktat med. Kunne man i København ikke modtage varerne på grund af den højere told, var der risiko for, at amerikanerne ville sejle andet steds hen. Ryberg søgte derfor gentagne gange tilladelse til, at sådanne varepartier måtte blive behandlet, som om de var ankommet på privilegerede nationers skibe. I 1791 blev det således tilladt, at et amerikansk skib, der først havde været i Hamburg, blev fortoldet, som om det var ankommet direkte fra USA, og i 1792 blev en lignende dispensation givet. I slutningen af 1794 anmodede Ryberg om, at et parti fransk vin og brændevin, der var kommet med to amerikanske skibe fra Le Havre, måtte slippe for forhøjelsestolden. Dette gav anledning til en kongelig resolution om, at forhøjelsestolden af varer, der indførtes med uprivilegerede skibe, indtil videre måtte »forblive ukrævet«.¹⁶

Der blev således fra de danske myndigheders side gjort ikke så få indrømmelser for at støtte og opmuntre handelen med amerikanerne. Af tabel 11 kan det ses, at det i alt fald i nogen grad lykkedes at holde dem fast ved København, der således kunne nyde fordelene af den ikke ubetydelige forøgelse af handelen, de bragte med sig. Af tabellen ses det ligeledes, at det først og fremmest var Ryberg & Co., der fik gavn af denne forbindelse. Hvor tal i tabellen er understreget, betyder det, at Ryberg det pågældende år havde 100 % af importen af vedkommende vare fra amerikanske skibe. Det vil ses, at det ikke sjældent var tilfældet. Tydeligst er forholdet i 1795, da Ryberg aftog overhovedet alt, hvad der ankom fra USA, men

Tabel 11. Import fra USA til København 1794-1803 (div. år) og Ryberg & Co.s andel deri.

År	Vareenhed																					
	Fustager		Sukker		Kasser		Rom		Fustager		Kaffe		Baller og sække		Tobak		Bomuld		Ris			
	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R	Ialt	R		
1794	862	775					1	<u>1</u>	635	595			1610	1568	262	86	355	353	4	<u>4</u>	2880	<u>2880</u>
1795	472	<u>472</u>					497	492	1546	1537			1008	992	287	<u>287</u>	33	3			2281	<u>2281</u>
1796	521	<u>521</u>	106	<u>106</u>			803	<u>803</u>	890	<u>890</u>			370	<u>370</u>	794	<u>794</u>	134	<u>134</u>			6322	<u>6322</u>
1797	178	<u>178</u>	221	<u>221</u>			1341	<u>1341</u>	282	179			604	362	324	322	50	<u>50</u>			4412	4260
1798	5644	<u>5487</u>	2320	<u>2320</u>			1271	<u>1240</u>	2362	2107			9120	<u>8659</u>	674	668	11	<u>11</u>	11	<u>11</u>	2631	1831
1802	670	590	836	<u>836</u>	3074	3027	2496	2096	533	477			967	884	354*	331**	127	118			3313	3169
1803	787	650	4102	<u>4102</u>	664	563	4273	3513	562	481	253	<u>253</u>	405	386	333	325	723	476	6	<u>6</u>	5580	4273

* + 2 sække ** + 2 sække

også i de år, hvor han ikke aftog alt, købte han dog ofte mellem 80 og 95 % af de hidførte partier, alt i alt så meget, at man kan sige, at han næsten havde monopol på handelen mellem København og USA. Det er ikke forsøgt at omregne toldvæsenets angivelser fra de anvendte enheder til pund eller potter, da det af bevarede auktionskataloger fremgår, at t. eks. en fustage eller en kasse var en ret variabel størrelse.¹⁷ Som tallene findes her, udtrykker de også med tilstrækkelig tydelighed, hvor dominerende Ryberg & Co. var i denne handelsgren.

Det ses imidlertid også, at tilførslerne af de enkelte varer svingede betydeligt fra år til år. For sukkerets vedkommende nåedes et maksimum i 1798, for rommen i 1803. For kaffens vedkommende var 1798 ligeledes det største år, for ris derimod 1796.

Da det for andre varers vedkommende er forsøgt at skaffe en oversigt over Rybergs omsætning i 1796, skal det også forsøges for de »amerikanske« varer, så vidt det er muligt. – Sukkeret svarer til en mængde af henved 675.000 pund. Da prisen pr. pund råssukker dette år var henved 17 sk., svarer det til en omsætning på ca. 120.000 rd.¹⁸ Importen af rom svarer til ca. 36.000 viertler eller 289.000 potter. Værdien af denne import har vel beløbet sig til henved 50.000 rd., da rom kostede ca. 16 skilling pr. pot.¹⁹ De 794 fustager tobak regnedes til 900 pund pr. fustage, dvs. at partiet var på ca. 715.000 pund. Prisen på tobakker lå efter toldvæsenets sikkert alt for lave vurdering på omkring 8 sk. pr. pund, således at Ryberg her har omsat for mindst 57.000 rd.²⁰ Bomulden, de 134 baller, svarer til omtrent 30.000 pund, og da prisen på bomuld var omtrent 45 sk. pr. pund, bliver omsætningen i denne vare henved 14.000 rd.²⁰ Indkøbet af ris var i 1796 overordentligt stort, nemlig 6322 fustager. Det svarer til omtrent 2.845.000 pund, da en fustage ris gennemsnitlig indeholdt ca. 450 pund. Dens udsalgspris var fra 9 til 14 skilling pr. pund, og indkøbet svarer således vel til omkring 200.000 rd. – De nævnte varer må således have givet firmaet Ryberg & Co. en omsætning på mindst 440.000 rd. En meget anseelig sum, selv om angivelserne nødvendigvis må være omtrentlige.

Om værdien af Rybergs kaffeindkøb i 1796 er det også vanskeligt at skønne. Dels var kaffepriserne noget mere varierende efter kvalitet end priserne på de tidligere nævnte varer, dels tyder toldregnskaberne angivelser på, at mængden pr. fustage eller sæk var endog

meget svingende. Med en endnu større forsigtighedsmargin end ved de forannævnte varer er vægten regnet ud til ca. 475.000 pund og værdien anslået til mindst 80.000 rd.²¹ – Men selv om disse tal alle er meget forsigtigt beregnet og formentlig en god del for lave, giver de dog tilsammen til resultat, at Ryberg & Co. i 1796 må have haft en omsætning på over 1/2 million rd. i handelen med de amerikanske skibe.

Over kaffeimporten i årene 1798–1801 har vi en langt bedre oversigt. Det vestindiske Handelsselskab, som på det tidspunkt var et rent statsforetagende, forpagtede nemlig endnu kaffetolden og fik derfor af toldvæsenet opgivet størrelsen af hvert eneste parti kaffe, der importeredes. Opgivelserne fra København er bevaret fra de nævnte fire år, så vidt det kan ses fuldstændigt fra de tre første, medens der synes at mangle et par angivelser fra 1801. Pakkerne med listerne så ikke ud til at have været rørt siden selskabets ophævelse.²²

Disse angivelser viser, at Rybergs import af kaffe var:

	Samlet import		Heraf fra USA og Ostindien		Heraf fra Vestindien
1798	1.914.723	pund			
1799	1.026.503	–	994.265	pund	32.238
1800	624.196	–	585.008	–	39.188
1801	667.960	–	(?)		

Tallene viser endnu engang, hvor ringe betydning Rybergs import fra Vestindien nu havde, og at hovedmængden af kaffen stammede fra de amerikanske skibe og farten på Ostindien. – På grundlag af de samme opgivelser er der i tabel 12 opstillet en oversigt over fordelingen af kaffeimporten til København i årene 1798–1800 på de største importerende firmaer. Den viser blandt andet, at Ryberg i 1798 havde omtrent en tredjedel af den samlede import, i 1799 næsten en fjerdedel, men i 1800 kun godt 10%. 1799 var et kriseår, hvor der var vanskeligheder med afsætning af alle kolonialvarer. Ryberg har måske derfor indskrænket indkøbene det følgende år. I dette sidste år havde firmaet Blacks Enke & Co. en import, der var større end Rybergs. Pierre Tutein havde ligeledes et anseligt importtal, og selv Det vestindiske Handelsselskab kunne dette år præstere en betydelig post.

Tabel 12. Kaffeimport til København 1798–1800 og dens fordeling på de største importører

	1798	1799	1800
	pund	pund	pund
Total import	6.115.920	4.287.095	5.883.494
Heraf:			
Ryberg & Co.	1.194.723	1.026.503	624.196
de Coninck & Reiersen	7.270	352.434	678.036
Pierre Tutein	417.234	94.932	453.938
J. Prætorius	18.544	38.575	261.057
Søbøtker	32.822	55.888	17.640
Erich Erichsen	36.170	0	0
Det vestind. Handelsselskab	10.286	0	451.926
Frølich & Co.	149.066	24.933	70.052
Selby & ter Borch	748.112	2.352	0
Duntzfeldt & Co.	303.849	5.576	0
Blacks enke & Co.	358.116	799.775	40.762
Andre	2.119.728	1.886.147	3.285.917

Foruden de ovenfor omtalte hovedartikler, der spillede langt den største rolle i omsætningen med skibene fra USA, handlede Ryberg & Co. med en række mindre betydende artikler, som amerikanerne bragte med. Der var indigo, egestaver til tønder, der i disse år var meget efterspurgt, da der tydeligvis var en vis mangel på emballage; desuden ingefær, olie (vel linolie), kinabark, terpentiner og en enkelt gang et større parti huder. Af humle fandtes i 1796 et større parti af amerikansk oprindelse, dertil et parti »fiskeben«. Disse sekundære varers betydning kan dog kun have været ringe i sammenligning med masseartiklerne.

Der rejser sig nu det spørgsmål, hvor hurtigt disse efter danske forhold meget store varemængder blev omsat. Oplysninger herom kan hentes fra aviserne og toldregnskaberne. Af de første ses det – ligesom af nogle bevarede auktionkataloger – at Ryberg & Co. adskillige gange om året, i 1796 således 18 gange, afholdt auktioner, hvor de store varepartier blev solgt. På fire af de i 1796 afholdte auktioner solgtes imidlertid kun vin, som det tidligere er omtalt. På to blev der alene udbudt kaffe, men på de tolv resterende solgtes

blandede varer, hvoraf dog kolonialprodukterne dominerede. Disse tolv auktioner var ret jævnt fordelt over årets måneder, medens vin- og kaffeauktionerne var skudt ind imellem, de sidste fandt sted i oktober og november. På den første blev der udbudt ca. 120.000 pund kaffe, på den anden kun ca. 50.000 pund, men på en forudgående auktion i september med blandede varer var der tillige udbudt ca. 60.000 pund. Da annoncerne i aviserne oftest anvender andre enheder end toldvæsenets opgørelser, er det ikke muligt med sikkerhed at se, hvor store mængder der blev udbudt og solgt på auktionerne, men det fremgår dog af toldregnskaberne, at hovedmængden af det udbudte må være blevet solgt.

Det er klart, at Ryberg & Co. ligesom det var tilfældet med vin, især virkede som importør i den store stil af disse kolonialvarer. Fordelingen, ikke blot til hjemmemarkedet, men også til udlandet, blev i vid udstrækning foretaget af andre, mindre firmaer. Toldbodens pakhusbog viser, at Ryberg i 1796 sendte ris, kaffe, rom, sukker og andre amerikanske varer til byer som Helsingør, Kiel og Flensborg til oplagene der, da disse partier var beregnet til videreeksport. Den »indianske« toldbog, der indeholder klareringerne af de vestindiske og amerikanske varer, viser tydeligt, at de fleste reeksporteredes. Som eksempler kan nævnes, at da en ladning, der i september 1795 var ankommet med en skipper fra Providence, blev klareret i februar, blev det angivet, at hovedparten af den, nemlig 78.885 pund kaffe og 3415 viertler rom, var eksporteret til Østersøen. Kun nogle små partier indigo, tøndestaver og ris blev fortoldet, dvs. at de var indført til Danmark. – Af en ladning kaffe, der var ankommet i maj 1796, blev ved klareringen i oktober 110.000 af 131.438 pund angivet som genudført, medens resten blev fortoldet. Om en ladning på 4852 pund kaffe, der var indkommet den 15. august, oplystes det ved klareringen den 17. oktober, at 759 pund var udført til Gotland, 824 pund til Sverige og 3269 pund til Stettin. Karakteristisk er omtalen af endnu en kaffeladning, hvor det ses, at 26 forskellige partier var sendt til Sverige, deraf ét til Helsingborg, ét til Västervik og to til Marstrand, resten uden nærmere angivelse. Ofte står der i regnskabet kun »med en båd«. Tre andre partier af samme ladning var sendt til Stettin, to til Danzig, tre til Rostock, to til Narva, ét til Riga, to til Lübeck og ét til Pernau. Endelig var Flensborg og Kiel repræsenteret med hver ét parti

og Helsingør med to. Ved et større parti kaffe og sukker, der var indført i december 1795, er det noteret, at 2000 pund kaffe var sendt til Amsterdam, medens resten var udført til Østersøen. Også ved andre lejligheder i 1796 fremgår det, at kaffe herfra sendtes til Amsterdam, men det drejede sig kun om mindre partier. Derimod eksporterede Ryberg & Co. i firmaets eget navn ca. 84.000 pund sukker til en værdi af godt 12.000 rd. Ellers dominerer østersøområdet aldeles, og man finder eksport af de Rybergske varer til næsten alle mere betydende havne fra Flensborg til Finland.

En opgørelse af, hvor stor en del af varerne der eksporteredes, kan vanskeligt foretages, og det varierede fra vare til vare. Den eksporterede del synes størst for kaffe og rom, noget mindre for sukker, idet en del blev i København, og betydelige mængder sendtes til Flensborg, og mindst for tobakken, hvoraf væsentlige partier synes at være blevet i København, hvor der som bekendt var ikke ubetydelige tobaksspinderier.²³

Omløbshastigheden var en del varierende for varerne. Det ser ud til, at den var hurtigst for kaffens vedkommende, idet kaffepartier ofte klareredes kun et par måneder efter deres ankomst hertil. Sukker og rom blev også afsat relativt hurtigt, men de store partier ris, som Ryberg købte i 1796, var det åbenbart noget vanskeligere at afsætte, da han ved årets slutning endnu havde 1,8 millioner pund på lager, efter at der var eksporteret anselige partier. – Alt i alt ser det dog ud til, at varernes omløbstid har været meget hurtig i sammenligning med de almindelige forhold i datiden. De store og stadige indkøb, vi kan konstatere fra 1790'erne og til 1803 tyder heller ikke på, at firmaet har set nogen grund til at holde sig tilbage, men tværtimod, at det har søgt at øge omsætningen mest muligt. Det må vel betyde, at der har været fortjeneste ved denne handel.

Den omstændighed, at Ryberg gennem så mange år var i stand til at fastholde næsten et monopol på forbindelsen med amerikanerne, både hvad angår køb af deres medbragte varer og leverancer af det, de søgte til returlast, må vel vise, at han har nydt en udstrakt tillid hos dem, og at de har følt sig godt behandlet. At han aftog så store partier og ligeledes leverede i store mængder kan måske have betydet, at han kunne betale noget mere eller levere noget billigere end sine konkurrenter, men derom foreligger der imidlertid ingen udtalelser.

For forbindelsen med dem kan det vel have betydet noget, at hans kompagnon H. R. Saabye i 1792 blev anerkendt som USAs første konsul i Danmark. I Udenrigsdepartementet vakte det nogen undren, at han var blevet udnævnt af amerikanerne, da Danmark ikke havde nogen handelstraktat med dem, men man regnede i øvrigt med, at den snart ville blive færdig. Derfor besluttedes det at anerkende Saabye, der ved samme lejlighed fik en smuk omtale, men man ville dog mundtligt give ham til kende, at han på grund af den manglende traktat ikke ville få samme rettigheder og friheder som andre konsulere.²⁴

En anden værdifuld oplysning om Ryberg & Co.s forbindelse med amerikanerne findes hos Nathanson, der skildrer den amerikanske fart på København i slutningen af 1790'erne og indtil 1807 og herunder nævner, at der dengang ikke var et tilstrækkeligt forråd af østersøiske varer i København, så at amerikanerne blev nødt til at sejle i ballast til andre østersøhavne for at få returladning. Dette gjaldt i 1798 om 24 af 38 skibe, medens resten indtog deres returladninger udelukkende i København. Værdien af denne eksport anslår Nathanson til $\frac{1}{2}$ million rigsbankdaler, dvs. ca. 750.000 rd. kurant.

Dette stemmer udmærket med, hvad der kan udledes af toldbøger og andre kilder, men dernæst oplyser han en vigtig omstændighed, der ikke kan ses ud af de officielle kilder, nemlig at de amerikanske skippere, som sejlede videre ind i Østersøen, i almindelighed blev forsynet med kreditbreve fra Ryberg til dækning af deres indkøb. Ryberg har herved været i stand til at aftage deres medbragte varer, selv om han ikke kunne præstere direkte modydelser i andre varer. Denne udvikling må have betydet en stor udvidelse af husets bankforretninger. En enkelt bekræftelse af denne fremgangsmåde kan ses i det Wahrendorffske arkiv, idet Ryberg allerede i 1788 åbnede en amerikansk kaptajn James Anderson en kredit på 3–4000 rd. dansk kurant. – Nathanson mener, at den nordamerikanske handel havde bragt de samme fordele som kommissionshandel i almindelighed, og han beklager, at København ikke kunne forsyne dem fuldt ud med returladning, da dette ville have været endnu fordelagtigere. Ved at give dem kreditbreve til Sverige og især til Rusland gav man dem nemlig lejlighed til selv at knytte forbindelser i disse lande, hvilket i det lange løb måtte skade den danske handel.²⁵

Men alt i alt kan der ikke være tvivl om, at handelen med amerikanerne gennem årene gav Ryberg & Co. en millionomsætning og en dertil svarende fortjeneste, selv om det ikke tør formodes, at den som i 1788 var 28⁰/₀ i de resterende år. De store tilførsler og øget deltagelse fra andre firmaers side og en del prissvingninger gør dette mindre sandsynligt. Men i Rybergs sidste ti leveår var amerikanerhandelen tydeligvis blevet et af husets bedste aktiver, på linie med eller over dets handel med europæiske produkter og af langt større omfang, end den vestindiske handel nogen sinde havde haft.

12. HANDEL MED ASIATISKE VARER

I et tidligere kapitel er berettet, hvorledes Ryberg allerede i sine første år i København optrådte som køber på Asiatisk Kompagnis auktioner, hvor han først havde kastet sig over de billigere varer, men senere så småt havde vovet at købe partier af de dyrere.¹ Vor viden om hans forbindelse med kompagniet i tiden ca. 1760 til 1769 er imidlertid meget usikker, da så at sige ingen auktionskataloger fra disse år er bevaret, og kompagniets kassebøger er ikke ført sådan, at det kan ses, hvad de enkelte handlende indbetalte for køb på auktionerne. Fra 1769 blev regnskabsførelsen imidlertid ændret, så at man i kassejournalerne kan følge, hvad samtlige købere betalte fra dag til dag. I tabel 13 er der foretaget en opgørelse af, hvad Ryberg og hans skiftende kompagnoner indbetalte i tiden 1769–1804, og disse tal er sat i grafisk form i tabel 14. Da auktionskataloger heller ikke er bevaret fra denne periode, ved vi ikke, hvilke varer eller hvilke kvanta, der svarer til de betydelige summer. – Til sammenligning med Rybergs indbetalinger er der både i tabellen og i den grafiske fremstilling angivet, hvor meget der indkom fra de Coninck og hans kompagnoner.²

Disse tal bringer mange og overraskende forhold for dagen. Først er det påfaldende, hvorledes både Ryberg og de Coninck i henholdsvis 1772 og 1770 præsterer indbetalinger, der er rent ud gigantiske i forhold til de foregående års. Medens de Coninck derpå falder tilbage i et mere normalt leje, holder Ryberg sig i de følgende år på høje tal. En sammenligning af indbetalingerne i det første tiår efter

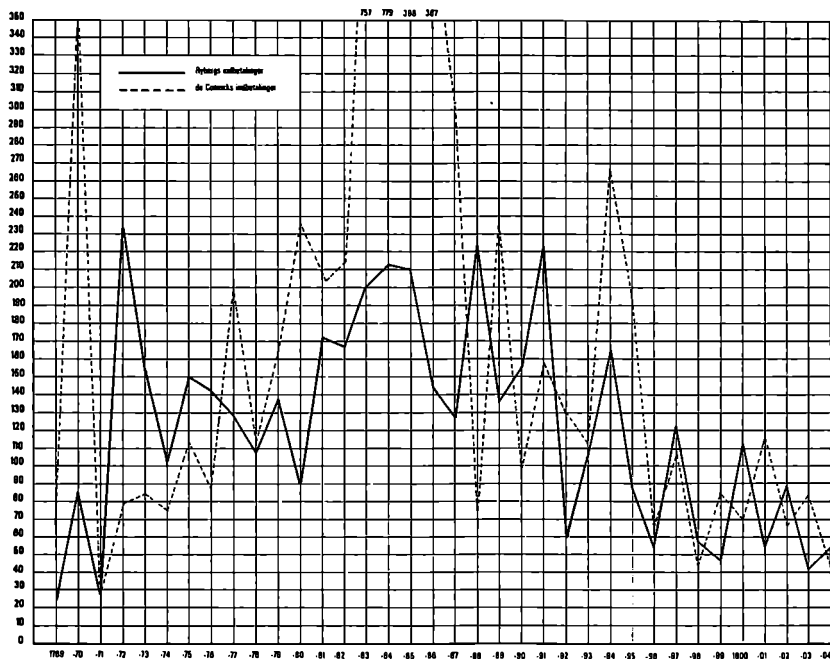
Tabel 13. Indbetalinger fra Ryberg og de Coninck
til Asiatisk Kompagni 1769–1804

År	Ryberg Rd.	de Coninck Rd.
1769*	23.807	68.149
1770	86.565	345.262
1771	29.794	29.841
1772	232.876	79.247
1773	152.559	84.123
1774	103.454	75.646
1775	150.166	114.917
1776	142.187	89.778
1777	129.384	196.656
1778	109.522	111.490
1779	138.243	164.940
1780	89.551	235.063
1781	171.961	205.306
1782	168.609	215.095
1783	199.019	757.328
1784	223.377	779.076
1785	210.994	398.828
1786	145.327	367.044
1787	128.209	306.930
1788	223.182	73.360
1789	137.007	239.210
1790	155.950	98.337
1791	222.577	158.566
1792	60.242	130.141
1793	107.906	113.243
1794	165.411	259.416
1795	88.723	194.564
1796	55.858	65.768
1797	122.322	102.952
1798	59.838	46.346
1799	47.904	83.278
1800	113.543	70.181
1801	55.068	114.403
1802	88.942	67.862
1803	42.285	85.377
1804	52.965	45.840

* kun månederne oktober — december.

Udarbejdet efter Asiatisk Kompagnis kassebøger (AsK. nr. 299 ff.)

Tabel 14. Rybergs og de Conincks indbetalinger til
Asiatisk Kompagni 1769–1804 (i 1000 rd.)

1769 viser, at Ryberg havde indbetalt 1.298.557 rd. og de Coninck en smule mere, 1.360.048 rd., takket være sit store køb i 1770.

Det næste tiår præges af, at de bedste år i den amerikanske frihedskrig, der som tidligere nævnt var en af Københavns allerstørste handelsperioder, faldt i det. Ryberg kom da langsommere med og udnyttede ikke konjunkturerne så fuldt ud som de Coninck. Han fik dog sine indbetalinger bragt op på den ikke ubetydelige sum af 223.377 rd. i 1784 og havde endnu 210.994 rd. i 1785, før hans køb igen faldt ned i et mere beskedent leje. 1788 var han imidlertid igen oppe på hele 223.182 rd. de Coninck lå dog i hele denne periode endnu meget højere og satte i 1784 en absolut rekord med hensyn til indbetalinger ved at nå op på 779.076 rd. De to handelsfyrsters samlede indbetalinger blev i dette tiår: Ryberg 1.697.235 rd., de Coninck 3.577.240 rd., summer, der blot få år i forvejen ville have været utænkelige i København.

Tiåret 1790–99 blev mere stilfærdigt for dem begge. Det skyldtes blandt andet, at Asiatisk Kompagnis fart på Indien og Kina i denne periode ikke var helt så stor som i den foregående. Det mærkede virkningerne af englændernes stærkt tiltagende aktivitet på Kina, som det havde beklaget sig over allerede i 1780'erne. 1791 sendte kompagniet således overhovedet ikke noget skib derud, hvad der afspejler sig i de beskedne indbetalinger i 1792.³ Tiåret bragte dog indbetalinger på 1.086.732 rd. fra Ryberg og 1.252.610 rd. fra de Coninck. I årene 1800–1804 var begges indbetalinger ret små. – At Ryberg i 1790'erne og senere kunne sætte så store summer ind i handelen på USA, som vi har set ham gøre det, kan således for en del forklares ved, at han ikke længere havde brug for så store midler som før i handelen med Asiatisk Kompagnis varer. Dog var han på anden måde interesseret i asiatisk handel, hvad vi om lidt skal vende tilbage til.

Tabel 15. Forskellige københavnske firmaers indbetalinger til
Asiatisk Kompagni i årene 1773, 1780 og 1790

Firma	1773	1780	1790
Ryberg	152.559	89.551	155.950
de Coninck	84.123	235.063	98.337
Niels Brock	15.528	25.122	104.747
John & David Brown	62.147	55.248	
Fabritius & Wever	64.365	96.392	38.641
Iselin & Co.	76.218		
Pierre Peschier	23.323	97.323	362.404
J. P. Suhr	4.385		
Wever & Co.	37.157		
Joh. Ludv. Zinn	13.842	32.711	50.803
Henrik Bolten		24.319	
J. Thalbitzer		102.492	
P. Tutein		36.684	62.082
Laur. Johs. Cramer		97.734	199.521
Black & Co.			128.658
P. v. Hemert			44.973

Udarbejdet efter Asiatisk Kompagnis kassejournaler.

Ryberg og de Coninck var i adskillige år langt de førende i afsætningen af de asiatiske produkter. At de imidlertid ikke var ene, illustreres i tabel 15, hvor der foruden deres indbetalinger tillige er angivet, hvad en række andre firmaer indbetalte de angivne år. I disse, som ikke hørte til Rybergs og de Conincks allerstørste, lå de vel særdeles pænt, men det fremgår, at deres dominans i forhold til de øvrige huse var langt større i 1773 end i de to senere år. I 1780 havde således både det gamle firma Fabritius & Wever og husene Thalbitzer og Pierre Peschier en større omsætning med kompagniet end Ryberg, og i 1790 er det bemærkelsesværdigt, at Peschier er vokset op til at blive den største betaler, og at Laur. Joh. Cramer, Rybergs tidligere kompagnon, ligeledes er vokset ham ganske betydeligt over hovedet i denne handelsgren. Til gengæld havde intet af disse firmaer fået andel i den amerikanske handel, og de havde heller ikke så store interesser i den private handel på Ostindien som

Ryberg eller de Coninck, der vel var den absolut førende på dette område. Det er, som om de middelstore firmaer har kastet sig over afsætningen af varer fra kompagniet, medens Ryberg og de Coninck efterhånden har frigjort sig for det og foretrukket at handle på egen hånd.⁴

Kompagniets kassebøger viser om indbetalingerne, at de fandt sted såvel i kontanter som i danske eller udenlandske veksler, for hvilke kompagniet ofte beregnede sig en vis diskonto. Der findes både fra Ryberg og de Coninck mange små indbetalinger på nogle hundrede rigsdaler, men naturligvis også mange på store summer, 20–50.000 rd. på én gang er ikke noget særsyn, dog oftere fra de Coninck end fra Ryberg. Det er endvidere karakteristisk, at store summer ofte indbetaltes umiddelbart før en af de i kompagniets konvention fastsatte terminer, f. eks. få dage før endelig betaling skulle præsteres, eller før firmaerne skulle til at svare renter af de beløb, de havde købt for. Indbetalingerne viser også, at de store huse til en vis grad frigjorde sig for forpligtelser over for hinanden ved at indbetale summer i en andens navn til kompagniet. I 1786 indbetalte Ryberg således 63.025 rd. for de Coninck & Reiersen, nemlig 29.425 rd. i veksler og resten på kompagniets konto i banken. I 1794 indbetalte de Coninck & Reiersen en lignende betydelig sum, nemlig 50.081 rd. på Rybergs konto, og i 1797 indbetalte Ryberg for Pierre Peschier 50.000 rd. i løbet af to dage. Dette illustrerer ikke blot, hvor store summer der kunne være i omsætning mellem de store huse, men også, at kompagniet i sådanne tilfælde kunne tjene som en art bankforbindelse for dem.⁵

Medens der således næsten til sidste skilling kan gøres rede for, hvad Ryberg mellem 1769 og 1804 betalte til Asiatisk Kompagni, er det meget vanskeligt at danne sig et billede af, hvor han sendte disse store mængder varer hen. Der foreligger for kompagniets varer som helhed en statistik fra årene 1781–87, som angiver, at kun mellem 5 og 10% af importen fra Kina anvendtes til dækning af hjemmemarkedets forbrug, medens resten eksporteredes. Heraf forsendtes det meste direkte fra København, men mindre partier gik dog via Kiel, Flensborg og Helsingør videre, en del sendtes til Vestindien og endelig noget til Færøerne. Til det sidstnævnte sted sendtes således i 1782 for 29.608 og i 1783 for 11.255 rd.⁶ Disse tal har særlig betydning for os i denne forbindelse, da Ryberg var den ene-

ste af de københavnske handlende, som havde et oplag på Færøerne, hvorfra smughandel på England kunne finde sted.

Denne trafik foregik imidlertid ikke kun fra Færøerne. Det var en offentlig hemmelighed, at større eller mindre partier af teen fra København endte dér. Allerede i 1762 havde Grosserersocietetet i en skrivelse til Kommercekollegiet kunnet hævde, at når den kinesiske auktion var forbi, blev der fra København trukket næsten lige så mange veksler på London, som der kom fra Norge i et halvt år.⁷ I 1783 fandt byens magistrat sig også foranlediget til at bekendtgøre, at indsmugling til England straffedes hårdt, og da England året efter nedsatte tolden på te, vakte dette stor ængstelse i København, da man frygtede, at indsmuglingen nu ikke længere ville være rentabel. Af kompagniets bøger fremgår ligeledes, at det regnede med en betydelig eksport til Amsterdam.⁸

Formodentlig har Rybergs eksport af de ostindiske og kinesiske varer nogenlunde fulgt disse almindelige retningslinier. Enkelte oplysninger tyder derpå. Således forsikrede han i 1764 en ladning te til Amsterdam for 15.000 rd., ikke for egen regning, men i kommission for en anden, og samme dag tegnede han ligeledes i kommission 8500 rd. for en anden ladning, der med et dansk skib skulle sendes til øen Man.⁹ Om denne ø havde den danske gesandt i London samme år indberettet, at der i London gik rygter om, at den skulle overgå til den engelske krone, og han tilføjede da om den: »Cette isle appartient au duc d'Athol & a sa famille: Elle est avantageusement située, entres les 3 royaumes [dvs. England, Skotland og Irland] pour faire la contrabande, et en cet egard elle est de quelque importance aux sujets de Votre Majesté, qui y portent beaucoup de brandevin, des marchandises des Indes Orientales, & plusieurs autres marchandises qu'ils acheptent eux mêmes dans les ports d'Espagne, de France & de l'Italie, ou qu'ils reçoivent en commission pour les vendre.«¹⁰ Policen til den omtalte ladning til Man blev da også af Søassurancekompagniet forsynet med en påtegning, der i sig selv er meget sigende: »Blev accorderet, at Assurance Comp. skal være fri for molest af de engelske formedelst toldsvig eller forbuden handel.«¹¹

Et lignende forbehold tog kompagniet i 1766, da Ryberg tegnede en forsikring på 2000 rd., denne gang dog på et skibs kasko. Han angav, at det skulle til Guernsey, den bekendte smuglerrede i Kana-

len, og derefter til Bordeaux, skønt dets papirer lød på Bilbao. Forbeholdet lød på »molest af de engelske p. gr. af toldsvig eller de opgivne havne.« Ladningen er ikke angivet, og den kan for så vidt lige så godt have været rom som asiatiske varer.¹² Om oplaget på Færøerne skal vi senere høre nærmere.¹³ Om en mere legal eksport vidner to forsikringer fra 1790, tegnet for en anden, der assuredede for 4625 rd. te, der skulle til Petersborg.¹⁴ – Påfaldende er det, at vi har flere vidnesbyrd om ulovlig handel med te end om lovlig! Det betyder dog ikke nødvendigvis, at den ulovlige handel med denne vare var vigtigst, men er dels tilfældigt, dels en følge af, at toldvæsenet ikke interesserede sig for de asiatiske varer, idet tolden opkrævedes direkte hos kompagniet eller den private importør som en fast procentdel af auktionsbeløbet.¹⁵

Rybergs handel med asiatiske varer var imidlertid ikke begrænset til videreforhandling af det, som Asiatisk Kompagni bragte hjem. Fra 1772 var der ved en fornyelse af kompagniets oktroy åbnet mulighed for, at også private købmænd kunne drive direkte handel på Indien, men ikke på Kina. Dog var der den begrænsning, at returladningen altid skulle sælges ved auktion i København på samme måde som kompagniets varer.¹⁶ Da en sådan privat handel for første gang forsøgte i 1774, vakte det en kraftig modstand blandt en del af kompagniets aktionærer, medens dets direktion, hvori Ryberg på daværende tidspunkt sad, på en enkelt undtagelse nær ikke havde noget at indvende derimod. Efter 1775, da Ryberg i en periode ikke var medlem af direktionen, begyndte han også at vise interesse for den private handel på Indien. Den første begyndelse var, at han fik forbindelse med en købmand Peter Joh. Floor, der ikke engang var bosat i en af de danske besiddelser i Indien, men alligevel i 1776 fik tilladelse til at føre en ladning til København og sælge den der. Det blev dog ikke til noget med denne plan.¹⁷ I 1777 var Ryberg dernæst sammen med de Coninck, Reiersen og Fabritius deltager i et konsortium, hvis stifter var en i Indien bosat englænder, Cochrane, og hvis hensigt var at etablere en direkte handel mellem Tranquebar og Vestindien, men heller ikke dette projekt blev realiseret.¹⁸

Men i januar samme år, 1777, var Ryberg gået i kompagni med Fabritius, de Coninck og Reiersen samt en storkøbmand fra Tranquebar, Edward Stevenson, om en fælles privat ekspedition til Indien.¹⁹ Baggrunden for et sådant samarbejde var, at selv for tidens største

og mest kapitalkraftige købmænd var en sådan ekspedition et så krævende foretagende, at de ikke vovede at begynde det alene. Ikke blot skulle der skaffes et skib, der var betydeligt større end de typer, der anvendtes i europæisk fart eller på Vestindien, men der skulle tillige sørges for en tilsvarende større besætning, skibsproviant og anden udrustning til en rejse, der normalt varede 1½ år eller mere. Dertil kom to andre hovedposter: anskaffelse af ladning og assurance.²⁰

Konsortiet lod et skib bygge til indiefarten. Det kom til at hedde »Enigheden« og var usædvanligt stort af en indiefarers at være. I ansøgningen om byggepræmie blev det angivet at være på 333 kommercelæster, og Kommercekollegiet udbetalte en præmie på 16 rd. pr. læst eller ialt 5328 rd., hvilket dog naturligvis kun var en beskedent del af byggesummen.²¹ Ladningens værdi var 185.019 rd., hvilket var påfaldende meget, eftersom kompagniskibene til Indien i de samme år sjældent medførte for mere end 60.000 rd. i varer. Det var nemlig sædvanligvis vanskeligt at få flere afsat fra kompagniets stationer i Indien. »Enigheden«s redere havde dog muligvis en anden opfattelse af salgsmulighederne, og Stevenson havde tidligere været i stand til at købe hele skibsladninger af kompagniet.²² Af ansøgninger til myndighederne fremgår, at ladningen rummede store partier vin og spiritus, og i Stockholm købtes hos huset Wahrendorff store partier, formodentlig kobber eller våben, der betaltes med bl. a. vekslers på de Conincks broder i Amsterdam.²³ Disse få oplysninger gør det sandsynligt, at konsortiet i det store og hele har indkøbt det samme varesortiment, som Asiatisk Kompagni plejede at udsende, og hvis vigtigste poster var metaller, navnlig kobber og jern, krigsmateriel – fra håndvåben til ret svære kanoner – skibsudstyr som tovværk, tjære, ankre, sejldug m. v. Dernæst spillede europæiske forbrugsvarer til den hvide befolkning i Indien en meget stor rolle i ladningens sammensætning, og i denne gruppe indtog vin og spiritus førstepladsen.²⁴

Af en retssag, der senere opkom om »Enigheden«s ekspedition, fremgår det, at foretagendet var organiseret som et aktieselskab, der havde udstedt aktier à 500 rd. Stevenson havde tegnet sig for halvdelen, men han var dog ikke i stand til selv at rejse hele kapitalen. Men gennem de Coninck skaffede han sig lån i udlandet, nemlig i form af bodmeribreve. Han lånte på denne måde 30.000 rd. hos et

hus i Genève og 18.000 i Antwerpen, idet han stillede sikkerhed i sin halvdel af skib og ladning og forpligtede sig til at betale en »præmie« på 30% samt yderligere 4% p. a., hvis lånet ikke var tilbagebetalt inden 24 måneder. De øvrige deltagere tegnede hver en fjerdedel af resten af kapitalen.

»Enigheden« nåede aldrig tilbage til Danmark. Efter at det havde været i Tranquebar, blev det ved Ceylon opbragt af to franske fregatter og ført ind til Isle de France [Mauritius], hvor det blev kondemneret. Ladningen bestod da af rent sølv for 50.000 rd., 81 kanoner, 3542 kugler til en værdi af 5000 rd. samt jern og andre varer for ca. 7000 rd. I 1779 bad rederne Kommercekollegiet om at skaffe diplomatisk understøttelse, bl. a. med den motivering, at skibet var afsejlet før udstedelsen af det franske kaperreglement, efter hvilket det var blevet kondemneret, og fordi det havde været på vej fra én neutral havn til en anden – hvilken oplyses ikke. To år senere bad de atter om kollegiets bistand. Da havde den franske stat ganske vist erkendt, at opbringelsen og kondemneringen var ulovlige, men den havde holdt på, at de skyldige officerer skulle erstatte skaden, hvad rederne – sikkert med føje – ikke troede dem i stand til. Senere lykkedes det dem dog at få den franske regering til at betale, og for erstatningssummen plus udbyttet af det, der var blevet solgt i Tranquebar, udrustede de en ekspedition fra Tranquebar til København med skibet »Prinsesse Friderike«, der ankom hertil i juni 1782, og hvis ladning ved auktionen indbragte 536.328 rd., en meget anselig størrelse for en returladning. de Coninck begyndte derpå at afbetale Stevensons gæld, men da man i København erfarede, at Stevenson var død, holdt han op dermed, og kreditorerne blev derpå på normal vis indkaldt ved proklama. Långiverne sagsøgte derpå de øvrige deltagere i konsortiet for resten af betalingen, men Højesteret frifandt dem for alle krav.²⁵

Hvad det samlede økonomiske resultat af foretagendet blev, nævnes desværre ikke, men returladningens størrelse kunne tyde på, at det ikke var helt ringe. Desværre fremgår det heller ikke, om Ryberg og de andre københavnske deltagere finansierede deres deltagelse ved egne eller dog ved danske midler, eller om de også søgte til udenlandske långivere. – Interessant er det tillige at se, hvorledes disse store firmaer kun i ringe udstrækning benyttede danske diplomaters hjælp i sagen mod den franske regering, men lod deres for-

retningsforbindelser tage sig af den – og åbenbart med større held, end diplomatiet oftest havde.

I 1779 havde Ryberg imidlertid på egne og interessenters vegne søgt Kommercekollegiets tilladelse til at indkøbe et fransk skib, da han ikke kunne skaffe et dansk, der var egnet til fart på Indien – et vidnesbyrd om, hvor godt den danske tonnage var beskæftiget i disse år. Tilladelsen blev givet, og skibet blev formentlig købt. Det er sandsynligvis det, der i 1781 fik søpas under navnet »Roepstorff« med Ryberg, de Coninck og Reiersen som redere og afsejlede med en ladning til kun 56.000 rd. I 1783 vendte det hjem med en last, der ved auktionen indbragte 618.675 rd. Om Stevenson også har haft interesser i dette skib, fremgår ikke.²⁶

Rybergs næste forsøg på Indien var udsendelsen af skibet »Norge« i 1784, måske i samarbejde med kaptajn Peter Dahl. Skibet havde Ryberg købt i 1781. Det var et fregatrigget fartøj på 192¹/₂ komercelæster, bygget i Arendal og med en besætning på 46 mand. Det medtog varer for 53.000 rd. og vendte i 1786 hjem med en ladning, der ved auktionen indbragte 690.005 rd. Det var en usædvanlig rig ladning, mere end de fleste af de øvrige private og mere end selve Asiatick Kompagnis skibe plejede at hjemføre.²⁷ 1787 udsendtes det atter, nu dog kun med en ladning på 23.139 rd.s værdi, og det vendte i 1790 hjem med varer, der ved auktionen kun indbragte 66.869 rd., men det var også i en periode, hvor afsætningsforholdene var vanskelige.²⁸ Resultatet var dog ikke mere afskrækkende, end at det i august samme år atter afsejlede til Indien. På denne rejse kom det imidlertid på hjemfarten ud for et haveri, så at dets kaptajn blev nødt til at gå ind til Isle de France. Han solgte her skibet og anskaffede et andet, noget mindre, med hvilket han fortsatte hjemrejsen. Dels for at skaffe penge til ombytningen, dels på grund af den mindre plads i det nye måtte han på Isle de France afhænde en del af ladningen, nemlig 200 sække salpeter, 55 kasser og 46 fustager sukker, 117 sække peber og 200 sække sago. På hjemrejsen lagde han ligeledes til i Kapstaden, hvor han købte et betydeligt parti tovværk. Det er formentlig dette skib, der efter hjemkomsten i april 1793 blev solgt til Duntzfeldt & Co. for 12.000 rd.²⁹

Det ser således ud til, at Ryberg & Co. var et af de første, måske det allerførste danske firma, der indledte den handel på Isle de France, der snart skulle blive ret betydningsfuld for København.³⁰

Året efter skibets hjemkomst udstedtes nemlig de første søpasser til skibe fra Danmark til Isle de France, og i tiden indtil krigsudbruddet 1807 vendte ikke færre end 48 skibe tilbage herfra med gode ladninger. Ryberg & Co. tegnede sig for seks af dem og blev i denne fart kun overgået af Duntzfeldt & Co., der havde otte. Om de ladninger, der herfra udsendtes til øen, ved vi kun lidt, men da Isle de France under krigen var afspærret fra sit moderland, og da øens landbrug énsidigt var lagt an på produktion af varer som sukker og kaffe, var der stor mangel på og følgelig »uhyre« priser såvel på fødevarer som på alle andre europæiske artikler som jern, beg, tjære, tovværk, sejldug m. m. Af returladningerne udgjorde øens udmærkede kaffe hovedparten, og derudover medtoges sukker, råbomuld og indigo, ligesom de danske skibe undertiden med fordel kunne købe mindre partier indiske og kinesiske varer på øen. Ryberg & Co.s skibe havde tilmed det held, at intet af dem blev opbragt af engelske kapere, således som det var tilfældet med adskillige andre. Af de seks skibe, der udgik til Isle de France, hjemkom dog kun de tre før Rybergs død, nemlig »Cronborg« 1799 med en ladning, der solgtes for 165.643 rd., og det noget mindre »Anna & Emilie« i såvel 1803 som 1804, første gang med en ladning til 69.915 rd., hvoraf kaffen udgjorde de 27.020 rd. Som et eksempel på ladningens sammensætning kan tages »Cronborg«s fra 1799, der bestod af: 3557 sække bourbon kaffe, 90 kanaster og 3 tønder sukker, 69 baller bomuld og 14.874 pund ibenholt.³¹

Rybergs handel på selve Asien fortsattes trods foretagenderne på Isle de France. Under revolutions- og napoleonskrigene var de hollandske kolonier i Ostindien kommet i den samme situation som denne ø: deres forbindelser med moderlandet var afskåret, de trængte til europæiske varer, og i deres havne hobede deres egne produkter sig op og kunne kun nå til Europa på neutrale skibe. Her kom danske skibe ind i billedet. Tilsyneladende var det de Coninck med sine gode forbindelser i Nederlandene, der først var blevet klar over den store chance, der frembød sig, og i 1797 indgik han en kontrakt med hollænderne om køb af meget store partier af deres kolonialvarer, anslået til en værdi af 7–8 millioner rigsdaler. Det var en stor spekulation, men farlig, da det snart viste sig, at de engelske prisedomstole betragtede de Coninck som agent for hollænderne og derfor konfiskerede de skibe, som engelske kapere anholdt.

de Coninck havde imidlertid det held, at de fleste af hans skibe slap igennem, og spekulatoren må have bragt ham et anseligt overskud.³² Han skrev i 1798 til Udenrigsdepartementet, at da tre af hans skibe i 1796 ankom til Batavia med europæiske varer, bragte salget af disse så store fordele, at der blev større midler, end indkøbet af returvarerne krævede.³³ Det var en i indienhandelens historie enestående gunstig situation. Normalt plejede man langtfra at have nok i den udsendte ladnings salgsværdi, når returvarerne skulle anskaffes. Kompagniet havde oprindeligt dækket differencen ved udsendelse af sølv, men senere var både det og de private gået over til at låne penge i Indien mod vekslere på London, og op mod 1800 tyder meget på, at det var blevet almindeligt at sikre sig kapital ved medbragte kreditbreve.³⁴

I 1798, et år efter de Coninck, gik også Ryberg ind i denne trafik. Sammen med nogle andre firmaer byggede han i Risør i Norge et skib »Vennerne« på 177 kommercelæster, og for at ingen tid skulle gå tabt, fik han tilladelse til, at ladningen blev sejlet derop fra København, så skibet kunne afgå direkte fra byggestedet til Indien. I juni 1798 udstedtes passet til »Vennerne«, der førtes af en kaptajn med det engelskklingende navn Caleb Hyat. Bestemmelsesstedet blev da angivet som Tranquebar, men ved skibets klarering efter hjemkomsten i 1801 fremgik det, at det havde været i Batavia. Det medbragte en ladning på 650 baller sukker, der vejede fra 21 til 26 lispund stykket, 1019 sække sukker på 4–5 lispund hver, et parti arrak, nogle rottinger, 30.000 pund farvetræ og 450.000 pund kaffe. Den sidstes værdi var alene 173.883 rd., og hele ladningen solgtes for 240.357 rd. Af auktionskatalogen fremgår, at Rybergs medredere var en H. Carstensen, F. C. Schwabe og I. C. Riis, alle købmænd af ret beskedent format, hvad der frister til at slutte, at Ryberg har ejet størstedelen af ladningen.³⁵ Det er værd at lægge mærke til kaffens ganske dominerende rolle i denne og andre ladninger fra Ostindien. Baggrunden herfor var, at de politiske uroligheder i Vestindien hæmmede eksporten derfra, hvorfor den ostindiske kaffe blev mere efterspurgt. En tysk forfatter vil endog hævde, at den ostindiske kaffe under revolutionskrigene dækkede $\frac{3}{4}$ af Europas forbrug. Det holder dog ikke stik for importen til Danmark.³⁶

Gentagne gange i disse år samarbejdede Ryberg i Ostindien-farten med andre rederier, også de store. I 1797 bragte således Duntzfeldt

& Co.s skib »Norske Løve« et parti indiske tøjler med hjem til ham, bl. a. 7200 tørklæder, og i 1799 fik han fra Frederiksnagore 48 baller indiske tekstiler med et af Selby & ter Borchs skibe.³⁷ I 1800 ser det ud til, at han havde visse interesser i et skib, der fra Altona skulle udrustes til Batavia,³⁸ og i juli samme år tegnede han en forsikring for skibet »Skatmester Grev Schimmelmänn«, der var på vej hjem fra Batavia. Det var et ældre skib, bygget 1782, som han og nogle kompagnoner i 1799 havde købt for 30.000 rd. af Duntzfeldt, som kort forinden havde erhvervet det for 5510 rd. og givet det en hovedreparation. I dets søpas blev som bestemmelsessted angivet Ostindien, men det blev kort før afsejlingen rettet til Tranquebar. Det gik imidlertid til Batavia og hjembragte en ladning på 30.000 pund farvetræ, 412.500 pund puddersukker, 455.000 pund kaffe, 20.000 pund peber og desuden mindre partier sago, rottinger og arrak. Ved auktionen indbragte ladningen 215.318 rd., hvoraf kaffen alene gav 146.490 rd.³⁹

I slutningen af 1801 afsejlede skibet atter med pas til Batavia, og der høres derefter ikke mere om det. I 1802 afsejlede »Vennerne«, hvis pas lød på Bengalen, men da det kom hjem og klareredes i juni 1804, viste det sig, at også det havde været i Batavia. Rybergs andel i ladningen på denne tur var 173.428 rd., og herudover var der et parti varer med som fragtgods til Duntzfeldt.⁴⁰ I 1802 fik Ryberg til gengæld et parti varer fra Bengalen med dennes skib »Bekkeskov«, og i 1803 fik han med et andet skib varer fra Ostindien for 40.484 rd. I slutningen af det samme år afsejlede det nyanskaffede skib »Anne & Jacobine« på 198 kommercelæster med pas til Tranquebar og andre steder i Ostindien, og i juni 1804 afgik et andet nyt skib, »Beskiermeren« til Kapstaden med videre. Begge nåede først hjem efter Rybergs død, der indtraf i august 1804, men forinden havde firmaet forberedt udsendelse af skibet »Vennerne«, der afsejlede i oktober.⁴¹

Som det et par gange tidligere er omtalt, var den største risiko for de neutrale skibe i denne tid, at de kunne blive opbragt af de krigsførendes fregatter eller kapere. I betragtning af Rybergs livlige deltagelse i den oversøiske fart kan det derfor ikke undre, at han sammen med de øvrige større redere gentagne gange deltog i henvendelser til regeringen om beskyttelse for de danske handelsfartøjer ved udsendelse af konvoyerende krigsskibe. Sådanne henvendelser fandt

sted både i 1794, 1797 og flere gange i 1798. I det sidste år anmodede firmaerne blandt andet om tilladelse til, at deres skibe sejlede sammen i »admiralskab«, for at de i fællesskab kunne forsvare sig. Opbringelserne betød nemlig ikke blot et direkte tab for den reder, hvis skib blev taget, men også for alle andre, der sejlede på samme fart, idet risikoen fik assuranceerne til at stige. I 1798 udtaltes det således, at nyhederne om de sidste opbringelser havde fået præmierne for assuranceerne til Ostindien til at stige til 30%. Herefter bevilgede regeringen konvoyering i nogle farvande, navnlig således, at de kostbare ostindienfarere blev taget under konvoy ud for Norges kyst og ledsaget, til de nåede inden for Skagen.⁴²

Det vil af de tidligere nævnte tal fremgå, at Ryberg havde meget store summer investeret i sine foretagender på Ostindien, omend de ikke var helt så store som i hans forretninger med amerikanerne. Varerne solgtes som nævnt på auktioner i København, og eksporten til østersølandene skete mest ved mindre firmaer. Dog ses det i 1796, at Ryberg selv solgte en del, således kattuner for ca. 53.000 rd. til Amsterdam. At de har givet fortjeneste, må betragtes som givet, eftersom Ryberg blev ved med at drive denne handel trods alle dens risikomomenter. Det siges et sted om de Coninck, at hans fortjeneste i handelen på Ostindien ofte var op til 30%.⁴³ Tilsvarende tal for Ryberg synes det ikke muligt at finde, og det er næppe gørligt at danne sig et skøn over hans gevinst. Selv om vi kender både den udsendte ladnings værdi og auktionsresultaternes svimlende tal, ved vi for lidt om salgs- og indkøbspriserne i Indien og om alle de påløbne omkostninger som hyre, assurance, renter af eventuelle lån og veksler m. v. til, at vi kan nå til det endelige resultat. Vi kan kun konstatere, at de danske grosserere og heriblandt Ryberg trods alle vanskeligheder blev ved med at sejle til Ostindien, og det havde de næppe gjort, hvis farten ikke havde været rentabel.

13. OPLAGET PÅ FÆRØERNE 1766–1795

I årene efter 1763, da kolonikrigens afslutning havde gjort det vanskeliggere at afsætte ost- og vestindiske varer fra København, kom Ryberg på den tanke at anlægge et »oplag« på Færøerne, hvor han fortrinsvis ville have et lager af rom og te. Han søgte Generaltoldkammeret om tilladelse dertil, og det greb tanken med glæde, især fordi det håbede, at Ryberg kunne skaffe afsætning for den vestindiske rom, som det i disse tiår voldte vanskeligheder at komme af med. Da det håbede, at der derved »kunde aabnes en nye og nyttig branche udi commercien«, gav det Ryberg et privilegium på ti år. Før dette blev meddelt ham, måtte sagen dog for selve statsrådet, da der var en del modstand mod planen fra Rentekammeret, under hvilket administrationen af Færøerne sorterede, og Ryberg måtte gå ind på de betingelser, at varerne skulle bringes fra Vestindien eller København på danske skibe, og at han ikke måtte sælge noget til indbyggerne på øerne og derved krænke det kongelige handelsmonopol. Generaltoldkammeret var tilmed så ivrigt for sagens gennemførelse, at det lovede at give oplaget plads i de kongelige pakhuse i Thorshavn de første to år, og det til trods for, at Rentekammeret nærede store betænkeligheder ved denne ordning. Ryberg fik også løfte om tilladelse til at bygge et eget pakhus til sit oplag. Til gengæld for disse begunstigelser måtte han gå ind på at betale en vis »recognition«, dog kun 1% af værdien af de vestindiske varer, der solgtes fra oplaget.¹

Senere blev det arrangeret sådan, at handelsforvalteren ved den kongelige handel i Thorshavn skulle have overopsyn med oplaget og blandt andet sørge for, at rekognitionen betaltes efter takster, der

for de almindeligste varer blev følgende: tobak skulle regnes til en værdi af 24 skilling pr. pund og rom til 16 skilling pr. pot.² Senere fremgår, at fransk brændevin takseredes til 36 rd. pr. oksehoved, genever til 20 rd., også pr. oksehoved, almindelig te (bohee) til 38 sk. pr. pund og tobak i blade, altså rå tobak, til 4 rd. 16 sk. pr. 100 pund. Andre varer efter faktura.³ Skal man dømme ud fra ansættelsen af den franske brændevin, var det meget blide takster. Dens pris i København var nemlig, tolden dog iberegnet, mere end dobbelt så høj.⁴

Det ser ud til, at virksomheden begyndte i sommeren 1767, idet Ryberg da opsendte det lille skib »Nordstiernen« med 63 kister te og nogle partier rom og fransk brændevin,⁵ men allerede før salget kan være kommet blot nogenlunde i gang, anmodede Ryberg i januar 1768 om, at udvalget af tilladte varer måtte blive udvidet til også at omfatte en række europæiske artikler. Dette begrundede han med, at tolden på te i England nylig var blevet nedsat, så at han ikke fik den ventede fordel af denne vare, som han havde haft størst tillid til, og desuden med, at indkøbspriserne på rom var steget, så at han heller ikke fik den ventede fordel af denne artikel. General-toldkammeret gav hurtigt tilladelse til, at hans virksomhed måtte udvides til at omfatte også alle slags brændevin og likører, asiatiske varer fra andre lande end Danmark og engelske tobakker.⁶ En måned senere fremgår det, at han trods de pessimistiske udtalelser til kammeret dog var så optimistisk i sit syn på oplagets muligheder, at han var i færd med at opføre et pakhuis. Myndighederne assisterede ham ved at beordre, at nogle bådehuse, som lå i vejen for det planlagte byggeri, skulle flyttes. Derimod ville de mærkeligt nok ikke give ham tilladelse til at købe proviant til sine skibes og sine folks behov fra de kongelige lagre på Færøerne, da de frygtede, at det ville blive for dyrt for handelen. Ryberg måtte derfor lade sine egne skibe fragte proviant derop.⁷

Om oplagets skæbne i de første år derefter er vi usædvanligt vel underrettede. En færing, J. Chr. Svabo, foretog nemlig i 1781–82 med understøttelse af regeringen en rejse til Færøerne for at forfatte en beskrivelse af øerne. Den blev afgivet i en række smukke håndskrevne bind, rigt udstyret med kort og tegninger. I 1959 blev den omsider udgivet på tryk. I denne almindelige skildring af Færøerne vier Svabo også det Rybergske oplag et afsnit, der viser, at han er

meget imponeret over de resultater, der var opnået. Af interesse for os er blandt andet hans skildring af, hvorledes udførslen foregår: størstedelen af varerne forsendes med små fartøjer, slupper og luggere, der kommer fra Lewis, Rush, Ayre, Shetlandsøerne, Galloway og Cathyness, Isle of Man og andre lokaliteter på de britiske øer. Indførslen, skriver han videre, er derimod fortrinsvis sket med firmaets egne skibe, som gerne overvintrer på Færøerne, men fra Vestindien er der tillige blevet sendt rom med fragtede amerikanske brigger og med skibe fra Bergen. Undertiden har der været 12–14 skibe i havnen på én gang. Oplaget beskæftigede et ikke ubetydeligt personale, nemlig én eller to »procureurs« eller forstandere samt det fornødne kontorpersonale. Dertil kom 16–18 bødkere, både skotter, danskere og nogle færinger, og endelig havde nogle arbejdsfolk fra Thorshavn beskæftigelse ved oplaget, dels fast, dels som daglejere. Endelig var der en lods og to tobaksspindere, der havde nogle færøske drenge i lære. Mest forbløffende er dog måske Svabos oplysning om, at foretagendet var organiseret så godt, at Ryberg holdt en fast kommissionær i Ayre i Skotland.

Det ene pakhuis, der blev grundlagt i 1768, var i 1781 blevet til flere, og der var tillige opført, hvad Svabo kalder »efter Færøe lejlighed meget smukke vaaningshuse af træ.« Der var desuden anlagt en kostbar brygge med ringe til fastgørelse af skibene, og i 1782, da Svabo øjensynlig ikke selv havde besøgt oplaget, skulle der tilmed på Nolsø være opført et slags fyr til hjælp for de søfarende.

Beskrivelsen vidner om, at oplagets succes har været ganske betydelig. Svabo antyder, at den kunne være blevet endnu større, hvis det var lykkedes Ryberg at skaffe alle de varer, som kunderne gerne ville købe – men det var det altså ikke altid. Rigtigheden af denne betragtning bekræftes af en oversigt over salget, som Svabo opstillede, og som her gengives i tabel 16. Den viser, at det visse år ikke havde været muligt at få f. eks. fransk eller spansk brændevin og i andre ikke porcelæn.⁸

I øvrigt fremgår det af oversigten, at Generaltoldkammeret har kunnet glæde sig over, at oplaget havde en god og stigende afsætning af rom til bedste for produktionen i Vestindien. Ellers var de mest solgte varer finere sorter te og tobak. Navnlig årene 1779–81 viser en rent ud forbløffende omsætning af den sidste vare.⁹ Ryberg importerede den derfor til Thorshavn fra England, og det engelske

toldvæsen betalte ved eksporten en godtgørelse (»drawback«), der svarede til importtolden på råtabakken til England. Via oplaget fandt tobakken så tilbage til England igen. Da den engelske regering var blevet klar over denne trafik, forbød den udbetaling af drawback ved eksport af tobak til Færøerne. Det omgik Ryberg imidlertid – tilsyneladende med held – ved af de danske myndigheder i 1771 at få tilladelse til at importere tobakken til Bergen for derfra at videresende den til Thorshavn. Finanskollegiets danske kammer udtalte ved denne lejlighed sin tilfredshed med Rybergs »nyttige oplag«. ¹⁰

Svabo bringer endelig i sin opstilling en tabel, der viser beløbet af den 1⁰/₀-rekognition, som Ryberg skulle svare af omsætningen fra oplaget. Efter den at dømme skulle omsætningen ved oplaget være steget fra ca. 1275 rd. i 1768 til mere end 90.000 rd. i 1781, hvilket delvis kan bekræftes af indberetninger fra handelsforvalteren i Thorshavn. ¹¹ Efter krigens ophør i 1783 synes salget dog at være faldet væsentligt. I 1784 skal toldindtægten have været 413 rd. og 82 skilling, svarende til en omsætning på ca. 41.300 rd., og i 1784 svarede den til en omsætning på ca. 44.370 rd. ¹² Nedgangen synes derpå at være fortsat. Endnu i 1785 tegnede Ryberg ganske vist en del forsikringer på varer, der skulle sendes til Færøerne, men samme år hjemførte han nogle tønder rom fra oplaget til København, hvad der kunne tyde på, at det var vanskeligt at sælge dem til England. 1787 bragte han hele fem ladninger til København, og endelig i 1795 meddelte han Generaltoldkammeret, at han nu havde sendt den sidste mand tilbage, som han havde haft ved sit oplag. I 1792 havde omsætningen også kun været ca. 1500 rd. ¹³ Om tilbagegangen skyldes en skarpere bevogtning fra engelsk side, de engelske toldnedsættelser eller andre forholdsregler, fremgår ikke af korrespondancen.

Af flere grunde er den Rybergske episode på Færøerne ganske interessant; den vidner dels om Rybergs store opfindsomhed, når det drejede sig om at få varer afsat, dels taler den sit tydelige sprog om den danske regerings iver for at støtte landets afsætning med alle midler, også med sådanne, der vel også dengang ansås for mindre fine, skønt alle stater praktiserede dem efter evne, og endelig er det et ganske interessant fænomen at iagttage, hvorledes den blomstrende handel med kolonialvarer kunne sende en udløber helt til Thorshavn.

Tabel 16

»Fortegnelse paa Udførte Vare, ved Friderichsvaags
Oplag paa Færøe, fra dets Anlæg til Enden af 1781«.

Anno	Rom oxh	Genever oxh	Brændevin		Spansk vin oxh	Tobak Pund	Thee		Porcellæn Kasser	Tolden á 1 pro Cento Rd.
			fransk oxh	spansk oxh			Fin Kasser	Bohe Kasser		
1767								25		
1768								25		12 ⁷⁵
1769	383 ^{43/60}		158 ^{37/60}					12		210 ⁵⁰
1770	828 ^{153/240}		8 ^{1/6}	273			108	65	1 ^{1/4}	358 ¹⁸
1771	603 ^{147/240}	9 ^{17/30}	3			30.750	226 ^{1/4}	58 ^{1/2}	1 ^{1/4}	119 ¹³
1772	657 ^{2/3}	17 ^{13/30}	47			56.826	395	259 ^{5/6}	1 ^{1/2}	306 ⁰⁰
1773	549 ^{11/60}	4 ^{2/5}	4 ^{1/12}				103 ^{1/2}	24 ^{1/4}	1 ^{1/4}	226 ²⁵
1774	910 ^{47/60}	101 ^{1/3}	8			14.147 ^{1/2}	276 ^{1/4}	91 ^{1/24}	1 ^{1/2}	402 ¹⁰
1775	675 ^{2/3}	98 ^{1/15}	13 ^{13/15}		41	4.899 ^{1/2}	339	16 ^{1/2}	1 ^{1/4}	307 ²⁴
1776	940 ^{1/3}	70 ^{7/15}				23.457	159	74 ^{3/8}	8	423 ³⁸
1777	690 ^{11/30}	108				8.936	173	60	15	238 ⁸⁰
1778	1343	220				3.267	62	7		576 ³⁵
1779	640	476		136		222.969	164 ^{1/2}	72		538 ¹⁴
1780	487	514		133		352.706	413 ^{1/2}	49 ^{1/2}		509 ⁰⁸
1781	1248	692 ^{1/6}		693 ^{1/3}		116.000	399 ^{1/2}	106		910 ⁵²

14. REDERIVIRKSOMHED OG FRAGTFART

I sammenhæng med skildringen af handelen såvel på Ost- og Vestindien som på europæiske havne er der flere gange blevet lejlighed til at nævne de skibe, som Ryberg havde sat ind i disse farter. Til billedet af hans rederivirksomhed hører imidlertid også, at han i visse perioder havde skibe sejlene i fragtfart, både på Sydeuropa og på Nord- og Østersøen, foruden at han som omtalt sammen med egne ladninger medtog fragt for staten og andre på sine skibe til Vestindien.

Det er imidlertid vanskeligt at skønne om omfanget af fragtfarten, da Ryberg samtidig selv drev en udstrakt handel med korn fra Østersøen og salt og vin fra Sydeuropa. De forsikringer, han efter 1763 tegnede i Søassurancekompagniet, giver ikke længere nogen vejledning om, hvorvidt et skib sejlede for hans egen eller for andres regning, da han kun tegnede forsikringer for skibenes kasko og ikke for deres ladninger, efter at han selv var begyndt som assurandør – hvilket vi senere skal vende tilbage til.

Umiddelbart efter fredsslutningen i 1763 havde Ryberg & Thygesen en halv snes skibe, der var købt under krigen og hovedsagelig havde været anvendt i farten på Vestindien. De fleste synes at have været temmelig gamle, og sejlads på troperne sled hårdere på skibene end sejlads i de køligere farvande. Ryberg har selv udtrykt det sådan, at han efter krigen var »bebyrdet« med et antal skibe, som det var svært at finde anvendelse for.¹

En del af dem søgte han derfor at sætte ind i fart på Syden. Det gælder f. eks. »Christianshaun«, et skib på 118 kommercelæster, der

i 1764 vendte tilbage fra Vestindien og derefter blev anvendt til en rejse fra København til Danzig og derfra til Toulon, Lissabon, Setubal, Ålborg og København, hvortil det først kan være nået i slutningen af 1765 eller begyndelsen af 1766. Det blev derpå brugt til en rejse til Memel og derfra atter til Lissabon, Setubal og tilbage til København.² Det har således uden tvivl ført korn til Sydeuropa og bragt vin og salt med tilbage. Til et stykke ind i 1770'erne fortsatte det farten på Syden, men forsvandt derpå, og i 1778 købte Ryberg et andet skib på 101½ kommercelæster, der overtog navnet »Christianshaun.«³

På tilsvarende måde anvendtes andre af de skibe, firmaet havde ejet før 1763, i farten på Middelhav og Sydeuropa. Det gælder »Theodorus« (127 kommercelæster) i årene 1765–66, »Emanuel« (100 kommercelæster), »Patriarchen Jacob« (27½ kommercelæster), »Dorothea & Anna« (66 kommercelæster), »De tre Brødre« (29½ kommercelæster) og »Minerva« (45 kommercelæster). De gjorde én eller flere rejser til Middelhavet, men delte derpå skæbne med »Christianshaun« og forsvandt i løbet af 1760'erne, vel efterhånden som Ryberg fandt det fordelagtigt at sælge dem eller lade dem ophugge. »De tre Brødre« beholdt han dog til 1779, da det forliste.⁴ Et skib »Sophia & Margaretha« (96 kommercelæster), der indtil 1771 hovedsagelig havde været anvendt i vestindiefarten, blev derpå i to år udelukkende brugt i Middelhavet, før det atter blev sat ind på ruten til de vestindiske øer, hvorefter der ikke høres mere om det.⁵

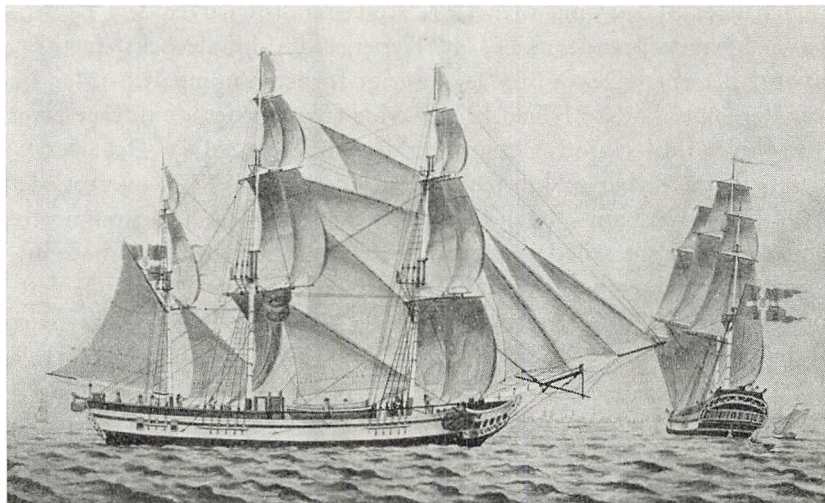
Enkelte af de skibe, der anvendtes på Middelhavet, blev også brugt en del i Nord- og Østersøen, og her sejlede ligeledes de to små skibe »Nordstiernen« (55 kommercelæster), der senere blev anvendt i farten mellem Vestindien, Færøerne og København, og »De 2de Brødre« (31 kommercelæster).⁶

Alt i alt formindskedes Rybergs flåde gennem 1760'erne, og omkring 1770 synes den at være bragt ned til ca. halvdelen af, hvad den var i 1763. Der var dog kommet nogle nye skibe til i stedet for de udrangerede, således »Fridericus Bartholomeus« (46 kommercelæster), der blev købt i 1766, og »Elsabe Magdalene« (92 kommercelæster) fra samme år. 1771 overtog Ryberg to nybygninger »Lovisa Christiana« på 85½ kommercelæster og den lille chalup »Færøe« på kun 14 læster. De nye skibe anvendtes også både på Middelhavet og i farten til Vestindien.⁷

I resten af 1770'erne er det vanskeligt at følge Rybergs rederi-virksomhed, dels som følge af, at han som før nævnt ikke brugte Søassurancekompagniet så meget som tidligere, dels fordi der i disse år er en lakune i de algierske søpasprotokoller, der ellers er en udmærket kilde, da der krævedes et nyt søpas for hver rejse til Vestindien eller Sydeuropa. Men i 1779 udviser listen over de i København hjemmehørende skibe, at Ryberg kun havde seks fartøjer, hvoraf det ene, »De tre Brødre«, iøvrigt forliste samme år. – Men nu var den amerikanske frihedskrig så vidt fremskredet, at tiderne atter var blevet florissante for den neutrale handel og søfart. Det mærkedes også på Rybergs skibsbesiddelser, idet han i 1779 overtog det nye »Christianshaun« og i 1780 »Eckernførde« på 110 kommercelæster; det sidste sejlede mest på Vestindien, medens det første anvendtes i de hjemlige farvande og senere skiftevis i fart på Vestindien og på Middelhavet, lige til op i 1790'erne. 1781 anskaffedes »Christian Daniel« (33 læster), som Ryberg beholdt til dets forlis i 1790. Endvidere ejede han i alt fald 1781 et skib »Det gode Haab« på 42½ kommercelæster, som han udtog pas til, men som kun kendes fra dette og det følgende år. 1782 købtes »De Sara« i Rotterdam. Det blev først sat ind på den mislykkede ekspedition til Nordamerika og gjorde derpå en enkelt tur til Vestindien, før det gik ud af Rybergs besiddelse. Desuden anføres Ryberg i 1781 som ejer af ostindienfareren »Roepstorff« og i 1790 som ejer af »Norge« (192½ kommercelæster), men kun for én rejse, og på lignende vis nævnes han i disse år som reder for et par mindre skibe, der kun optræder en enkelt gang, så at man fristes til at tro, at han kun har været partreder for den ene rejse.⁸

Efter fredsslutningen i 1783 foregik i øvrigt den samme proces som efter 1763: Ryberg reducerede sin flåde, men denne gang endnu mere radikalt end sidst, og i 1797 havde han ikke et eneste skib tilbage. Denne skibsløse periode i husets historie blev dog ikke af lang varighed. Allerede i 1798 anføres Ryberg som reder af ostindienfareren »Cronborg« (139 kommercelæster) og af »Vennerne« (177 kommercelæster), der samme år afgik til Ostindien. Året efter ejede han det efterhånden gamle skib »Skatmester Grev Schimmelman« på 174 kommercelæster, og 1800 kom hertil »Anna Schou« (54 kommercelæster), der sendtes til Middelhavet, og »Nancy« (77 kommercelæster), der i en længere årrække havde tilhørt Tutein & Co.

Nu sendtes det på flere rejser til Vestindien. 1801 forøgedes husets flåde med »Anna & Emilie« (92 kommercelæster), der først gjorde en rejse til Isle de France, derpå én til Nordamerika og inden Rybergs død nåede endnu et par ture til Isle de France. I 1801 kom

Ostindiefareren »Constantia Maria«, 89 kommercelæster, bygget i Flensborg 1800, 1803 købt af Ryberg & Co. Skibet er en fregat, dvs. det fører råsejl på alle tre master. Som det ofte er tilfældet på tidens skibsbilleder, er det samtidig vist både fra siden og fra agterstavnen.

Farvelagt tegning (kopi) på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

også »Engelke« (48½ kommercelæster) til. Det sendtes til Senegal og Vestindien. 1802 stod Ryberg ligeledes som reder for det nye »Vennerne«, der var bygget i Risør i Norge til fart på Vestindien. Som tidligere omtalt var Ryberg også i dette tilfælde kun partreder. Endelig udvidedes flåden i 1803 med »Constantia Maria« (89 kommercelæster), der sendtes til Isle de France, med »Anna & Jacobine« (198 kommercelæster), der skulle til Ostindien, og i 1804 med »Beskiermeren« (122 kommercelæster), der sendtes sammesteds hen.⁹

Den her gennemgåede udvikling af husets skibsbesiddelse viser tydeligt, at rederivirksomheden for Ryberg ikke var noget primært

formål, men en funktion af hans handelsvirksomhed. Skibe købte han, når der var varer at sejle med, eller når de kunne indbringe noget ved fragtfart. Men i de dårligere år for handel og trampfart reducerede han flåden, om fornødent til nul. Han var heller ikke nogensinde at finde blandt byens største redere.

Der kan endelig være grund til at undersøge, hvor husets skibe i perioden 1763–1804 var bygget. Byggestedet kendes dog kun for 21 af de 28 skibe, Ryberg i denne periode anskaffede. Men blandt de 21 kendte er fordelingen således: 13 er bygget inden for monarkiets grænser, deraf de 6 i Ekernførde, to andetsteds i Slesvig, ét i Holsten, to i Norge og kun ét i København. De skibe, Ryberg selv lod bygge, var fortrinsvis fra Ekernførde. Af de udenlandske var tre bygget i Sverige og Finland, to i Nordtyskland, ét i Frankrig og to så langt væk som i henholdsvis Indien og Nordamerika. De sidste to er blandt dem, der anskaffedes i den sidste store købsperiode under Napoleonskrigene, og det drejer sig vel om priseskibe. Ellers har Ryberg ikke som flere af tidens storredere ladet sig friste til at deltage i de store opkøb af priseskibe, og det er måske en af grundene til, at så få af hans skibe blev opbragt af kapere og kondemneret.¹⁰

15. RYBERG OG KOMPAGNIERNE

Helt fra Christian IVs tid havde man her i landet efter udenlandsk forbillede arbejdet med kompagnier med det formål at samle de handlendes kræfter om foretagender, der var for store, til at enkeltmand kunne magte dem. Omkring midten af det 18. århundrede, da Ryberg begyndte at virke i København, spillede kompagnierne stadig en betydelig rolle i byens handelsliv. Man havde dengang Det almindelige Handelskompagni, Vestindisk-Guineisk Kompagni og Asiatisk Kompagni, af hvilke det sidste var langt det mest betydningsfulde. I tidens løb blev der stiftet flere handelsselskaber, især som forsøg – oftest mislykkede – på at udnytte de gode handelskonjunkturer i perioden 1756–83.

Disse selskabers arkiver er mere eller mindre fuldstændigt bevaret, og det er derfor kun til dels muligt at følge Rybergs interesser i dem, og i øvrigt skal hans forhold til de mindre kompagnier ikke gøres til noget hovedpunkt i denne fremstilling, da de kun spillede en begrænset rolle for ham. Langt vigtigere var hans forbindelser med Asiatisk Kompagni, der imidlertid er behandlet ret indgående flere andre steder.

Det almindelige Handelskompagni var oprettet 1747 som et forsøg på at lede en større del af handelen mellem Vesteuropa og Østersøen over København, og desuden skulle det give sig af med hvalfangst. 1750 overtog det desuden besejlingen af Grønland, som gav det et mindre overskud, og fra vestindienhandelens frigivelse i 1754 tog det også del i denne, ligesom det fra 1757 drev nogen handel på Levanten. Det blev imidlertid ikke nogen succes. 1763 overtog kompagniet endelig handelen på Island og Finmarken, efter at staten

i de foregående år selv havde drevet den med Ryberg som administrator. Det blev dog i det lange løb heller ikke nogen god forretning. – Skønt selskabet nød adskillige begunstigelser fra regeringens side og i tidens løb fik en række af Københavns betydeligste købmænd som direktører, blev det aldrig nogen succes. De udbetalte udbytter var små, og gentagne gange måtte der forlanges nye indskud på aktierne, dels fordi dele af den oprindelige kapital var tabt, dels fordi dets voksende opgaver efterhånden krævede mere kapital.

I virkeligheden gik dette selskab fra den ene krise til den anden, og dets vanskeligheder blev kun delvis skjult ved en bogføring, der i vore dage ville have været strafbar. Navnlig efter fredsslutningerne i 1748 og 1763 var det i meget alvorlige vanskeligheder, og trods overtagelsen af den islandske og finmarkske handel kom det sig aldrig. Dets almindelige handel sygnede hen, og i 1774 blev det med statens støtte ophævet, idet aktionærerne udløstes mod at få 300 rd. pr. aktie, hvilket var noget over disses anslåede værdi.¹

Med dette kompagni drev Ryberg nu og da nogen handel. Vi har tidligere set, at han leverede korn til det,² dog ikke i et omfang, der var af afgørende betydning for hans samlede virksomhed. Også på anden vis tog han del i dets liv. Således havde han allerede i 1758 en enkelt aktie; i 1763 købte han omkring juni termin yderligere fire, men solgte omgående de tre. Fra 1764 erhvervede han imidlertid større partier, idet han i maj købte 20 til 450 rd. stykket; i juni var han nået op på 24 og var dermed blevet selskabets største private aktionær. I 1770 erhvervede han yderligere 6 aktiebreve.³

Fra 1763 møder man ham som deltager i kompagniets generalforsamlinger, og i december 1766 blev han valgt til hovedparticipant, dvs. rådgivende medlem af kompagniets direktion. I denne egenskab er han formentlig blevet klar over selskabets mindre heldige stilling, for på en generalforsamling i maj 1768 erklærede direktionen, at Ryberg havde »funden for godt paa een fornærmelige maade at svare og angribe os med een og anden beskyldning«. Disse gravamina blev oplæst for generalforsamlingen, der vedtog nedsættelse af et udvalg til at undersøge dem og aflægge beretning om, hvorvidt direktionen havde fortjent disse »bebreydelser og reprosher«. Desuden havde Ryberg selv i sammenhæng dermed stillet en række konkrete forslag til generalforsamlingen, nemlig nedlæggelse af de fabriker, kompagniet drev på Island, og bortsalg af alle skibene und-

tagen 4–5 af de største, der skulle bruges i farten på Grønland. Hertil svarede direktionen, at skibene var vel vedligeholdt og »omtrent paa deres egentlige værdie«, dvs. at de skulle have den værdi, de var ansat til i regnskaberne. Videre havde Ryberg foreslået en gennemgribende reduktion og sanering af kompagniets virksomhed i Vestindien, bl. a. at pakhuse skulle sælges eller i alt fald udlejes, og at de faste faktorer derovre skulle afskaffes. Direktionens svar hertil var, at den allerede havde givet ordre til udlejning af pakhuse, men at den nødvendig ville erstatte faktorerne med kommissionærer, da den havde dårlige erfaringer med dette system. Mest radikalt var dog Rybergs sidste punkt, omend det nærmest var en logisk konsekvens af de foregående: han ville, at der skulle gives aktionærerne en oversigt over kompagniets lån og dets »intrinseque valeur«, altså aktiernes virkelige værdi, og at det skulle optage endnu et lån på 20–30.000 rd. og dernæst indskrænke virksomheden til handel på Island, Finmarken og Grønland. Han mente dermed, at dette var selskabets eneste eksistensberettigelse, og tilføjede som en særlig effektiv understregning af sine meninger, at hvis hans forslag ikke blev fulgt, ville han tilbyde at afstå sine 24 aktier for 300 rd. stykket, hvilket var betydeligt under den da gangbare pris på dem. Han skulle tilmed have udtalt, at han på den foregående generalforsamling var blevet valgt til hovedparticipant uden sit eget vidende, »hvored han er blevet meget fornermet, da hans honneur og credit iblant publico . . . lider tort.«

Hans forslag blev delvis fulgt af generalforsamlingen. Den besluttede, at skibene skulle sælges, og at faktorerne i Vestindien skulle have procenter i stedet for en fast løn. Det af Ryberg foreslåede lån blev vedtaget, men forsamlingen var dog ikke villig til at begrænse kompagniets virksomhed til Nordatlanten.⁴

Den nøjagtige ordlyd af Rybergs angreb på direktionen blev ikke refereret i generalforsamlingsprotokollen, men dets indhold kan udlæses af den »defension«, som direktionen fandt det nødvendigt at indføre i protokollen. Dertil er føjet en række almindelige klager over Rybergs optræden i den tid, han havde været hovedparticipant. Bl. a. fandt direktionen det meget anstødeligt, at han havde været uvillig til at hjælpe kompagniet til at få et lån i banken: da direktørerne havde udstedt en vekselobligation, var Ryberg kun gået med til at endossere den mod at få omgående betaling for et parti rug,

han nylig havde leveret, og da obligationen skulle fornyes, havde han rent ud nægtet at skrive under. Denne affære var blevet kendt og havde naturligvis bidraget til at svække kompagniets kredit, og det så meget mere, som Ryberg var kommissær i banken. Af defensionen kan det også ses, at Ryberg i 1762 havde advaret direktionen mod at foretage en ekspedition til Guinea og Vestindien, som ganske rigtigt var blevet en fiasko. Adskillige gange havde der desuden været uenighed mellem Ryberg og kompagniet om betalingen for Rybergs køb og leverancer, og fra direktionens side blev det mere end antydnet, at Ryberg havde et horn i siden på kompagniet, fordi dette havde fået handelen på Island og Finmarken overdraget. Direktionen beredtede, at han skulle have tilbudt staten at overtage denne for egen regning, i øvrigt det eneste sted, hvor dette tilbud omtales.⁵

Den kommission, der blev nedsat til at bedømme Rybergs kritik og forslag, havde løst sin opgave inden generalforsamlingen den 20. januar 1770. Dens betænkning gav på alle de mere afgørende punkter Ryberg ret, navnlig anbefalede den, at handelen skulle indskrænkes til Island, Finmarken og Grønland, og at de overflødige skibe og pakhuse i Vestindien straks skulle sælges. Den ville derimod ikke modtage Rybergs tilbud om at købe hans aktier for 300 rd. stykket, idet den anså dem for at have en værdi af 400 rd. Dette var dog mindre end direktionens vurdering, der var 450 rd. – I en række småposter fulgte betænkningen ligeledes i det store og hele Rybergs opfattelse, og resultatet blev således en sejr for ham og et nederlag for direktørerne, der tilbød at gå af som konsekvens af betænkningen. De fleste af dem lod sig dog overtale til at fortsætte, medens Ryberg nægtede at modtage noget valg.⁶

Hvad Ryberg egentlig havde tilsigtet med sin aktion, er ikke ganske klart. Trods direktionens mindre venlige udtalelser kan det ikke udelukkes, at han virkelig har ønsket at sanere kompagniets virksomhed ved at henvise det til den del af handelen, der var rentabel for det, og som samtidig var af en ikke uvæsentlig betydning for en del af Københavns handlende, der havde en ganske god fortjeneste ved videresalg af produkterne fra Nordlandene. Herfor taler også, at han dog var kompagniets største private aktionær. Men helt kan det vel ikke udelukkes, at han også har ønsket at standse dets konkurrence på områder, hvor han selv havde store interesser, f. eks. i

Vestindien, skønt dets handel siden 1763 ikke havde haft et større omfang.

Rybergs aktion og den følgende diskussion om kompagniets fremtid bidrog naturligvis ikke til at bedre dets aktiers kurs. I april 1770 solgtes de på Børsen for kun ca. 200 rd. stykket, og Ryberg benyttede da lejligheden til at købe seks, der ialt stod ham i 1228 rd.⁷ Hans opkøb må være fortsat i de følgende år, for da kompagniet gav op i 1774, og aktionærerne modtog tilbudet om at blive udløst med 300 rd. pr. aktie, kunne Ryberg modtage tilbudet for 108 aktier. Deraf tilhørte de seks firmaet Ryberg & Thygesen, men de 54 var hans private. De resterende 48 havde han i varetægt for forskellige personer uden for handelsstanden, hvad vi senere skal vende tilbage til.⁸

Hvornår og til hvilken kurs Ryberg har købt de aktier, han havde erhvervet siden 1770, fremgår ikke, så det er ikke muligt at regne ud, om en eventuel fortjeneste på de sidste har kunnet opveje tabet på de første 24, der var købt for 450 rd. stykket, og hvorpå der senere var indbetalt 50 rd. pr. styk. Hvis de sidste imidlertid var købt til omkring eller under 200 rd. pr. stk., må der have været nogenlunde balance i regnskabet over hans investering i dette kompagni. Nogen yderligere fordel af dets opløsning fik han ikke, da han ikke overtog noget af den handel, det på det sidste havde drevet på Island, Finmarken og Grønland.

Skønt Det almindelige Handelskompagni aldrig havde nået at opfylde sit formål, at lede en større del af verdenshandelen og navnlig handelen på Østersøen over København, var drømmen om at nå dette mål ikke død. Da den amerikanske frihedskrig bragte strålende konjunkturer med sig, begyndte visse kredse i København at tænke på oprettelse af, om ikke kompagnier, så dog handelsselskaber, der skulle deltage i udnyttelsen af konjunkturerne.

Som det første i denne omgang stiftedes i 1778 Det vestindiske Handelsselskab, der i 1781 fulgtes af Det Østersøisk-Guineiske og så sent som i 1782 af Handels- og Kanalkompagniet.

Det vestindiske Handelsselskab,⁹ hvis oktroy udstedtes den 11. maj 1778, havde som formål at drive handel i Europa og alle øvrige verdensdele med undtagelse af Kina. Der var dog tydeligvis især tænkt på handel på Vestindien, idet firmaet skulle have en fast afdeling der. Dets aktiekapital skulle være ret betydelig, nemlig

500.000 rd., fordelt på aktier à 100 rd. Heri var der sådan set intet mærkeligt. Påfaldende var derimod direktionens sammensætning. Af de seks direktører skulle de to være høje embedsmænd, nemlig den førstedeputerede i Generaltoldkammeret og hans kollega i Kommercekollegiet, og kun ét af medlemmerne skulle være handelsmand. Det var imidlertid ikke den eneste sammenblanden af offentligt og privat: selskabet kunne benytte den kgl. kasse på St. Thomas som sin hovedkasse i Vestindien, og det fik en række bemærkelsesværdige begunstigelser, såsom at det for 16.000 rd. vestindisk kurant om året skulle forpagte toldindtægterne på St. Thomas og St. Jan og mod 20.000 rd. årligt alle toldindtægter af kaffe, der indførtes til monarkiets europæiske dele. På St. Thomas skulle det have et af statens pakhuse til rådighed, ligesom det skulle kunne få lån af staten og give et garanteret udbytte på 4% i de første to år. De to høje embedsmænd og den handelskyndige direktør skulle dele 2% af det eventuelle overskud. De to kollegiechefer var i 1778 Chr. Ludv. Steemann og Ernst Schimmelmänn. Til handelskyndig direktør udnævntes Ryberg, der også erhvervede 200 aktier i selskabet.

Aktionærkredsen talte i øvrigt en række af monarkiets mere fremtrædende embedsmænd og storkøbmænd. Ved en kongelig ordre af 19. maj 1778 udnævntes derpå den ældre Schimmelmänn, J. O. Schack-Rathlou og Ove Høegh Guldberg til medlemmer af direktionen. Aktionærerne havde nemlig ikke ret til at vælge nogen direktør.

Efter denne sammensætning af direktionen kan det ikke undre, at selskabet fik en yderst forekommende modtagelse, når det rettede henvendelser til myndighederne. Den daglige ledelse i København blev overdraget til en indvandret schweizer, Conrad Hauser, der stod den ældre Schimmelmänn nær.¹⁰

At de høje herrer, der nu skulle være direktører i et handelsselskab, kunne ønske at gøre brug af Rybergs velkendte erfaringer i den vestindiske handel som i handel i almindelighed, kan ikke undre. Vanskeligere er det at se hans motiver til at træde ind i denne direktion. Man kan antage, at han har ment, at selskabet ville skade hans private handel så meget, at han kunne finde det rimeligt at få en art erstatning ved at deltage i dets ledelse, hvad der dog åbnede mulighed for visse fortjenester. Men vi har ingen udtalelser fra ham om hans bevæggrunde. Det kan vel have spillet en vis rolle, at han

på det tidspunkt stod sig godt med den ældre Schimmelmann, der endog kom i hans hjem, og det er efter alt at dømme denne, der tog initiativet til selskabets oprettelse, ligesom han tydeligvis var den alt dominerende i direktionen lige til sin død 1782. Han efterfulgtes derpå af Kr. Fr. Numsen. Schack-Rathlou trådte tilbage i 1782 efter at være blevet uenig med Guldberg.

Selskabet indledte sin handel med indkøb af kaffe i Frankrig. Senerne sendte det store mængder af europæiske varer til Vestindien og opkøbte vestindiske produkter der, nemlig kaffe, sukker og tobak. Således købte det i 1782 for 615.800 rd. vestindisk kurant kaffe på St. Thomas og sukker for 331.151 rd. I disse første år gik handelen tilsyneladende strygende: 1780–81 publiceredes et overskud på $\frac{1}{4}$ million rigsdaler, men året efter på over 1 million. Heraf benyttedes en million til en opskrivning af aktiekapitalen til 1.500.000 rd., men der var dog penge tilovers til at udbetale 50% i udbytte af den oprindelige kapital. Dette var imidlertid højst letsindige dispositioner, da selskabet nu ikke havde reserver og derfor stod meget svagt, da konjunkturtilbagegangen satte ind allerede i 1782. For dette år besluttedes det dog alligevel at udbetale 40 rd. pr. aktie, hvilket var yderligere letsindigt, da den fortjeneste, der skulle bære denne udbetaling, endnu ikke var indgået fra Vestindien. I 1782–83 lå selskabet med store usolgte lagre i Vestindien, opkøbt til krigspriser, og i København gav salget af de vestindiske varer direkte underskud. Dog udbetaltes endnu 20 rd. i udbytte pr. aktie, samtidig med at selskabet havde optaget lån på henvend et par millioner, for en stor del hos staten. Ret beset levede det af at pumpe staten for penge.

Hvilken rolle Ryberg har spillet i disse vilde år, fremgår ikke af direktionsprotokollen, hvor særvota fra direktørerne sjældent er anført. Derimod gjorde han den 22. februar 1785 i en indstilling til den øvrige direktion opmærksom på, at han ikke fandt det forsvarligt over for aktionærerne at lade selskabet bestå længere, idet han mente, at handelsvirksomheden ikke kunne give overskud, når den skulle drives i konkurrence med en mængde private firmaer. Dertil advarede han mod at fortsætte handelen på Nordamerika og Ostindien, som selskabet også med ringe held havde forsøgt. Efter hans skøn var kaffehandelen selskabets eneste aktiv af værdi, men selv den var ikke nok til at give aktionærerne blot 4% om året. Derfor

foreslog han ophævelse af firmaet, realisation af alle dets aktiver og fordeling af den derved indkomne sum blandt aktionærerne. Ernst Schimmelmans mente dog i et følgende direktionmøde, at Rybergs betragtninger var alt for pessimistiske, da selskabet endnu havde sine privilegier og kaffehandelen som betydningsfulde aktiver. Denne modsætning førte til, at Ryberg i april 1785 fik sin afsked.¹¹

Trods Schimmelmans vurdering blev selskabet ophævet i december 1785. Det var samme Schimmelman, der indstillede til kongen, at det overtoges af staten, der udbetalte aktionærerne 260 rd. pr. aktie. De havde indskudt 100 rd. pr. aktie og havde i årenes løb modtaget 128 rd. i udbytte. For dem var det således en særdeles god forretning, men ikke for statskassen.

Ryberg må have tjent en god del på sine aktier i dette selskab. Han havde oprindeligt 200, men allerede i 1781 solgte han 136 af dem – på et tidspunkt, da en aktie med 100 rd.s pålydende handlede til 800 rd. på Børsen. Resten beholdt han, så længe selskabet eksisterede. Havde han haft ringe fortjeneste eller endog tab på sin deltagelse i Det almindelige Handelskompagni, blev det mere end opvejet af hans forbindelse med Det vestindiske Handelsselskab. Dertil kom, at han i dets gode år havde fået sin andel af tantiemen til direktionen.

Hvad man end vil mene om hans deltagelse i selskabets ledelse i de fede år, og denne dom kan ikke blive særlig gunstig, da han lagde navn til mange af de begåede letsindigheder, må man dog erkende, at han viste både realitetssans og mod, da han i 1785 foreslog selskabets ophævelse og derved åbenbart bragte sig i modsætning til den mægtige finansminister Schimmelman.

Med de to senere stiftede handelsselskaber, Østersøisk-Guineisk og Handels- og Kanalkompagniet, havde Ryberg ikke så nær en forbindelse. Det førstes arkiv er ikke bevaret, og vi ved ikke, om han havde interesser i det. Af det andets papirer er så mange bevaret, at det fremgår, at Ryberg indbetalte indskud på henved 200 aktier. Dog kan det ikke ses, at mere end de 26 var hans egne. Ved andre nævnes det udtrykkeligt, at han indbetalte for andre, og for et stort antals vedkommende er det ikke muligt at se, om han varetog egne eller andres interesser.¹² Selskabet måtte ophæves allerede i 1784, på den måde, at staten gav aktionærerne obligationer i stedet for deres indskud. I dette tilfælde blev afviklingen foretaget uden

videre tab for staten.¹³ For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at Det østersøisk–guineiske selskab omdannedes i december 1786, idet det blev overtaget af et privat konsortium med de Coninck i spidsen. Der forlyder ikke noget om, at Ryberg havde interesser i denne omdannelse.¹⁴

Om Rybergs handel med Asiatisk Kompagni har vi tidligere talt og påvist, at handelen med det var af afgørende betydning for ham og hans skiftende kompagnoner; men også på anden måde kom dette kompagni til at spille en stor rolle i hans liv.

Tidligt erhvervede han eller Thygesen, hans daværende kompagnon, sig aktier i kompagniet. I marts 1758 underskrev firmaet sig for første gang i en generalforsamlingsprotokol. Da stod deres underskrift endnu beskedent i næstnederste række, medens excellencerne Berckentin og Bernstorff stod i første. Fra da af findes Ryberg & Thygesens underskrift regelmæssigt i generalforsamlingsprotokollen igennem 1760'erne og efterhånden i de øverste rækker.¹⁵ Et initiativ fra Ryberg i forhold til kompagniet spores første gang på generalforsamlingen i april 1767, da han sammen med den ældre Schimmelmänn indsendte et forslag til ændring af kompagniets konvention, dvs. reglerne for dets forretningers førelse. Baggrunden herfor var, at der i tiden forinden ikke havde været udelt tilfredshed blandt aktionærerne med firmaets handel, navnlig ikke med far-ten på Indien, hvortil kompagniet i en række år kun havde udsendt ét skib om året. Forslagets hovedpunkt var da også, at denne handel skulle forøges, så at der i hvert fald skulle udsendes to skibe pr. år, og at der skulle skaffes yderligere kapital dertil, enten ved lån eller ved indskud fra interessenterne. Der var i forslaget tænkt på 400 rd. pr. aktie eller ialt 640.000 rd., en ikke ubetydelig sum, da kompagniets aktier mentes at have en værdi af henved 1500 rd. pr. stk.

I forbindelse med forslaget om kapitaludvidelsen indeholdt det Ryberg-Schimmelmänniske forslag en art mistillidsvotum til den siddende direktion, idet det foresloges, at der blandt indskyderne til den nye »fond« skulle vælges to »hovedparticipanter« med ret til at deltage i direktionsmøderne, hvor de skulle stille forslag om anvendelsen af den nytegnede sum. Det vil sige, at de ville få en vis kontrol med den siddende direktion, der repræsenterede en række af Københavns ældre og velkendte handelshuse. Af referatet fremgår

det ikke, om der blev nogen diskussion om dette forslag, men kun, at det blev udsat til næste generalforsamling, der skulle finde sted om efteråret.¹⁶ Man kan forestille sig, at aktionærerne har været mindre ivrige efter at præstere den nye indbetaling, for på efterårs-generalforsamlingen vedtog de at låne penge til udsendelsen af endnu et skib til Indien. Der var således kommet noget positivt ud af Rybergs og Schimmelmanss forslag, og de fik ikke brug for deres subsidiære indstilling, nemlig at det skulle tillades private at udruste et skib til Indien, hvis kompagniet ikke ville gøre det, men det er et interessant vidnesbyrd om, at der allerede på dette tidspunkt var private, der kunne tænke derpå.¹⁷

I de følgende år blev der mange og bevægede begivenheder i kompagniet i anledning af, at dets oktroy fra 1732 var ved at udløbe og skulle fornyes inden 1772.¹⁸ De lange forhandlinger derom skal ikke refereres her, men kun resultatet, som blev, at der blev åbnet adgang for private til at handle på Indien, men ikke på Kina, og at en gruppe yngre københavnske grosserere, med de Coninck og Ryberg i spidsen, fik aktionærernes flertal til at vedtage, at oktroyens vedtagelse betød, at der var dannet et helt nyt kompagni, hvilket de benyttede til at afsætte hele den siddende direktion. Ved valget af den nye direktion den 11. september 1772 blev Ryberg valgt til direktør sammen med bl. a. Fr. de Coninck, men også med nogle repræsentanter for den tidligere dominerende kreds. Han sad derpå til 1775, da han afgik efter lodtrækning. Omtrent samtidig var der blandt de menige aktionærer opstået en kraftig modvilje mod direktionen som helhed og navnlig mod de Coninck og J. Brown, fordi de var aktive deltagere i den nu begyndende private handel på Indien.¹⁹ Ryberg synes ikke i samme grad som de to andre direktører at have været genstand for de menige aktionærers uvilje, skønt han støttede de Conincks og Browns synspunkter. Inden længe var han som før omtalt også selv interesseret i den private handel.

På en generalforsamling i december 1778 blev han atter valgt til direktør sammen med C. A. Fabritius. I forvejen sad i direktionen admiral S. Hoogland, von Hemert og Otto Chr. Haaber, der senere blev gjort til »fast« direktør, dvs. at han skulle være, hvad man nu ville kalde administrerende direktør og være til stede på kompagniets kontor hver dag for at lede de daglige forretninger. (De øv-

rige direktører kan nærmere sammenlignes med en moderne bestyrelse, idet de ikke mødtes hver dag. Dog tog de sig af langt flere sager end en nutidig bestyrelse, således underskrev hele direktionen alle udgående breve.)

Rybergs anden direktørperiode faldt sammen med den amerikanske frihedskrig, og kompagniet drog stor gavn af de glimrende konjunkturer, der bragte priserne på de asiatiske varer til at stige til hidtil ukendte højder. Dets arbejdende kapital steg fra 1778 til 1783 fra 4 til 10 millioner rd., der ganske vist for en stor del måtte fremskaffes ved lån i såvel ind- som udland. En meget stor del af disse midler blev bundet i skibene, men der var også stadig store kapitaler udestående hos auktionskøberne, der kun sjældent betalte kontant. Det må vist erkendes, at direktionen var meget dygtig og forstod at udnytte de foreliggende muligheder på bedste måde. Selv om aktionærene pressede den for større udbytter, lod den sig ikke forlede til at betale fantasiudbytter som i Det vestindiske Handelselskab, men den kom dog op på at give 30 og 20% i henholdsvis 1781/82 og 1782/83, og kompagniets aktiers kurs steg til henved 300. Herved må man dog erindre, at fortjenesten ved videresalget af de asiatiske varer var meget vigtigere for den københavnske handlende end det direkte udbytte af aktierne.²⁰

Selv om kompagniets direktionsprotokoller i lighed med regeringsorganernes kun sjældent giver mulighed for at se direktørernes særstandpunkter eller særlige indsats, er der næppe tvivl om, at man kan tilskrive Rybergs dygtighed en stor del af æren for de opnåede, gunstige resultater i disse år. Han var ubestridt den mest fremtrædende af de købmænd, der sad i kompagniets ledelse, og hans egen handel havde som tidligere omtalt i de samme år fået et meget stort omfang. Man mærker også i omtalen af ham senere, såvel som af hans egen fremstilling, at han for offentligheden stod som kompagniets ledende person. I nogle pjecer, han senere udgav om forholdene i det, hævder han, at han altid var modstander af, at der blev givet for store udbytter. Han foretrak, at pengene brugtes til konsolidering, og at man undgik den upassende aktiehandel, som groede frem under krigen. Han ønskede, at kompagniet skulle blive ved med at give et »anstændigt« udbytte. Dette stemmer godt med hans udtalelser, som han i sin betænkning fra 1770 fremsatte om kompagniernes økonomiske forhold og deres manglende konsolideringspolitik. Han

omtalte også, hvorledes han i sine direktørår havde arbejdet på at indskrænke kompagniets faste anlæg i Indien, som bandt en stor kapital uden at give noget nævneværdigt udbytte, og han hævdede uimodsagt, at han under krigen havde forhindret, at kompagniet indgik en kontrakt med det hollandsk-ostindiske kompagni om køb af nogle skibsladninger, som dette havde liggende i Kapstaden. Denne tilbageholdenhed viste sig at være klog, eftersom englænderne bemægtigede sig ladningerne, før de kunne have været afhentet.²¹

Imidlertid – Rybergs forbindelse med Asiatisk Kompagni, der havde set så strålende ud, endte med en katastrofe, der berøvede ham den popularitet, han indtil da havde nydt i størstedelen af aktionærkredsen. Katastrofen var en stor bedragerisag, der i foråret 1783 opdagedes i kompagniet. Der gik straks rygter om, at besvigelserne skulle dreje sig om den uhyre sum af $\frac{1}{2}$ million rd., hvilket i sig selv var et alvorligt tab, men måtte mærkes endnu hårdere på et tidspunkt, hvor konjunkturerne var begyndt at vende efter fredslutningen i begyndelsen af 1783.

Den »faste« direktør, Haaber, som i praksis havde haft tilsynet med kassen, havde allieret sig med bogholderen, Chr. Battier, om at plyndre kompagniet. Skønt den øvrige direktion ikke havde nogen andel i uregelmæssighederne og i øvrigt selv var kommet på sporet af dem, opstod der hurtigt en voldsom harme blandt aktionærerne, især måske blandt de mindre, ledsaget af kravet om, at direktionen skulle erstatte tabet.

Det kan ikke undre, at direktørerne blev ramt af panik. Bevidstheden om, at der hang et sådant krav over deres hoveder, ville naturligvis kunne spolere deres kredit og derved blive rentud ødelæggende for deres private forretninger, der for Ryberg som for Hemert og Fabritius selvfølgelig havde været af langt større betydning end direktionposterne i kompagniet. Ryberg skildrer det selv således: da direktionen anede, at »en deel af interessenterne vilde derom holde sig til dem, saa indsaae enhver af directionen, som besidder handelshuse her i staden og andre steder . . . hvad credit spille saadan efterretning her i landet og udenlands os vilde foraarsage; saa maa ingen forundre sig over, at vi derfor den 19 may derpaa tog vor tilflugt til vores allernaadigste konge.«²²

I den ansøgning, de indgav til majestæten, skrev de først, at de ikke troede, at de ville kunne dømmes til at erstatte det tab, som

deres funktionærer havde påført kompagniet, men det ville komme til en retssag, og i den tid, der måtte medgå, før dommen faldt, ville deres firmaer, »som vi tør vove at sige udgiøre de ældste og accrediterste i staten«, lide meget på deres kredit. Videre udviklede de, at dette også ville kunne få meget skadelige virkninger for hele samfundet. Derefter fremsatte de den tanke, at hvis der kunne findes et middel, hvorved interessenterne kunne få en erstatning for tabet, var der håb om, at de ville frafalde deres krav til direktionen, så at landets kredit kunne reddes. Og et sådant vidundermiddel havde direktørerne fundet: Staten skulle love forlængelse af oktroyen i 20 år fra dens udløb i 1792! Hvis regeringen desuden ville beordre banken til at modtage kompagniets aktier, som efter kasseangelens opdagelse var dalet stærkt, for 800 rd. (deres pålydende var 500 rd.), ville også dettes kredit være reddet. – Det viste sig i øvrigt snart, at aktierne holdt sig omkring 1000 rd. (kurs 200).

Direktørerne fik også i de første punkter regeringens, dvs. Guldbergs, fulde støtte. Til brug for en generalforsamling, der skulle afholdes den 6. juni, udvirkede Guldberg en af ham selv forfattet kongelig resolution, hvor han i sit faderlige, patetiske og snørklede sprog opstillede det program, at kongen til interessenternes eget bedste ville foreslå dem at nedsætte nogle kommissioner til undersøgelse af kasseangelen, men erindre, at direktionen havde indlagt sig stor fortjeneste ved sin ledelse af kompagniet. Der sad, hed det, i den »mænd, som have i det hele Europa en nu gammel agtelse, og hvis navn og vægt på alle handelspladser ikke allene hjælper til at være landets almindelige credit, men og for compagniet selv har været og kan være nyttig . . .« Derfor burde interessenterne lade »all animositet med de uheldige directeurer« fare og ikke lade sig lede af »personlighed, af avind eller vrede«. – Når kommissionernes resultat engang forelå, kunne interessenterne efter resolutionens tilbud vælge mellem to muligheder: enten kunne de kræve en erstatning af direktionen, eller, hvis de undlod dette, kunne oktroyen forlænges uændret for 10 år. Valgte de den første mulighed, ville staten dog også gribe hjælpende ind, nemlig ved straks at udbetale erstatningen og bagefter ordne sig med direktionen.

Guldberg har næppe drømt om, at aktionærerne kunne tænke sig andet end at modtage tilbudet om oktroyens forlængelse, som det tydeligt var lagt op til i resolutionen. Ryberg har formentlig været

af samme opfattelse. Men det kom til at gå anderledes. Generalforsamlingen nedsatte ganske vist en kommission, og i denne fik bl. a. de Coninck sæde og advokaten Peter Uldall, der flere gange havde gjort sig bemærket ved at være i modsætning til Ryberg og hans meddirektører. Desuden valgtes en ny direktør i stedet for Haaber og yderligere to, der nærmest måtte opfattes som aktionærernes kontrollanter med den siddende, i deres øjne kompromitterede direktion.

På en ny generalforsamling den 20. juni skulle aktionærerne derpå vedtage deres svar. Det fik en ganske anden ordlyd, end Guldberg og Ryberg havde håbet. Ikke blot så flertallet bort fra tilbudet om oktroyens forlængelse og valgte at gå rettens vej, men dette skulle efter deres mening ske på en helt anden måde end af Guldberg foreslået. Han havde ønsket, at resultatet af deres overvejelser straks skulle forelægges for kongen, dvs. Guldberg og den øvrige regering, men forsamlingen ønskede, at Danske Kancelli skulle udnævne en kommissionsdomstol til at behandle sagen, hvad der kun kunne opfattes som et udtryk for mistillid til Guldbergs regering. Blev direktionen dømt, skulle den efter aktionærernes opfattelse ganske vist have lov til at søge forlig, men med hver enkelt aktionær for sig. Flertallet – 189 stemmer mod 113 – havde således også forkastet den anden Guldbergske mulighed, at staten skulle udrede en erstatning straks.

Bølgerne må have gået meget højt på denne generalforsamling, og der faldt ytringer, der ligefrem fik politiske konsekvenser. Da en af direktionens tilhængere kaldte det vedtagne svar næsvist, erklærede en af dets fortalere, at sådan kunne man ikke kalde et svar, der var billiget af tre statsministre. Det kom frem, at disse tre var O. Thott, A. G. Moltke og J. O. Schack-Rathlou. Ryberg gjorde den tilføjelse til protokollen, at når interessenterne havde vedtaget denne plan, måtte han gå ud fra, at de havde overvejet en erklæring fra Uldall om, at de ikke ville blive holdt skadesløse, hvis de fulgte kongens tilbud. Heri lå noget af en anklage mod dem for foragt for majestæten.

Generalforsamlingens beslutning og omtalen af de tre ministre fik efter Uldalls referat arveprinsen til at blive »i højeste maader opbragt«, og Guldberg skal endog have tænkt på at lade Uldall arrestere for den famøse udtalelse, som Ryberg skal have refereret for ham. Uldall skrev derom: »R[yberg] har i alt dette spillet en rulle,

som jeg vilde have forsvoret om ham; thi at blive vreed er menneskeligt og tilgiveligt, men at ågere delateur og calumnateur for at skaffe sig hevn og at knuse dem, man ikke kan kiøbe, er den sletteste handling, jeg veed . . .« De tre ministre måtte efter Guldbergs ordre skaffe en erklæring fra Uldall om, at han ikke havde haft nogen bemyndigelse fra dem, og undskyldte, at han havde brugt deres navne. – Da en deputation fra interessenterne den 24. juni var på Fredensborg for at forelægge »planen«, fik den ikke audiens hos hverken kongen eller arveprinsen. Ryberg vendte derimod den 26. hjem med en kongelig ordre om, at hverken svaret til kongen eller aktionærernes »plan« måtte trykkes.

Efterhånden kølnedes dog lidenskaberne. Guldberg mødte i egen person op på en generalforsamling og bebrejdede interessenterne deres respektløse optræden, men i realiteten fik de, hvad de havde foreslået. Afgørelsen af kasseangelssagen trak derpå i langdrag, men idet Guldberg fastholdt et af sine oprindelige punkter, en garanti fra statens side, nåede han dog det ene af sine mål, at redde de anklagede direktørers kredit.

Den nedsatte undersøgelseskommission blev først færdig med sit arbejde i juni 1784, efter regeringsskiftet, og afgav en betænkning, der med bilag fylder 360 sider.²³ Af betydning her er, at den slog fast, at direktionen havde forsømt sin pligt til at holde opsigt med kassebeholdningen, og at den havde næret for stor tillid til de bedrageriske funktionærer. I et modskrift²⁴ forsvarede direktionen sig med de gode resultater, der var opnået i dens funktionstid; den hævdede, at intet andet europæisk kompagni i samtiden havde givet så meget i udbytte, og påstod, at dens angribere var de samme, som havde været dens modstandere i 1775 i anledning af striden om den private handel, som imidlertid havde givet kompagniet over 1/2 million rd. i afgifter. Mere konkret anførte den til sit forsvar, at det var den af generalforsamlingen indsatte direktør Haaber, der skulle have ført kontrol, og at den øvrige direktion havde været forsvarsløs over for det komplot, der var dannet, når det var selve kontrol-lanterne, der svigtede.

Under opgørelsen af kasseanglen havde en revision foretaget en meget kritisk gennemgang af kompagniets regnskaber helt tilbage til 1779, og der var tydeligvis anvendt megen iver for at finde poster, der kunne bruges mod direktionen. Mod Ryberg havde man frem-

draget et tilfælde, hvor han i 1780 havde fået nogle vekslers overdraget. En tidligere generalforsamling havde dog billiget transaktionen, idet den havde fundet sted efter henstilling fra Schimmelmans til lettelse af vekselkursen, en forklaring, som revisionen nu ikke anså for dækkende. Over for visse beskyldninger mod hele direktionen for letsindig forretningsførelse kunne Ryberg for sit vedkommende henvise til, hvordan han havde hindret det påtænkte køb af de hollandske ladninger i Kapstaden, som englænderne erobrede. Hele direktionen kunne da også forsvare sig med, at da kompagniet i 1779 var i likviditetsvanskeligheder, havde den brugt sin egen kredit til at skaffe det lån.

En nutidig bedømmelse af revisionens udsættelser og direktionens svar må føre til den konklusion, at direktionen, der havde travlt med egne forretninger, måske havde støttet mere på sine funktionærer, end rimeligt var. På den anden side er de øvrige udsættelser fra revisionen så søgte og ubetydelige i den større sammenhæng, at de kun bestyrker det indtryk, at kompagniet havde en både besindig og dygtig ledelse, der havde forstået at udnytte konjunkturerne uden at forfalde til de letsindigheder, som mange andre firmaer udviste i krigsårene, og som førte til fallit eller vanskeligheder for mange af dem.

Et vidnesbyrd om, i hvor høj grad bedrageriaffæren beskæftigede sindene i datidens København, har man i den strøm af pjecer, den affødte, ialt henvend en snes, hvoraf Ryberg tegnede sig for de to. Den første, i 1784, var et forsvarsskrift og forsøg på at få lidenskaberne til at falde til ro og bevæge aktionærerne til et forlig og bringe dem til at antage den Guldbergske plan. De øvrige faldt naturligvis i to grupper: en, der forsvarede direktionen, og en anden, der ville tvinge den til at betale til sidste skilling.

Efterhånden faldt sindene dog til ro, og der blev mulighed for at tale om et forlig. Det blev Ryberg, der på den samlede direktionens vegne førte hovedparten af forhandlingerne. Med en gruppe af interessenterne nåedes et forlig i sommeren 1785, men en anden gruppe, der repræsenteredes af Peter Uldall, var hårdere. Efter Luxdorps referat skal det første forligsgrundlag have været, at Ryberg skulle betale 25.000 rd. og Fabritius og von Hemert hver 10.000 rd.²⁵

I Schack-Rathlous korrespondance i arkivet på Ravnholt kan

man nogenlunde følge gangen i dette forligs tilblivelse:²⁶ I slutningen af juni skrev Uldall et meget bittert brev til Schack-Rathlou, ledsaget af Rybergs første tilbud om et forlig. Advokatens bitterhed skyldtes, at Ryberg på en eller anden måde skulle have skrevet, at Uldall havde fremført beskyldninger mod ham for at berøve ham hans ære, og at Uldall var egennyttig. Denne skrev i den forbindelse til Schack-Rathlou: »Sandelig, jeg kan ej engang ret begribe, hvordan conferentz raad Ryberg kan have gjort den opdagelse, at jeg var egennyttig; da jeg dog gierne kunde have faaet 10 og vel 20.000 rd. for at tie stille og lade interessenterne sørge for sig selv; men heller valgte at trues ved Kastellet.« Uldall antyder hermed, at der skulle være gjort forsøg på at dysse sagen ned, et punkt, vi gerne havde hørt lidt mere om. I øvrigt fandt han naturligvis direktionens tilbud alt for lavt.

Schack-Rathlou gik imidlertid principielt ind for tanken om et forlig,²⁷ og få dage senere – den 12. juli – udsendte direktørerne en fælles skrivelse til aktionærerne og tilbød at betale 30.000 rd. Schack-Rathlou afviste tilbudet, og i et koncept til et brev til Ryberg beklagede han, at forlig ikke kunne opnås, og at sagen måtte gå sin gang, ... »men dette bør ikke gjøre noget skaar i det personlige venskab som i saa lang tiid har været imellem Deres Velb. og mig ...«²⁸ Dette brev blev, hvis det overhovedet er blevet afsendt, krydset af en skrivelse fra Ryberg af samme dato, hvori denne skrev, at han ikke havde været i stand til at skaffe de 45.000 rd., men kun 30.000, da admiral Hoogland påstod, at han intet kunne betale. L. J. Cramer, der var gået af en måned før bedrageriets opdagelse, ville ikke betale noget, og af Haabers bo kunne der intet ventes. Ryberg håbede imidlertid, at sagen ville ende godt trods »denne liden forskiel«. Vel med forståelse for, hvad der ville gøre indtryk på Schack-Rathlou, tilføjede han: »Ey alleene for compagniets sande vel er det høj for nøden, at disse stridigheder ej længere ved varer, men og til fædrene landets beste; dette compagnie kand bestaae, naar alle vore øvrige compagnier desto værre maa ophøre, naar samme bliver paa een ordentlig maade bestyret uden ved hielp af de, hvis fordeel det er stedse at holde uroeligheder ved liige«. Videre hævdede Ryberg, at han var uskyldig i, at sagen var kommet så vidt. I maj 1783, skrev han, var han blevet overstemt af sine meddirektører. Han oplyser ikke, hvilken fremgangsmåde, han selv

havde anbefalet. Herefter erklærede Schack-Rathlou i en skrivelse af 19. juli, at han ville gå med til forliget, hvis direktørerne betalte 45.000 rd. – Af et udateret koncept fremgår, at han tidligere havde tænkt sig 50.000 rd.²⁹

Den af Uldall repræsenterede gruppe trak dog stadig forhandlingerne ud, og det må erindres, at direktørerne efter generalforsamlingens beslutning var nødt til at slutte forlig med hver enkelt aktionær. Hos Luxdorph hører vi, at Ryberg junior i denne tid gik rundt til de mere prominente aktionærer med forliget til underskrift.³⁰ I november 1785 var det dog kommet til direkte forhandlinger mellem Ryberg og Uldall, og Schack-Rathlou optrådte som mægler. De mødtes dels hos ham og dels hos en baronesse Kragh-Juel-Wind, der havde en større aktiepost i kompagniet. Ryberg var på dette tidspunkt villig til at lægge endnu 5000 rd. til sit tilbud, men han ville til gengæld sikre sig, at alle stridsspørgsmål dermed blev afgjort, så at der ikke blev mulighed for flere processer. Efter flere møder nåede parterne den 1. december så vidt, at forliget kunne underskrives.³¹

Dog varede det endnu nogle år, før sagen fandt sin endelige afslutning. Efter forliget med den Uldallske gruppe søgte Ryberg i samme måned Kommercekollegiet om, at oktroyen måtte blive forlænget, som det i 1783 var blevet stillet i udsigt, men nu på de vilkår, at alle aktionærer tiltrådte forliget. Det ville den nye regering ikke gå med til, men den støttede i øvrigt forligsbestræbelserne.³² Det lykkedes heller ikke at undgå processer. Direktionen havde før bedrageriets opdagelse billiget, at Battier, bogholderen, lånte 19.000 rd. af kompagniet. Interessenterne påstod, at direktionen skulle betale denne sum ud over de tilbudte 45.000 rd., medens direktørerne hævdede, at den var inkluderet i forliget. Men dette synspunkt blev underkendt både ved Hof- og Stadsretten og ved Højesteret.³³

Den endelige sum, som direktionen kom til at betale, blev herefter de 45.000 rd. plus de 19.000 rd. og en del renter. Til betalingen fik de et lån i 4 0/0-obligationer af Kommercekollegiet,³⁴ og i 1790 fik de omsider en endelig kvittering af en generalforsamling i kompagniet.³⁵

I fulde syv år havde denne sag således stået på, og det må formodes, at den har forbitret Rybergs tilværelse. Et lille glimt af hans følelser får man i hans anden pjece, fra 1786, hvor han skriver, at

forligets hovedpunkt var, at direktørerne skulle betale 45.000 rd., » . . . men af disse 45.000 rdlr . . . har jeg, for at kunne bringe denne ubehagelige sag til ende, seet mig nødsaget til at paatage, for min deel allene, de 25.000 rdlr. . . . At disse vilkaar for mig ere meget haarde, vil enhver retsindig tilstaae«. Og lidt senere: »Haardt er det visselig for en mand, der tør regne sig blant statens virksomme og nyttige borgere, at see frugten af mange aars møisommelige og redelige arbeide blive et offer til forsoning for andres uretskaffenhed«, og det blot, fordi han »ei har mistroet en collega, til hvilken interessentskabet og hele publicum havde den fuldeste tillid.« Han slutter med at skrive, at en mand, »der kan paaberaabe saa uimodsigelige facta som beviser for, at hans forvaltning har indbragt compagniet millioner, kunde vel synes at have føie til at vente nogen overbærelse og eftergivelse«, hvis han havde haft andet at gøre end at passe på betjentene.³⁶

Det er tydeligt, at Ryberg efter begivenhederne i 1783 kun deltog meget lidt i Grosserersocietetets fællesforanstaltninger. Han har vel ikke haft lyst til at samarbejde med visse af dets medlemmer, der i kassemangelssagen havde stået ham hårdt imod.

Fra Asiatisk Kompagni trak Ryberg sig snart helt tilbage. Efter at de nye direktører i 1783 var sat ind til kontrol af de gamle, blev samarbejdet inden for direktionen alt andet end godt. Snart kom der strid af rent personlige årsager, som når Ryberg beskyldtes for at møde for sjældent til direktionens møder, og snart havde striden en mere saglig karakter, nemlig om antallet af skibe, der skulle udsendes efter konjunkturomslaget. Ryberg holdt på, at man skulle være forsigtig, og gik især imod udsendelse af mere end ét skib til Kina i 1784. I den anledning skrev han, at han i de sidste 20 år havde haft »en nøie opagt« over, hvilke partier af teer, der var ført til Europa, og hvilke forråd der fandtes. Han advarede desuden kompagniet mod at stifte mere gæld, »som altid er stridende imod en klog handelsmands grundsætninger, thi han kan vel gjøre mere laan, end hans egen fond er, naar han kan gjøre sig haab om betydelig fordeel; men naar han ikkuns kan vente maadelig fordeel, saa arbeider han allene med sin egen fond.« – Enden på det hele blev, at Ryberg i maj 1784 erklærede, at han ikke ville fortsætte, og en generalforsamling bevilgede ham hans afsked – uden den lovtale, der plejede at ledsage afgående direktører. Dermed havde han sat

et punktum for det, som han betegner som »det unangenemteste, som for mig er tildraget i mit hele levnetsløb.«³⁷

Også sine aktier i kompagniet afhændede Ryberg. I 1784 havde han ikke mindre end 165 og var dermed en af dets allerstørste aktionærer. Han hævdede i øvrigt, at han havde haft dette antal uændret siden 1775. Men efter 1784 skilte han sig af med de fleste. I august 1786 havde han endnu 156, men i slutningen af november samme år kun 119. Gennem 1787 faldt antallet til 33, ved udgangen af 1788 var det 12 og 1789 kun 5, hvoraf han 1792 afhændede endnu 2.³⁸

Havde Ryberg, som han hævder, købt alle aktierne før 1775, da de begyndte at gå op i kurs, har han næppe tabt på dem, da han solgte dem. Om hans motiver dertil kan man kun gisne: han har måske ikke haft tillid til kompagniets nye ledelse og frygtet, at han på længere sigt skulle tabe på aktierne, eller måske har han ikke haft lyst til at have for meget at gøre med kompagniet efter sine bitre erfaringer med det. Endelig foreligger den mulighed, at han har kunnet tjene mere ved anden anvendelse af kapitalen, der var bundet i aktierne.

Alt i alt blev deltagelsen i kompagniernes og handelsselskabernes ledelse næppe noget, Ryberg senere kunne se tilbage på med særlig glæde. Navnlig Det Asiatiske Kompagni, som han uden tvivl havde ofret en stor del af sine kræfter og sin viden, lønnede ham på en måde, som eftertiden må betegne som ubillig. Økonomisk har han derimod næppe haft større tab ved det, selv om han kom til at betale den største del af den erstatning, som direktionen måtte udrede.

16. RYBERG SOM ASSURANDØR

»Ved captain Cornelius Bøjesens forlis tabte jeg 5000 rd.; men det ligger til assurandørens profession«, skriver Ryberg i 1765 i et brev til Chr. Martfelt, da denne var på sin årelange studierejse til England og Vestindien.¹ Ingen yderligere beklagelser! Ryberg kendte allerede erhvervets vilkår, skønt det på det tidspunkt efter hans egne opgivelser kun var to år siden, han havde begyndt at assurere. Men dette tab har måske været ham en alvorlig lære, for senere anbefaler han, at ingen bør sætte mere end 2000 rd. på hver risiko.²

Selv om Ryberg ikke havde optrådt som assurandør før 1763, havde han som købmand naturligvis ikke kunnet undgå at tænke på forsikring, og vi har allerede set, at da han som ganske ung havde slået sig ned i København, havde han på beskeden vis været inde på assurandørvirksomhed; han havde som mellemmand – kommissionær – for andre, navnlig sine forbindelser i Ålborg, tegnet assurance for deres skibe i Søassurancekompagniet, en virksomhed, der indbragte kommissionæren et beskedent salær. Vi har også set, at han selv var ret tilbageholdende med at tegne forsikringer i sine unge år. Senere erklærede han, at han tidligt havde ment, at Søassurancekompagniets præmier var for høje, hvad der førte ham ind på den tanke selv at blive assurandør.³

Skønt firmaet Ryberg & Thygesen efterhånden fik en udstrakt handelsvirksomhed, forsmåede det ingenlunde at virke som en art agenter for Søassurancekompagniet, ligesom Ryberg alene tidligere havde gjort det. I årene 1756–63 tegnede det således fra ca. 6000 til

ca. 60.000 rd. om året, den sidste sum i 1759. Og det var endog mindre summer, end det tegnede for egen regning! I 1756 var det for 28.000 rd., året efter for 44.000, derpå for 141.000 – et ordentligt spring opad – men 1759 kun for 96.000 rd. og 1762 endog for så lidt som 66.000 rd. Huset Ryberg & Thygesen var dog allerede efter få års eksistens blevet en af assurancekompagniets allerbedste kunder, både ved dets tegninger for egen regning og især, når de i kommission tegnede assurance regnedes med. Man kan forstå, at det senere voldte kompagniet bekymring, at en så stor kunde ikke blot forlod det, men begyndte for sig selv som assurandør. Ryberg & Thygesen havde nemlig i nogle år under krigen tegnet næsten 10% af kompagniets samlede risikosum. Det er således ikke helt tomme ord fra dets side, når det i den følgende tid klagede over, at Ryberg gik det i næringen.⁴

At det var i 1763, at Ryberg begyndte at assurere, meddeler han selv i en skrivelse til Kommercekollegiet i 1777, hvor han gør rede for sine motiver og giver en ganske udtømmende skildring af, hvad han havde opnået.⁵ Den fortjener derfor en nærmere omtale. Ryberg skriver, at under krigen 1756–63, da Danmark–Norges handel tog et så stort opsving, blev det klart, at der måtte ske en forbedring i assurancevæsenet, allerede af den grund, at der her i landet betaltes 30 til 40% mere i præmier end i udlandet. Navnlig da skibene efter fredsslutningen i 1763 blev urentable, kom Ryberg, der dengang var »bebyrdet med et stort antal skibe«, på den tanke selv at overtage risiko for skibe og varer, altså assurere, nemlig i det håb, at han på den måde ville kunne få en billigere forsikring for sig selv og andre. I 1777 hævdede han, at dette var lykkedes, og at han havde sparet de handlende for gennemsnitlig 40.000 rd. pr. år. Han ledsagede denne påstand med nogle talopstillinger til bevis. Han påviste, at kompagniet i årene 1756–63 havde taget en gennemsnitlig præmie på $5\frac{1}{4}\%$, men siden 1763, da han var begyndt at forsikre, var dets gennemsnitspræmie gået ned til kun 4%. (Han tilføjer ikke, at den første periode var krigstid, den senere fredstid, hvad der dog måske kunne gøre en vis forskel.)

Derpå oplyser han, at han siden 1763 og til 1776 inclusive har tegnet forsikringer for ialt 6,5 millioner rd., medens kompagniet i samme tidsrum havde tegnet for 31 millioner. Rybergs gennemsnitspræmie havde været 3%. Herefter regnede han ud, at takket være

hans konkurrence havde de handlende hos kompagniet fået assuran-
cen 397.000 rd. billigere end efter de gamle præmiesatser, og hans
egne kunder havde sparet 147.000 rd., ialt en besparelse på 543.000
rd. eller 40.000 rd. om året.

At Rybergs konkurrence har tvunget kompagniets præmier ned
og skadet dets resultater, fremgår til overflod af dets ledelses årlige
beretninger, der ustandselig jamrer over den private konkurrence,
og ligeledes af de forsøg, der fra kompagniets side blev gjort for at
få statsmyndighederne til at standse dette uvæsen.⁶

I et bilag til skrivelsen har Ryberg foretaget en opstilling, der
viser, hvor meget han selv og kompagniet havde antaget af risici.
Den er gengivet herunder:

Tabel 17. Søassurancekompagniets og Rybergs
forsikringssummer 1763–1776

År	Kompagniet Rd.	Ryberg Rd.
1763	2.194.000	150.000
1764	1.908.000	578.000
1765	2.597.000	894.000
1766	2.870.000	668.000
1767	3.228.000	509.000
1768	2.867.000	483.000
1769	2.256.000	474.000
1770	1.924.000	444.000
1771	2.118.000	443.000
1772	2.238.000	393.000
1773	2.009.681	384.000
1774	1.579.480	340.000
1775	1.821.000	335.000
1776	2.128.000	431.000
Ialt	31.738.161	6.526.000

Disse tal er interessante, alene af den grund, at de er de eneste op-
gørelser, vi har til sammenligning mellem kompagniets og Rybergs
virksomhed i denne periode. – Helt så udførlige, som vi kunne ønske
det, er de imidlertid ikke. Ryberg opgiver således ikke, om han
har været alene om de forsikringer, han kalder sine, eller i hvilket

omfang han havde samarbejdet med andre, hvad man, som det senere skal omtales, har enkelte vidnesbyrd om, at han gjorde. Vi ser ligeledes senere, at nogle private har tegnet forsikringer, uden at han deltog, og der er således mulighed for, at de privates samlede aktivitet har været endnu større, end det kan ses af Rybergs tal.

De vidner dog om, at den private forsikringsvirksomhed næsten omgående fik et i sammenligning med kompagniets meget anseligt omfang. Allerede i 1764 var Ryberg oppe på en forsikringssum af 578.000 rd., og 1765 nåedes et maksimum med forsikrede værdier for 894.000 rd. Derefter bliver tallene noget mindre. Det hænger vel sammen med, at Ryberg er blevet forsigtigere og ikke længere tegner så store summer på ét skib. Samtidig må man bemærke, at Rybergs fremgang ikke betyder, at kompagniets forsikringer i denne periode går væsentligt tilbage. Det tyder på, at Ryberg ved sine billigere vilkår har lokket en del redere og købmænd til sig, som ellers enten slet ikke ville have forsikret eller eventuelt ville have tegnet deres assurance i udlandet.

I sin redegørelse siger Ryberg videre, at kompagniet har klaret sig dårligt, fordi det ikke har fulgt, hvad han kalder »assurancegrundprincipper«, nemlig spredning af risikoen og opretholdelse af et passende forhold mellem de forsikrede summer. Kompagniet vovede at forsikre indtil 60.000 rd. på ét skib, medens Ryberg i 1777 kun gik op til 2000 rd. At kompagniet satte så meget på én køl, skyldtes, at det alene tog risikoen på kostbare kina- og indiefarere. Ryberg mener, at det burde nøjes med at tage en maksimal risiko på 10.000 rd. og reassurere summer derudover i udlandet. Resultatet af dets praksis var da også blevet, at det i de omtalte 14 år havde måttet udrede forholdsvis dobbelt så meget i erstatninger som Ryberg, der var sluppet med at betale 140.000 rd. af de 6 millioner, han havde forsikret. I præmieindtægt angiver han at have haft 194.700 rd. Hans bruttooverskud i den forløbne tid havde således været 54.700 rd., men om sine omkostninger til administration m. m. i den samme tid oplyser han intet.

Det var ikke første gang, Ryberg havde udtalt sig om Søassurancekompagniet. Allerede i betænkningen i 1770 om handelens opkomst havde han skrevet, at det havde klaret sig meget godt og siden sin oprettelse sparet landet for vel 1 million rd. Dog fremsatte han allerede dengang de kritiske bemærkninger, at det i de fore-

gående 3–4 år havde haft et mindre godt resultat, især fordi der var udbetalt for meget i udbytte til interessenterne.⁷

Kan vi nu få et overblik over Rybergs forretningsmetoder i forsikringsbranchen? Ja, delvis. Hans forretningsregnskaber er ganske vist ikke bevaret, men i Frederiksgaves godsarkiv findes enkelte papirer, der af og til kaster et glimt af lys over dele af hans virke. Det er foreløbige, ofte meget uoverskuelige og kladdeagtige opgørelser, der blev sendt til ham fra kontoret i København, medens han opholdt sig på gården. Et sådant fragment stammer fra sommeren 1779, og i det ses blandt andet en række indførelser om indtægter og udgifter ved forsikringsforretninger i tiden fra januar 1778 til ultimo marts 1779.⁸

Fragmentet synes at være et uddrag af en kassebog. På dets indkomstsider ses en række indførsler om modtagne præmier, ialt 101 i de fem kvartaler, som uddraget dækker, og ved hvert er angivet navnet på det forsikrede skibs kaptajn og dets rejserute samt naturligvis forsikringssum og præmie. At der kun er 101 forsikringer, tyder på, at regnskabet er ført af en enkelt af Rybergs medarbejdere, hvem tør jeg ikke afgøre. De 101 forsikringer er da måske det antal, som denne medhjælper har tegnet eller indkasseret. Af bevarede policer i Det vestindiske Handelsselskab fremgår nemlig, at Ryberg i 1779 udstedte mere end 560 policer – han nummererede dem nemlig – og i 1780 var han oppe på mere end 770.⁹ Den i fragmentet opgivne præmieindtægt blev kun 3904 rd., men i samme tidsrum viser regnskabet, at der var udbetalt haverierstatninger på 15.737 rd. Det fremgår, at de så at sige alle var betalt for skader fra det foregående år, og de synes at være udbetalt for haverier, som Ryberg alene skulle erstatte. Det er nemlig også noteret, at der er modtaget nogle erstatninger fra kompagniet – 109 rd. Det må dog tilføjes, at udover de 3904 rd. var der ved udgangen af 1778 tilgodehavender – ubetalte præmier – for 2226 rd., alle hos velkendte københavnske huse. Den største debitor var Chr. S. Black med 844 rd.

Alligevel er der et åbenbart misforhold mellem indtægter og udgifter i dette regnskab. Men hvis man med al mulig forsigtighed antager, at denne præmieindtægt på ca. 4000 rd. svarer til de 101 forsikringer, og at det totale antal i den omtalte periode har været 6–8 gange så stort, kommer man op på indtægter, der bedre svarer til dem, som Ryberg angiver i sin redegørelse for årene 1763–76. I

så fald må indtægten dog have ligget endnu højere end i disse år, men det er heller ikke urimeligt at antage dette, eftersom man i 1778–79 var godt på vej ind i den store højkonjunkturperiode under den amerikanske frihedskrig.

Kan det bevarede regnskabsuddrag således ikke give os det fulde økonomiske resultat af Rybergs forsikringsvirksomhed i 1778–79, kan det derimod med stor tydelighed vise, hvordan han tegnede sine forsikringer. En sammenligning mellem uddraget og Søassurance-kompagniets tegningsbøger i de samme måneder viser nemlig, at ikke mindre end 40 af de skibe eller ladninger, som Ryberg havde forsikret, tillige var assureret i kompagniet.¹⁰ Nogle eksempler skal anføres: Den 24. januar 1778 tegnede Ryberg 1000 rd. på det svenske skib »Kung Gustaf«, der skulle sejle fra Göteborg til Cork i Irland, og samme dag lod han yderligere 1500 rd. tegne på det i kompagniet. Præmien var i begge tilfælde 5%. Den 28. februar samme år tegnede han selv 800 rd. på et skib »De jonge Elisabeth«, der skulle fra Hamburg til Bordeaux med hvede, men han lod kompagniet overtage 1700 rd.; præmien var begge steder 4%. Den 4. april tegnede han 1000 rd. på et norsk skib, der skulle til Archangelsk, men lod kompagniet overtage yderligere 4000 rd., hvilket var $\frac{3}{4}$ af skibets kaskoværdi.

De forsikringer, Ryberg tegnede i tiden januar til marts 1778, findes alle tillige i kompagniet. I begyndelsen af april forekommer derimod nogle tilfælde, ét på 875, ét på 1600 og ét på 1200 rd., hvor skibet ikke er forsikret i dette, men kun hos Ryberg, i slutningen af samme måned et par til, og i månederne maj til august er størstedelen af de forsikrede skibe ikke assureret i kompagniet, men Rybergs risiko overstiger dog i intet tilfælde 1800 rd. pr. skib. I slutningen af august bliver derpå et større antal risici igen delt mellem Ryberg og kompagniet, og i disse måneder tegner han ikke mere end højst 1000 rd. pr. skib. Mindre risici på under 1000 rd. tegner han dog stadig alene. – Det kan naturligvis ikke udelukkes, at andre private har været med, men tendensen synes tydelig nok: Ryberg tager selv de små risici året rundt; de større deler han med kompagniet, således at han tager indtil 1800 rd. pr. skib i årets mindst risikable måneder, men kun indtil 1000 i de farligste.

Tallene bekræfter således også hans udtalelse om, at man ikke skal sætte for meget på én køl. Han har dog taget risiko for indtil

3400 rd., men det var på et af sine egne skibe. Præmien har han formentlig ført til udgift på skibets konto i sine regnskaber, da den er ført til indtægt på assurancekontoen.

Ved en række poster i fragmentet står: » . . . betalt reassurance for . . .« Undertiden følger, at det er sket i kompagniet, nemlig i 19 tilfælde med en præmiebetaling på ialt 2772 rd. Undertiden står der kun: » . . . forsikret ved kompagniet«. De førstnævnte tilfælde er nogle af dem, hvor Ryberg delte risikoen med kompagniet, men i det andet lader det til, at han blot har assureret dem i kompagniet og ikke selv deltaget i risikoen.

I andre tilfælde, ialt ca. 40, er det derimod udtrykkeligt angivet, at reassurancen er tegnet i udlandet, oftest i London, hvor Ryberg anvendte de store og dengang alment kendte handelshuse Claus Heyde & Co., H. & S. Wolff, Battier Zornlin & Co. og Gurnel Hoare & Co., men også i Altona har han reassureret hos firmaet Conrad Matthiesen og et par gange i Lübeck. Udgifterne hertil beløb sig ialt til 3168 rd. – Reassurancerne er især tegnet på vestindiske og andre værdifulde ladninger eller på skibe, der var på lange togter, f. eks. til Middelhavet. De almindeligste summer i disse reassurancer er for de londonske huse 200 à 250 £, svarende til ca. 1000 à 1250 rd., men der er på vestindienfarere tegnet helt op til 600 £ eller ca. 3000 rd. De i Altona og Lübeck tegnede reassurancer er mindre, oftest under 1000 rd.

Fragmentet beviser således, at Ryberg anvendte reassurance i så stor udstrækning, at man roligt tør hævde, at han i denne henseende har været foregangsmanden herhjemme. Det viser desuden, at han har drevet en meget forsigtig politik m. h. t. antagelse af forsikringer, og dette stemmer godt overens med det almindelige indtryk, vi har fået af ham, nemlig at han var vågen over for alt nyt og af og til tog en risiko, men dog sådan, at det aldrig kan påstås, at han disponerede letsindigt eller spekulerede vildt.

Flere oplysninger om Rybergs forsikringsvirksomhed får vi fra en anden kilde i disse år. Det drejer sig om Det vestindiske Handels-selskabs arkiv, hvori der er bevaret et par pakker med søforsikrings-policer fra årene 1779 til 1785.¹¹ Af disse er et stort antal policer fra Søassurancekompagniet, et mindre antal fra udenlandske assurandører, navnlig fra London, og endelig policer, der er udstedt af private danske assurandører. En gennemgang af disse pakker giver

således et godt billede af, hvordan den københavnske søassurance dengang virkede. Vi skal dog her nøjes med at betragte policerne fra Ryberg og de andre private assurandører i Danmark.

Tre Ryberg-underskrifter, den øverste fra 1752, kort efter hans ankomst til København, den mellemste fra 1783, den sidste fra 1802, alle i naturlig størrelse.

Rigsarkivet.

De er i årene 1779–80 repræsenteret med ialt 52 policer i denne samling, der gør indtryk af at være næsten fuldstændig. Af disse 52 er de 27 tegnet af Ryberg alene med 29.645 rd. som forsikringssum. 17 er tegnet af Ryberg og flere private i forening; de er tilsammen på 112.700 rd., og heraf har Ryberg tegnet sig for de 22.450 rd. eller

ca. 20%. Endelig findes der 8 policer, der er tegnet af private uden Rybergs medvirken; de dækker tilsammen kun 25.250 rd. Af den samlede forsikringssum hos de private, 167.595 rd., har Ryberg således tegnet de 52.095 rd. eller henved en tredjedel. Det giver formentlig en vis forestilling om hans position inden for den private søassurance i datidens København. Men vi må dog vogte os for at bygge for meget på denne samling policer fra Det vestindiske Handelselskab, for Ryberg kan som medlem af selskabets direktion have haft særlig god lejlighed til at tegne de assurance, han ville have for sig selv.

Hans policer viser imidlertid, at han stadig følger de principper, han havde fremsat i sin redegørelse fra 1777. I intet tilfælde går policerne over 2000 rd., men adskillige når dette tal, nemlig 7 af de 27. Andre 7 ligger mellem 1000 og 1999 rd., resten er derunder. De policer, som han har tegnet sammen med andre private assurandører, lyder på mellem 4000 og 9500 rd. Her er hans største andel 2200 rd. på ét skib. I et tilfælde i begyndelsen af året 1779 har han udstedt en police på 2000 rd., medens 11 andre er gået sammen om at tegne 5000 rd., og endelig blev det samme skib forsikret i Søassurancekompagniet for 25.000 rd. Det var ikke noget enestående tilfælde, men praksis med alle større risici: handelselskabet lod først de private tegne, hvad de ville overtage, og derpå gik det til Søassurancekompagniet.

Ved fællespolicerne, der arrangeredes af en mægler, Joel Wessely, var der et varierende antal deltagere, men dog stort set den samme kreds. Tallet varierede mellem 4 og 16, alt efter risikoens størrelse, almindeligst var dog 12 til 15. De to største assurandører efter Ryberg var J. L. Zinn og H. Ladiges, der ofte tegnede sig for fra 700 til 1000 rd. Andre faste deltagere var C. Thalbitzer, der normalt tegnede sig for mindre summer, men en enkelt gang for 3000 rd., samt Jean Fabritius, Chr. S. Black, John Brown og Chr. Berg, der alle tegnede indtil 500 rd. Fr. de Coninck, der ellers spillede en så stor rolle i det københavnske forretningsliv, var ikke så fremtrædende inden for forsikringsvæsenet, men deltog dog ofte med henved 500 rd. pr. police. Af de nævnte var, foruden Ryberg, Zinn den eneste, der tegnede alene, nemlig et par gange indtil 1000 rd.

Præmierne for fællespolicerne såvel som for Rybergs enepolicer var i de her foreliggende tilfælde de samme, som Søassurancekom-

pagniet forlangte. Alligevel viste udviklingen, at de private fik deres store andel af forsikringerne. Grunden hertil har måske blandt andet været, at assurandørerne, hvoraf flertallet tillige var redere, har fået deres forsikringer billigere ved at forsikre hos hinanden. Dernæst fremgår det, at i alt fald Ryberg kunne yde nogen kredit, hvad kompagniet først senere kom ind på, og endelig var de private i visse henseender noget billigere end kompagniet. Således havde dette indtil 1788 den praksis, at der skulle betales policepenge af alle forsikringer, medens de private så bort fra dette, i alt fald, når det drejede sig om små forsikringssummer.¹²

Endnu en kilde – omend meget énsidig – til vor viden om Ryberg som assurandør er de klager over hans virksomhed, der lyder fra kompagniets side. I 1765 oplystes det på dets generalforsamling, at Ryberg både alene og sammen med andre tegnede forsikringer, der havde skadet kompagniet overmåde meget. Grunden til denne private forsikrings fremgang fandt dets ledelse dengang i, at de private dels ikke betalte stempelpenge af policerne, dels ikke opkrævede et tillæg på $\frac{1}{4}\%$ af forsikringssummen, som ud over præmierne skulle betales af alle forsikringer i kompagniet. Samme år beskyldtes Ryberg for at være agent for udenlandske forsikringsselskaber i Hamburg og Berlin, hvad der formentlig ikke er rigtigt, men viser, at man ikke havde forstået hans anvendelse af reassurance. Af kompagniets omtale fremgår tillige, at det allerede i 1764 var kommet så vidt, at de privates præmiesatser noteredes i den københavnske priskurant.

Senere rettedes fra kompagniets side den beskyldning mod Ryberg og de øvrige private, at de kun antog forsikringer på de små skibe, der sejlede i nordeuropæisk fart, men holdt sig fra de større risici. Om dette kan have været rigtigt i 1760'erne, kan vi ikke se; senere var det det i alt fald ikke, for da assurerede de private i stor udstrækning også de mere risikable vestindienfarere.

1775 klager kompagniet over, at de private reassurerer hos det, men først når de mærker fare på grund af hårdt vejr eller lignende. Denne klage er, hvad Ryberg angår, ikke helt berettiget. Ganske vist har vi set, at han i de farlige måneder tegnede forholdsvis mere hos kompagniet end i de blide, men han tegnede dog forsikringerne samtidig med sine egne. Kompagniet glædede sig aldeles ikke over, at det på denne måde dog fik en del af forsikringerne, men havde

kun blik for, hvad det gik glip af. 1775 kunne det ligeledes klage over, at Ryberg havde udvidet sit samarbejde med andre til også at omfatte Norge. Det havde nemlig fået fat i en police, hvorved den norske storkøbmand James Collett havde assureret 500 rd. og Ryberg 1000 rd. på et skib.¹³

Af alt det foregående vil det ses, at Rybergs forsikringsvirksomhed helt fra begyndelsen havde været en succes, og det ser ligeledes ud til, at der fra første færd var et samarbejde mellem ham og andre private assurandører. Medens han i sine udtalelser om kompagniet behandlede dette med nogen respekt – uanset om det var af taktiske grunde, eller fordi han var klar over, at hverken han selv eller den dansk-norske handel som helhed endnu kunne undvære det – nærede kompagniet absolut ingen blidere følelser over for de private. Skarpest var dets uvilje naturligvis over for deres førstemand. Gennem flere år gjorde det da også ihærdige forsøg på at få den private virksomhed forbudt, men uden held. Disse bestræbelser skal her kun omtales ret kort, da de er behandlet udførligt andetsteds.¹⁴

På den tidligere omtalte generalforsamling i kompagniet i januar 1765 gav man Ryberg og hans medinteressenter skylden for, at kompagniets udbytte i det forløbne år havde været så slet. Det havde i denne forbindelse nok været rigtigere at henvise til de ringere konjunkturer, der var indtruffet efter ophøret af syvårskrigen i 1763. Men de private skulle være syndebukke, og det blev de karakteristisk nok ved med at være, indtil den næste krig bragte så gode konjunkturer, at også kompagniet atter trivedes udmærket.

Men i 1765 var harmen stor. Direktionen gjorde dels et stort nummer ud af, at de private unddrog sig pligten til at udstede policer på stemplet papir, hvorved de snød staten for dens indtægter, og dels klagede de over, at Ryberg tegnede assuranceerne billigere end kompagniet. Desuden mente den naturligvis, at de private krænkede kompagniets monopol, der var garanteret ved dets oktroy. – Ryberg havde hurtigt søgt at undgå beskyldningen for at bruge ustemplet papir ved at søge tilladelse til at stemple med samme reducerede stempelsats, som var tilstået kompagniet.

Hele problemet om de privates ret til at assurere blev derpå taget op til grundig overvejelse af Danske Kancelli, hvis jurister nåede til den utvivlsomt juridisk korrekte opfattelse, at den private virksomhed måtte være i strid med kompagniets oktroy. Men Rybergs argu-

mentation havde dog gjort et sådant indtryk på embedsmændene, at de tilføjede, at Søassurancekompagniet burde sætte præmierne så rimeligt, at de handlende ikke skulle finde anledning til at assurere i udlandet. Da denne indstilling kom til behandling i konseillet, blev det blot besluttet, at sagen skulle udsættes. Statsrådsprotokoller fra denne tid findes ikke. Man kan derfor ikke direkte påvise, hvad der har bevæget konseillets høje herrer til denne beslutning. Man kan let tænke sig saglige grunde: at kompagniet kunne trænge til konkurrence, eller at de private måske kunne være til landets gavn ved at tegne forsikringer, der ellers ville være gået til udlandet. De kunne således spare valuta, hvad der i de dage var et godt argument. Men man må også pege på, at i konseillet sad blandt andet landets udenrigs- og industriminister, J. H. E. Bernstorff, der på embeds vegne gentagne gange havde haft forbindelse med Ryberg, der både som direktør for den islandske handel og som organisator af kødleverancerne til Frankrig havde gjort staten store tjenester. – Det kan imidlertid kun blive formodninger. Sikkert er kun, at sagen blev henlagt, og at det gik på samme måde, da kompagniet de følgende år gentog forsøget på at få Rybergs og de øvrige privates virksomhed forbudt. Disse kunne, tolereret, men uden nogen egentlig anerkendelse, fortsætte deres virksomhed, som vi har set, at de gjorde det. Kompagniet tog desuden kampen op ved allerede 1765 at stryge den tidligere opkrævede $\frac{1}{4}$ 0/0-afgift, der havde været betalt ud over præmien.

I 1774 kom der atter en lejlighed for kompagniet til at lange ud efter de private. Da søgte nemlig nogle købmænd i Flensborg tilladelse til at oprette et søassurancekompagni for hertugdømmerne. Sagen blev forelagt for det københavnske kompagni, der erklærede, at det måske kunne gå med dertil, hvis de privates virksomhed blev forbudt. Den var til langt større gæne for dem end et nyt kompagni i hertugdømmerne, hvor det aldrig havde haft store forretninger. Kompagniet i Flensborg blev dog aldrig til noget, men de private i København fortsatte. Kompagniet opgav ikke sine forsøg på at komme dem til livs. Både i 1775 og 1776 klagede det atter over dem, men uden resultat.

I 1779 var kampen imidlertid nået til en fase, hvor de private vovede at gå til angreb. De havde ved denne tid oprettet et nærmere samarbejde gennem den tidligere omtalte mægler Joel Wessely,

der på Børsen modtog begæringer om forsikringer og derpå gik rundt til de sædvanligt deltagende købmænd, indtil han havde fået den ønskede sum tegnet.

Han rettede nu en henvendelse til regeringen med anmodning om, at de af ham trykte policer måtte blive forsynet med de nødvendige stempler. At de nu blev trykt, er i sig selv et bevis på, at forretningerne havde fået et vist omfang, men i øvrigt var ansøgningen kun et påskud til at opnå en stillingtagen, og helst en positiv, fra regeringen. Han kunne jo ellers blot købe det stemplede papir og lade trykke på det, hvad han senere gjorde. Regeringen gennemskuede da også straks hensigten, og skønt de private havde fremhævet, at de ikke var noget kompagni, da de kun hæftede hver for sig og altså ikke krænkede kompagniets monopol, blev deres ansøgning denne gang afvist, da en tilladelse ville have betydet noget i retning af en anerkendelse.

Ikke desto mindre fandt regeringen sig i, at såvel Wessely som Ryberg og Zinn anvendte policer, der var trykt på stempelpapir, og ad denne vej nåede man omsider frem til den attråede anerkendelse. Stempelpapirforhandleren havde nemlig ved udgangen af et kalenderår godtgjort de to sidste det restoplæg af papir, de lå inde med, skønt der var trykt på det. 1783 indgav Wessely en ansøgning om at få samme lettelse. Det fik han, og dermed anså de private assurandører sig for anerkendt, skønt det unægtelig var en meget lidt udtrykkelig anerkendelse.

Men hermed var deres første trængselstid endt, og de fortsatte deres virke, uden at der senere fra kompagniets side blev gjort noget for at hindre det. Under krigen 1776–83 havde der som før nævnt været så gode tider og et så stort opsving for den danske handel og søfart, at der var nok at bestille for begge parter, og det gjorde øjensynligt ingen forskel heri, at konjunkturerne efter krigen atter blev slettere – først et par direkte kriseår og derpå en periode med et temmelig roligt forretningsliv, indtil de nye krige brød ud i begyndelsen af 1790'erne.

Det noget bedre forhold mellem kompagniet og de private fik et næsten symbolsk udtryk ved, at de sidstes ledende skikkelse, Ryberg, omkring 1782 var blevet interesseret i kompagniet. Som i andre tilfælde kunne han heller ikke her undlade at følge sin trang til at udvirke forbedringer i de virksomheder, han kom i kontakt med. I

1783 sendte han derfor kompagniets generalforsamling en skrivelse, hvori han fremsatte sine tanker om, hvordan kompagniets forretningsgang burde ændres, så at det kunne klare sig bedre. Hovedtanken var den, som kendes fra hans redegørelse fra 1777: kompagniet bør ikke antage større summer på et enkelt skib end 15–20.000 rd., og i øvrigt burde de antagne risici fordeles bedre, end det hidtil var sket. Han gjorde tillige opmærksom på, at under højkonjunkturen var alle skibe i brug, også de mindre gode, hvorfor assurandøren nøjere end sædvanligt måtte kende de skibe, han forsikrede.¹⁵

Direktionens svar viste imidlertid tydeligt, at dens gamle nag til de private ingenlunde var glemt. Den svarede afvisende, at selv om kompagniet havde lidt tab ved den af Ryberg nævnte fremgangsmåde, havde disse tab ikke været så store som dem, de private havde tilføjet det. I øvrigt henviste den til, at den store udvidelse af skibsfarten havde bevirket en bedre risikofordeling. Den afviste derfor Rybergs forslag, og sandsynligvis har den i det kun set eller troet at se et forsøg fra de privates side på at få en endnu større del af kompagniets forretninger. Rybergs forslag blev da også forkastet, og det vides ikke, om han senere tog initiativet til forbedringer i kompagniet, der i resten af hans levetid klarede sig godt, båret oppe af de gode konjunkturer.¹⁶

Kompagniet havde måttet affinde sig med de privates eksistens, men det var vel også klar over, at under den regering, der i 1784 havde afløst Guldbergs, var der ingen mulighed for at få dem standset. Man var jo nu gået ind i en tid, hvor ikke blot landboforholdene blev reformeret, men hvor også de bånd, der hidtil havde bundet handelen, ét for ét blev løst. Vi skal her kun minde om ophævelsen af forbudet mod indførsel af korn og frigivelsen af islandshandelen i 1788 og sluttelig om toldloven af 1797, hvis hovedmotiv vel var at skaffe flere penge i statskassen, men dog som middel dertil fandt den udvej at give handelen større frihed, idet næsten alle indførselsforbud afskaffedes. Monopoler var ikke længere i høj kurs hos regeringen, og det har kompagniet vel forstået, da det i 1796 fremsatte en udtalelse om, at det ikke troede sig berettiget til at hindre den private assurance, men dog ikke kunne undlade at tilføje, at den havde gjort det stor skade.¹⁷

Imidlertid fortsatte de private assurandører deres udvikling. Arkivalier findes ganske vist ikke, men det er sandsynligt, at arbejds-

formen var den samme som i den første tid. Ryberg synes ikke at have deltaget så aktivt som da. Man må også huske på, at han var en aldrende mand. Gennem mange år er det hans medhjælper og senere kompagnon, H. R. Saabye, der tegner firmaet i assuranceanliggender, og det fremgår i 1794, at han, og derigennem det Rybergske hus, havde en afgørende indflydelse på de private udvikling. I dette år var Joel Wessely, jævnaldrende med Ryberg, død, og hans søn Moses skulle overtage hans forretning. I den anledning gav han en redegørelse for hidtidig praksis: han og hans fader havde sammen undersøgt skadessagerne. Var de i tvivl om noget i denne forbindelse, havde de forelagt spørgsmålene for Saabye og Zinn, de to største blandt de private. Denne ordning ønskede den unge Wessely nu gjort fastere, således at der nedsattes et udvalg på tre af assurandørerne, hvis afgørelse han ville følge i alle skades- og ristornosager. Ved et møde i 1794, der kan karakteriseres som den første generalforsamling i det, der efterhånden blev til firmaet *De particulière Assurandører*, blev dette vedtaget, dog således, at det af Wessely foreslåede udvalg ikke blev på tre, men på fire medlemmer, deriblandt Saabye og Zinn. Medens Zinn kun sad i den nyoprettede komité indtil 1797, fortsatte Saabye til 1805, året efter Rybergs død, da hans arbejde i det store firma måske ikke har levnet ham tid til at beskæftige sig så meget med assurancesagerne.

Af de referater af generalforsamlingerne, der er overleveret, ses det, at kredsen af assurandører var voksende. I 1794 var der omkring 30, dvs. dobbelt så mange som i 1779. Deres forretninger havde et tilsvarende opsving. Fra årene 1798 til 1807 kendes både kompagniets og de private præmieindtægter, og det fremgår, at allerede i 1798 havde de private overgået kompagniets, idet de da havde en indtægt af 458.012 rd., medens kompagniet kun havde 411.344 rd. År for år ligger de private i spidsen, omend ikke altid med lige så store tal. I 1801 gik indtægten, vel på grund af krigsbegivenhederne, ned til 291.014 rd., mod 198.044 til kompagniet, men i 1806 nåede de 493.975 rd. mod kompagniets kun 320.008 rd. Kompagniet var nu i sandhed blevet sejlet agterud i konkurrencen.¹⁸

Samme kendsgerning fremgår af tallene for Rybergs benyttelse af kompagniet. Den gik stadig tilbage. I 1780 tegnede han for egen regning forsikringer for 187.500 rd., men 1785 kun for 102.700 rd., i 1790 for 15.200 og i 1795 endog kun for 8000 rd. I året 1800

fulgte derimod en stigning til 45.000 rd., der skyldtes, at han lod forsikre en del på nogle skibe til Ost- og Vestindien.¹⁹

En tilsvarende tilbagegang kan konstateres i summen af de forsikringer, han lod tegne i kompagniet for andres regning. Fra 1780, da de var på godt 150.000 rd., faldt de til 13.500 i 1800, hvad der vel må tages som udtryk for, at de private nu havde overtaget, hvad der tidligere havde været forsikret hos kompagniet. En undtagelse ses dog i 1795, da han pludselig tegnede for 248.000 rd. i kommission, mest for preussiske, hamborgske og amerikanske skibe.²⁰ Men alt i alt var linien klar nok: de private assurandørers søforsikring kunne nu stå på egne ben og klare sig uden væsentlig brug af kompagniet.

Medens vi således i disse år omkring 1800 kender de privates om-sætning og deres organisationsform, ved vi ikke meget om deres virkeområde geografisk set. At de tidligt var ivrige for at arbejde i udlandet, fremgår dog, blandt andet af en korrespondance mellem Ryberg og det Wahrendorffske hus i Stockholm, som Ryberg allerede i 1777 tilbød at tegne forsikringer for, idet han erklærede, at de kunne fås i København så billigt som nogetsteds. Der kom dog vist ikke noget ud af dette initiativ.²¹ Derimod fik Ryberg forbindelse med flere huse i Göteborg og Malmø, og i 1790'erne ser det ud til, at svenskerne var blevet mere interesserede i at forsikre i København.²²

Om genforsikringen i denne tid ved vi ikke stort; kun en enkelt gang ses det, at den stadig anvendtes. I 1801 førte de private nemlig en proces mod nogle assurandører i London, antagelig om erstatning for et af de opbragte danske skibe fra Ostindien, og i den anledning anmodede Ryberg & Co. om en udtalelse fra regeringen om, at danske undersætter havde ret til at købe skibe af borgere fra lande, som England var i krig med, og om, at koloniregeringen i Tranquebar i Indien havde ret til at udstede søpas. Begge dele blev bekræftet.²³ I de mange prisesager fra revolutions- og napoleonskrigenes tid høres ellers forbausende lidt om forsikringsforhold.

Selv om det var søforsikringen, der havde Rybergs hovedinteresse, var han ingenlunde fremmed for andre forsikringsformer. I det tidligere omtalte regnskabsfragment fra Frederiksgave findes under 12. juni 1778 på indtægtssiden en indførsel, der lyder: »Præmie af 27.000 rd. på the i Asiatisk Pakhus, $\frac{1}{4}\%$ i 6 mdr. – rd. 6848.« Den

kan ikke tydes på anden måde end som præmie for en skadesforsikring for et parti te, der lå i pakhuset på Christianshavn. Samtidig modtog Ryberg renter af et lån på 18.000 rd., han havde ydet mod pant i det samme parti te. Renten var så lav som $2\frac{1}{2}\%$, medens 4% var det normale. Dette kunne friste til at antage, at forsikringspræmien måske kun var en art rentetillæg, men forklaringen er dog snarere, at der er tale om en skadesforsikring. Det fremgår ikke, at Ryberg har delt risikoen med andre. – Tidspunktet for indførslen er interessant, for netop i maj 1778 var der i København oprettet et Brandassurancekompagni for varer og effekter – med monopol. Dets satser svingede efter de forsikrede varers opbevaringssted mellem $\frac{1}{2}$ og $1\frac{1}{2}\%$. Under de drøftelser, der gik forud for kompagniets oprettelse, havde man hørt Ryberg, der havde hævdet, at disse satser var for høje, men man havde altså ikke fulgt hans opfattelse. Derimod har man måske lov til at ane indflydelse fra ham i bestemmelser om, at det nye kompagni måtte betjene sig af reassurance, hvis der blev tegnet for store summer i det. – Skønt visse af præmiesatserne snart blev nedsat, gav dette selskab i de følgende år et betydeligt overskud; selv den store brand i 1795 knækkede det ikke, men det benyttede lejligheden til at udvide sin kapital.²⁴

Det må have været under forhandlingerne om denne udvidelse, at Ryberg på egne vegne og som talsmand for en række andre københavnske huse i juli 1795 indsendte en ansøgning til Danske Kancelli om, at dette kompagnis monopol måtte blive afskaffet, og at det måtte blive tilladt at søge assurance udenlands og hos private. Hovedpunktet har vel for Ryberg været det sidste. Man aner, at det drejer sig om et forsøg på at udvide de private assurandørers virksomhed også til dette felt. Heraf blev der dog intet. Kancelliet oversendte andragendet til Kommercekollegiet, som ikke foretog noget som helst ved det. Men episoden vidner om, at Ryberg og de øvrige private ikke stod fremmede over for tanken om at optage andre forsikringsformer.²⁵

Ryberg havde selv allerede gjort det, idet han også tegnede livrenter. Denne forsikringsform var ikke ukendt herhjemme i slutningen af det 18. århundrede. Det var staten, der var gået i spidsen for at skaffe sig lån, og fra 1773 gav den sig regelmæssigt af med salg af livrenter. Fra begyndelsen gik den vistnok ret skønmæssigt frem ved ansættelsen af renten, der sædvanligvis var på omkring 8% ,

men fra 1784 begyndte finanserne at tage hensyn til mortalitetstabeller.²⁶ – Ryberg optog tidligt en konkurrence, hvad regnskaberne fra Frederiksgave leverer beviser for. I hvor stort omfang han tegnede dem, er det dog umuligt at oplyse, da der kun kendes en seks-syv eksempler. Det ældste er fra 1778, da en ældre adelsfrøken købte en rente på 60 rd. årlig mod indbetaling af 550 rd., der i øvrigt senere forhøjedes mod en tilsvarende højere rente. 1779 indbetalte en anden dame 3000 rd. mod at modtage 300 rd. årligt. Der blev givet pant i Øbjerggård. 1787 afsluttedes en betydelig større kontrakt af samme art, da en agent Conrad Hansen i Helsingør indbetalte 10.000 rd. på livrentebasis. Ryberg skulle svare 1000 rd. om året indtil Hansens død, dvs. 600 rd. mere end normal rente. Da summen var så betydelig, udstedte Ryberg en obligation med pant i sit hus i St. Kongensgade som sikkerhed. Hansen levede helt til 1811. – 1792 tegnedes en tredje på 2000 rd., hvoraf den årlige ydelse skulle være 7%, og samme år en til en kaptajn v. Staggemeyer på 3000 rd., hvoraf der skulle svares 8% om året. I dette tilfælde ved vi, at kaptajnen var 48 år, da han indbetalte beløbet. Endelig har vi fra 1794 et eksempel på, at en livrente på 2000 rd. tegnedes af en professor til fordel både for ham selv og en anden. Her var ydelsen ligeledes 8%.²⁷

Det er på grundlag af disse få oplysninger ikke muligt at udrede, efter hvilke principper Ryberg modtog penge på livrentebasis. Hvis hans virksomhed har haft et større omfang, må han dog vel have haft visse retningslinier. Vi har en enkelt udtalelse, der tyder på, at den ikke var ubetydelig. Da nemlig staten i 1794 fik 1000 rd. tilbudt og ville yde 10% om året, indvendte en mellemmand, at der burde ydes mindst 10½%, da »konferensraad Ryberg med flere kontorer give højere rente imod igen at assurere i Hamburg«, en sætning, der giver den værdifulde oplysning, at Ryberg også på dette felt benyttede sig af reassurance, hvad der tyder på, at hans virksomhed har været af et vist omfang.²⁸

Ryberg veg altså ikke tilbage for at påtage sig højst forskellige forsikringsopgaver, men det er tydeligt, at de aldrig fik den betydning for hans hus, som søassurancen havde. Det var på dens område, at Ryberg sammen med de øvrige private øvede den største indsats i dansk forsikringsvæsen. Den voksede i løbet af en god menneskealder fra en beskedne begyndelse op til at blive en omfattende virk-

somhed med deltagelse af tredive af Københavns mest betydende handelshuse og med en omsætning, der blev større end det tidligere enerådende kompagnis. På dette som på andre områder var det ubestrideligt Ryberg, der var gået i spidsen og havde skabt det nye, der kom til at stå som et af flere eksempler på, at det danske erhvervsliv i denne tid arbejdede sig ud af statens formynderskab. Sø-assurancen har uden tvivl givet huset Ryberg & Co. betydelige indtægter, men næppe de største blandt dets mangeartede forretninger.

17. RYBERG SOM BANKMAND

I fortsættelse af skildringen af Ryberg som assurandør er det naturligt at beskæftige sig med hans bankvirksomhed. Kildematerialet hertil er imidlertid overordentligt spredt og mangelfuldt, når lige undtages de forretninger, han gjorde med staten.

Det var i det 18. århundrede almindeligt, at de store handelshuse virkede som banker – i større eller mindre udstrækning, dels for små forretningsdrivende, dels for private, der havde penge at sætte på rente. Det sidste kendes her i landet bedst fra Asiatisk Kompagni, der fik en hel del kapital på denne måde.¹

En af Rybergs første os bekendte kunder var, som man næsten kunne vente det, en købmand fra Ålborg, hvis bevarede kopibog fra årene 1764 til 1767 viser, hvorledes han anvendte Ryberg som sin bankforbindelse, når han havde betalinger i hovedstaden.² Det er for så vidt nærmest en fortsættelse af Rybergs tidligere omtalte forbindelser med denne bys købmænd og hans virke som kommissionær, når de skulle tegne forsikringer i Søassurancekompagniet. Man tør formode, at Ryberg årene igennem har haft mange af denne art forretninger, men de sætter sig kun ringe spor i arkiverne.

Fra 1760'erne fungerede Ryberg ligeledes som både bank- og handelsforbindelse for godsejeren Tyge Rothe. I 1764 leverede denne således til Ryberg rug for 667 rd. og et mindre parti flæsk. Hos Ryberg købte han noget vin, såsæd og 36 stude. Men derudover havde Ryberg & Thygesen lagt 420 rd. ud for ham og givet ham 500 rd. kontant, så at årsregnskabet sluttede med en saldo på 558 rd. i fir-

maets favør.³ – Der er dog den særlige omstændighed ved denne forbindelse, at Tyge Rothe havde en vis tilknytning til Ryberg & Thygesen gennem ægteskabsforbindelse med det Thygesenske hus. Men Ryberg havde årene igennem flere lignende forbindelser med godsejere. Et regnskab fra godset Rosendal fra 1783 til 1787 og fra 1797 viser, at Ryberg ligeledes var fast bankforbindelse for dets ejer, H. C. L. Rosencrone, der fik godsets overskud tilstillet via Ryberg. 1779 var Ryberg sammen med en anden indsat som eksekutor i en grevinde Levetzaus dødsbo, så at man må formode, at han tidligere har haft forretningsforbindelse med hende.⁴ Og i 1799 indbetalte han 2051 rd. i skatter af grevskabet Langeland.⁵

Af privat karakter er måske den sum på 500 rd., som Chr. Martfelt i august 1758 lånte hos Ryberg, og som denne i marts 1777 i et meget forretningsmæssigt brev krævede betalt til næstkommende juni termin.⁶ Med en anden, som han efter brevene at dømme også omgikkes privat, embedsmanden Joachim Wasserschlebe, havde han ligeledes visse økonomiske mellemværender. I 1778 sendte han ham således en anvisning på 100 rd. på en mand i Flensborg; Wasserschlebe boede nemlig i nærheden af denne by, efter at han i 1770 havde afsluttet sin embedskarriere i København. I 1779 sendte Ryberg et par anvisninger på beløb, som han havde indkasseret i København for Wasserschlebe. Men samme år var denne kommet i pengeforlegenhed og måtte anmode Ryberg om at hjælpe med til at skaffe et lån i banken på 600 rd. Det ville Ryberg imidlertid nødig, men han tilbød i stedet selv at låne Wasserschlebe denne sum, tilmed uden renter. Således blev det, og Ryberg fik pengene tilbage med 25 rd. pr. kvartal af Wasserschlebes pension, som han ligeledes hævdede og sendte til ham.⁷

Til bankforretninger må det vel også regnes, at Ryberg repræsenterede andre – ofte af de højeste rangklasser – på generalforsamlingerne i kompagnierne, hvor disse havde aktier og stemmeret, men så at sige aldrig mødte personligt. Da Det almindelige Handelskompagni blev opløst i 1774, kunne Ryberg således underskrive det kongelige tilbud om at modtage 300 rd. pr. aktie som repræsentant for ejerne af 108 aktier. Deraf havde prinsesse Charlotte, Frederik IV.s datter, de 30, geheimeråd grev Otto Thott 2, en amtmand Eggert Christ. v. Linstows arvinger 2, en v. Levetzaus bo ejede 5, en generalløjtnant Andreas Hauch 2, general G. Christ. Styrups arvin-

ger ligeledes 2 og konferensråd H. H. Hielmstjerne 5. Endelig ejede firmaet Ryberg & Thygesen 6, medens Ryberg personligt var ejer af 54 aktier. Et par af de ovennævnte, nemlig Levetzau og Hielmstjerne, træffes ved andre lejligheder som Rybergs bankkunder, og det er vel ikke udelukket, at de øvrige ligeledes mere eller mindre regelmæssigt har benyttet hans hus, men herom er der intet fundet.⁸

På samme måde repræsenterede Ryberg mange højtstående personers interesser i Asiatisk Kompagni. I 1784 modtog han således udbytte for blandt andet grev Gyldensteen (for 120 aktier) vel for dennes søn, Jean Henri Desmercières, dennes slægtninge, greverne Heinrich 43 Reuss (11 aktier) og Heinrich 48 Reuss (ligeledes 11), biskop Fr. Resewitz i Magdeburg, der tidligere havde været præst ved Petri kirke i København, og geheimeråderne overkrigssekretær i Søetaten Fr. Chr. Rosencrantz og diplomaten Fr. Güldencrone. Dertil hævdede han aktieudbytte for sin broder, der havde 10 aktier, og, for at tage den kendteste til sidst, et udbytte på 40 rd. af en obligation på 1000 rd., der ejedes af Ove Høegh-Guldberg.⁹

Modtagelse og oversendelse af statsembedsmænds lønninger og pensioner var en ret almindelig forretning for Ryberg. Af Søetatens bøger fremgår, at han så tidligt som i 1767 modtog gager for nogle officerer, der gjorde tjeneste i udlandet, og sørgede for pengenes overførsel til dem.¹⁰ Denne service blev senere meget almindelig, f. eks. da en del søofficerer deltog på fransk side i den amerikanske frihedskrig, og i 1788, da en gruppe officerer var på studierejse i udlandet.¹¹ Officerernes tilfredshed med hans forsendelser var så stor, at to af dem i 1771 anbefalede Søetaten at sende ordrer via Ryberg, da brevene kom sikrest frem, hvis de var »i konvolut« til en af hans korrespondenter.¹²

På samme måde modtog og overførte Ryberg penge til gesandter, der var på deres poster i udlandet, både til deres lønninger og til udgifter, de havde afholdt for staten. Som eksempler kan nævnes, at han i 1785 omtales som kommissionær for grev Fr. Reventlow i England, for geheimeråd Chr. Fr. Güldencrone i Wien, i 1786 for legationssekretær A. H. Rachel sammesteds og i 1787 for gesandten i Stockholm, kammerherre Fr. Ludv. Juel. Også embedsmænds pensioner og ventepenge indkasserede han, således for kammerherre Lerche, der i 1787 arrangerede med Finanskollegiet, at Ryberg skulle modtage hans pension, og i 1797 for Güldencrone.¹³

For konsulatsejbedsmænd ordnede det Rybergske firma vekselforretninger. Således havde P. Pedersen i Philadelphia i 1804 trukket 277 dollars på Kommercekollegiet, og i betragtning af Rybergs livlige forbindelse med USA kan det ikke undre, at konsulen anmodede om, at dette beløb måtte blive anvist til hans hus.¹⁴ Den danske konsul i Bordeaux benyttede ligeledes Ryberg til at overføre penge fra døds- og fallitboer, og fra 1800 haves eksempel på en lignende forretning fra Isle de France.¹⁵

Af væsentlig større omfang var dog hans vekselhandel med kompagnier og handelsselskaber. Med Asiatick Kompagni havde han således i 1773–74 en omsætning på næsten 122.000 rd. Heraf var dog de 50.000 rd. på en enkelt veksler, udstedt af guvernementet i Tranquebar til en engelsk købmand, medens resten var vekslers på London og Amsterdam. De førstnævnte var på fra nogle hundrede til flere tusind pund sterling, mest på firmaet Claus Heyde, Rybergs faste forbindelse i London, medens de hollandske, der gennemgående var på store summer, stammede fra forskellige huse i Amsterdam.¹⁶ Også efter at Ryberg havde opgivet sin nærmere forbindelse med kompagniet, fortsatte han vekselhandelen; i 1790 solgte han således for 88.932 rd. til det. Den omvendte situation, at han købte valuta af kompagniet, forekom ligeledes; i oktober 1801 købte han således sterlingveksler for ikke mindre end 163.586 rd., og i denne forbindelse kan det nævnes, at han en enkelt gang var med til at yde kompagniet lån. Det var i april 1788, da han sammen med firmaet Fabricius & Wever stillede 100.000 rd. til dets rådighed for tre måneder. I august forlængedes det imidlertid for endnu tre måneder, derpå for en måned ad gangen, sidst i februar 1789. Det var på et tidspunkt, hvor kompagniet havde betydelige likviditetsvanskeligheder.¹⁷

Med andre af tidens handelsselskaber havde han tilsvarende forbindelser. Så længe Det almindelige Handelskompagni eksisterede, købte det ofte store summer i udenlandsk valuta af Ryberg, navnlig vekslers på Holland, hvorimod Ryberg aldrig købte vekslers af dette kompagni.¹⁸ Også bøgerne fra Handels- og Kanalkompagniet, der kun eksisterede en kort årrække i 1780'erne, viser, at Ryberg havde adskillige bankforretninger med det. Der er ret mange eksempler på, at han indbetalte penge til det fra købmænd i provinsen og Norge, men medens der i disse tilfælde er tale om mindre sum-

mer, anvendte kompagniet også det Rybergske hus til overførsel af store summer. Ad denne vej overførte det i 1783 10.000 gylden til sin afdeling i Altona ved veksler, som Ryberg havde trukket på et firma i Amsterdam, og i 1784 modtog det udefra en sum på 16.688 rd. fra Ryberg.¹⁹

Hvorledes denne private vekselomsætning mellem de store huse gik for sig, kan man få et indtryk af ved Rybergs korrespondance med huset Wahrendorff i Stockholm. Princippet var, at de to huse lagde penge ud for hinanden og derpå med mellemrum foretog en opgørelse af de gensidige krav. Den af dem, der kom til at stå som debitor, sendte derpå en veksler på et tredje hus, hvor han havde et tilgodehavende. Store summer kunne således omsættes, uden at der blev brug for at sende kontanter.²⁰ Man hører derfor kun sjældent om forsendelser af ædle metaller til udlandet i forbindelse med Ryberg. Dog fik han i 1765 tilladelse til at udføre en mindre sum i sølv til Naumburg i Tyskland og 1785 en større til Holland, ligesom han i 1804 sendte et betydeligt parti sølv til England, uden at det af korrespondancen fremgår, til hvem det var bestemt.²¹

Det var imidlertid ikke blot for handlende, at Ryberg gav sig af med pengeforretninger, også privatfolk synes i stor udstrækning at have benyttet hans bistand ved rejser i udlandet. Da Wiedewelt i 1769 var i Paris, ordnede Ryberg hans pengesager – og skrev et personligt brev til ham²² – og da orientlisten Andreas Chr. Hviid i 1779 opholdt sig i Wien, noterede han i sin dagbog, at han havde modtaget 23 hollandske dukater, som han tog med sig til rejsepenge og lod dem betale ved Ryberg.²³ – Fra senere år er der bevaret flere vidnesbyrd om sådan trafik: I et par breve fra 1798 til Fr. Münster meddeler Ryberg & Co., at et hus i Venezia efter Rybergs ordre havde udbetalt først 232 rd. til en kardinal Borgia og senere 253 rd. Det fremgår, at Ryberg & Co. kun beregnede $\frac{1}{2}\%$ i provision, men der påløb yderligere nogle udgifter til det udenlandske hus, der var med i forretningen.²⁴ Da arkæologen Georg Zoëga i året 1800 rejste til Italien, havde han et kreditiv med, hvorved Ryberg anmodede et italiensk hus om at udbetale ham indtil 1200 mark hamburger banco inden for et år. Senere, i 1803, trak han ligeledes en veksler på Ryberg.²⁵ Disse få eksempler er oplysende, fordi de med stor tydelighed viser, hvor vel indarbejdet denne kredittrafik var, og hvor selvfølgelig alle interesserede parter tog den. At Ry-

berg siden uden videre kunne anmode italienske bankhuse om at udbetale ikke helt små summer til personer, der foreviste et kreditiv, må vel betyde, at hans hus har været nogenlunde kendt i Italien eller har haft gode referencer til hollandske huse. Overhovedet synes anvendelsen af kreditiver til supplement af vekselomsætningen at have spillet en stor rolle i disse år op mod 1800. Vi har tidligere omtalt, at Ryberg forsynede amerikanske skippere med sådanne kreditbreve til huse i østersøområdet til indkøb af returladninger, når de havde solgt deres medbragte ladning i København.

At Ryberg ligeledes gav sig af med at modtage penge fra private til forrentning og deponering, kunne man næsten vente, og der foreligger enkelte efterretninger derom, også udover de tidligere nævnte livrenter. Om han i lighed med Asiatisk Kompagni modtog penge fra småsparere, ses ikke, men derimod er der flere eksempler på, at han modtog relativt store summer fra private. Disse lån blev i alt fald i nogle tilfælde tinglyst, så at de har sat sig spor i de offentlige arkiver. – I 1775 modtog Ryberg således 16.000 rd. til 4% p. a. fra en Fr. Chr. von Göesel i Slesvig og gav pant i sin ejendom i St. Kongensgade. Summen blev udbetalt i flere tempi, den sidste del i 1778.²⁶ 1777 modtog han 2500 rd. fra en assistent i Asiatisk Kompagni, der da skulle rejse til Kina. Af denne kapital udbetaltes 500 rd. i 1789, men ellers fik den lov til at henstå til juni termin 1801. Her var der altså tale om et særdeles langfristet indskud.²⁷ På lignende vis »deponerede« kancelliråd Henrik Stampe i 1778 12.000 rd. hos Ryberg, og også ved denne lejlighed blev der ydet pant i fast ejendom som sikkerhed. Denne sum kom til at stå helt til 1812.²⁸ Under omtalen af sagen mod Magnus Beringskiold høres det i 1781, at der hos ham var fundet en obligation på 1100 rd. på Ryberg. Den var udstedt til en madame Hegelund i Næstved.²⁹ Endelig skal det nævnes, at Ryberg i 1787 modtog 1000 rd. fra en grevinde Wedel, født Moltke.³⁰ Ved alle disse lån var renten 4%, og de mindre synes givet, uden at långiverne havde fået anden sikkerhed end obligationen, hvad der må vidne om, at de har næret en betydelig tillid til husets soliditet.

At vurdere omfanget af disse Rybergske bankforretninger for private er ikke muligt på grundlag af det foreliggende materiale. Hvad man med sikkerhed kan slutte, er, at navnlig vekselforretningerne har haft et meget betydeligt omfang gennem hele perioden fra 1763

til 1804. I betragtning af firmaets hele udvikling og navnlig væksten i dets handel med amerikanerne er det vel naturligt at antage, at de har haft en stigende tendens. Leverancerne af kreditiver til andre end handlende illustrerer også meget klart, at huset var kendt over hele Europa som et firma, man kunne nære tillid til. Mindst klart er det, hvor meget det betød for husets finanser, at det modtog penge fra småsparere, da de fundne eksempler er alt for få til, at man kan danne sig et skøn over denne side af dets virksomhed.

Derimod ved vi som sædvanligt langt bedre besked om husets forbindelser med staten, også når det drejer sig om bankforbindelser med denne. Ligesom Ryberg i sin handelsvirksomhed gennem årene havde talrige ordrer fra myndighederne, betjente disse sig også i udstrakt grad af hans hus, når det drejede sig om pengeforretninger. Det gjaldt stort som småt.

Til de mindre forretninger må det regnes, at Ryberg ved veksler og kreditiver ordnede overførsler af penge til betalinger, som embedsmænd skulle foretage i udlandet. (Her bortses fra de tidligere nævnte overførsler af lønninger til diplomater og officerer, der formelt set var for disses egen regning.) Men udlæg fra gesandter og konsuler i Paris, Algier og andetsteds, overførsler af penge fra den vestindiske regering til Generaltoldkammeret, Det kongelige Biblioteks indkøb af bøger i Hamburg eller Staldetatens indkøb af heste i Polen, alt kunne betales via Ryberg.³¹ Betydeligst i denne gruppe er Rybergs leverancer af veksler til Udenrigsdepartementet, der i visse år kunne løbe op til ganske betydelige summer, i årene 1777–79 således henholdsvis 9130, 12.170 og 6728 rd.³² Da freden med Algier sluttedes i 1772, leverede Ryberg valuta for henved 100.000 rd. til udgifter i denne forbindelse, således 22.500 rd. til løskøbelse af 9 fanger.³³

Mere overraskende er det, at statsmyndighederne i en længere årække fandt det fordelagtigt at benytte Rybergs mellemkomst til en så simpel operation som at levere kobber- og sølvmonter til udbetalinger ved bjergværkerne i Norge. Det drejede sig dog kun om nogle få tusinde rd. om året.³⁴

Langt den største kunde blandt statsinstitutionerne i Rybergs bankafdeling var ligesom i fødevareafdelingen Søetaten. Til den leverede han fra 1764 til 1804 udenlandsk valuta for ikke mindre end 356.151 rd. Leverancerne var dog meget uregelmæssigt fordelt,

i nogle år drejede det sig om store summer, i andre om næsten intet, således som det fremgår af bilag 1, hvor valutaleverancerne er opført sammen med Rybergs øvrige forretninger med Søetaten. Det vil ses, at de var størst omkring 1770–71 og i tiden 1796–1804. I første omgang skyldtes de krigen med Algier, som Ryberg i parentes bemærket ønskede afsluttet hurtigst muligt, selv om man skulle »købe freden«. ³⁵ Pengene blev anvendt dels til indkøb af levnedsmidler, dels til forplejning af de syge, som eskadren i Middelhavet havde måttet landsætte. ³⁶ De blev udbetalt blandt andet i Cadix og Marseille ved kreditiver til skibscheferne, og ved overførslen betjente Ryberg sig af hollandske bankhuse. De store leverancer omkring århundredskiftet stod naturligvis i forbindelse med den omfattende konvojering, som den danske flåde udfoldede i disse år, og med krigsbegivenhederne i 1801. ³⁷ Også ved disse leverancer synes Ryberg stort set at have nøjedes med en provision på $1/2\%$ af beløbet, men det er dog naturligvis blevet til en del fortjeneste i årenes løb, foruden hvad han i øvrigt har kunnet tjene ved spekulation i vekslerne.

Ved siden af disse mere normale valutaleverancer fik Ryberg flere gange ganske særlige opgaver fra staten. I 1771, da vekselkursen på Hamburg var dårlig, overlod Finanskollegiet, der dengang lededes af C. A. Struensee, Ryberg 10.000 rd. til opkøb af udenlandske vekslere i København, som skulle anvendes til hjemkøb af danske sedler, der i for stort tal var nået til Hamburg. Det var – så vidt det kan ses – den første af en række lignende operationer, som Ryberg senere udførte for statens regning. ³⁸

Af betydeligt større omfang var imidlertid en opgave, der blev stillet ham i 1772, da staten stod over for den ubehagelige opgave at skulle tilbagebetale dronning Caroline Mathildes medgift efter opløsningen af hendes ægteskab med Christian VII. Der skulle da i en fart rejses en sum på 40 à 42.000 £. Finanskollegiet, og det vil på daværende tidspunkt sige Schimmelmann, henvendte sig i december 1772 til Ryberg med det spørgsmål, om han kunne levere vekslere til det ovennævnte beløb. Forespørgslen var mundtlig, og sagen hastede. Ryberg svarede den 22. december, at han ville kunne levere den ene halvdel af summen i vekslere på to-måneders, den anden i $2\frac{1}{2}$ -måneders vekslere, at regne fra 1. januar 1773. Han tilføjede imidlertid, at kursen plejede at være høj på denne årstid, så at han

måtte forlange 5 rd. 44 sk. pr. £, hvilket i øvrigt var 5–6 sk. over dagskursen.³⁹ Samtidig benyttede han regeringens forlegenhed til at forlange 140.000 rd. betalt for korn, han havde leveret eller skulle levere til Norge og forlangte resten af sine tilgodehavender betalt i januar og februar.⁴⁰ I en skrivelse straks dagen efter gik kollegiet ind på at præstere de krævede betalinger, men det fandt den tilbudte sterlingkurs for høj og ville kun give 5 rd. 40 sk. pr. £. Ryberg anmodedes om at svare samme formiddag, hvad han også gjorde. Han ville imidlertid ikke gå længere ned og begrundede dette med, at vekselforretninger for tiden var usikre, da der havde været store bankerotter både i Cadix og London.⁴¹ Herefter prøvede Finanskollegiet husene Iselin & Co. samt Fabritius & Wever, med den tilføjelse, at det henstilledes til dem, at de »weiter keinen Gebrauch von dieser Ouverture machen werden«, hvilket vel skal forstås som en henstilling om at undlade at spekulere i sterling. Iselin & Co. svarede imidlertid nej med den motivering, at de i vintertiden ikke kunne skaffe vekslers fra Norge. Fabritius & Wever tilbød derimod at levere vekslerne, men på grund af de urolige pengeforhold på det internationale marked fandt de det nødvendigt at forlange 5 rd. 48 sk. pr. £.⁴² Den 26. eller 27. december havde Schimmelmänn dernæst et personligt møde med Ryberg, hvor det aftaltes, at denne skulle levere vekslerne til kurs 5 rd. 42. Ryberg foreslog, at de udstedtes på Schimmelmänn og I. G. Moltke i Finanskollegiet. Summen nu var fastsat til 41.172 £, og vekslerne skulle leveres til kollegiet inden middag den 29. december – sagen hastede.⁴³ Operationen drejede sig således om 223.876 rd., og vekslerne blev trukket på Claus Heyde i London, og – som det var praksis – sendt både i et hovedeksemplar og en kopi (en sekundaveksel).⁴⁴ Rent teknisk var forholdet nu det, at Ryberg havde anmodet Claus Heyde, sin normale forbindelse i London, om at udbetale disse penge til den engelske regering, men det ser efter alt at dømme ud til, at Ryberg selv kom til at stå som udsteder og ikke fik accepteret sit forslag om, at Finanskollegiets deputerede skulle have denne rolle. Vekslerne skulle nu accepteres af Claus Heyde, der derved ville blive ansvarlig for betalingen, hvis Ryberg ikke præsterede den i rette tid. Han måtte derfor have stor tillid til Rybergs soliditet for at acceptere denne betydelige sum.

Det viste sig, at tilbagebetalingen blev meget besværlig. Den 30.

januar beklagede Ryberg sig over, at det var meget vanskeligt at få fat i sterlingveksler i København på grund af de tidligere omtalte fallitter. Det bekræftes af, at sterlingkursen steg så højt som til 5 rd. 50 sk.⁴⁵ Ryberg bad derfor Finanskollegiet om at skaffe sig den fornødne valuta, idet han bemærkede, at det ville give banksedlernes kurs et »für das Land gar zu unersetzlichen Stoss«, hvis man på én gang sendte en så stor sum i banksedler til Hamburg for at købe udenlandske veksler der.⁴⁶ Først den 11. februar fik han et intetsigende, beroligende svar, men rykkede den 15. atter for valuta, blandt andet med henvisning til, at Claus Heyde havde skrevet, at han aldrig ville have accepteret, hvis han ikke havde haft uindskrænket tillid til Ryberg. Det lykkedes i rette tid Finanskollegiet at fremtrylle de nødvendige veksler; dog måtte Schimmelman åbenbart skaffe halvdelen ved at bruge sin private kredit over for et hus i London.⁴⁷ Det fremgår tydeligt af korrespondancen, at Ryberg var meget nervøs for sit gode navn og rygte, hvis der ikke blev betalt i rette tid. Som det udviklede sig, blev det altså ikke ham, der skaffede al den nødvendige valuta til vekslernes indfrielse, men hans rolle blev den, at han kom til at stå som garant for summen, hvad der måske også fra begyndelsen havde været Schimmelmans hensigt. Forretningen vidner i alt fald om, at Claus Heyde vovede at anse Ryberg for at være god for næsten 1/4 million rd.

Denne vekselforretning fik forskellige efterspil. Da Ryberg i 1797 havde et generalopgør med staten, hævdede han og fik anerkendt, at han endnu havde 5443 rd. til gode for provision og omkostninger i forbindelse med medgiftspengene. Han hævdede tillige, at denne forretning indirekte havde indbragt ham et alvorligt tab på 35.000 rd., idet han senere havde måttet gøre gengæld over for Claus Heyde og havde accepteret veksler for ham med det nævnte tab som resultat. Samtidig kom det frem, at af de 140.000 rd., som Ryberg i december 1772 havde modtaget til indkøb af korn, var der kun leveret modydelser for 43.472 rd., hvorfor Ryberg i 1797 måtte tilbagebetale 96.528 rd. Dog godskrev man ham tabet på de 35.000 rd.⁴⁸

En anden stor vekseloperation for staten fandt sted i årene efter 1789. Den var et led i regeringens planer om at forbedre vekselkursen, der efter krigen med Sverige i 1788 var steget betydeligt, dvs., de danske sedlers værdi var dalet. (Den danske kurantmønts værdi

blev nemlig udtrykt i hamburgsk mønt. Pari var 100 hamburger species lig med $122\frac{1}{2}$ rd. dansk kurant. Steg kursen, f. eks. til 130, betød det, at man for hundrede hamburger species kunne købe $7\frac{1}{2}$ rd. mere end normalt, dvs. at dens kurs var faldet.) I 1789 var der i København blevet nedsat et udvalg med repræsentanter for syv af de mest ansete købmandshuse, som for fremtiden skulle tage sig af kursens notering og fastsættelse. Af dette var Ryberg blevet medlem sammen med blandt andet de Coninck, L. J. Cramer, agent Erichsen og Niels Brock.⁴⁹

Faldet i kursen i løbet af 1789 var så voldsomt, at noteringen var steget helt til 165 i december.⁵⁰ I oktober havde finansministeren, den yngre Schimmelmann, da fattet den plan at foretage nogle af de vekseltransaktioner til kursens forbedring, som hans fader tidligere havde været mester i. Modsat faderen ville han dog ikke udføre dem selv, men indgik en aftale med firmaerne Ryberg & Co. og L. J. Cramer. De fik hver en kredit på 100.000 rd., foreløbig indtil udgangen af 1789, og denne sum skulle de bruge til opkøb af danske vekslers og pengesedler i udlandet. De tog straks fat, og opkøbene virkede efter hensigten. I januar 1790 udvidedes kredsen af deltagende firmaer, og operationerne stod på indtil juli, da Finanskollegiet ønskede dem standset. En kongelig resolution bestemte imidlertid, at en endelig beslutning herom først skulle træffes i september. På dette tidspunkt var det imidlertid atter kun Ryberg og Cramer, der arbejdede for staten. De to huse havde da tilsammen opkøbt for 3.902.953 rd. danske kurantveksler, og navnlig i Hamburg havde de virket ivrigt, idet de der havde købt for mere end 1,5 millioner rd. Medens opkøbene stod på, var kursen blevet forbedret fra 161 til 139, hed det i deres beretning til Finanskollegiet. De indrømmede, at også andre årsager end opkøbene havde været medvirkende til forbedringerne – der tales om forøget eksport – men de mente dog, at deres virksomhed havde været en betydningsfuld faktor. Firmaerne antydede også, at de havde haft store omkostninger, men Finanskollegiet fandt, at disse var blevet mere end rigeligt dækket ved de gevinster, de havde fået ved kursstigningen. – En kongelig resolution af 31. december 1790 bemyndigede kollegiet til at fortsætte operationerne med de to huse som mellemmand. De skulle desuden have kongens allernådigste velbehag meddelt – men ingen erstatning for deres omkostninger.⁵¹

Operationerne fortsattes derpå, men medens de to huse indtil udgangen af 1790 havde fordel af kursudviklingen, da kurantsedler og -veksler stadig steg i værdi, hørte dette op, da kursen stabiliseredes omkring slutningen af 1790. Derpå sluttede Finanskollegiet den overenskomst med dem, at de foruden rentefri brug af de 100.000 rd. hver skulle have en provision på 4000 rd. om året, forudsat at de trak en vis mængde veksler hjem. – Cramer meddelte imidlertid, at disse manipulationer i 1791 havde bragt ham et tab på 18.970 rd. og i 1792 på 24.559 rd. Disse tab blev erstattet ham, medens Ryberg kun fik de aftalte 4000 rd. om året og ikke gjorde krav på mere. I oktober 1793 foreslog Finanskollegiet derfor, at de begge skulle have $\frac{1}{3}\%$ i kommission af de summer, de anvendte, samt $\frac{1}{10}\%$ i kurtage. Cramer fik dog provisionen sat op til den sædvanlige halve procent, og Ryberg gik ind på de samme betingelser.⁵²

I 1796 var seddelkursen næsten kommet i pari, og Finanskollegiet var klar over, at de forbedrede handelskonjunkturer havde hovedæren herfor. Siden 1793 havde både Ryberg og Cramer trukket så mange veksler hjem, at de havde fået fuld provision. Trods den stærkt forbedrede kurs ville kollegiet imidlertid nødtigt opgive enhver kontrol med den, og det ønskede fortsat at benytte sig af de store købmandshuse dertil i stedet for det statslige bankkontor, da operationerne så kunne vække opsigt og måske endog kontraspekulation. Kollegiet mente desuden, at når de store huse udførte operationerne, var de nødt til at lade deres egne operationer trække i samme retning. – Ryberg ville da gerne fortsætte samarbejdet, det Cramerske hus ligeledes, men dette havde kort forinden mistet sin chef, og kollegiet ville derfor helst have et tredje hus med i arbejdet. Dertil havde det udset firmaet Blacks enke & Co., der havde erklæret sig rede. Samarbejdet blev nu omordnet på den måde, at husene hver skulle have lov til at tjene en provision på 7000 rd. om året, men give afkald på den rentefrie benyttelse af de 100.000 rd., der var til deres disposition. Statsrådet sanktionerede denne nyordning.⁵³ Senere kom det frem, at Ryberg i 1801 opkøbte veksler for 344.534 rd., som blev overladt til Bankkontoret. En del af betalingen herfor resterede endnu i september 1802, da Ryberg gik ind på at modtage statsobligationer for 120.000 rd., mod at resten straks udbetaltes.⁵⁴

Det ser ud til, at dette var enden på Rybergs virke som valuta-handler for staten. Efter alt at dømme har den ikke bragt ham tab,

men tværtimod en gevinst, medens han og staten spekulerede i de stigende kurser, og i alt fald den fastsatte provision, da kurserne blev mere stabile. Denne betroede post at være valutahandler for staten er endnu et vidnesbyrd både om firmaets størrelse og anseelse og specielt om myndighedernes tillid til det.

Hvor meget Ryberg selv har troet på nytten af disse spekulationer, får stå hen. Han har imidlertid ved en lejlighed givet udtryk for, at hans tillid til sådanne midler var begrænset. I 1779 kom han nemlig i sin korrespondance med Wasserschlebe ind på spørgsmålet om vekselkursen og skrev da, at det på daværende tidspunkt gik godt, fordi den understøttedes. Men Ryberg skrev derefter, at han ikke troede på varigheden af forbedringen, og udtalte, at det ikke betød så meget med banksedlernes mængde i den forbindelse, som at importen var større end eksporten. Han var altså klar over, hvilken rolle betalingsbalancen spillede for kursen.⁵⁵

Hvad vi her har set om Rybergs bankvirksomhed, er langt fra så meget, som vi kunne ønske at vide, men det er dog nok til at sandsynliggøre, at hans hus på dette felt hørte til blandt de førende i København, hvis det ikke ligefrem var det allerstørste. Navnlig dets andel i kursoperationerne kunne tyde derpå. Vanskeligere er det at skønne over, hvor meget bankvirksomheden har betydet for firmaet som helhed. Sikkert er det imidlertid, at den har bidraget til at gøre huset kendt i udlandet og derved gavnet dets handel. For selv om forsikring og bankvirksomhed blev af stor betydning for firmaet, navnlig i dets senere år, var det dog stadig handelen, der var dets bærende grundlag.

18. RYBERG SOM FABRIKANT

Rybergs virksomhed var omfattende og alsidig. Vi har fulgt ham som købmand, reder, bankier og forsikringsmand. Tilbage står, at han også var fabrikant, endda en af de større i landet, og godsejer.

Hans fabriksvirksomhed begyndte ikke før i 1780'erne, men hans planer derom gik meget længere tilbage i tiden. Dette ved vi fra et sjældent dokument fra hans hånd, en personlig redegørelse, en af de meget få bevarede skrivelser fra hans hånd, hvor han ikke holder sig til det strengt forretningsmæssige. Det drejer sig om et koncept til en skrivelse til Kommercekollegiet fra februar 1787, da han ville takke for et lån på 30.000 rd., som han havde fået til sin fabriks udvidelse. Han skriver her: »Det er i dette aar 30 aar siden ieg i aaret 1757 fattede idée og ønske til at see denne virksomhed sat i værk, da ieg paa een kort udenlands reyse i Normandien og i Bretagnien erfarede i Abeville, Alençon og Witré, hvad der ihenseende virksomheden med klæde og lærreders forarbeidelse var bragt til fuldkommenhed«. Fabrikken i Abeville, fortsatte han, var grundlagt i Henrik IV's tid, og da Ryberg besøgte den, beskæftigede den henved 3500 mennesker, fra børn, der kun tjente 2 à 3 sous om dagen, til voksne, der kunne tjene 30 til 40 sous, alt efter deres dygtighed. Varerne solgtes hovedsagelig til det engelske sydhavskompagni. I Witré og Alençon, fortsætter Ryberg, »forefandt ieg een utrolig virksomhed i henseende til lærrets og linnet strømpers forarbeidelse, ej alleene i disse toe stæder, men og især paa landet, og er det fra de stæder man endnu har de sorter lærreder, som meget for-

sendes til America og kaldes Bretagnes lærreder. Høret, som dertil forbruges, bliver avlet der i landet, og ieg agter at gjøre forsøg med at forsyne dem med noget af hørfrøet herfra, naar min høravling vil lykkes, i haab at Danmark i tiidens lengde kunde betage Rusland og Polen noget af denne fordeel.«¹

Denne lange og inspirerede redegørelse kom dog aldrig af sted. I mærgen uden for den er noteret: »ej indført«. Men den viser for en del, hvad der var Rybergs hensigt med fabriksvirksomheden. Han ville naturligvis selv tjene derpå, men hans interesse for antallet af beskæftigede i by og på land i de franske provinser peger videre frem. Vi får det at se ved hans arbejde ved det københavnske fattigvæsen, hvor det kom klart til udtryk, at hans drøm var at beskæftige så mange som muligt ved industriel virksomhed og derved udrydde den tyngende fattigdom, man dengang fandt i Danmark. I 1776 havde han skrevet en anden redegørelse, som kom længere end til hans skrivebord, og hvor han klart gav udtryk for sine tanker. Han opsummerede nemlig sine erfaringer efter fem års virke ved fattigvæsenets ledelse og tænkte ikke blot på forholdene i København.

Han mente, at der nødvendigvis måtte findes en form for beskæftigelse til »den gemeinen Haufen verarmter Leute«, hvilket i 1776 var så meget vigtigere, som den grasserende kvægsyge havde skabt særlig megen nød. Ryberg skønnede, at $\frac{1}{8}$ af befolkningen i København måtte betegnes som »notleidend«. I de andre byer var der færre fattige, mente han, men på landet var der mere end 30.000 husmandsfamilier, der levede i tiltagende nød. Til dem og navnlig til de unge iblandt dem måtte der findes arbejde, hvorved de kunne ernære sig hæderligt. Midlet skulle være tekstilfabrikation. Erfaringen havde nemlig vist, at det ikke nyttede at sætte midaldrende eller gamle fattige i byerne til dette arbejde. Man måtte sætte ind på at oplære de yngre, også fordi deres moral ville tage skade, hvis de ikke fik lært at bestille noget. Derfor ønskede han, at børnene skulle oplæres helt fra deres syvende år, da man derved ville kunne bekæmpe betleriet i fremtiden. Erfaringer havde vist, at en pige efter et par års forløb kunne tjene 7 til 8 skilling om dagen ved at spinde og ved længere øvelse 16 til 32 skilling pr. dag, og lignende summer kunne fortjenes ved væveri. (Det bør indskydes, at 16 skilling om dagen var en normal dagløn for en ufaglært dengang.)

Foruden disse sociale og moralske synspunkter anførte Ryberg tillige, at udviklingen af spinderi og væveri ville have en stor nationaløkonomisk betydning. Der var, skrev han, ganske vist i forvejen en stor produktion af lærred i Danmark, især i Jylland og på Fyn, men kvaliteten var dårlig og de anvendte metoder så ringe, at næsten en tredjedel af råmaterialerne gik til spilde. Det hjemlige forbrug af disse varer kunne knap nok dækkes, og alt finere lærred importeredes. – Ryberg mente, at det drejede sig om for 100.000 rd. om året. Dette fandt han så meget mere meningsløst, som monarkiet producerede både hør og bomuld. Afsætningen på hjemmemarkedet burde altså være sikker, og i fremtiden skulle der være gode eksportmuligheder, navnlig til de amerikanske kolonier, hvor levestandarden var stadig stigende.²

Allerede 1759, to år efter sin rejse til Frankrig, havde Ryberg vist sin interesse for sagen ved at skænke 50 rd. til indretningen af en spindeskole ved Bremerholms skole.³

Ryberg var ikke den eneste, der havde været inde på tanken om at søge de fattige beskæftiget ved spinden og væven. Ud fra lignende motiver som Ryberg havde storkøbmanden Fr. Holmsted tidligere syslet med de samme planer, og 1752–53 havde A. G. Moltke på sine godser anlagt en »landfabrik« efter engelsk forbillede, og den var i 1756 nået til at beskæftige 83 personer. På godset Hvidkilde anlagde ejeren, kammerherre Lehn, i 1780'erne nogle fabriksvirksomheder, der en overgang beskæftigede ikke mindre end 400 arbejdere. Også Ryberg anlagde en sådan landfabrik.⁴

Endelig bør det i denne forbindelse ikke overses, at Rybergs svigerfader, Chr. Fr. Otte i Ekernførde, i adskillige år havde drevet en tekstilfabrik med et ganske godt udbytte.⁵

Stedet, han valgte dertil, var landsbyen Køng i Sydsjælland, omtrent midtvejs mellem Næstved og Vordingborg. Her ejede han fra 1774 en del af det tidligere vordingborgske rytterdistrikt, nemlig godset Øbjerggård, der bestod af hovedgården med Køng kirke, nogle gårde i Køng by og en hel del i de omliggende landsbyer, ialt næsten 384 tønder hartkorn. Han havde herfor betalt 30.050 rd., hvoraf halvdelen var betalt i 1779, da skøde udstedtes, medens resten i henhold til auktionsbetingelserne blev stående i godset og skulle forrentes med 4 0/0.⁶

Hvornår Ryberg begyndte fabriksdriften, er ikke helt klart, men

at han allerede i 1778 har været inde på tanken, kan man vel slutte af, at to drenge fra hans fynske gods Frederiksgave da blev sat i lære hos den engelske heglemester Howden ved Almindeligt Hospitals fabrik ved København. Ham havde Ryberg i øvrigt selv været medvirkende til at indkalde til Danmark for at lære sin kunnen fra sig.⁷ I 1784 søgte og fik Ryberg tilladelse til at indføre en skotsk hegl til sin fabrik, der altså på dette tidspunkt må have været i virksomhed, og året efter fik han bevilling til at holde marketenteri og udsalg af fødevarer, lys og tran til arbejderne, da nærmeste købstad lå over to mil borte. Denne bevilling søgte han i 1797 udvidet til at omfatte almindeligt krohold, men det ser ikke ud til, at han fik det.⁸

Muligvis var virksomheden oprindeligt kun spinderi, men i alt fald fra 1785 arbejdede Ryberg på at udvikle den til væveri. Han fik da tilladelse til fra England og Skotland at indføre tre kasser væveredskaber, og desuden til at beholde nogle tekstilprøver, som en af greverne Reuss havde sendt ham fra sine fabrikker i Tyskland. Året efter søgte han en almindelig tilladelse til toldfrihed for hør og materialer, og Kommercekollegiet anbefalede, at den blev givet på samme vilkår, som var tilstået andre fabrikker, dvs. med et vist kvantum hør pr. vævestol; og dette bevilgedes af Generaltoldkammeret.⁹ Ryberg foretrak imidlertid at få toldgodtgørelsen beregnet således, at der refunderedes told af 2 pund hør pr. produceret pund garn. Han motiverede dette med, at han ikke blot havde sine væve på fabrikken i Køng, men også forsynede spindeskoler og havde en del spindere i gang i Dragør og andetsteds. Denne form for refusion blev da også bevilget mod, at fabrikkens inspektør afgav edelige erklæringer om, hvor meget hør der var brugt hvert år, skønt Generaltoldkammeret synes at have været noget betænkeligt ved denne lidet kontrollable fremgangsmåde.¹⁰ At han nød megen tillid i regeringskredse, ses også af den måde, hvorpå han i 1786 fik et lån til fabriken bevilget.

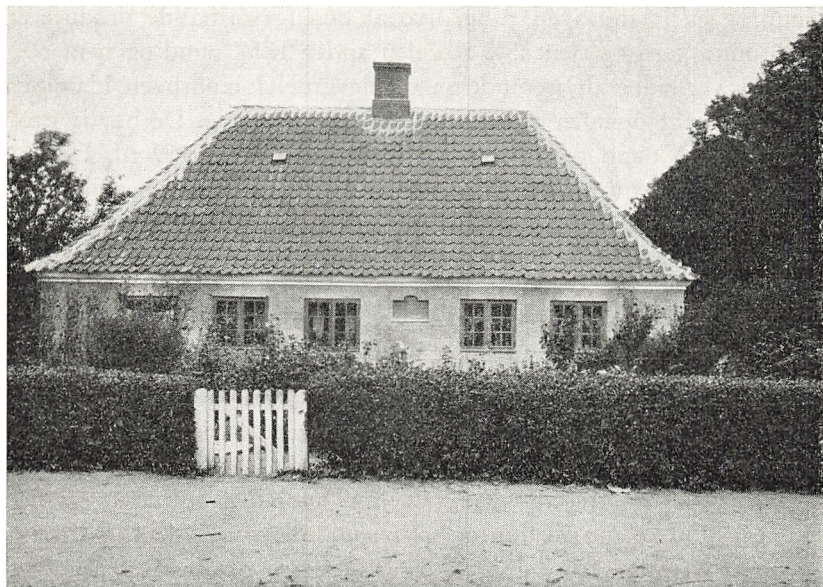
Da han søgte dette, gav han en skildring af sin virksomhed til orientering for Kommercekollegiet. Han berettede, at han lod så meget hør så, som kunne forarbejdes af godsets 100 husmænd med kvinder og børn. I Køng havde han opført et »bragehus« (bragningen var en af de processer, hørren skulle gennemgå, før den var tjenlig til at spindes) og desuden to skoler »for der at lade børnene

lære deres christendom og at spinde«. Videre var der bygget et hus til heglingen og en fabrik med 24 store og små væve, og endelig var der opført et antal huse til arbejderne. Byggeriet havde med inventar stået ham i 20.000 rd., og 25.000 rd. var investeret i hørfrø, garn og færdige varer, skrev han. Det var imidlertid ikke tilstrækkeligt. Han ville udvide, blandt andet med opførelse af et blegeri, og anmodede derfor om et lån på 40.000 rd. I konceptet havde han oprindelig skrevet »30.000 og helst 40.000«. Men han kendte myndighedernes praksis og strøg derfor de 30.000.¹¹ Lånet blev på 30.000 rd. Som sikkerhed forlangte kollegiet pant i hele Køng gods, og at det skulle afdrages med 1200 rd. om året. Dette gik Ryberg beredvilligt med til, men et følgende krav var ham meget imod, det nemlig, at han årlig skulle aflægge regnskab for fabrikens drift. Han skrev derfor til Kommercekollegiet: »Jeg holder mig forvisset om, at det høje Commerce Collegium ikke vil henregne det til tvetydige hensigter, at jeg ønsker at see mig fritaget for bøgernes authorisation og bogholderens beedigelse af balancen, som er en offentlig controll, hvis jverksettelse jeg efter mine begreb anseer alt for svækkende for min credit og alt for fornærmende for mine redelige hensigter, end at jeg kunde underkaste mig samme og derved foraarsage mig selv en stedsevarende bebreidelse«, hvorfor han slutter med en høfligt formet anmodning om fritagelse for kontrollen. Dette usædvanlige andragende blev imødekommet. Kommercekollegiet mistænkte ham åbenbart ikke for »tvetydige hensigter«, og ved en særlig bevilling blev han »af særdeles kongelig naade og tillid« fritaget for kontrollen. Samtidig skulle kollegiet tilkendegive ham »Vort allerhøjeste velbehag over hans udviiste patriotiske nidkiærhed for linned-manufactur væsenets befordring og udbreedelse, da Vi aleene i hensigt dertil have bevilget forommeldte dispensation, som icke bliver til følge for andre entrepreneurer af mindre fortienester og paalidelighed.«¹² Det var vel i sin glæde over disse smigrende udtalelser, at Ryberg skrev sit udkast til svar til Kommercekollegiet med den tidligere nævnte redegørelse for, hvorfor han ønskede at drive fabriker – men den kom altså ikke ud af hans hus.

Han gjorde ikke den allerhøjeste tillid til skamme. De årlige afdrag faldt ganske regelmæssigt og uden anmodninger om udsættelse, et sjældent fænomen ved den tids industrilån.¹³ Kun blev den oprindelige panteobligation i 1798 ombyttet med en anden, idet Ryberg

ville bortsælge bøndergodset. Hovedgården og kirken blev nu sat som pant og gav rigelig dækning for den resterende sum.¹⁴

Sammen med låneansøgningen havde Ryberg også indsendt en »Efterretning om Kiøngs fabricke pro 1786«, forfattet af Chr.

Den af Ryberg opførte spindeskole i Køng by. Pladen i muren bærer to af Ryberg forfattede vers, der opfordrer bønderne til at lade deres døtre lære at spinde, thi: »... stræbsom sind og gudsfrygt ene leder / til sand lyksalighed, til velstand, agt og hæder.«

Fotografi. Nationalmuseet.

Gottfried Voelker, der i hele Rybergs levetid var leder af fabriken og førte titel af inspektør. Han var sakser af fødsel, en af de udlændinge, der var blevet indkaldt til forsøgene i det københavnske fattigvæsen.¹⁵

Hans skildring giver et billede af, hvorledes produktionen var tilrettelagt: Godset producerede selv en del af den hør, der skulle bruges. I 1786 havde der været sået på 31 tønder land, og udgifterne dertil, skætning og rensning af frø inklusive, var blevet 204 rd. Herefter skulle hørren hegles, dvs. taverne skulle befries for urenheder.

Hertil var der ansat en heglemester, der ved seks husmænds hjælp havde heglet 36.400 pund rå hør, hvad der havde kostet 429 rd. (Husmændene havde dog også i travle tider hjulpet gårdmændene med landbrugsarbejdet.) Efter heglingen var hørren rede til at spindes. Ryberg havde til dette formål oprettet to spindeskoler, en i Køng og en i landsbyen Ring, hvoraf den første havde produceret 1686 pund garn og tjent 278 rd., den anden 1757 pund og tjent 302 rd., der var udbetalt i spindeløn til eleverne. I landsbyen Hammer havde Ryberg desuden anlagt et spinderi for gamle. De havde produceret 3066 pund garn og havde derfor modtaget 559 rd. Det lededes af sognets degn, der havde fået 44 rd. i honorar herfor. Desuden leverede Ryberg hør og betalte løn til Næstved Patriotiske Selskabs skole, der havde spundet 9713 pund garn og modtaget 1641 rd.

Ved fabriken var desuden ansat to spindelærerinder samt en gammel kone, der skulle lære de andre gamle at spinde bedre. Udgifterne ved denne undervisning blev ialt 141 rd. »Spinderiet« kostede således ialt 1324 rd., men i en fodnote tilføjede Voelker, at der var spundet i de fra agerdyrkning frie timer i et distrikt på 1½ mil i diameter.

Garnet gik herefter til selve væveriet, hvor der var ansat en mester med 200 rd. i årlig løn og to svende, der hver fik 43 rd. Desuden var der tre »frie« drenge, der tilsammen havde tjent 103 rd., og 12 drenge fra Øbjerggård og Frederiksgave samt 8 fra andre gårde, der var til oplæring, blandt andet fra Gisselfeld og Krenkerup. Nogle af disse havde tjent over 60 rd. på et år, ja en enkelt over 80, hvad der dengang var meget anselige indkomster. Desuden var der et antal husmænd som håndlangere og tre mindre drenge, der hjalp med til at trække damaskvævene. – Det fremgik også, at væveriet beskæftigede ca. 80 koner i Dragør; de havde tjent 838 rd. – Dertil kom en del generelle omkostninger, såsom lys og brændsel, hvorefter udgiften til væveriet blev ialt 3566 rd., hvilket var omtrent 50% af de totale udgifter ved produktionen, idet disse beløb sig til 7165 rd. Voelker fremhævede, at denne kapital cirkulerede, uden at det gik ud over landbruget. Hertil skal imidlertid lægges en udgift på 2499 rd. til indkøb af udenlandsk hør og en arbejds løn på 7132 rd. til dennes bearbejdelse, altså noget mere end Køngs egen hørproduktion. Dette punkt understregede Voelker imidlertid ikke særligt.

Derimod gav han en oversigt over produktionen. Der var vævet på 19 vævestole, hvoraf nogle med tomandsbetjening. Resultaterne havde været 620 stk. lærred, 27 stykker drejl, 2082 servietter og 98 duge af drejl, 372 servietter og 24 duge i damask, ialt 820 stykker stof på 27.660 alen og med en vægt af 10.032 pund. Voelker var meget tilfreds med dette produktionsresultat. Det økonomiske resultat oplyses der derimod ikke noget om, bortset fra, at afsætningen gik langsomt, da udlændingene skulle have lang kredit. En vis eksport har der altså været.

En nøjere redegørelse for den tekniske side af de Rybergske fabriker har vi fra en besøgende, der havde været i Køng i september 1787 og kalder byen »en miniatuur af Christiansfeld.« Det fremgår af hans skildring, at hovedparten af vævene var af ordinær art, men der var tillige flere, der var mere fremskredne i teknisk henseende, således en damaskvæv og en drejlvæv, der hver skulle betjenes af to personer, samt en væv med »flyvende skyttel«, »hvor skyttelen løber ved snore af sig selv frem og tilbage, naar svenden skyder paa en stang, der gaaer midt ned paa væven, frem og tilbage; uden denne indretning kunde een allene ey væve lærred og dreyel til 3 à 3^{1/2} alens brede.« På de af to svende betjente væve kunne der væves til fem alens bredde, hedder det videre. Efter at have omtalt produktionstillene, konkluderer den besøgende, at både lærreder og drejler var godt vævede og nogle endog særdeles fine og med fortrinlige mønstre. Han slutter omtalen med at sige: »Upaatvivlelig er det et anlæg, der vil have og har megen indflydelse på den almindelige industrie og gjør sin anlægger, vor patriotiske Ryberg, megen ære . . .«

Gæsten havde tillige set på hørrens tilberedning og beskriver, hvorledes den først behandles i en hestetrukket bragemaskine, der efter en af hans tegninger at dømme minder om en vridemaskine, mellem hvis valser hørstænglerne blev knust. (Lignende maskiner anvendte man iøvrigt i Vestindien til knusning af sukkerrør.)¹⁶ Også den såkaldte skætning foretoges på maskine, og den hør, der skulle bruges til særligt fint garn, behandlede yderligere i en stampemaskine, og til at »trende« hørren var der ligeledes en maskine »af en aparte indretning.« Tørring af hørren foregik i en særlig ovn. Oplysningerne om det tekniske bringes, som om det drejede sig om noget nyt, og det må betyde, at Rybergs fabrik har været længere fremme i denne henseende end de fleste andre herhjemme. Det berettes end-

videre, at Ryberg havde avlet fint hørfrø, som han havde eksporteret til Bremen, hvorfra man havde bedt om at få så meget, han kunne levere.¹⁷

Af disse skildringer fremgår det i alt fald tydeligt, at Øbjerggårds virksomhed allerede havde fået et ganske anseligt omfang, der havde bragt den i første række blandt landets linnedsfabriker, og at en ret stor del af produktionen bestod af finere varer, nemlig damask. Det er værd at lægge mærke til, at produktionen var fordelt mellem en række specialister og lokal arbejdskraft, og at det fremhæves, at man kunne udnytte denne, uden at det gik ud over landbruget. Eller med andre ord, Ryberg ville drage denne reserve af arbejdskraft ind i en gavnlig produktion, lade den tjene en efter datidens forhold ikke uanselig ekstraintægt og derved medvirke til en højnelse af almuens almindelige levestandard. Det omtales i en anden forbindelse, at Ryberg i 1779 havde sendt en søn af en gartner på sit gods Frederiksgave, Henning Schroll, på en studierejse til Tyskland, Nederlandene og Skotland for at studere høravl. 1783 vendte han tilbage og anstillede forskellige forsøg på Øbjerggård. Derefter rejste han atter til udlandet og blev væk til 1790. Da lader det til, at han var kommet i modsætning til inspektør Voelker, og det endte med, at han gik i tjeneste hos grev Reventlow på Brahetrolleborg, der også var levende interesseret i oprettelse af linnedvæverier på landet.¹⁸

Da Ryberg var blevet fritaget for at indsende årlige regnskaber, er det os ikke muligt at følge fabrikens udvikling nøjere. Vi har dog vidnesbyrd om, hvorledes produktionen stadig søgtes udviklet. I december 1786 opfordrede Ryberg således Landhusholdningsselskabet til at udsætte præmier til de bønder på hans godser, der såede hør, nemlig 25 rd. til hver. Han ville selv refundere beløbet, men mente det mere effektivt, at selskabet stod som giver, end at han selv gjorde det.¹⁹

Med mellemrum indførte han engelske redskaber, og 1790 sendte han et stykke drejl og et stykke lærred til England for at få det blegnet der.²⁰ Det stod måske i forbindelse med, at han i 1789 klagede over, at en del lærreder og drejl, som han havde sendt til blegning på et blegeri ved Esrum, var blevet ødelagt, så at han fik vanskeligt ved at opfylde sine forpligtelser, blandt andet over for hoffet. Det er tydeligt, at det nu er engelske metoder, der er forbille-

de for Øbjerggårds produktion. Allerede i 1786 havde Ryberg indsendt en betænkning til Kommercekollegiet om indenlandsk hør og hamps anvendelighed til lærredsfabrikation, når det behandlede efter engelske metoder.²¹

Gentagne gange måtte Ryberg søge tilladelse til at indføre udenlandsk garn til fabriken, fordi den hjemlige produktion ikke var tilstrækkelig til at dække vævenes forbrug. I 1799 klagede han over, at spinderierne var i aftagende. En overgang havde han haft 150 væve i gang i Dragør foruden sin fabrik i Køng, og denne produktion ville han gerne vedligeholde, men manglede garn. Han fik da tilladelse til at indføre dette i det omfang, han behøvede, mod en told på en skilling mindre pr. pund end den i toldrullen foreskrevne, som var 7 sk. pr. pund.²²

Om det lykkedes at opretholde eller endog udvide produktion og eksport i de følgende år, hører vi intet om. Derimod ved vi, at fabriken fik et udsalg i København, nemlig i et lokale i Børsen, som Ryberg lejede i 1790 og beholdt så længe han levede. Her solgtes ikke alene Køngs produkter, men også »gulvtøjer«, saddeldækkener og lignende grovere varer fra en fabrik i Odense samt klæde og moderne røde, trykte veste fra Moss klædefabrik i Norge.²³

I sammenligning med så mange andre af århundredets danske fabriksforetagender synes Køng fabrik således at være en succes, selv om vi som sagt ikke kender det økonomiske resultat. Driften blev imidlertid stadig udvidet, så vidt vi kan følge den, og Køng var blandt de få virksomheder, som overlevede krigen 1807–14 og de følgende magre år. Krigen synes dog i begyndelsen at have bragt den nogen tilbagegang, da den i 1808–09 efter en datidig opgørelse kun skal have beskæftiget 24 faste og 87 løse arbejdere. I 1813 skal der imidlertid have været 23 vævestole igang.²⁴ En beskrivelse fra 1821 viser, at den endnu var i fuldt sving. Det nævnes her, at antallet af væve siden 1780'erne stadig var steget, så at der nu var 30 stole i drift og ikke mindre end 100 mennesker ansat ved den. Det nævntes ligeledes, at hoffet stadig tog hele sit forbrug fra den, og at dens produkter stadig var fine, men kostbare. Voelker ledede den stadig, nu som forpagter.²⁵

Også efter Rybergs død opfyldte den således i alt fald nogle af de forventninger, han havde stillet til den, nemlig at skaffe beskæftigelse til en del mennesker.

Det skal endelig omtales, at Ryberg også på anden vis medvirkede til bestræbelserne for at skabe lyst til spinderiet. I en kreds af unge akademikere, der kom i hans hus, var også en ung theolog, Hans Chr. Bunkeflod, der stod Rasmus Nyerup nær. Han skrev i 1780'erne som sine »første digteriske forsøg« nogle »spindeviser«, »som for bestandig afgjorde den plads, der tilkom ham blandt vore digtere, og han hævdede sig ved senere eller andre arbejder ikke op til nogen højere rang paa vort Parnas«, skriver Nyerup om ham og fortsætter: »Han havde anlæg til at være digter for almuen, og havde han nydt det held at være bleven opdraget på landet, og havde han aldeles kundet individualisere sig landalmuens smag og sæder, skikke og fordomme, idræter og levemaade, skulde hans sange have været i enhver henseende fuldkomne, og kunde da have nydt en endnu varmere modtagelse. Dog – langt fra at de skulde have savnet opmuntrende bifald.« Det første oplag af hans digtsamling, som Nyerup altså kun kunne prise med visse forbehold, udgav Ryberg i 1783 på egen bekostning. Det slog så godt an, at viserne senere udkom i endnu tre oplag på Schultz' forlag. – De er imidlertid ikke spindeviser i den forstand, at de kun handler om spinderi. De var beregnede til at synges ved arbejdet i spindeskolerne og handler om sæd og høst, forår og sommer, landlivets lyksalighed, fædrelandskærlighed og lignende emner.²⁶

Skal der endelig til slut forsøges en vurdering af årsagerne til Rybergs sandsynlige held med sin fabrik, må det som i andre tilfælde, hvor han tog en opgave op, fremhæves, hvorledes han først med stor grundighed gennemgik de tekniske og økonomiske muligheder, idet han undersøgte, hvorledes man drev tilsvarende virksomhed i de teknisk mere fremskredne lande. Ligeledes sikrede han sig, at der var mulighed for at skaffe arbejdskraft og rimelig udsigt til at finde afsætning for produkterne. Hans sædvanlige dygtighed til at sælge og evne til at finde duelige medarbejdere er vel også faktorer, der ikke må lades ude af betragtning. Men mest har det måske betydet, at Ryberg i modsætning til vel flertallet af datidens fabrikanter i forvejen var i besiddelse af en så stor egenkapital, at han kunne tåle at vente, selv om det tog nogen tid, før varerne kunne afsættes. Dertil må nævnes, at han valgte en industrigren, der i forvejen var ikke helt ukendt her i landet, og som i alt fald i nogen grad beroede på råstoffer, der kunne avles indenlands.

Men – selv om væveriet i Køng blev en succes, kan det dog kun have haft en ringe andel i det Rybergske hus' samlede omsætning. – Andre industrielle foretagender forsøgte Ryberg ikke. Ganske vist søgte han i 1789 tilladelse til at indføre en hollandsk model til en hørfrøemølle, men det ser ikke ud til, at han nogensinde byggede en sådan.²⁷

19. KOMMISSIONER OG TILLIDSHVERV

Såvel under omtalen af Rybergs virksomhed i tiden før 1763 som ved skildringen af hans bank- og forsikringsforretninger og ikke mindst af hans handel efter dette år har vi gentagne gange omtalt, hvorledes han på den ene eller anden måde virkede som kommissionær for andre forretningsfolk, f. eks. ved at tegne forsikringer i Søassurancekompagniet eller ved at arrangere pengeforretninger, f. eks. for amerikanere, der skulle videre til havne i østersøområdet. – Men derudover påtog Rybergs firma sig en mængde forretninger for andre, som ikke helt falder ind under nogen af de før nævnte transaktioner, selv om mange af dem vel snarest stod i forbindelse med husets bankvirksomhed. Enkeltvis er de måske ikke særlig interessante, men i deres mangfoldighed giver de alligevel et indblik i, hvor omfattende husets virkeområde var, også geografisk, og de belyser, hvor meget et stort hus i det 18. århundrede kunne påtage sig. – Når der tales om mangfoldighed, må det også her erindres, at kun en ringe del af forretningerne, som har sat sig spor i myndighedernes arkiver, har vi mulighed for at vide noget om. De langt flere, som ikke har haft relation til staten, undgår os for det meste.

Huset udførte kommissioner for såvel ind- som udlændinge. I 1764 undersøgte Ryberg således for et par danskere eller nordmænd, der var ansat hos Claus Heyde i London, om de måtte være medredere i danske skibe, hvad der viste sig at være tilladt.¹ I 1769 repræsenterede han et kompagni i Emden, der af John og David Brown i København krævede en sum af 24.000 rupies, som en af dets funktionærer i Indien skulle have haft til gode hos de to københavnske handelsmænd, der var eksekutorer i funktionærens bo.²

1774 beklagede Ryberg sig på to londonfirmaers vegne over behandlingen af boerne efter nogle englændere, der var døde i dansk Vestindien,³ og samme år anmodede han om pas til repræsentanter for et par jødiske firmaer i Amsterdam, der ville rejse til Frederikshald og andre steder i Norge i forretninger. Han tilføjede, at han havde haft forbindelse med dem i mange år.⁴

I 1775 meddelte Ryberg, at han havde ladet to skibe bygge for portugisisk og spansk regning. Da overtagelsen først skulle finde sted, når skibene afleveredes i ejernes hjemhavn, anmodede han om, at de måtte sejle herfra med danske pas, hvis disse efter ankomsten blev afleveret til de danske konsuler. Senere søgte han ligeledes om byggepræmie for skibene, der var bygget af den skibsbygmester Erik Eschildsen, som Ryberg & Co. senere gik sammen med om at købe pladsen på Christianshavn. Eschildsen udtalte om skibene, at de var de smukkeste, der endnu var bygget til koffardifart.⁵

I det Wahrendorffske arkiv i Sverige findes en længere række introduktionsskrivelser, hvori Ryberg anmodede Wahrendorff om at tage sig af forskellige udlændinge. Blandt andet anbefalede Ryberg i 1779 en hr. Cuytitz fra Antwerpen, der var ham anbefalet af hans bedste venner, dvs. af faste forretningsforbindelser, i 1780 en købmand fra Genova og en anden fra St. Quentin, i 1782 indehaveren af et stort firma i Riga og i 1783 en repræsentant fra et stort handelshus i Rouen.⁶ Undertiden var der til introduktionerne knyttet særlig omtale af den anbefalede person, medens brevene ellers var holdt i ret almindelige vendinger. I 1788 hed det således i en introduktion for en James Anderson fra Edinburgh, at denne var »frere de l'associé de la premiere maison de la dite ville, le Chevalier Wm Forbes, Js Hunter & Co., mes anciens amis distingués.« Brevet giver os således en smule mere viden end de øvrige anbefalinger, skønt det vel er sandsynligt, at Ryberg i almindelighed har haft nogen forbindelse med de handelshuse, hvis repræsentanter han anbefaler.⁷ Om et par amerikanere, som han introducerer, ved vi fra andre kilder, at han havde gjort store forretninger med dem i København. Anbefalingerne er her måske nærmest et supplement til medgivne kreditbreve, som imidlertid ikke er omtalt.⁸ Endelig skal det i denne sammenhæng nævnes, at Ryberg i 1799 også sendte en anbefalingskrivelse for to engelske videnskabsmænd, der ville foretage studier i Sverige.⁹

For borgere i monarkiet påtog huset sig lignende kommissioner. 1782 modtog det således en bevilling til hensiddent i uskiftet bo for justitsråd Otto Bie i Frederiksnagore i Bengalen.¹⁰ 1783 indkasserede det en byggepræmie for et defensionsskib, der var bygget til et firma i Ekernförde.¹¹ 1788 var huset eksekutor i boet efter en inspektør Christiansen, der var død i Vestindien,¹² og fra 1790'erne haves en lang række eksempler på, at Ryberg & Co. indkasserede penge for købmænd i provinsen, der af en eller anden grund havde fordringer på statskassen. Det kunne dreje sig om præmier for skibe, der var udrustet til fiskeri under Island, således både til købmænd i Korsør og Trondhjem, eller penge for leverancer til Søetaten, de norske bjergværker eller Landmilitæretaten. Af disse var der overordentlig mange, hvad enten grunden var, at Ryberg blot indkasserede pengene for provinskøbmændene, eller at de havde været en slags underleverandører for ham.¹³

Af andre sådanne kommissioner for indenlandske kan nævnes, at Ryberg et par gange formidlede udstedelse af algerske søpas til redere i provinsen og i Norge.¹⁴ Også anbefalingsskrivelser for danske og norske udstedte det. Vor viden herom stammer igen fra Rybergs korrespondance med Wahrendorff, til hvem han således i 1783 anbefalede en ung hr. Stemann, en søn af geheimeråd Chr. Ludv. Stemann, og senere blandt andet legationssekretær, kammerjunker Niels Rosenkrantz, den senere udenrigsminister, der da var på vej til en post i St. Petersburg.¹⁵ Til denne anbefaling var tilføjet, at der kunne leveres ham penge for Rybergs regning. 1785 sendte han ligeledes en introduktion for sin svoger, Daniel Otte, der nogle år senere blev hans kompagnon, men dengang endnu var knyttet til et hus i Bordeaux.¹⁶ Et brev til Wahrendorff indeholder en særegen introduktion: Ryberg havde hørt, at kollegaen i Stockholm søgte en erfaren kaptajn, der var vel kendt med farten på Guinea og Vestindien, hvorfor han sendte ham en med mange anbefalinger. Det var vel et led i hans mangeårige bestræbelser for at stå sig godt med Wahrendorff.¹⁷

Af en særlig art var Rybergs forbindelse med den ældre Schimmelmann i årene 1763 og i alt fald til 1766. Ryberg forsynede da Schimmelmann med oplysninger om forholdene på de vestindiske øer, navnlig om udsigterne for sukkerhøsten, og da Schimmelmann om sommeren forlod København, blev Ryberg i 1763 og igen i 1764

og tilsyneladende også i 1766 sammen med Just Fabritius, Just v. Hemert og Peter Borre konstitueret som leder af det Schimmelmanske sukkerraffinaderi på Christianshavn. Dette samarbejde gav sig tilige udslag i, at Ryberg leverede fødevarer til Schimmelmans plantager i Vestindien, og det var i øvrigt i de samme år, at han samarbejdede med skatmesteren om at udvirke reformer i Asiatisk Kompagni.¹⁸

De ovennævnte transaktioner, der i mangel af et mere træffende udtryk er kaldt kommissioner, er omtalt for at demonstrere, hvor udstrakte det Rybergske hus' forbindelser var. Nogle af dem har vel haft direkte betydning for dets forretninger, enkelte kan have indbragt et mindre kommissionsalår, men mange, således især anbefalings- og introduktionsskrivelserne, har næppe haft nogen direkte betydning for husets økonomi, men snarest været, hvad man i vore dage ville kalde service over for dets forbindelser.

At tjenesteydelser ved lejlighed kunne give et kontant udbytte, ses dog en enkelt gang. En af Carsten Ankers forretningsforbindelser i London, den kendte storkøbmand Jens Wolff, skrev således i 1795, at han havde hørt, at en englænder med forbindelser i Spanien stræbte efter at blive dansk konsul i Malaga, da denne post var ledig. Han havde derfor henvendt sig til Ryberg & Co., der havde lovet at støtte så meget som muligt. Englænderen var ikke uvillig til at give 5–600 guineas for at få konsulatet. (Han havde i øvrigt også bedt Wolff om at skrive til Anker, hvad denne altså gjorde, dog med den tilføjelse, at Anker måtte handle, som han fandt passende.)¹⁹ Englænderen fik dog ikke posten, og det kan ikke ses, om Ryberg har foretaget sig noget for at støtte ham.

En mand, der var så aktiv og energisk og efterhånden så kendt som Ryberg, kunne naturligvis ikke undgå at få en del tillidshverv af forskellig art. Det første synes at være, at han så tidligt som 1759 blev medlem af direktionen for Opfostringshuset. Han tog her straks initiativet til en betydelig reform af dettes virksomhed, idet han fik sine kolleger i direktionen overbevist om, at hvis der skulle blive noget dygtigt ud af de drenge, der efter endt skoletid skulle til søs, måtte de lære engelsk, hollandsk og fransk, »hvormed de kunne forklare deres tanker, i hvad verdens dele de komme«, ligesom han mente, at de burde lære begyndelsesgrundene i matematik med henblik på senere uddannelse til navigatører. Skolen udvalgte herefter

hvert år 10–16 af de »vittigste« drengene, som uddannedes til at fare på »Frankrig, Spanien, Portugal, den middellandske sø, Afrika og Amerika, men ingenlunde paa Norge eller her i Østersøen«. Carl Bruun, der refererer dette, tilføjer, at man herved havde opgivet det princip, at skolens elever kun skulle oplæres til håndværkere, men »ellers i ingen videnskab«. ²⁰

Uddannelsesproblemet vendte Ryberg tilbage til, da han i 1770 i sin betænkning om handelens opkomst beklagede, at de gunstige konjunkturer ikke var blevet udnyttet bedre, end tilfældet var. En grund hertil fandt han i, at der var mangel på unge mennesker, der var kvalificerede i handel og søfart, da de i stedet valgte at gå embedsvejen. Han foreslog derfor, at der både i København og de største provinsbyer skulle oprettes skoler med undervisning i geometri, geografi, fysik samt engelsk og fransk for at skabe en veluddannet handelsstand. ²¹

Det næste tillidshverv, der tilfaldt Ryberg, synes at have været en post i Grosserersocietetets ledelse. – Dette var stiftet i 1742 og havde i spidsen en formand og to »ældste«. Det havde fra begyndelsen kun haft få medlemmer og mest været optaget af at sikre disses rettigheder over for de detailhandlere, der tillige handlede en gros, med hjemmel i lovgivning fra tiden før kommerceforordningen 1742. Under krigen 1756–63 var societetetets virksomhed sygnet hen, måske fordi dets medlemmer havde været for travlt optaget af deres handel i de gode tider. I 1762 var formanden og en af de ældste imidlertid døde, og den anden, grosserer P. Borre, sammenkaldte da til et møde den 6. oktober, hvor han selv blev valgt til formand, medens Ryberg og grosserer P. Fenger valgtes til »ældste«. ²²

Det mærkes herefter straks, at der var kommet nyt liv i societetet. Kun fem dage efter valget sendte den nye ledelse en klage til magistraten over, at forordningen af 1742 endnu ikke var blevet ordentligt gennemført, og to dage senere ekspederedes en ny klage sammedstedshen, denne gang over, at magistraten i de sidste ni år havde udstedt grossererborgerskaber uden at spørge societetet, om ansøgerens betingelser herfor var i orden, nemlig at de virkelig handlede en gros og ejede skibe eller parter i skibe. Man bad nu om at få en liste over de borgerskaber, der var udstedt i de sidst forløbne ni år, og fik den. Samtidig anmodede bestyrelsen om, at lavene måtte få en henstilling om at holde sig til deres artikler, dvs. holde sig fra

den en-groshandel, som burde være grossererne reserveret.²³ Det var gamle toner, men fremført med ny kraft. Grosserersocietetets protokoller lader imidlertid ikke ane, om nogen af den nye bestyrelse var mere aktiv end de andre.

Denne kamp mod købmændene fortsattes uden større ændringer gennem 1760'erne, og først 1769 opkom en sag, der på ny for alvor kunne fængsle alle grossererne. Det var den ældre Schimmelmans plan om at skabe en frihavn i København, eller et »entrepôt«, som man dengang sagde, med det formål at bringe nyt liv i stadens handel, der var gået beklageligt tilbage siden fredsslutningen. Tilbudet kom i en skrivelse fra Balance-Direktionen den 14. april 1769, stilet til Ryberg og Borre med Ryberg stående først, skønt Borre var formand. Ryberg var da bortrejst, men Borre forfattede straks en i ydmyge vendinger holdt takkeskrivelse og lovede at forelægge planen for grossererne. Kommissionen havde nemlig anmodet om en betænkning fra de handlende om, hvorledes indretningen af den påtænkte frihavn burde være, og hvilken pakhusleje der burde fastsættes, hvis pakhuse skulle bygges for kongens regning.²⁴

Borres ydmyge skrivelse blev imidlertid ikke afsendt. Den var indført i societetets kopibog, men med en anden håndskrift end den sædvanlige skrifters er det i randen tilføjet, at den blev trukket tilbage tillige med planen over pladsen og leveret ved hr. agent Ryberg. Det er ikke meget klart, men må vel betyde, at det er Ryberg, der har konciperet den anden skrivelse, der virkelig blev afsendt den 8. maj, underskrevet af samtlige større grosserere.²⁵ Der er på et par vigtige punkter en væsentlig forskel mellem dette svar og Borres tidligere udkast. Væsentligst er, at Borre havde tænkt sig, at pakhuse ved den projekterede havn skulle opføres for grosserernes egen regning, og at der afgiftsfrit skulle kunne oplagres en hel del varegrupper, således korn og tømmer, vin og brændevin, salt, tobak og en del metalvarer, kort sagt de fleste af de varer, som København i 1726 havde fået kreditoplagsret til. Borre tænkte sig, at skibene skulle losse og lade under toldopsyn, men at udførsel til udlandet skulle kunne ske afgiftsfrit, medens der ved indførsel til indlandet skulle betales de sædvanlige afgifter.

Den endelige skrivelse, som Ryberg var medunderskriver af, og på hvis affattelse han som ældste i societetet vel har haft en del indflydelse, hvad notatet i protokollen tyder på, har derimod som første

punkt, at grossererne skal have ret til at tage alle varer uden forskel på oplag i frihavnen, og at der overhovedet ikke skal være nogen toldkontrol med, hvad der ind- eller udføres, med mindre det føres gennem en port ind til byen. Der er således tale om et langt mere konsekvent frihavnsprojekt. Schovelin skriver, at det er Ryberg, der havde foranlediget disse ændringer, og henviser til et koncept i societetsets arkiv. Skriften i dette er imidlertid ikke Rybergs, så det er ikke noget afgørende bevis. – Der var også andre medlemmer, der havde været mere radikale end Borre. En hr. Munk havde således i en skrivelse den 28. april skildret, hvorledes frihavnene i Genova, Livorno og Marseille fungerede, og han havde ment, at alle varer skulle kunne indføres, men havde dog endnu regnet med toldkontrol ved losningen. Det endelige svar gik altså endnu et skridt videre, når det ønskede, at der overhovedet ingen indblanding skulle ske fra toldvæsenets side.²⁶

I denne omgang kom sagen ikke meget videre. Det er ikke hensigten her at følge den i alle faser, men kun at søge at påpege Rybergs interesse for den. At den lå ham meget på sinde, fremgår navnlig af, at han i sin store betænkning om handelen i 1770 sætter frihavnsprojektets gennemførelse som punkt nr. ét, dog uden at begrunde det nærmere, da han nøjedes med at henvise til Grosserersocietets tidligere betænkning.²⁷

Under Struensees regering ændredes planerne derhen, at grossererne selv skulle bygge havnen, medens de tidligere havde været stemt for, at staten skulle påtage sig opgaven. De besluttede derefter at organisere anlægget som et aktieselskab. Det er nu bemærkelsesværdigt, at medens flere af de store handelshuse straks tegnede betydelige poster, Borre & Fenger således 20 aktier à 100 rd., Suhr 14, G. Behagen 12, John & P. Brown og flere andre firmaer hver 10, tegnede Ryberg sig kun for fem. Det fremgår ikke, om han gjorde det af utilfredshed med den nye udformning af planen, eller fordi han ikke mente at kunne afse flere penge til dette formål.²⁸ Grosserernes betingelse for selv at afholde udgifterne var imidlertid, at kun de selv måtte benytte havnen, hvorved de naturligvis ville få et stort forspring frem for andre handlende. Dette ville regeringen ikke gå med til, og dermed var planen dødsdømt.²⁹ Det er forståeligt, at skuffelsen herover var stor. På en generalforsamling den 18. november 1772 ønskede både formanden, Borre, og de to ældste, Ryberg og

Fenger, at træde tilbage, og grossererne vedtog foreløbigt at undlade at vælge en ny ledelse – med den motivering, at ingen af de tidligere havde kunnet udrette noget. Dette meddeltes til Magistraten, der opfordrede de afgående til at fortsætte. Borre og Fenger gik ind på det, men Ryberg fastholdt, at han ville gå af, og motive-rede det med, at han var medlem af Kommercedeputationen, hvor man forhandlede om meget, der angik grossererne.³⁰ Det var dog formentlig kun et påskud, da han vel ellers måtte være gået af, allerede da han i juli 1771 modtog udnævnelse som medlem af dette regeringsorgan. Snarere må man søge grunden i hans skuffelse over frihavnsplanernes skibbrud og måske i almindelighed over, at societetsanstrengelser for at få monopol på grossisthandelen havde vist sig så lidet frugtbringende.

Ryberg modtog ikke siden noget tillidshverv inden for Grosserer-societetet. Som venteligt træffer man dog i den første tid efter hans afgang som ældste hans navn under forskellige af grosserernes fælles henvendelser til myndighederne, især i 1770'erne. I 1780'erne er det derimod påfaldende, hvor sjældent han er medunderskriver af så-danne adresser, men protokollerne viser ikke noget, der kan forklare denne mangel på samarbejde med kollegerne. Vi kan måske gætte på, at han efter stridighederne i Asiatisk Kompagni har følt sig forfulgt eller dog krænket over den behandling, nogle af dem havde ladet ham blive til del og derfor havde trukket sig tilbage fra samarbejdet med dem.³¹

Som et kollegialt tillidshverv må det også betragtes, at Ryberg 1767 blev valgt til bankkommissær i Kurantbanken. Stillingen honoreredes med 400 rd. om året og medførte deltagelse i flere møder om ugen. Det kan således næppe have været gagen, der lokkede. Langt vigtigere, formoder forfatteren til bankens historie, har det været, at posten gav stor indflydelse og muligheder.³² Man kan tilføje, at kommissærerne, der behandlede alle indkomne andragender om lån og diskontering af veksler, fik et uvurderligt indblik i Københavns og rigernes erhvervsliv i almindelighed; købmændene fik i særdeleshed et godt kendskab til, hvad deres konkurrenter foretog sig.

Rybergs underskrift findes første gang i kommissærernes protokol den 13. marts 1767, idet han var valgt på en generalforsamling kort tid forinden. Valget gjaldt for fem år, og kommissærerne gik derpå

af, men kunne genvælges ét år senere. I reglen blev de genvalgt, så længe de ønskede det. Ryberg blev efter sin første periode genvalgt i 1773, men sad i denne omgang kun til 1776.³³

Om hans virksomhed og navnlig om hans eventuelle særlige indsats i bankens arbejde i de i øvrigt ret afgørende år omkring statens overtagelse af den kan vi ikke sige ret meget. Grunden hertil er, at såvel bankkommissærernes almindelige deliberationsprotokol som deres protokoller over udlån og diskontering er ført som kollegiernes tilsvarende bøger: man protokollerede kun de trufne beslutninger, og særvota findes kun ganske undtagelsesvis.³⁴ Når vi overhovedet ved, at Ryberg en enkelt gang var imod eller dog meget betænkelig ved at yde et ansøgt lån, stammer vor viden andetstedsfra, nemlig fra Det almindelige Handelskompagni, hvis direktion bebrejdede ham, at han var gået imod det lån, den søgte.³⁵ Det ses også, at han i 1773, da han var direktør i Asiatisk Kompagni, var med at bevilge dette et lån på 200.000 rd., og han protokollerede selv beslutningen om dets vedtagelse, der dog kun skete på den betingelse, »at denne summa ej for bestandig som hid ind til vorder henstaaende«.³⁶ Dette kan godt være udtryk for hans personlige opfattelse, idet han havde været talsmand for, at disse penge skulle have været skaffet ved et nyt indskud fra aktionærerne.

De 400 rd. om året som kommissær var dog ikke Rybergs eneste indtægt i forbindelse med Kurantbanken. Han ejede i 1772–73 40 aktier, der bragte ham et udbytte af 640 rd.³⁷ Vigtigst har det dog vel som ovenfor bemærket været, at han ved sin stilling fik et godt indblik i økonomiske anliggender i det hele taget. Hvad der er grunden til, at han allerede i 1776 opgav sin stilling, er ikke til at sige. Man kan kun gætte på, at den har krævet for meget af hans tid. Imidlertid har han i disse år sikkert lært meget, der blev af betydning for ham i hans private virksomhed som bankier.

20. RÅDGIVER FOR STATEN

Som direktør for handelen på Island og Finmarken havde Ryberg en kortere tid haft en stilling direkte i statens tjeneste, og han var i 1758 blevet smykket med titel af hofagent, en hæder, der var blevet flere fremtrædende handelsfolk før ham til del.¹

Efter sin tilbagetræden fra direktørposten havde han i en række år ikke nogen stilling i statens administration, men flere gange fik han dog lejlighed til at stille sin særlige sagkundskab til disposition for myndighederne. Vi har tidligere omtalt, hvorledes han i februar 1770 udarbejdede den udførlige betænkning om Island, som findes i Schack-Rathlous arkiv. Det kan muligvis være i forbindelse hermed, at han i marts samme år blev udnævnt til etatsråd.²

Allerede et par år tidligere, i 1768, havde han, ligeledes på opfordring af Schack-Rathlou, skrevet en betænkning om Danmarks eksport og import.³ I en ledsagende skrivelse betonedede han, at der vel ville kunne rettes indvendinger mod denne oversigt, men han tilføjede, at han agtede at forsvare det meste af, hvad han havde fremsat. – Det er en interessant redegørelse, naturligvis ikke en første-klasses kilde til Danmarks økonomiske historie, men et vidnesbyrd om, hvad en af rigernes største handlende mente om deres økonomiske forhold i sin samtid, og hvad han vel har disponeret sin handelsvirksomhed efter. Det vil derfor være rimeligt at give et kort resumé af den.

Ryberg behandlede først eksporten. Fra Jylland anslog han værdien til ca. 614.800 rd. om året, hvoraf den største post udgjordes

af de 400.000 rd., som han formodede indkom ved eksport af 20.000 stude, kvier og køer, der gennemsnitlig indbragte 20 rd. Til sammenligning med hans skøn kan det nævnes, at da studeeksporten i 1787–88 blev taget under behandling af en særlig finanskommission, beregnedes det, at tallet af eksporterede stude omkring 1768 kun havde været 7–8000 stk. pr. år.⁴ Derefter eksporteredes efter Rybergs skøn fra Jylland ca. 10.000 svin à 5 rd., men kun 300 tdr. smør à 26 rd. og 300 skippund flæsk à 20 rd. Dertil kom uld, huder og skind for mindre beløb. Fra Fyn mente han, at der ikke eksporteredes for mere end ialt 28.000 rd., og han fandt det kun nødvendigt at anføre fire poster, nemlig 400 tønder smør à 28 rd., ialt 11.200 rd., 30.000 pund voks til 10.000 rd. og 100 skippund uld samt for resten af beløbet handsker fra Odense. Fra Lolland omtaler han kun eksport af 8000 tønder hvede til 20.500 rd.

Sjællands og Københavns eksport sætter han til 105.000 rd., nemlig 3000 tønder sirup til 45.000 rd., raffineret sukker for 50.000 rd. og lammeskind for 10.000 rd. – Fra Island, Finmarken og Færøerne anfører han tørfisk for 100.000 rd., uldstrømper for 60.000 rd., tran for 8000 og edderdun for 1000, ialt 169.000 rd. Hele eksporten fra Danmark skulle således nå en værdi af 938.000 rd. Det er noget mere, end der angives i nogle bevarede statistikker, der senere blev udarbejdet i Generaltoldkammeret. De anslår eksporten til kun ca. 700.000 rd. i 1768.⁵

Men til vareeksporten kom, hvad man engang i nationaløkonomisk sprog kaldte for »de usynlige indtægter«. Som den vigtigste af disse så Ryberg sundtolden, som han satte til ca. 250.000 rd., hvilket dog var noget for forsigtigt, da den i 1768 indbragte ca. 323.000 rd.⁶ Dernæst fulgte renter og toldindtægter fra Vestindien, som han anslog til 150.000 rd., og fragtindtægter til ikke mindre end 200.000 rd. Sammen med denne gruppe indkomster anførte han også statens skatteindtægter af Oldenburg og Delmenhorst, som han anslog til 100.000 rd.

Eksportoverskuddet fra Holsten var i 1762 på grundlag af toldbøgerne beregnet til 207.000 rd. Dette tal anså Ryberg imidlertid for at være for højt, og han ville reducere det til kun 200.000 rd. På samme måde behandlede han Norge. Han opregnede ikke som for Danmarks vedkommende de enkelte poster i eksporten, men anslog valutaoverskuddet under ét til 380.000 rd., vel at mærke dog

kun i år med nogenlunde god kornhøst. Hertil ville han imidlertid lægge indtægterne af Kongsberg sølvværk, som han sætter til det overraskende store tal af 300.000 rd. om året. Det må vel forklares ved, at han anser det udvundne sølv for en ren valutaindtægt og rubricerer værkets driftsudgifter under de indenlandske statsudgifter. I en fra regeringskredse stammende opgørelse angives værkets indtægter i 1768 til 423.368 rd., medens udgifterne var 372.375 rd. Året 1768 var forøvrigt et af de få i denne periode, hvor værket gav overskud.⁷ – Den samlede værdi af monarkiets eksport og andre valutaindtægter skulle herefter blive 2.518.000 rd.

Her overfor stillede han en opgørelse af importen. Som første punkt findes her 180.000 rd. til vin og fransk brændevin, et tal, der er overraskende stort, men sikkert ikke meget overdrevet. Kaffe blev sat til 150.000 rd. – også et stort beløb for denne luksusartikel. Mindre overraskende er det vel, at han satte importen af uld og klæde til 250.000 rd., silke og silkestoffer til 150.000 og lærreder og kammerdug til 240.000 rd. Tekstiler og spindestoffer var altså da som nu en af hovedposterne i den danske import. Af andre betydende poster nævner han guld og sølv, ure og kniplinger for 100.000 rd., tobak for 120.000, sydfrugter og krydderier for 65.000, brænde og bygningstømmer for 90.000, skibstømmer for 100.000 rd., salt for 34.000 og kul for 60.000 rd. Værdien af isenkramimporten anslår han til 40.000 rd. og gruppen bly, glas og flasker til 50.000 rd. Efter at have nævnt en række mindre poster anfører han derefter hvervepenge til rekrutter og andre militære udgifter med 58.000 rd. (heraf lærred til soldaterskjorter med 8000 rd.), »presenterne« til Marokko og Algier med 60.000 rd. og renterne af den udenlandske statsgæld med 200.000 rd. – Ved sammentællingen når han til, at det pengebeløb, som årligt gik ud af rigerne, skulle blive 2.400.000 rd. eller 118.000 rd. mindre end den samlede indtægt, og han understreger, at han er overbevist om, at dette er rigtigt. Han betoner også, at hvis Danmark ikke havde sukkeret fra Vestindien, ville importen blive forøget med 200.000 rd., og han udtrykte i den forbindelse håbet om, at Vestindien med tiden kunne bringes til at give et endnu større overskud.

Således bedømte altså en af Danmarks førende handelsmænd rigerens betalingsbalance. Det er ikke hensigten her at undersøge, hvor korrekt denne opgørelse er. De ovenfor foretagne sammenligninger

tyder på, at den vel ikke er præcis, men dog heller ikke helt ved siden af, og det må huskes, at Ryberg allerede i en årrække havde haft personlige erfaringer fra handelen med mange af de varegrupper, han omtaler. I sammenligning med andre tilsvarende beregninger fra det 18. århundrede er det interessant at se, hvor stor vægt Ryberg lægger på de »usynlige« indtægter, skibsfart og rentebetaling. Det må betegnes som et fremskridt i forhold til mange andre opgørelser. Derimod undrer det, at han ikke omtaler de asiatiske varers betydning, når han lægger så stor vægt på de vestindiske. – Det siges ikke, hvor han har tallene fra. De er imidlertid alle så »runde«, at de næppe er fremkommet ved en gennemgang af toldregnskaber, og en sådan blev for Danmarks vedkommende også først påbegyndt af Martfelt nogle år senere.⁸ De fleste har Ryberg vel anslået ud fra egne erfaringer, måske også fra samtaler med embedsmænd.

Inden længe, nemlig i 1770, blev der atter brug for Rybergs viden. Regeringen, hvori Struensee nu spillede hovedrollen, anmodede den 16. november 1770 en række af monarkiets mest fremtrædende forretningsfolk om at tilkendegive deres mening om handelens forhold.⁹ Ryberg var blandt dem, og hans afhandling hævdede sig smukt blandt de øvrige, ikke mindst i kraft af den alsidighed, hvormed han behandlede adskillige sider af samfundsforholdene. Vi har allerede tidligere gentagne gange haft lejlighed til at omtale dele af den i forskellige forbindelser. Men da den er så betydningsfuld til belysning af såvel Rybergs erfaringsområde som af hans økonomiske meninger, vil der være god grund til at se på den i sammenhæng.

Den kendes i to eksemplarer, begge skrevet med Rybergs egen hånd. Det ene ligger i Kommercekollegiet,¹⁰ det andet i kong Christian VII's kabinetsarkiv.¹¹ Det førstnævnte er smukkest i udførelsen. Det beroede indtil april 1772 hos Oeder, der var i færd med at udarbejde betænkninger over alle de indkomne besvarelser, men den daværende Kommercedeputation, hvoraf Ryberg selv var medlem, sørgede derpå for, at de blev leveret tilbage.¹² Eksemplaret i kabinetsarkivet har først været i Johan Bülow's eje. Her findes desuden en tysk oversættelse af det, dateret 15. maj 1786. M. L. Nathanson fandt senere Rybergs redegørelse så værdifuld, at han i 1832 lod den trykke i et af sine værker.¹³

Betænkningen er dateret 30. oktober 1770. Da den er temmelig udførlig, er det i sig selv noget af en bedrift, at Ryberg har nået at skrive den på kun 14 dage. – Dens første afsnit fremsætter som før nævnt ønsket om, at det store frihavnsprojekt for København må blive realiseret. Ellers, skriver Ryberg, vil han ikke fremsætte ønsker for København alene, da andet end dette ville blive »fornærmende«, altså til skade for provinserne. Han turde, fortsætter han, ikke håbe på større »friheder«, da han var klar over, at en tredjedel af statens indkomster skulle tages af »consumable ting«, altså ved afgifter på forbruget, og da ikke alle brugte lige meget, var det ikke muligt at tage de samme penge ved en direkte skat. Derimod kunne han tænke sig en vis omlægning af oppebørslen, nemlig at al afgift på salt, vin og fransk brændevin bortforpagtedes, idet den derved efter hans formening ville give et større udbytte. Hvorfor dette skulle være sandsynligt, kommer han ikke nærmere ind på. Derimod gik han imod en forpagtning af tolden i al almindelighed, for, »i stæden for at handelen nu generes formedelst told betientere, ville den meere blive generet, naar den eene borger skulle blive den andens plage«, et ikke meget venligt udtryk over for toldvæsenet – men ikke ukendt i erhvervskredse.

Herefter fortsætter Ryberg med en gennemgang af Danmarks næringsveje. Meget naturligt begyndte han med at omtale landbruget, der jo ernærede langt den største del af befolkningen. Han fremhævede, at havde et land korn og kvæg i overflod, kunne det »skrive love for sine naboer«, et udtryk for, i hvor høj grad levnedsmidler på den tid kunne være mangelvare, hvad Ryberg selv havde erfaret i sin handel og som kommissionær for Søetaten. Danmark og hertugdømmerne burde efter hans opfattelse være i den heldige situation at høre til de levnedsmiddeleksporterende lande, og han fortsatte, hvis rigerne kun var tilstrækkelig veldyrkede, burde de kunne forsyne både sig selv og Norge og endda eksportere en del. Men det var så langt fra at være tilfældet, at der hvert år måtte indføres 80 à 100.000 tønder korn til Norge og i slette høstår endnu mere.

Efter Rybergs mening måtte den vigtigste reform til ophjælpning af landbruget være ophævelse af fællesskabet. Han var dog så pessimistisk at mene, at det ville tage en menneskealder, før denne vigtige reform blev gennemført – hvad der jo så omtrent kom til at

passé. Til dens gennemførelse håbede han imidlertid at få hjælp fra staten, f. eks. i form af eftergivelse af ekstraskatten for udflyttere. Med hensyn til hoveriet var hans reformlyst derimod temmelig begrænset, nemlig til, at det først skulle fastsættes, når udflytning havde fundet sted, så det kunne ses, hvad hver bonde virkelig havde at svare af. – Man må i den forbindelse erindre om, at Ryberg få år forinden selv var blevet godsejer. Vi skal senere få lejlighed til at følge, hvordan han optrådte i denne egenskab.

Om Norge skrev han derefter, at landet vel havde værdifulde eksportartikler, men at fiskeriet havde svigtet i en række år, og at tømmereksperten havde være ringe, blandt andet på grund af den engelske tømmertold. Han havde imidlertid ikke andre forslag til forbedring af disse misforhold, end at regeringen burde indhente udtalelser herom fra Norge.

Derefter gik han over til en omtale af industrien. Selv havde han, som vi har set, på daværende tidspunkt endnu ikke forsøgt sig i dette erhverv. Det gør imidlertid ikke hans vurdering mindre interessant. Han dømmer, at »fabriquerne ere i temmelig god drift, og meget bedre end samme nogen tiid forhen i Danmark været haver.« I lys af senere tiders kraftige kritik af det 18. århundredes industripolitik er det værd at lægge mærke til denne vurdering fra en talsmand for det erhverv, hvis interesser ofte var blevet tilsidesat til fordel for industriens. Man kan ikke formode, at det er skrevet for at tækkes de daværende magthavere, der ikke var særligt beskyttelsesvenlige. Efter denne vurdering kan det ikke undre, at Ryberg ønsker, at fabrikerne fortsat skal nyde understøttelse fra staten, »at de kand bringe det til veje, som for landenes indbygere og collierne kand behøves, hvor ved betydelige summer i landet spares, og mange mennisker vorder underholdt.« Måske bortset fra omtalen af kolonierne er synspunktet sådan, at citatet lige så godt kunne være hentet fra en gammel merkantilist som Erik Pontoppidan.

Med overgang til en skildring af handelen er vi nået til det afsnit, hvor det var at vente, at Ryberg kunne yde den mest selvstændige indsats. Indledningsvis omtaler han kompagnierne, hvortil han regner banken. Om denne skriver han, at den var en låne- og ikke en girobank (som for eks. den hamburgske), og at den ikke ejer andet »essentielt« end en kongelig obligation fra Frederik V.s tid og de værdipapirer, som folk deponerer som sikkerhed for lån. Derpå

fortsætter han: » . . De billeter (dvs. pengesedler), som derfor rouler, ere fuldkommen saa mange som statens massa, naar aaringerne i henseende til korn væxten og qvæg yngelen samt commerciens og fiskeriernes drift er nogenlunde favorabel, kand taale at lade rouler.« Denne lidt kejtede fremstilling dækker den rigtige opfattelse, at seddelømløbet ikke havde anden dækning end landets produktion, og at den så nogenlunde svarede til, hvad omsætningen krævede i et godt år. Men, fortsætter Ryberg, kommer der et dårligt år som det indeværende, hvor både landbrug, fiskeri, tømmereksport fra Norge og importen fra Vestindien er ringe, »saa er visselig de roulerende sedlers antal vel mange«, og, fortsætter han, kommer der dertil større afbetalinger på statsgælden, ser det alvorligt ud for banken. – Som midler til pengenes stabilisering foreslår han oprettelse af en bank i Altona, hvor der skulle ske udmøntning, også for private mod en passende afgift. – Det er interessant, at det var denne udvej, der siden forsøgt, da regeringen efter 1784 søgte at bringe orden i de danske pengeforhold.

Rybergs næste afsnit handler om Søassurancekompagniet. Det er tidligere omtalt, hvorledes han i nogen grad kritiserede dets dispositioner, blandt andet en for stor udbetaling af udbytte nogle år i forvejen.

Før han går videre med omtale af de egentlige handelskompagnier, klager han over, at de gode konjunkturer, man tidligere havde haft, ikke var blevet udnyttet bedre, og en hovedårsag dertil fandt han som før omtalt i mangelen på unge mennesker, der var kvalificerede til arbejde i handel og industri, og han foreslog derfor oprettelse af skoler, der skulle uddanne unge til disse erhverv.

Blandt handelskompagnierne omtaler han som en selvfølge først Asiatisk Kompagni. Selv om han på daværende tidspunkt endnu ikke havde haft sæde i dets direktion, kendte han dets forhold godt, da han var en god kunde hos det, var aktionær og kort forinden sammen med Schimmelmänn havde stillet forslag til en reform af dets virksomhed. Han skriver nu, at det havde været meget nyttigt for staten, men det havde dog i de senere år lidt store tab på grund af dårlige funktionærer i Indien og takket være en konsumtionsafgift, der var pålignet dets omsætning af te. Til sikring af dets fremtid foreslog han en forlængelse af oktroyen i 40 år, men til gengæld skulle det forpligtes til i krigstid at udsende tre skibe årligt til Kina

og to til Indien, så at det ikke skulle gå som under den sidste krig, da der kun kom to skibe om året fra Kina og ét fra Indien, skønt man her kunne afsætte varerne til en pris, der var tre gange så høj som indkøbsprisen. Han fandt, at fejlen var, at kompagniet uddelte for meget til interessenterne i stedet for at investere pengene i flere skibe, »hvilked stedse ere de betydeligste feiler, der ved vore compagnier ere begaaede, at mand deeler for meget ud til interessenterne, saa at ingen fond vorder samlet til at give compagniet subsistence«. – Det er værd at lægge mærke til, at Ryberg ikke her udtrykker noget ønske om ophævelse af kompagniets monopol på indiefarten til fordel for privat handel, således som det skete i 1772.

Omtalen af Det almindelige Handelskompagni gav Ryberg lejlighed til atter at fremhæve, at en forudsætning for Islands udvikling måtte være, at der blev lagt større vægt på fiskeriet. Det nye Guineiske Kompagni betegnede han som nyttigt for staten og håbede, at det kunne sende mange slaver til Vestindien, hvor der var god brug for dem.

Fiskeri og hvalfangst omtalte han ligeledes og beklagede, at det ikke var blevet til mere med disse erhverv. Skønt det var kendt, at hollænderne tjente godt på hvalfangsten, havde han opgivet håbet om, at danske for tiden kunne få noget ud af at deltage i den, hvilket de fejlslagne forsøg havde vist.

Også om fragtfarten udtalte han sig noget pessimistisk. Under krigen havde den været den fordelagtigste erhvervsgren næst efter farten på Vestindien, idet den havde beskæftiget 300 skibe, der i årene 1758–63 havde indtjent 10.800.000 rd. og i årene fra 1763 til udbruddet af krigen med Algier dog 3.000.000 rd. Nu lå den næsten stille på grund af krigen i Middelhavet, og prisen på skibe var derfor dalet betydeligt. Ryberg mente, som før nævnt, at det ville blive både vanskeligt og kostbart at tvinge Algier til fred med våbenmagt, og han anså det for billigere at »købe« fred med røverstaten. Til lettelse af søfartens vilkår i øvrigt foreslog han, at vigtige artikler i dens daglige drift, nemlig hamp, sejldug, tjære og beg, skulle fritages for told, og at der skulle ydes en større konsumtionsgodtgørelse.

Med det malende udtryk: »De westindiske øer kand mand billigen ansee for den allerbetydeligste branche af den danske commerce«, og at St. Croix nu kan »være at ansee som een af de største steene i

Deres Mayestets crone«, indledte Ryberg behandlingen af øernes produktion og tillige af de særlige vanskeligheder for handelen, der var opstået ved de hollandske lån til planterne. Det var i denne forbindelse, at han stillede det forslag, vi tidligere har omtalt, at den danske stat skulle købe hollænderne ud.

Herved kom han ind på spørgsmålet om monarkiets statsgæld, der da var på 13 millioner rd. Han mente ret naturligt, at det var ønskeligt, at den blev tilbagebetalt, men han advarede på den anden side imod, at det skete for hurtigt. Han frygtede nemlig, at en sådan udbetaling ville føre til inflation, især til stigning af jordpriserne til skade for bønderne, »thi inted er skadeligere i een stat end naar penge, eller representation af penge for hastig udgydes i samme, naar virksomheden mangler«, altså hvis produktionen ikke stiger i takt med udvidelsen af pengeomløbet. I øvrigt fandt Ryberg ikke, at statsgælden havde nogen foruroligende størrelse, og at man blot burde stræbe efter, at den ikke voksede, hvorfor statens budget burde balancere. Embedsmændenes lønninger burde heller ikke ned sættes, da dette blot ville skade omsætningen og medføre en uønsket nedgang i grundpriserne i København.

Interessant er det, at Ryberg var klar over, at Norges andel i dobbeltmonarkiets skattebetaling var forholdsvis mindre end Danmarks, hvorfor han foreslog, at dets andel forhøjedes, så at man ad denne vej kunne få dækning for nogle af de tab, hans foreslåede reformer ville bringe statskassen. – Endelig udtrykte han ønsker om en udvikling af Færøernes fiskeri og om, at der under en eventuelt kommende krig måtte blive truffet foranstaltninger, så at de handlende kunne vide, hvordan de skulle forholde sig over for de engelske kapere. Hermed afsluttede han sin lange og indholdsrige betænkning.

Både denne og den foregående af 1768 giver et imponerende indtryk af den viden, Ryberg havde samlet om rigernes økonomiske og finansielle forhold. Det tør formodes, at ikke mange, heller ikke i regeringskredse, da var i besiddelse af så omfattende kundskaber. Ringest synes hans viden at have været om norske forhold. Til gengæld var den stor om Island, Finmarken, Færøerne og Vestindien. Hans almindelige indstilling til reformer var udpræget moderat, hvad der vel hænger sammen med hans hele karakter. Han var selvfølgelig ivrig for at gennemføre den københavnske frihavnsplan,

men gjorde sig i øvrigt ikke til talsmand for noget i retning af frihandel. Han anså det uden videre for givet, at staten skulle have sine indtægter af told og de andre indirekte afgifter, og han ønskede kun små ændringer af oppebørslen og visse lettelser for den be- trængte skibsfart.

I denne forbindelse må det også understreges, at han, skønt han- delsmand, ivrigt ønskede, at den danske industri skulle udvikles. Hans omtale af landbruget viser endnu engang, hvorledes han ofte var i stand til at slå ned på det centrale i et problem, nemlig når han fremhævede udskiftningen som den vigtigste del af reformer.

Beundring må man også nære for hans finansielle indsigt, især for hans forståelse af forholdet mellem pengemængde, produktion og priser. Han var naturligvis ikke den eneste i sin samtid, som havde denne forståelse, men den fremstilles sjældent så klart som hos ham. Også hans kritik af kompagniernes ringe investeringer og hans øn- sker om bedre uddannelse af folk til handel og industri vidner om hans fremsynethed, medens omtalen af krigen med Algier taler om hans realitetssans.

At afgøre, om denne betænkning har haft nogen politisk betyd- ning, er ikke let. Struensee-regeringen, for hvem den var skrevet, så på afgørende punkter, som industri- og toldpolitiken, langt fra med samme øjne som Ryberg. Det blev egentlig først efter regeringsskif- tet i 1784, at en del af de ønskemål, Ryberg havde opstillet – ud- skiftning, bank i Altona, gældsafløsning i Vestindien – blev realise- ret, og det lader sig næppe afgøre, om noget af dette var inspireret af Rybergs skrift. Det er dog værd at bemærke, at det i maj 1786 blev oversat til tysk, hvilket tyder på, at der har været nogen, som havde interesse for det på daværende tidspunkt.¹⁴ Men det har næppe været kendt af videre kredse, selv om der eksisterede nogle afskrif- ter af det. Trykt blev det først så sent som 1832, da det var uden aktuel interesse. For os er dets vigtigste moment, at det viser os Ry- bergs usædvanlige indsigt på en lang række områder.

21. DIREKTØR FOR FATTIGVÆSENET

Springet fra stillingen som statens rådgiver i almindelighed til at være ansat direkte i dens tjeneste som direktør for Københavns fattigvæsen kunne synes dristigt, når Ryberg samtidig skulle lede sin egen store virksomhed. Men han vovede det, og under Struensee-styret blev han i nogle år igen embedsmand, først i fattigvæsenet og senere som medlem af den såkaldte Kommercedeputation, der havde overtaget nogle af det tidligere Kommercekollegiums opgaver.

Københavns fattigvæsen havde i 1769 fået et nyt hovedsæde i Almindeligt Hospital i Amaliegade, en stor institution, der kunne rumme over 600 lemmer, hvoraf dog kun de 200 havde fuldt underhold, medens resten nød fribolig og i øvrigt måtte tjene til føden, især ved at spinde hør og uld. Skønt man til denne stiftelse havde henlagt alle fattigvæsenets tidligere indkomster, slog de langtfra til, og hospitalets ledelse måtte snart optage lån for at klare dets daglige drift. Denne finansielle misère er vel baggrunden for Struensees indgriben.¹

Han udnævnte nemlig den 22. marts 1771 en kommission til at reorganisere fattigvæsenet, og til medlemmer af denne udpegedes Ryberg sammen med pastor Friedrich Gabriel Resewitz ved Petri kirke og rådmænd, senere borgmester Mathias L. Lunding.² – Resewitz var kun få år før kommet her til landet, men havde i 1769 udgivet et lille skrift »Ueber die Versorgung der Armen«, som havde skaffet ham Struensees bevågenhed. Han havde heri udkastet den tanke, at menighederne skulle have ansvaret for de fattige, idet man

på dette lokale plan bedst kunne vide, hvor der var virkelig trang til hjælp. Han var også inde på, at man hellere måtte give de fattige arbejde end almisser, men han udviklede ikke nærmere, hvorledes han tænkte sig, at de skulle beskæftiges.³

Kommissionen fik en instruks, der blandt andet beordrede en undersøgelse af, om ikke hele fattigvæsenet i København, også de hidtil privat bestyrede stiftelser som f. eks. Opfostringshuset, kunne bringes under fælles ledelse og få en fælles kasse, ligesom den skulle overveje, hvorledes de forskellige kategorier af trængende, syge, gamle, børn m. m. bedst kunne hjælpes. Hertil kom senere nogle flere spørgsmål, blandt andet om tilsynet med fattigvæsenet og tugthusene i provinserne.⁴ Allerede den 7. juli kunne kommissionen afgive betænkning. Den skal her kun refereres ganske kort, fordi det ikke er hensigten at komme nærmere ind på fattigvæsenets historie i almindelighed, men kun at søge at påpege, hvilken særlig rolle Ryberg kan have spillet i dets udvikling, medens han havde med det at gøre. Hvorfor han overhovedet er kommet ind i kommissionen, fremgår i øvrigt ikke, og hans store betænkning af 1770 havde ikke indeholdt noget om fattigvæsenet.

Betænkningen afviste straks meget kategorisk den tanke, at ledelsen af det københavnske fattigvæsen også skulle have tilsyn med provinsens. Dette, mente kommissionen, måtte overlades til de lokale myndigheder, da den københavnske direktion ellers hurtigt ville vokse op til et helt embedsværk. Betænkningen beskæftigede sig derfor kun med hovedstadens forhold, og den ledsagedes af en »Detaillierte Ausföhrung des entworfenen Plans« om, hvordan det påtænkte at indrette stadens fattigvæsen.⁵ Betænkning og plan kom derpå til behandling i Finanskollegiet, hvor de blev bifaldet med små og få ændringer. Dog var det faldet kollegiet, hvis ledende medlemmer da var G. C. Oeder, Thyge Rothe og C. A. Struensee, for brystet, at planen var gået stærkt ind for støtte til den danske industri, og det føjede derfor denne passus ind i sin redegørelse: »Die Tirade vom Verfall der Fabricken in Dännemarck und der ... gegebene Rath, die Fabricken zu unterstützen, hätte unserm Bedünken nach erspart werden können und gehört nicht in dem der Armen-Direction abgeforderten Plan«. Det er mest sandsynligt, at dette i kollegiet upopulære defensorat for industrien stammede fra Rybergs pen. Vi skal senere se, hvorledes han fulgte samme linie i sin virksomhed i Kommerce-

deputationen. Den 27. august 1771 udstedtes så en kabinetsordre om indretningen af »Den almindelige Pleieanstalt«, som fattigvæsenet nu skulle kaldes.⁶

Til direktører udnævntes de tre medlemmer af kommissionen plus livmedicus J. C. J. Berger. Ryberg stod først i skrivelsen, men synes ellers ikke at have indtaget nogen officiel stilling frem for de øvrige. Efter forslag i planen fordeltes forretningerne mellem dem sådan, at Ryberg skulle overtage ledelsen af fabriksvæsenet og arbejds husene, Berger af hospitalerne og sygeplejen, Resewitz af en realskole og opdragelsesanstalterne, medens Lunding som sit særlige område skulle have tugthusene. I planen var det i øvrigt forudset, at hver af direktørerne skulle lede sit område nogenlunde selvstændigt, men at de skulle have et fællesmøde hver uge.

I kommissionsbetænkning og plan er der nogle afsnit, som man let kan tilskrive Ryberg. Således hedder det i den førstes § 11, at kommissionen som sit mål har at hjælpe de fattige ved at vænne befolkningen til fabriksarbejde og derved ophjælpe industrien. At dette var en af Rybergs kongstanke, har vi skildret i afsnittet om ham som fabrikant. Struensee billigede vel dette, men kun med et vist forbehold, idet han kommenterede, at der kun måtte anlægges sådanne fabriker, »die zu den ersten Nothwendigkeiten gehören, und davon die rohe Materie aus des Landes Producten oder andern leicht und wohlfeil zu habenden Producten genommen wird«. Dette kunne imidlertid ikke stå i vejen for Rybergs planer, hvis hovedtræk var oprettelse af fabriker med hør og uld som råmaterialer. Videre skrev Struensee: »Die Direction muss ihr Geschäfte als ein Politisches und zu Ausbreitung der Industrie abzielendes Unternehmen ansehen, und das Mitleiden und die Vorsorge zur Unterhaltung der Armen bloss als Mittel zu ihrem Endzweck zu gelangen nützen, so wird das Wort Bettler und Arm bald nicht mehr gehört werden.« – Der er her en væsentlig forskel mellem kabinetsministeren og Ryberg. Den sidste ønskede ganske vist også at fremme industrien og udrydde fattigdommen. Men i hans skrifter ser det ud til, at han er mest interesseret i den menneskelige side af sagen, hjælpen til de fattige. I betænkning og plan lægges der også megen vægt på oprettelsen af en realskole, der skulle have sin plads i Vajsenhuset og blandt andet udgive lærebøger, der kunne bruges ved andre skoler. Det er tanker, som Ryberg tidligere havde givet udtryk for.

Under den nye direktion sorterede ikke blot Almindeligt Hospital, men også en række stiftelser, der tidligere havde haft en egen ledelse, således Opfostringshuset, Vajsenhuset, Børnehuset og St. Hans hospital. I oktober udfærdigedes et lønningsreglement for Pleieanstaltens direktion og funktionærer. Det skal kun nævnes, at direktørerne hver fik tillagt 500 rd. om året.⁷ Berger forsvandt fra direktionen kort efter Struensees fald, og i 1775 flyttede Resewitz til Tyskland og afløstes af dr. Carl Wendt, den senere så kendte læge.⁸

At Ryberg i alt fald i begyndelsen deltog meget aktivt i ledelsen, også ud over det, der hørte med til hans fabriksdepartement, foreligger der i Pleieanstaltens i øvrigt dårligt bevarede arkiv et enkelt vidnesbyrd om. I slutningen af 1771 udarbejdedes der nemlig instrukser for »plejekommissioner«, der efter planen skulle oprettes i hvert af hovedstadens sogne. Et koncept til instruksen for Frue sogn er bevaret; det er skrevet med skriverhånd, men forsynet med talrige rettelser og tilføjelser med Rybergs hånd. Der står heri blandt andet, at folk, der mangler arbejde, skal henvises til et magasin, hvor de skal blive forsynet med råmaterialer og redskaber til at spinde, væve eller strikke. Man finder i tidens drøftelser ofte den tanke fremsat, at de fattige og nogle af virksomhederne burde flyttes fra København til provinsbyerne, hvor leveomkostningerne var lavere. Dette afspejles i en bestemmelse om, at fattige væver- og spindefamilier, der vil flytte til provinsen, skal opnoteres til senere flytning, og på deres nye hjemsted skal de blive forsynet med redskaber og materialer. – Det fastsloges ligeledes, at børnene i sognets fattigskoler skulle undervises i håndarbejde. – Instruksen er i øvrigt rig på fornuftige bestemmelser, som f. eks. at fattige børn, der sattes i kost hos private, skulle forhøres om deres behandling hver fjerde uge, før plejepengene udbetaltes, og at fattige, der boede hjemme, hellere måtte få hjælp i naturalier end i penge.⁹

Efter Struensee-styrets fald i januar 1772 rørttes der i første omgang ikke ved fattigvæsenet, bortset fra, at Vajsenhuset i november samme år blev udskilt fra det. Den undersøgelseskommission, der nedsattes til at undersøge Struensees reformer, fremhævede, at den nye ordning havde store fortrin frem for den ældre, og at navnlig sognekommisionerne udførte et godt arbejde.¹⁰

Imidlertid var det tidligere omtalte magasin under Pleieanstalten trådt i virksomhed, og på Almindeligt Hospital indrettedes et lærredsmanufaktur under ledelse af en indkaldt englænder, John Gordon. Videre blev en hegleskole oprettet under ledelse af Howden og et blegeri under Moore, begge ligeledes indkaldt fra England. Det vidner om Rybergs bestræbelser for at højne produktionens kvalitet.¹¹ På grund af fattigvæsenets arkivs dårlige tilstand er det ikke let at følge udviklingen nøjere, men af forskellige indberetninger kan det dog ses, at virksomheden fik et ikke ubetydeligt omfang. I 1773 havde der således været beskæftiget 1723 fattige med spinden af hør og blå, 210 med bomuldsspinderi og 104 med spinderi af uld. Den sidste produktion var dog igen blevet standset, da det havde vist sig vanskeligt at afsætte garnet. Af hør- og blågarn var der produceret 16.810 pund, og i væveriet havde der været to svende og 23 drenge fra Opfostringshuset. I arbejds løn var der udbetalt 6130 rd., men derimod nævner beretningen ikke noget om, at der var opnået indtægter. Tværtimod spurgte direktionen, hvor stort et tilskud, den kunne regne med at få fra staten.¹²

På dette tidspunkt syntes der at være gode udsigter til, at denne ville støtte Pleieanstalten. I marts 1774 anmodede direktionen nemlig atter om et tilskud. Den fremstillede, at den ikke havde kunnet klare sig, men havde måttet optage lån, navnlig fordi indtægterne af klasselotteriet, som var blevet den tillagt, havde svigtet. Næsten truende udviklede den, at der var fare for, at sognekommisionerne måtte standse deres virksomhed, så hovedstaden fyldtes med »uregerlige« betlere, og for at linnedfabriken måtte standse. Kancelliet vidste ingen anden udvej end at sende skrivelsen til Finanskollegiet, da det ikke selv rådede over midler til støtte for anstalten. Hermed begyndte en kamp om bevillinger, der skulle komme til at strække sig over adskillige år.¹³ I juli 1774 bad Finanskollegiet derpå direktionen om et overslag over, hvad fattigvæsenet behøvede, for at kollegiet kunne gøre forestilling til kongen derom, og samtidig omtaltes fabriksvirksomheden i rosende vendinger.¹⁴ Direktionen kunne således være optimistisk, og det forledte den måske til at være for fordringsfuld, da den den 8. september indsendte et overslag over, hvad den anså for nødvendigt for at sætte anstalten i god stand. Den regnede da med ikke mindre end 11.000 rd. i éngangsudgifter til anskaffelse af en ejendom i Lyngby til 30 vævere og en blege-

mølle med maskiner. Desuden bad den om 15.345 rd. om året i seks år til indkøb af råvarer, arbejds løn med videre. Det fremgik nu, at den ikke tænkte på at sælge noget før efter udløbet af de seks år. Da regnede den med at have et forråd på 350–400.000 alen lærred, hvad den anså for et minimum, når et magasin skulle åbnes, og den fremhævede, at den så ville have et lager af lærreder, som ikke tidligere var produceret i landet, og at den derfor ville anmode om udstedelse af indførselsforbud for disse sorter – i god samklang med hidtidig fabrikspolitik. Den ventede nu på tilsagn om understøttelsen.¹⁵

Nogle af virksomhederne blev flyttet til Lyngby, men året 1774 gik til ende, uden at der hørtes noget fra Finanskollegiet, og i begyndelsen af 1775 måtte direktionen indsende et nødråb til Kollegiet, hvori det hed, at dens virksomhed var ved at gå i stå på grund af mangel på penge. Den gentog alle de gode argumenter for fabriksdriften og bad indtrængende om at få besked, om den kunne få den ventede understøttelse, ja, den udtrykte det så stærkt, at det ville være en velgerning at få ren besked, selv om svaret skulle blive et nej.¹⁶ Det eneste resultat heraf var imidlertid, at Finanskollegiet i maj 1775 besluttede at nedsætte en kommission med medlemmer fra det selv, Kommercekollegiet og Danske Kancelli.¹⁷ Den kom imidlertid ikke til at afgive betænkning før i november 1777, og i mellemtiden voldte det direktionen store vanskeligheder at holde anstalten i gang. Ved udgangen af 1775 måtte den i en forestilling til kongen give et foruroligende billede af anstaltens økonomi, der i ubehagelig grad mindede om forholdene før 1771. En af dens væsentlige indtægter havde som nævnt været klasselotteriet, men i 1773 havde dette givet underskud, så at anstalten havde måttet optage lån. I 1774 var der et underskud på 16.000 rd., og dette måtte blandt andet dækkes ved forbrug af stiftelsernes kapitaler. Konklusionen af den lidet opmuntrende forestilling blev, at anstalten måtte have en større understøttelse fra staten, da den ellers ville gå sin undergang i møde. Den fik nu 25.000 rd. i stedet for klasselotteriet, der var overdraget til Rentekammeret. Kancelliet lod forestillingen gå videre til Finanskollegiet.¹⁸

At der i den nedsatte kommission var foregået visse overvejelser om, hvordan der kunne skaffes flere midler til anstalten, kan vi se af et koncept, der drøftede mulighederne for at skaffe flere indtægter.

Der foresloges her indførelse af nogle nye afgifter i København, således af ejendomssalg og offentlige licitationer, og forhøjelse af konsumtionen på luksusartikler som kaffe, chokolade, vin og spiritus.¹⁹

Efter nytår 1776 indsendte Ryberg til kongen den store plan om en videre udbredelse af fabriksvæsenet i Danmark, som vi tidligere har omtalt i forbindelse med hans egen virksomhed som fabrikant. Tilsyneladende upåvirket af Finanskollegiets nu tydelige lunkenhed overfor Pleieanstalten gentog han sine flere gange tidligere fremsatte tanker om udviklingen af en hjemlig tekstilindustri. Han lagde dog nu mere end tidligere vægt på, at det blev unge mennesker, der oplærtes i denne næringsvej, da de ældre havde vist sig mindre egnede til at tage ved lære. Han foreslog, at den siddende kommissions beføjelser skulle udvides til at undersøge mulighederne for linnedtilvirkningens udbredelse over hele landet, såvel i landdistrikterne som i byerne. For sig selv anmodede han ved samme lejlighed om, at kongen ville udnævne en meddirektør, der kunne bistå ham med arbejdet, da hans egen »vidtløftige« handel lagde stort beslag på hans tid. Dette brev var fremsendt af arveprins Frederik med følgende påtegning: »Etats raad Rybers ansøgning er oplysende og billig, og Kongen vil, at da hand tilbyder sine 500 rdlr.s overladelse til en medhielper, maae hand og høres om samme«. Det er første gang, vi ser, at arveprinsen og dermed Høegh Guldberg står bag Ryberg og støtter hans bestræbelser. Kancelliet sendte brevet til den siddende kommission.²⁰

Først i juni 1776 tog Finanskollegiet sig sammen til at svare på de gentagne henvendelser, og det blev et nedslående svar, der i virkeligheden blev dødsdommen over Rybergs planer om fabriksvirksomhedens udvidelse gennem Pleieanstalten. Det tilmed, inden den nedsatte kommission havde afsluttet sit arbejde, og ganske uden hensyn til den allerhøjeste protektion. – Finanskollegiet fastslog nemlig principielt, at København ikke skulle have statstilskud til fattigvæsenet, men som enhver anden kommune selv måtte underholde sine fattige. Hver stiftelse skulle bringes til at balancere for sig, og overskud fra den ene måtte ikke overføres til den anden. Om fabriksvirksomheden hed det, at den skulle begrænses til det arbejde, de fattige selv forrettede, og de skulle så vidt muligt spinde for private eller fabriker. Inden 1. september skulle direktionen fremsætte forslag til en kraftig reduktion af Pleieanstaltens opgaver.²¹

Trods denne nedslående afgørelse opgav direktionen ikke kampen. I oktober 1776 protesterede den mod nedskæringen, men i denne omgang uden resultat. Finanskollegiet sendte blot protesten til den stadig arbejdende kommission sammen med en kopi af sin resolution fra juni.²² Først i marts og igen i maj 1777 rykkede Ryberg – atter med arveprinsens støtte – for svar, og Finanskollegiet svarede da, at det fra Den ekstraordinære Finanskommission havde fået at vide, at der ikke var penge til dette formål. Kancelliet besluttede derpå at indstille til kongen, at der gaves direktionen håb om forøgelse af hjælpen det følgende år. Det frygtede, at direktionen ellers ville søge sig »dispenseret«, »hvorved man da ville finde sig i temmelig forlegenhed.« I et statsrådsmøde i juni 1777 lovede man da virkelig også direktionen, at den i begyndelsen af næste år skulle få midler til at bestride sine udgifter. Herom skulle den erindre til oktober. Det gjorde den da også, og sagen gik atter til Finanskollegiet.²³

Fra denne fase af kampen om Pleieanstalten har vi undtagelsesvis et par breve, der giver glimt af begivenhederne bag de officielle akter. De stammer fra direktør Carl Wendt, der var nært knyttet til Chr. Ditlev Fr. Reventlow og refererer noget af forhandlingerne i et par breve til denne. Det første er fra den 28. september 1776, hvor Wendt fortæller, at han har haft travlt med at renskrive forestillingen om fattigvæsenet (den, der blev afleveret i oktober). »Sie ist auch bis auf wenige Einschaltungen und Veränderungen ganz von mir«, skriver han. »Ob ich mir Freunde damit machen werde, weiss ich nicht, ich habe aber nicht anders als nach meiner Ueberzeugung schreiben können«. Han tilføjer dernæst, at hvis tiden havde tilladt det, ville han have vist den til Bernstorff. Derpå en lille indiskretion: »Die beste Zierde fehlt der Vorstellung, nemlich, dass die Direction ihre Gage zum Vorteil der Armen Casse angeboten hätte; ich habe darauf angetragen und R[yberg] hat es sehr unterstützt, aber L[unding] will durchaus nicht, ob wir ihm gleich zu verschiedenen Mahlen sehr hart zugesetzt haben, und allein es zu tun wäre zu anstössig für ihn.«²⁴

Det andet brev er endnu mere oplysende. Det er fra maj 1777, da Wendt skriver, at sagen om fattigvæsenet »irrevocablement« er blevet udsat til efteråret. Søndagen før havde han været hos Ryberg, hvor også Schimmelman og Guldberg var til stede. – Det er i parentes bemærket et vidnesbyrd om Rybergs position, at han har

kunnet invitere de to ministre. – Wendt havde dér fået at vide, at der ikke var noget at gøre, men der var blevet givet et »fast« løfte om, at sagen skulle blive ordnet til deres tilfredshed, men altså først til efteråret.²⁵ Desværre skriver Wendt ikke, hvem der havde givet dette »faste« løfte. For os havde det været interessant at vide, om det var Guldberg eller Schimmelmänn.

Selvfølgeelig erindrede direktionen derpå om sagen i oktober 1777, og da der ikke kom noget svar, anmodede den påny i december i meget patetiske vendinger om, at der nu måtte blive bevilget den »uomgiengelig fornødne understøttelse«. ²⁶ Også til arveprinsen rettede den en indtrængende bøn: den var inspireret ikke af egen fordel, men af et »... inderlig ønske for en sags fremgang, hvorved icke allene den helligste pligt opfyldes, og ved nyttige hænder og arbejdsomhedens forøgelse statens velfærd befordres, men og uden hvilken orden og roeligheden i staden umelig kan vedligeholdes.«²⁷

Disse stærke udtryk, der spillede på følelser lige fra kristen næstekærlighed til frygt for revolution, virkede dog kun lidt. Skrivelsen var fremkommet i anledning af, at den i maj 1775 nedsatte kommission omsider havde afgivet en betænkning, og direktionen ønskede nu at få en endelig afgørelse ved en kongelig resolution.²⁸ Det blev der dog ikke tale om. I stedet nedsattes ved en kabinetsordre af 9. februar 1778 en anden kommission, der skulle vurdere den førstes resultater og blandt andet undersøge, hvorledes Pleieanstalten kunne forsyne de fattige med arbejde, og hvorledes det kunne lykkes at vænne børnene til arbejde, og om det kunne lønne sig at holde en fabrik i gang.²⁹

Dette kunne lyde, som om det var i Rybergs ånd, og man kan formode, at Guldberg og arveprinsen atter har villet gribe ind til Rybergs fordel. Men medens den anden kommission arbejdede – lige til december 1779 – blev Pleieanstaltens pengenød stadig værre, og den måtte optage nye lån. Finanskollegiet erklærede nemlig nu, at det intet kunne gøre, før den nu siddende kommission havde afsluttet sit arbejde.³⁰ Og det kom til at strække sig over længere tid, og der indsamledes en mængde oplysninger, der vil kunne blive af stor betydning for en mere indgående behandling af det københavnske fattigvæsens historie, end det er tilsigtet at give her.³¹ Undersøgelserne kom imidlertid til mere og mere at dreje sig om Pleieanstaltens økonomi, navnlig dens gæld, og fra visse sider i den blev der rejst

det spørgsmål, om dens regnskabsførelse var tilstrækkelig. Fra 1772 havde den oparbejdet en gæld på 72.000 rd., navnlig ved lån fra velhavende stiftelser som Vartov, der alene havde udlånt 45.000 rd. Man ønskede nu regnskaberne forelagt og henviste til, at Pleieanstaltens egen revisor kun var ansvarlig over for direktionen, mens denne måtte have ansvaret over for staten.³²

I juni 1780 anmodede Ryberg om sin afsked, formentlig i vrede over den af kommissionen fulgte kurs og dens juridiske spilfægtier. Han var vel klar over, at slaget var endelig tabt, selv om han begrundede ansøgningen med hensynet til sine forretninger. Da andragendet behandlede i Kancelliet, ytrede flere deres betænkelighed ved at lade ham gå af, før Pleieanstaltens forhold var afklaret, men den 21. juni fik han dog sin afsked bevilget.³³

Ikke længe derefter, nemlig den 5. oktober 1780, indløb til Kancelliet en kongelig kabinetsordre, skrevet af Guldberg, om, at kongen »af egen bevægelse og for at vise sin allernaadigste behag i den gavmildhed, som etats raad Ryberg har udøvet til spindeskolers oprettelse og i de gode indretninger, som han ellers har gjort til fliids udbredelse paa sit gods . . . « havde besluttet at udnævne Ryberg til konferensråd.³⁴ Selv om kabinetsordren ikke omtalte Rybergs virksomhed ved Pleieanstalten, kan han næppe have opfattet denne udmærkelse og motivering som andet end en tillidserklæring fra allerhøjeste sted. Konferensrådstitlen var dog den højeste, der normalt gaves til ikke-adelige i det dansk-norske monarki.

I kommissionen havde undersøgelsen efterhånden antaget sådanne former, at Ryberg og de tilbageblevne direktører først et par gange i 1779 og derpå med større eftertryk i januar 1781 erklærede, at der var rejst sådanne klager over dem, at de måtte være hjemfaldne til straf, hvis de var sande. De gik derfor til modangreb på den måde, at de nu anmodede om nedsættelse af en ny kommission eller rettere kommissionsdomstol, der skulle tage stilling ikke blot til regnskaberne, men også til, om deres embedsførelse i almindelighed havde været forsvarlig og i overensstemmelse med de givne kongelige befalinger, så de kunne blive befriet for »et fornærmeligt rygte«, der allerede skulle være i omløb om dem.³⁵

Den 12. januar 1781 måtte Danske Kancelli tage stilling til denne anmodning, efter at det havde brugt mere end et år til at tænke over den anden kommissionsbetænkning af december 1779. Af Kan-

celliets behandling fremgår det, at betænkningen havde været temmelig kritisk på en række punkter: Der ankedes over, at stiftelsernes kapital var gået tilbage, og at direktionen egenmægtigt skulle have oprettet en fælles kasse for hele fattigvæsenet. Dernæst fandt man ikke, at der var gjort tilstrækkeligt rede for anvendelsen af 261.310 rd., og der blev rejst tvivl om direktionens hjemmel til at anlægge linnedfabriken, og i denne forbindelse ankedes der over, at der ikke var givet nøjagtige oplysninger over, hvad den havde kostet, og hvorfor dens udgifter til tjenestemænd var steget til mere end 5000 rd. over den budgetterede sum. – Kommissionen havde videre foreslået, at direktionen skulle indlevere sine regnskaber til Rentekammerets revision, og at kongens kasse skulle yde en sum pr. år, der svarede til renteindtægterne af de tabte kapitaler. Grunden til, at fattigvæsenets udgifter var blevet så store, fandt man i, at sognekommisionerne i 8 år havde brugt 90.000 rd. mere end i de foregående 8 år, og i, at linnedfabriken havde kostet 60.000 rd. minus det, der ville kunne komme ind ved salg af dens beholdninger. Ud fra disse rent økonomiske betragtninger foreslog kommissionen derpå, at sognekommisionerne skulle afskaffes, og Københavns magistrat påtage sig bestyrelsen af fattigvæsenet. Fabrikens beholdninger skulle gøres i penge, dvs. at dens drift skulle standses.

Under kancellimedlemmernes votering herom udtalte Bolle Luxdorph meget bestemt, at han helst havde set Ryberg og Wendt fortsætte, men han fandt nu ingen mulighed derfor, og han mente, at »det vel ikke bliver giørligt at udfinde andre duelige mænd, hvis tid og evne maatte tillade dem for een saa liden, eller slet ingen løn at træde i deres sted.« Derfor ville også han indstille, at fattigvæsenet blev overdraget til magistraten. Men om sognekommisionerne udtalte han, at han anså dem for at have været meget nyttige, og han forsikrede, at hvad de end havde kostet, var der ikke givet en skilling ud, uden at det var nødvendigt; han mente, at de burde kunne fortsætte, selv om deres midler begrænsedes. De velhavende stiftelsers tab foreslog han erstattet med statsobligationer. Om den foreslåede revision udtalte han, at han helst så den undgået, da den ville tage lang tid og vække unødig opsigt. – Peter Aagaard holdt på, at København selv måtte underholde sine fattige, og slog de forhåndenværende midler ikke til, måtte det manglende lignedes på indbyggerne. På Finanskollegiets vegne refererede Kr. Agerskov, at det

var umuligt, at der fra finanserne ydedes mere end det nuværende tilskud. Kristen Schouw erindrede om forslaget om øgede afgifter i København, medens Henrik Stampe støttede Luxdorff.³⁶

Det endte med, at det besluttedes at lade Pleieanstaltens regnskaber revidere, og først når dette var sket, ville Kancelliet tage stilling til Rybergs og Wendts andragende om en kommissionsdomstol. Stampe og Luxdorff havde dog talt for, at denne blev nedsat med det samme. Der udnævntes også et par revisorer. Ryberg og Wendt protesterede imidlertid mod denne afgørelse, men ved en ny kongelig resolution af 13. juni 1781 fastholdt statsrådet den opfattelse, at revisionen skulle gå først, skønt arveprinsen atter havde støttet Ryberg og Wendt.³⁷

Endnu en indtrængende skrivelse fra direktørerne blev følgen, atter med anbefaling fra hoffet. De skrev, at de var berøvet håbet om en retfærdig bedømmelse af deres handlinger, skønt de fandt sig »urettelig for Deres Majestæt anklagede, og for vore medborgere udraabte for utilbørlig og pligtstridig behandling af de fattiges midler« – det var vel indholdet af de rygter, der løb i byen. Så endelig gav Kancelliet efter, og en kongelig resolution af 20. juli dekretede nedsættelse af en kommissionsdomstol.³⁸ Til medlemmer af denne udnævntes konferensråd Wilh. Bornemann, justitsråd David Hansen og højesteretsassessor Ole Rested. Desuden skulle de to tidligere udnævnte revisorer indtræde i kommissionen.³⁹

Luxdorff havde udtalt, at han nødig ville have en revision, fordi den erfaringsmæssigt tog lang tid, men han havde næppe anet, hvor længe denne skulle komme til at vare. Vel var man i det 18. århundrede ikke uden erfaring for, at processer kunne trække længe ud, men denne sag kom dog til at blive mere sejlivet end de fleste. Dommen faldt først den 12. maj 1801, altså næsten 20 år efter kommissionens nedsættelse.⁴⁰ Kun Rested var tilbage af de oprindeligt udpegede dommere, og borgmester Lunding var død. Gennem årene havde flere hold revisorer arbejdet med de 145 pakker regnskaber, der var blevet indleveret fra Pleieanstalten, og da gennemgangen omsider var afsluttet i 1800, var de oprindelige klagepunkter svundet ind til kun at dreje sig om direktionens ansvar for et beløb på 2549 rd. 47 skilling plus påløbne renter. Anklager i sagen blev højesteretsadvokat Henrik Drejer, medens Ryberg og Wendt havde kam-

meradvokat Johan Martin Schönheyder som forsvarer og Lundings arvinger højesteretsadvokat Chr. Klingberg.

Den største enkeltpost i anklagen var en sum på 1447 rd., der skrev sig fra, at direktionen havde ansat en »edukations-inspektur,« altså en pædagogisk leder, ved Opfostringshuset, hvortil den efter aktors mening ikke skulle have haft kompetence. Den blev imidlertid frikendt for dette punkt, da dommerne fandt, at ansættelsen var blevet bekræftet ved en senere kongelig resolution. Næste anklagepunkt var 220 rd., som direktionen havde anvendt til reparation af en sygestue i Børnehuset udover, hvad der var bevilget til dette formål. Det blev den ligeledes frifundet for. De øvrige anklageposter var endnu mindre, og direktionen blev frifundet i alle tilfældene. – Det samme gjaldt aktors klage over, at den havde lånt penge fra den ene institution til brug for den anden. Det skønnedes at have været til anstaltens tarv og var omhyggeligt bogført.

Sluttelig hed det i dommen, at da »directeurerne, foruden at administrere Pleie-Anstaltens pengevæsen med redelighed og troskab, have tillige . . . udviist et saadant embeds forhold, som det sømmer sig for retskafne embedsmænd og statens redelige tjenere, saa kan det . . . ikke nægtes dem, i følge den derom nedlagte paastand at erholde ved dommen i nærværende sag den paastaaede justification og erklæring, hvilken altsaa bliver at tilkiende dem«.

Det var en sen, men fuldstændig renselse, direktionen her opnåede. Besynderligt ser det derfor ud, at den skulle betale sagens omkostninger, men det skyldtes, at den i sin tid selv havde tilbudt at betale, da den anmodede om kommissionens nedsættelse.⁴¹

Dommen gavnede imidlertid ikke direktionens planer om at forbedre det københavnske fattigvæsen og lade det bidrage til Danmarks industrialisering. Fabriksvirksomheden var blevet standset fuldstændigt i 1781, men helt forgæves havde den dog ikke været, for en del af de udlændinge, der var indkaldt til den, blev her i landet. Howden oprettede et privat hegleri, Moore et blegeri, og Voelker, der i modsætning til de to andre var kommet fra Sachsen, blev som tidligere omtalt leder af Rybergs egen fabrik i Køng. I fabrikkens korte levetid var der også blevet sørget for, at unge danske var blevet sat i lære, og nogle af dem blev senere ansat ved linnedmanufakturterne på Brahetrolleborg og Lindensborg. Helt uden

resultater havde Rybergs bestræbelser altså ikke været, selv om de ikke havde nået det mål, han havde drømt om.⁴²

Denne udvikling med den ene kommission efter den anden og sagers vandren fra kollegium til kollegium er her behandlet så forholdsvis udførligt, fordi den indeholder så mange interessante træk. Ét er Rybergs stædige, mangeårige bestræbelser for at holde liv i Pleieanstalten, som han må have anset for så værdifuld, at han var villig til at ofre en god del af sin tid og energi for dens eksistens, og det kunne næppe være for de 500 rd., han fik i løn om året. Dernæst er det interessant at se, hvor meget Ryberg støttes af Høegh Guldberg. Det peger frem til den kraftige støtte, han fik, da han kom i vanskeligheder på grund af bedragerisagen i Asiatisk Kompagni, og det viser tydeligt, at Guldberg må have næret den største tillid til ham og tro på hans planers rigtighed. – Men der er i denne sag også momenter af betydning for den større politik. Det er kendt, at der senere, efter 1780, var en vis modsætning mellem Guldberg og de finansielle myndigheder. Muligvis kan man allerede i kampen om Pleieanstalten finde en begyndelse hertil. Bemærkelsesværdigt er det også, at arveprinsens og Guldbergs støtte ikke var i stand til at sikre anstaltens beståen, da finansstyrelsen gik imod. Man har tidligere lagt mærke til, at da Københavns købmænd i begyndelsen af 1782, efter den ældre Schimmelmans død, sendte en tillidsadresse til hans søn Ernst, var Ryberg ikke blandt underskriverne, hvor ellers ingen af de store manglede. Skyldes det mon Rybergs fortrydelse over Pleieanstaltens skæbne?⁴³

22. MEDLEM AF KOMMERCEDEPUTATIONEN 1771–1773

Et vigtigt led i Struensees reformer var oprettelsen af et Finanskollegium, hvori hele den økonomiske styrelse koncentreredes. Kommercekollegiet blev ophævet, men til afvikling af dets løbende forretninger oprettedes i juli 1771 et nyt regeringsorgan, den såkaldte Kommercedeputation, hvis indflydelse imidlertid blev meget ringe, da alle nye sager skulle forelægges for Finanskollegiet. Desuden fik den ingen midler at arbejde med, da Kommercekollegiets tidligere tilskud på 30.000 rd. om året til understøttelse for fabrikerne nu blev inddraget.¹

Til medlemmer af den nye institution udnævntes først en legationsråd H. P. Sturz, derpå embedsmanden Peter Hersleb Classen og endelig, den 25. juli, Ryberg.² – Efter Struensees fald anmodede Finanskollegiet selv om, at handels- og fabrikssagerne atter blev overdraget til Kommercedeputationen, og dette skete ved en kongelig resolution af 12. marts 1772. Samtidig udvidedes deputationen med stiftamtmand Jørgen Scheel.³

Om Rybergs deltagelse i deputationens almindelige arbejde er det næppe muligt at sige andet, end at han synes at have været til stede ved alle dens møder, og man ser i kopibogen, at han var medunderskriver af alle de breve, der udgik fra den.⁴ Kollegiernes sædvanlige, anonyme arbejdsmåde gør det selvfølgelig vanskeligt at følge, hvad de enkelte medlemmer har ment om flertallet af sagerne, når der ikke er voteringsark eller -protokoller, og det er der ikke fra Kommercedeputationen.

Imidlertid er der forskellige breve, som man næsten med sikkerhed kan udpege Ryberg som forfatter eller i det mindste initiativtager til. Det gælder således en skrivelse af 4. april 1772 til Gene-

ralitets- og Kommissariatskollegiet, altså hærens forsyningsdepartement, om at tage de til etatens brug nødvendige grovere lærreder af den indenlandske produktion. Det motiveres med, at selv om de danske er dyrere, er de meget stærkere end de importerede, »ligesom de fattige jydsk og andre indvaanere, der i denne trange korn-tiid næsten alleene har lærrets arbeidet at holde sig til, have aarsag til billige klager med de fremmede lærreders hyppige indførsel og brug, hvor ved denne deres nærings vey gandske forstoppes.«⁵ Man genkender her Rybergs argumentation fra hans projekt om spinde- og væveindustriens udbredelse til hele landet.

Det er også nærliggende at tænke på hans interesse for fiskeriet, når man ser Kommercedeputationen gå ind for, at nogle fanøboer, der ville drive fiskeri under Island, blev fritaget for udskrivning til Marinen,⁶ og når deputationen anmodede det københavnske klædekræmmerlav om at sende prøvebøger til Vestindien med prøver på alle de silke-, uld- og bomuldsvarer, der tilvirkedes i Danmark, med den motivering, at »vi ere betænkte at bringe de indenlands tilvirkede manufactur vare meere i brug i de kongel. danske vestindiske eylande, for dermed saa meget nøyere at forbinde colonie-handelen med hovedstaden,«⁷ er man ikke i tvivl om, at formuleringen er Rybergs. Det bliver endnu tydeligere, da lavet indsendte nogle prøvebøger, som imidlertid vakte Kommercedeputationens store mishag, idet den kritiserede, at der manglede adskillige, nøje angivne stoffer, der ubetinget måtte medtages, da de svarede til smagen i Vestindien.⁸ Hvem anden end Ryberg havde et sådant kendskab til markedsforholdene? Det tør måske også formodes, at Ryberg kan have taget initiativet til en skrivelse til Grosserersocietetet, hvori der spurgtes, hvad man skulle gøre for at fremme afsætningen af den i Vestindien producerede bomuld, som de danske købmænd hidtil ikke havde villet købe.⁹

Men Kommercedeputationen tog sig også af mere omfattende anliggender. Allerede i april 1772 skrev den til Finanskollegiet for at henlede dets opmærksomhed på de skadelige virkninger af Struensees plakat af 3. september 1771, der tillod indførsel af færdigvarer fra hertugdømmerne mod en told på kun $7\frac{1}{2}\%$, og også senere gik den i udtalelser klart ind for støtte til den hjemlige industri.¹⁰

Dens politik over for fabrikanter, der søgte økonomisk bistand, var imidlertid meget forsigtig. Således frarådede den over for arve-

prinsen at yde yderligere hjælp til en af prinsen anbefalet fabrikant, der tidligere havde været ude af stand til at klare sig, og det fremgår af adskillige breve, at deputationen ikke ville tilstå monopoler og var ivrig for at begrænse de allerede eksisterende.¹¹

Endelig er der grund til at gøre opmærksom på, at det var i den tid, da han var medlem af deputationen, at han skrev sin store betænkning af december 1772 om kornhandelen, som vi tidligere har omtalt, og hvori han gjorde sig til talsmand for fri indførsel af alle slags kornvarer mod en told på kun 15 skilling pr. tønde.¹²

Rybergs virksomhed i deputationen blev kun af kortere varighed. Da Kommercekollegiet i 1773 genoprettedes, gled han ud.¹³ Hans virksomhed satte sig vel ikke større spor, da deputationens midler og beføjelser havde været begrænsede. Men det ser ud til, at hans virke som embedsmand havde været præget af den samme effektivitet og faglige dygtighed, som vi nu så ofte har haft lejlighed til at konstatere hos ham.

III

RYBERG SOM GODSEJER

23. FREDERIKSGAVE GODS OG DETS BØNDER

Det var i det 18. århundrede blevet almindeligt, at storkøbmænd anbragte en del af deres indtjente formue i jordegods, dels vel fordi jordbesiddelse fra gammel tid gav en særlig fornem social position, men dels vel også fordi det i århundredets sidste halvdel ikke var nogen helt dårlig forretning at være godsejer. Vi kan eksempelvis nævne, at C. A. Selby havde erhvervet Bækkeskov og flere andre gårde, Fr. Tutein ejede Edelgave og Constantin Bruun Antvorskov.

Også Ryberg kom ind i rækken af købmænd, som blev godsejere. Han blev besidder af godset Frederiksgave i Båg herred nær Assens og af Øbjerggård i Hammer herred ved landsbyen Køng, omtrent midt mellem Næstved og Vordingborg, hvor han, som vi før har omtalt det, grundlagde sin linnedfabrik.

Det kan synes naturligt, at Ryberg, der stammede fra landet, kunne ønske at erhverve sig en landejendom, men det ser ud til, at hans første besiddelse, Frederiksgave, nærmest blev hans ved et tilfælde. Denne gård, der lå på det tidligere Hagenskov slots jorder, havde i en årrække været ejet af den åbenbart meget velhavende officers- og godsejerslægt Dewitz.¹ I 1764 ønskede den daværende ejer, major Frantz Joachim v. Dewitz, hvis øvrige besiddelser lå i Slesvig, imidlertid at sælge gården, og han havde i den anledning fået forbindelse med en koncelliråd L. Klippe fra Lübeck, der skulle tage sig af salget. Af et brev, som denne i september 1764 skrev til Rybergs tidligere gode forretningsforbindelse og senere svigerfader, Fr. Wilh. Otte i Ekernførde, fremgår det, at han skulle tale med

Dewitz om salget, idet han havde »eine grosse Speculation« med Ryberg og håbede, at Otte ville billige den. Det må være købet af Frederiksgave, der hentydes til, for senere i brevet skriver han optimistisk, at projektet med Frederiksgave er sådan, at man senere vil kalde det »Gottes Gabe«. Der var tale om en købesum på 170.000 rd., men sådan, at de 100.000 rd. skulle blive stående som prioritet i godset, men til $4\frac{1}{2}\%$, og resten, de 70.000 rd., kunne afdrages over 12 terminer.²

En uges tid senere ser vi af et koncept til et brev fra Ryberg til Klippe, at han ikke var helt så fast besluttet på at købe, som den sidste havde antydnet over for Otte. Ryberg bad om en udførlig beskrivelse af godset for at kunne skønne, om den forlangte sum var stor eller lille. Betalingsterminerne fandt han meget gunstige, men var ikke, eller foregav ikke at være, tilfreds med planen om, at de 100.000 rd. skulle blive stående i godset. På sit temmeligt knudrede tysk skrev han: »... ich vor meinen theil möchte ungerne ein Guth haben, so ich nicht mit der Zeit gantz befreiet vor Schulden sehen könnten [!], eben wie meine Umstände sich verbesserten.« Han kunne, skrev han, imidlertid ikke rejse fra København på denne tid af året af hensyn til sine forretninger, men i april eller maj ville han gerne mødes med Klippe og Otte for at drøfte sagen nærmere. Det fremgår videre, at planen var, at godset, hvis det blev købt, skulle forbedres og om en årrække sælges igen til en udenforstående eller endeligt overtages af en af de tre. Som en grund til ikke at fremskynde handelen nævnedes Ryberg, der jo havde gode forbindelser i regeringskredse, at det nu var sikkert, at der skulle sælges kongeligt gods på Fyn, og det kunne måske trykke prisen på Frederiksgave.³

I november havde Otte fået tid til at se på gården, og han havde til Klippes store misfornøjelse ikke ytret nogen særlig tilfredshed med den og heller ikke med tanken om, at de 100.000 rd. skulle blive stående som en fast prioritet i den. Klippe antydede derfor, at man måske i stedet kunne finde sikkerhed for denne kapital i her-tugdømmerne, hvor Otte ejede adskillige godser.⁴ I december 1764 og januar 1765 forhandlede der videre, bl. a. på Kieler-omslaget, og efter at sagen en overgang så ud til at være gået helt i hårdknude, nåede man dog i løbet af foråret til enighed, efter at v. Dewitz var gået med til, at nogle af godsets fjernestliggende bøndergårde måtte sælges fra. Til gengæld opnåede han, at de 100.000 rd.

skulle blive stående til $4\frac{1}{2}\%$. I juni var man nået så vidt, at der taltes om udfærdigelse af et skøde,⁵ men dette blev dog først udstedt i oktober, selv om skæringsdagen blev den 1. maj samme år.⁶ Købesummen er ikke nævnt i skødet, men det fremgår, at den blev de 170.000 rd., som Dewitz fra begyndelsen havde forlangt. Af obligationer, der blev tinglyst de følgende dage, fremgår, at Otte skaffede 55.000 rd. fra Preben Brahe til Hvedholm mod pant i Frederiksgave. Renten var også her $4\frac{1}{2}\%$. Obligationen til Dewitz på de 100.000 rd. var dateret Ekernførde den 13. november. Den bestemte, at de 100.000 skulle henstå uopsigeligt i 20 år, hvorefter de skulle kunne opsiges med 1 års varsel og afbetales med 20.000 rd. om året, hvis Dewitz efterlod sig mere end én universalarving, ligesom panthaveren kunne forlange udbetaling, også med et års varsel. Otte fik ret til at bortsælge gårde for indtil 20.000 rd., dog ikke fra hovedgården eller landsbyen Helnæs. Foruden af Otte selv var obligationen efter dennes udtrykkelige forlangende underskrevet af Ryberg, der nu var blevet hans svigersøn.⁷ Store kontante midler havde Otte således ikke lagt på bordet for at erhverve gården, som han i øvrigt ikke fik megen tid til at nyde, da han døde allerede i 1766.

Derefter overtog Ryberg den alene. Ved skøde af 2. november 1767 blev den overdraget til ham. Det ses af skødet, at der i maj 1765 havde været oprettet en kontrakt mellem ham, Otte og dennes broder Johan Nic. Otte, og i kraft af den overlod værgerne for Ottes syv umyndige børn gården til Ryberg, idet de erklærede, at de havde fået fuld betaling og var fuldkommen tilfredse. Hvor meget de havde fået kontant, om overhovedet noget, fremgår dog ikke. Ryberg havde selv skrevet koncepten til værgernes erklæring.⁸ Samtidig kasseredes Ottes obligation til major Dewitz, og Ryberg udstedte en ny til ham i sit eget navn, blot med den ikke helt uvæsentlige ændring, at renten var blevet nedsat til 4% .⁹ Vi kan straks konstatere, at bestemmelsen om de 20 års uopsigelighed ikke kom til at holde. Allerede i 1782 betalte Ryberg de første 20.000 rd., i 1783, 1784 og 1786 endnu 20.000 rd. pr. år, men restsummen, de sidste 20.000 rd., blev først udbetalt så sent som i juli 1798.¹⁰

Ryberg overtog ligeledes 45.000 rd. af de 55.000, hans svigerfar havde lånt af Preben Brahe. Også her fik han renten nedsat til 4% . Denne sum blev tilbagebetalt allerede i 1772.¹¹ Videre fik han Dewitz til at lade 15.000 rd. stå rentefrit i gården; de skulle afbeta-

les over 10 år med 1500 rd. om året, hvad de også prompte blev. For denne sum indtrådte justitsråd Thygesen til Matstrup som kautionist.¹²

Således var Ryberg blevet »herre til Frederiksgave«, som han snart efter kaldes.¹³ Gårdens pris var altså 170.000 rd. Det ser af ytringer i breve ud til, at man i samtiden har fundet prisen høj, og sammenlignet med andre godspriser i samtiden lyder den også voldsom, selv om Frederiksgave var en af fire største gårde på Fyn.¹⁴ Ryberg havde dog klaret erhvervelsen med en kontant udbetaling på højest 20.000 rd., 15.000 rentefrit på 10 år og resten af summen til 4% p. a. Det skulle nu vise sig, om han kunne få købet til at forrente sig.

Af korrespondancen mellem Dewitz og Otte fremgår det indirekte, at godset ikke var i en alt for god stand, og at Otte derfor ikke skulle vente en så hurtig fortjeneste som ved andre forretninger.¹⁵ – Gården var ellers stor. Direkte under hovedgården lå 99 tønder hartkorn, hvoraf dog de 19 dyrkedes af husmænd; hertil kom 14 tdr. htk. i mølleskyld og 2 i skovskyld, ialt 115 tdr. htk. Tiender, der hørte til gården, var vurderet til 181 tdr. htk., deraf 79 tdr. konge- og kirketiende i Sønderby sogn og 112 i Dreslette sogn, hvori selve hovedgården ligger. Dertil kom jus patronatus & vocandi, altså patronats- og kaldsret til kirkerne i Sønderby, Helnæs og Dreslette sogne, sagesfaldet, altså indtægterne af bøder, og forskellige andre »herligheder«. Bøndergodset var vurderet til 1035 tdr. htk. ager og eng, 3 tdr. skovskyld og 11 tdr. mølleskyld. Hele godset blev således på 1344 tdr. htk., hvilket var noget mere, end hvad der krævedes til oprettelse af et baroni – nemlig 1000 tdr. htk. – Af hæftelser på gården ud over prioriteterne omtales kun én, nemlig at der årligt skulle svares 110 rd. til et hospital, dvs. et alderdomshjem i Sønderby.

Af jordebogen, der er indført i Fynbo landstings skødeprotokol sammen med skødet,¹⁶ ses nærmere om bøndergodsets beliggenhed. Det største antal bondegårde fandtes i Sønderby sogn, hvor godset ejede 30 gårde, 18 huse og en mølle. Gårdenes størrelse varierede fra 2 tdr. 3 skæpper htk. til over 7 tdr. htk., de fleste var dog omkring 5–6 tdr. htk. Deres ydelser varierede i forhold til størrelsen, idet de største svarede halvt hoveri, 4 tdr. 4 skæpper byg, 1 td. 2 skpr. havre og 2 rd. 15 skilling om året i afgifter, medens de mind-

ste kun svarede kvart hoveri, 2 tdr. 2 skpr. byg, 5 skpr. havre og i penge 1 rd. 24 skilling. Af husmændene svarede nogle 1 hove dag om året, et par skæpper byg og nogle få rd. i penge, andre betalte kun et par rd., men intet i korn og havde intet hoveri. Af en stampe-mølle betalte en garver 18 rd. om året, medens brugeren af Frederiksgave mølle skulle svare 43 tdr. mel eller 66 rd. om året.

I Kærum sogn, der ligger lige uden for Assens, ejede Frederiksgave 2 gårde og et husmandssted i Melby, otte gårde og 6 husmandssteder i Saltofte og 7 gårde samt 3 steder i Ebberup. Af disse gårde var den ene på 14 tdr. htk. og svarede fuldt hoveri. I Torø helt ude ved kysten lå endnu en gård, og i sognet var der dernæst en enligtliggende gård, Terpegård, samt en mølle, hvis bruger skulle svare 56 rd. 24 skilling om året.

I Dreslette sogn, lige øst for hovedgården, ejede godset 6 gårde og 5 huse i selve Dreslette by, 6 gårde plus et hus i Brydegård, 2 gårde og et hus i Skårup by, 4 gårde og 2 huse i Snave by og desuden 3 gårde og 9 huse andetsteds i sognet. I Gamtofte sogn rådede det over en gård i Ejerup by og 5 gårde samt et hus i Voldbro by og 2 andre gårde.

Helnæs sogn, en halvø ret syd for Frederiksgave, hørte i sin helhed under godset. Her lå 21 gårde og 15 huse. I Hårby sogn, øst for godset, ejede Frederiksgave kun 2 gårde og 4 huse, men i Søllested, længere mod nord, havde det 13 gårde og et hus, dog delt mellem to landsbyer. I Flemløse sogn, der lå nærmere ved hovedgården, var der i selve Flemløse by 3 gårde og et hus, men i byen Voldtofte, der lå nærmest ved Dreslette sogn, havde man 12 gårde, der udmærkede sig ved, at de skulle svare høje afgifter i penge, men mindre in natura. En del af pengene kunne dog erstattes af hoveri. Endnu var der i sognet en gård i Høed og 2 huse.

Endelig fandtes i Sandager sogn, så langt væk som en mil nord for Assens, 13 gårde og 3 huse, og i Turup sogn, ligeledes nord for Assens, var der 2 gårde. Det blev ialt 148 gårde, 85 huse og 3 møller. Af den vedføjede tabel 18, der viser, hvor mange gårde der i forskellige landsbyer hørte til Frederiksgave, ses, at selv om dette var en anelig jordbesiddelse, var det et minus for godset, at mange af gårdene lå i landsbyer, hvor det kun ejede en mindre del af ejendommene. Desuden lå besiddelsen spredt over et areal, der var næsten 30 km i retningen nord-syd og henved 20 km i retningen øst-

vest. Den nærmeste by, Sønderby, og halvøen Helnæs var dog udelukkende i Frederiksgaves eje.

Tabel 18. Gårde og huse under Frederiksgave i de landsbyer, hvor dette gods havde besiddelser 1767, sammenlignet med det totale antal gårde og huse efter hartkornsspecifikationen 1789.*
Enkeltliggende gårde er ikke medtaget (af disse var der en i Sandager sogn og en i Turup).

Sogn	By	Samlet antal		Frederiksgaves besiddelser.	
		Gårde.	Huse.	Gårde.	Huse.
Sønderby	Sønderby	25	33	30	18
–	Åby		11		8
Kærum	Melby	9	3	2	1
–	Saltofte	16	14	8	6
–	Ebberup	13	21	7	3
–	Torø		11		8
Dreslette	Dreslette	15	15	6	5
–	Brydegård	9	10	6	1
–	Skårup	9	5	2	1
–	Mullerød	3	2	1	
–	Snave	13	3	4	2
Gamtofte	Ejerup	5	1	6	1
–	Voldbro	5	1	6	1
Helnæs	Helnæs	21	15	20	19
Hårby	Hårby	22	36	2	4
Søllested	Søllested	6	3	6	1
–	Bukkerup	7	1	7	
Flemløse	Flemløse	13	16	3	1
–	Høed	5	8	1	1
–	Voldtofte	24	10	12	1
Turup	Turup	16	20	1	
Sandager	Sandager	12	4	10	
–	Torup	5	21	1	
–	Stubberup	4	4	1	

* Rtk. 313,21.

Rybergs tanker om gårdens drift får vi et indblik i takket være den omstændighed, at en af regeringen nedsat landbokommission omtrent samtidig med hans overtagelse af Frederiksgave stillede en række spørgsmål til alle landets godsejere om deres syn på visse for

landbruget vigtige spørgsmål. Det første var, hvorledes godsejeren så på hoveriet. Hertil svarede Ryberg, at han anså det for umuligt at afskaffe det ved Frederiksgave som ved andre hovedgårde. Han anførte som argument, at selv om man oprettede nye gårde på en tredjedel af hovedgårdsmarkerne, ville de nye ejere dog blive hoveripligtige, og overskuddet af landbrugsvarer ville blive formindsket med en tredjedel. Det vil altså sige, at Ryberg ikke regnede med, at bøndergårde kunne producere noget overskud til salg. Han mente heller ikke, at det var muligt at begrænse hoveriet til bestemte dage, da der måtte tages hensyn til vejret. Men han kunne naturligvis godt udfærdige et reglement og udstede nye fæstebreve, men kun hvis alle andre godsejere også skulle gøre det. Han oplyser dernæst, at Frederiksgave havde ca. 300 tdr. udsæd og en høavl på 350 à 400 læs hø om året. Til denne avl havde man 90 hoverigørende bønder, altså ca. $\frac{3}{5}$ af det samlede antal gårdmænd, og de 87 boede inden for $1\frac{1}{2}$ fjerdingvej fra hovedgården, hvilket dengang ansås for en passende afstand. Bøndernes arbejde, fortsætter redegørelsen, blev brugt til såningen, vandafledning fra engene, høslet og tærskning. Ryberg nævner i denne forbindelse ikke høsten; deltagelse deri har han vel anset for en selvfølge. Heller ikke omtaler han, at det af gårdens regnskaber fremgår, at bønderne blev brugt til mugning i staldene og andre daglige arbejder.

Et spørgsmål, om godsejerne ville foretrække at få deres afgiftskorn i kærven eller i skæppen, dvs. utærsket eller tærsket, besvarede han med, at han foretrak kornet utærsket, da han havde brug for halmen til foder.

Endelig fremsatte han en række interessante udtalelser om udskiftningen. Med særligt henblik på Frederiksgaves forhold skrev han, at han tvivlede på, at det kunne blive til noget med omlægningen, med mindre de godsejere, der ønskede at udskifte, fik statens støtte til at udkøbe de andre lodsejere. Frederiksgave havde kun to byer med 52 gårdmænd og 36 husmænd for sig selv, men i andre byer var gårdene fordelt blandt ikke mindre end 8 godser. Derefter nævner han, at han havde i sinde at begynde med udskiftning af en landsby, i hvilken kun han selv og en enkelt anden godsejer havde gårde.¹⁷

Videre udtalte han, at han ikke ville give bønderne arvefæste, og som den vigtigste årsag hertil anførte han, at de ikke svarede større

afgifter nu end for 80 år siden, da alle priser kun var $\frac{1}{3}$ af priserne i 1768, og han anså det for givet, at landbrugspriserne ville blive ved med at stige. Videre fandt han, at hverken Guds eller naturens ret kunne tvinge nogen til at indføre arvefæste, så længe han ikke var sikker på, at hverken han selv eller hans efterkommere ville komme til at lide mangel. – En ganske mærkværdig udtalelse. Man skal måske lægge mest vægt på talen om efterkommere, for vi skal siden se, at Ryberg tydeligvis udbyggede Frederiksgave for at sikre sin eneste søns fremtid på bedste vis. Men der ligger dog måske i udtalelsen en reel frygt for fattigdom, som Ryberg vel tydeligt erindrede fra sin barndom. – Han fremhævede videre, at udskiftningen var langt vigtigere end arvefæstet. Før den havde fundet sted, ville alligevel ingen bonde begynde at forbedre sin gård. I almindelighed tog fornuftige godsejere – hvortil han vel regnede sig selv – en due- lig søn frem for nogen anden, når en fæster døde. Det gjorde han selv, skrev han, endog i tilfælde, hvor han havde foretrukket en anden til at overtage fæstet; nylig havde han budt en søn 100 rd. for at få ham til at renoncere. – Som et yderligere argument mod arvefæstet fremsatte han det nationaløkonomiske, at almindeligt fæste var gavnlige for staten: nu kunne nemlig en godsejer altid få due- lige bønder på gårdene, medens en arvefæsters søn ikke behøvede at være dygtig. Arvefæste ville således forhindre, at dygtige husmands- sønner avancerede til gårdmænd. – Sluttelig skal det fremhæves, at Ryberg som noget selvfølgelig omtalte, at det var enhver godsejers pligt at sørge for, at hans bønder ikke led nød.

Rybergs betænkning kaster lys over forskellige forhold ved Frederiksgaves drift, men nok så vigtigt for os er at se hans stillingta- gen til de aktuelle spørgsmål inden for diskussionen om landbruget. Her er det interessant – men måske hvad man kunne vente af en realistisk finansmand – at han i lighed med en del andre fremskridts- venlige godsejere lagde størst vægt på udskiftningen som den mest presserende af de foreslåede reformer, hvorimod han var meget be- tænkkelig ved en indskrænkning af hoveriet og andre reformer, der var på tale i hans samtid. Til grund for sin modstand mod arvefæstet nævner han i sin betænkning ikke en omstændighed, der må have været meget tungtvejende for ham, nemlig at indfæstnings- afgifterne betød overordentligt meget for Frederiksgave, så meget, at det let forstås, at han nødigt så dem afskaffet.

Efter at have set på dette programskrift, som man næsten kan kalde det, afgivet som det er lige ved det tidspunkt, da Ryberg tiltrådte bestyrelsen af godset, vil det være interessant at se, hvordan disse erklæringer forholdt sig til praksis. – Vi skal først se på hans forhold til bønderne og husmændene. Af Frederiksgaves fæsteprotokol¹⁸ ses det, at han i de år, da han selv drev godset, nemlig fra 1767, da han underskrev de første fæstebreve dels i eget navn og dels som befuldmægtiget for Ottes arvinger, og til 1798, da han overdrog godset til sin søn, ialt udstedte 115 fæstebreve til gårdmænd. Han udtalte, som før nævnt, at fornuftige godsejere i reglen lod en søn få faderens gård, og dette var tilfældet ved 8 af de 24 indfæstninger, der forekommer i årene 1767–70. Dertil kom, at gårde i to tilfælde overgik til den hidtidige brugers svigersøn og i 7 tilfælde til en mand, der skulle giftes med enken på gården, dvs. at gårde i 17 af de 24 tilfælde blev i familiens besiddelse. Kun i to tilfælde fremgår det tydeligt, at den gik over til en ny mand uden tilknytning til den tidligere bruger, og i fem tilfælde giver fæstebrevet ingen antydning af, om den nye fæster havde tilknytning til den gamle eller var helt fremmed for stedet.

I de samme år – 1767–70 – udstedte Ryberg ligeledes 24 fæstebreve til husmænd. Af disse blev 4 udstedt til sønnen af den foregående mand på stedet, ét til en svigersøn og 7 til mænd, der skulle ægte enken. Det var altså 12 tilfælde, hvor der var tilknytning til stedet, medens det af de øvrige tydeligt fremgår, at 6 steder blev fæstet til folk uden familiebånd til den tidligere bruger, og i andre 6 tilfælde er det ikke til at se, om den nye fæster har haft tilknytning eller ej. – En gennemlæsning af senere fæstebreve synes at give indtryk af, at forholdet var det samme i resten af perioden, nemlig at Ryberg foretrak et familiemedlem til at overtage et ledigt fæstemål, hvis der var en egnet mand, og især da, når det gjaldt besættelse af gårdene.

Om fæsteafgifternes størrelse skrev Ryberg, at de havde været uændrede i lange tider, skønt priserne på landbrugsvarer var steget. Der synes heri at ligge en beklagelse af dette forhold, der forekom uheldigt for godsejeren (selv om denne havde fået sin andel i stigningen, da en stor del eller det meste af fæsteafgifterne ydedes in natura), og det er derfor nødvendigt at se på, hvordan bestemmelserne om de nye fæsteres afgifter formuleredes i de fæstebreve, Ry-

berg udstedte. Der er imidlertid ingen ændringer at spore: i alle brevene står der, at afgifterne skal være efter jordebogen, dvs. som de havde været fra gammel tid. Kun i et enkelt tilfælde i 1768 noteres det, at en ny fæster skal betale 10 rd. mere om året, end hans fader gav, men til gengæld slap han med en mindre indfæstning.¹⁹ I et andet tilfælde, ligeledes fra 1768, fastsættes en gårds afgifter til 25 rd. ialt, og det ser ud til, at denne sum skal erstatte tidligere hoveri og landgilde, men det er ikke til at afgøre, hvem der havde ønsket denne ændring.²⁰ Men alt i alt synes Ryberg, hvad afgifterne angår, at have holdt sig til skik og brug.

Imidlertid, ved fæsterskifte skulle der betales en indfæstning. Den er altid angivet i fæsteprotokollen, og her er et punkt, hvor forholdene på Frederiksgave var lidt ud over det sædvanlige. Disse indfæstninger var nemlig usædvanligt høje. Det var dog ikke et fænomen, der opstod i Rybergs tid, men af langt ældre dato, som det kan ses af jordebogen. I almindelighed lå indfæstningerne på Fyn langt højere end i det øvrige Danmark, men i Sydfyn og måske specielt på Frederiksgave lå de ganske usædvanligt højt.²¹ Her finder man i Rybergs første år indfæstningssummer på helt op til 320 rd., hvilket er et overordentligt stort beløb i denne forbindelse. De høje summer findes især ved bortfæstning af de store gårde på 8 tønder htk. på halvøen Helnæs, og i hele Rybergs tid betaltes der normalt 300 rd. for disse åbenbart meget tillokkende gårde. Det tyder således ikke på, at der er sket nogen forhøjelse af indfæstningen.

Men gennemsnittene af indfæstningssummerne synes dog alligevel at have været let stigende. Regner man ud, hvad den gennemsnitlige indfæstning var pr. td. htk., kommer man til det resultat, at den i treåret 1767–69 var 23 rd. pr. td., men i 1787–89 derimod 32 og 1795–98 endog 35 rd. pr. td. htk. – Det tyder da i retning af, at summerne har været stigende. I alt fald gav de mere til godsets kasse. Man skal derimod være lidt forsigtig med at slutte, at det blev dyrere for bønderne, når alt tages i betragtning. Det fremgår nemlig af flere fæstebreve, at der i Rybergs første år ikke sjældent blev givet en lavere indfæstning, fordi gårde var i dårlig stand. I flere tilfælde fik en bonde endog en gård helt uden indfæstning, fordi dens bygninger var ringe. Til gengæld måtte han naturligvis forpligte sig til at bringe dem i stand igen. Også andre faktorer spillede åbenbart ind ved fastsættelsen af indfæstningen. Det er således tyde-

ligt, at der betaltes mere pr. td. htk. for enligtliggende gårde, af hvilke der var nogle under godset. De kom pr. td. htk. endog højere op end de førnævnte gårde på Helnæs, der ellers må have været godsets smørhul. Der er adskillige eksempler på, at enkeltgårdene måtte svare både 40 og 42 rd. pr. td. htk. Derimod er det tydeligt, at de gårde, der lå i landsbyer, betaltes med noget lavere indfæstninger, og navnlig var betalingen relativt ringe for de gårde, der lå i landsbyer nærmest ved godset. Det må vel være som en art kompen-sation for, at de svarede et større hoveri. I det samme år kan man finde svingninger fra 14 til 29 rd. pr. td. htk. (1767) eller fra 18 til 40 rd. (1788). I 1794 satte en gård rekord med 64 rd. pr. td. htk., men det var dog en absolut undtagelse. – Andre omstændighe-der, der i fæstebrevene nævnes som betingende en lavere indfæst-ning, er, at fæstebonden har en gammel far eller mor på aftægt eller, som det hedder i et par tilfælde, har akkord med den tidligere ejer, hvad der vel også dækker over en form for aftægt.

Men selv om indfæstningerne havde en svagt stigende tendens, har de langtfra fulgt stigningen i landbrugspriserne i de år, Ryberg eje-de godset. De indbragte dog i perioden 1768–1798 den nette sum af 22.681 rd., og det har naturligtvis været et godt bidrag til godsets forrentning.

Hvor højt Frederiksgave lå over gennemsnittet i det øvrige land, fremgår af nogle tal, som dr. phil. F. Skrubbeltrang har stillet til min disposition: I tiåret 1760–69 var gennemsnittet af indfæstninger på 6 sjællandske godser 23½ rd., på 10 jyske godser 25 rd., men på 6 fynske godser var det 85 rd. Her bidrog Frederiksgave til det høje gennemsnit for Fyn, idet beløbet her var 158 rd. eller næsten dobbelt så højt som på Fyn ialt. I 1770–79 var tallene 21, 27 og 118 rd. for henholdsvis de sjællandske, jyske og fynske godser; men Frederiks-gave var gået op til 175 rd. I det følgende tiår var beløbene 27, 33 og 125 rd.; Frederiksgave var da kun 157. Endelig var gennemsnits-tallene i 1790–99 steget til 58, 64 og 183 rd., men Frederiksgave var da sprunget op til 267 rd.

En del penge indkom også ved bortfæstningen af husmandsste-derne. Alene i 1767, da der dog udstedtes et usædvanligt stort antal fæstebreve, løb det op til 494 rd. fordelt på 10 husmænd, således at gennemsnittet blev omtrent 50 rd., og i de følgende år blev det endog en smule højere. Der er eksempler på, at der betaltes både 100

og 110 rd. for et hus, men normalen synes at have været beløb mellem 40 og 60 rd. – Om de årlige afgifter af husmandsstederne hedder det sædvanligvis kun, at der skulle betales efter jordebogen, men oftere end ved gårdene findes der særbetingelser. En husmand, der skulle svare 8 rd. om året, fik fra godset bolig plus 2 læs hø til en ko mod at holde opsyn med frugthaven, en anden slap ganske for indfæstning mod at forpligte sig til at føre tilsyn med et stykke skov. En tredje skulle betale 40 rd. i indfæstning og en årlig afgift på 2 rd. samt 8 »retter« fisk, medens herskabet var på gården. Huset lå ude ved kysten, ved Torø syd for Assens. Endelig kan det nævnes, at en mand fik et hus med et par skæpper htk. jord uden indfæstning, da han havde afstået en gård i en nærliggende landsby.

Alt i alt synes indfæstninger for huse at have ligget højt i sammenligning med gårdene. Det kan vel blandt andet skyldes, at medens der hvilede hoveripligt på de nærmereliggende gårde, skulle kun 12 af godsets husmænd svare hoveri af betydning, nemlig en dag om ugen. De øvrige kunne dog have visse forpligtelser, f. eks. nævnes i et par tilfælde, at en husmand havde pligt til »en lang brevgang« om året.

Trods de høje indfæstninger var det tilsyneladende aldrig vanskeligt at få folk til godset, og det kan vel deraf sluttes, at det ikke har været anset for ufordelagtigt at være fæster under Frederiksgave. Meget tyder da også på, at godsets bønder har siddet godt i det i sammenligning med bønder andetsteds. Det bedste vidnesbyrd herom turde være, hvad vi senere skal komme tilbage til, at restancer med både skatter og afgifter var relativt små. Dette indtryk støttes af Begtrups beskrivelse af landbrugets tilstand i Danmark omkring år 1800. Han beretter, at bønderne på Fyn ofte er meget velstående, og som årsager hertil opgiver han, at landgilden er lavere end på Sjælland og forbliver uændret fra fæster til fæster, og at godsejeren kun forhøjer indfæstningen. Også hoveriet var lempeligere end på Sjælland, og desuden havde de fynske bønder mange gode indtægter ved avl af humle eller frugt. Deres dyrkningsmetoder var også mere fremskredne end på Sjælland. Specielt om Frederiksgave skriver han, at »publicum« var enig om, at bønderne på dette gods var de mest formuende på Fyn. Det var ikke ualmindeligt, at de havde 2–3000 rd. på rente.

Enestående er det – efter dr. Skrubbeltangs oplysninger – også, at der i godsets velbevarede arkiv kun findes en enkelt sag om, at en bonde ikke har kunnet klare sine forpligtelser. Den pågældende bonde var da kommet i restance med det ikke uanselige beløb 213 rd. Forvalteren rejste herefter krav om udlæg, men frafaldt det, da bonden erklærede sig villig til at give afkald på gården. Han fik derefter lov til at beholde møbler, klæder, linned og besætning på nær to køer, og det stillede ham i udsigt, at han senere kunne få et husmandssted.²² Men der kan naturligvis have været flere sådanne tilfælde, uden at de har sat sig spor i arkiverne.

Dernæst rejser sig naturligt det spørgsmål, i hvilket omfang Ryberg tog sig af sine bønder ud over indkrævning af afgifter. – Et vigtigt problem, som han havde fremhævet betydningen af i sin betænkning til landbokommissionen i 1768, søgte han i alt fald at løse og fik det løst. Det var udskiftningen. Gennem godsets regnskaber kan man nogenlunde følge, hvorledes den skred frem, og flere oplysninger herom kan hentes fra indberetningerne til Rentekammeret i 1805.²³ Allerede i 1769 fandt den første udskiftning sted, nemlig af landsbyen Helnæs, som Ryberg var eneejer af. Den er i 1843 af Hofman Bang på grundlag af stedlig tradition skildret således: » . . . man begyndte med Helnæs, hvor en tydsk landmaaler delte jorderne i lige store lodder efter kortet, og lod bønderne derpaa kaste lod om disse, hvorved der opstod den forunderligste confusion, saa at f. ex. en gaardmand ved den østre ende af den over en fjerdingvei lange by har en jordlod op til den yderste gaard mod vesten, og sidste har omvendt en jordlod ved den østligste gaard . . . « Han tilføjer, at kun fire gårde var flyttet ud fra byen, og indberetningerne 1805 viser, at dengang var der kun to udflyttere, der var flyttet ud i 1784. I 1791 havde gårdmændene på Helnæs inddiget og afvandet en »sø«, der havde ligget på halvøen. Arealet skulle derpå benyttes til græsning. Ryberg tillod, at det deltes mellem dem i forhold til deres hartkorn, uden at deres afgifter af den grund skulle forhøjes.²⁴

Den næste udskiftning fandt sted i 1776. Det var Sønderby, og reformen gik her videre end på Helnæs, idet der fra den udflyttedes en del af gårdene i de følgende år. 1779 kom turen til Ebberup by, 1787–88 udskiftedes Hårby og Blangstrup og 1789 både Dreslette, Snave og Skårup. 1790 blev reformen gennemført i

Flemløse, 1791 i Voldtofte, Høed og Turup byer, 1793 i Voldbro, men først så sent som 1796 kom turen til Ejerup, Søllested og Bukkerup og først i 1800 til Brydegård.²⁵ – Ryberg havde virkelig været en god spåmand, da han i sin store betænkning til Kommercekollegiet i 1770 havde skrevet, at det nok ville tage en menneskealder, før denne opgave blev løst. Det kom det altså til, selv på hans eget gods. Det må dog retfærdigvis tilføjes, at det gik hurtigst med de landsbyer, hvor alle gårdene lå under Frederiksgave, så han alene kunne råde for, hvad der skulle ske med dem.

Den mere tekniske side af udskiftningen skal ikke behandles her. Kun skal det bemærkes, at en del af udgifterne blev afholdt af godsets kasse. Dets regnskaber viser ikke blot betalinger til landmålere og synsmænd, men også adskillige regninger fra håndværkere, der har foretaget opførelsen af nye gårde på de udskiftede marker. Der blev hertil købt tømmer både i de nærliggende købstæder og fra Brahetrolleborgs skove. Udgifterne kunne løbe op til ret store summer. I regnskabet 1796/97 er der således anført 342 rd. som udgifter ved udskiftningen af godsets gårde i Søllested og Bukkerup. På den anden side ser det ud til, at nogle bønder selv måtte betale udgifterne helt eller delvis. I 1784 fik en bonde på Helnæs således 250 rd. af godsets kasse til udflytning af sin gård, men det fremgår af regnskaberne, at de blev udbetalt i hans kautionisters nærværelse, hvilket vel må betyde, at han fik dem som lån.

Det fremgår også, at Ryberg heller ikke var uinteressert i husmændenes jord og bestræbte sig for, at de skulle få mere ud af den. I 1791 ses det således, at seks husmænd på Helnæs med herskabets billigelse indgik en forening om mageskifte af deres jorder.²⁶

Om hele udskiftningen konkluderer Begtrup, at Frederiksgave var et af de første godser på Fyn, der foretog den, og at det af den grund ikke blev helt så godt, som man senere ville have gjort det. Men dette til trods mener han, at godset er det bedst udskiftede i Båge herred. – Med tydelig beundring omtaler han, at der under godset findes udflyttergårde, hvor alle fire længer er af brændte sten og egetømmer, med stuehuse på 20–22 fag » . . . saa vel indrettet, at en mand uden for bondestanden kunde med anstændighed boe i dem.«²⁷ Gårdens regnskab bekræfter, at bønderne dels købte, dels fik mange mursten fra godsets teglværk. Det var i øvrigt også tilfældet, før Ryberg overtog gården.

Om hoveriet ved vi, at det skal være blevet reguleret ved hoveriforeninger i 1792 og 1798. Normen blev, at en gård på 5 tdr. htk. skulle svare 9 pløjedage, $36\frac{1}{24}$ spanddage (altså hoveri med kørsel) og 77 gangdage pr. år.²⁸ Dr. Skrubbeltrang har beregnet, at bønderne i året 1773/74 leverede mere end 8700 gangdage, over 113 pløjedage, 116 harvedage og endelig over 2446 køredage. Det er ikke udelukket, at hoveriet var en betydeligere indtægt for godset end landgilden.

Rybergs interesse for høravlens og dermed for bønderes og husmænds fortjenstmuligheder viste sig som venteligt også over for hans undergivne på Frederiksgave. I 1788–89 blev der opført en spindeskole i Ebberup, der blev leveret heglet hør til spinding og penge til udbetaling af spindeløn, ligesom der senere opkøbtes spunden hør, der sendtes til fabriken i Køng. Der er imidlertid ikke noget, der tyder på, at spinderiet her vandt samme udbredelse som på Rybergs sjællandske gods.²⁹

At Ryberg også på anden vis har søgt at opmuntre sine bønder til at indføre forbedringer, foreligger der adskillige vidnesbyrd om. Gentagne gange fik bønder under Frederiksgave fra Landhusholdningsselskabet udbetalt præmier, således fik i 1778 10 bønder fra 3 til 10 rd. hver for at have sat fra 77 til 200 favne stengærder.³⁰ Lignende præmier udbetaltes ved senere lejligheder. Undertiden gaves de ikke med henvisning til nogen speciel præstation, men blot for udvist flid og virksomhed i landvæsenet i almindelighed.³¹ Ryberg var så ivrig for disse opmuntringer, at han gentagne gange skrev til Landhusholdningsselskabet og indstillede bønder til præmier og da med nøje angivelse af, hvad de havde gjort sig fortjent ved. Således i 1792, da han bad om præmier til to bønder i Sønderby, der havde plantet en mængde frugttræer og levende hegn, og på lignende måde i 1796 og –97. I mange tilfælde fulgte selskabet hans indstillinger, men derimod afslog det i 1788 en anmodning fra ham om at levere 10 sølvmedailler, som han selv ville uddele til bønderne; denne fremgangsmåde ville nemlig være i strid med selskabets statutter.³² Ryberg nøjedes ikke med Landhusholdningsselskabets uddeling af præmier til fortjente bønder. Han lod selv præmier udbetale til bønder, der havde rejst stengærder eller plantet levende hegn, og som et kuriosum kan det nævnes, at han også udbetalte ducører til sine karle for dræbte rotter, nemlig en skilling pr. stk.³³

Det hører også med til billedet af Ryberg som godsejer, at han tog sig en del af de fattige på godset. Han betalte ekstraskatten for dem, i 1773 således med $13\frac{1}{3}$ rd., senere med mere, op til 40 rd. 80 sk. i 1797/98. Desuden ydedes der understøttelser, dels i penge og dels i korn. Af en liste fra 1779 fremgår det, at der da var 33 modtagere, hvoraf 3 fik $1\frac{1}{2}$ td. rug hver, 9 1 td., andre 9 6 skæpper og 10 4 skæpper hver. Til 2 børn ydedes under ét 12 skæpper. I 1796/97 var disse ydelser steget til 65 rd. plus ca. 50 tdr. korn.³⁴ Desuden betaltes der regelmæssigt mindre beløb til degnene, i 1793/94 således 16 rd., til betaling for fattige børns skolegang samt til et »gilde« for skolebørnene i Ebberup og Saltofte skoler. En enkelt gang findes tillige 30 rd. for et uægte barns kost og underhold og 8 rd. for tøj til det. Nogen forklaring på summens anselige størrelse gives ikke.³⁵

Undervisningen på godset nød godt af Rybergs interesse. I 1774 blev Helnæs skole repareret, og i 1788 er der opført udgifter til en ny skole i Saltofte, uden at det dog er klart, om den blev bekostet af Ryberg alene, og overhovedet optræder der regelmæssigt regninger for reparationer på skolerne. I 1795 opførtes et nyt hus til degnen i Snave, og i 1797 fik Ryberg konfirmation på oprettelsen af et degneenkensæde i Dreslette. Den gamle degn skulle nemlig gå af, og en ny, semenarieuddannet skulle efterfølge ham. For ikke at lade den unge bære hele pensionsbyrden byggede Ryberg da et hus til den gamle og bestemte, at det efter hans og hans kones død skulle bruges til enkesæde efter herskabets bestemmelse.³⁶ Det er efter alt dette tydeligt, at skolevæsenet må have interesseret Ryberg levende.

Ligeså stor interesse nærede han for kirkerne på godset, og han ofrede betydelige summer på dem. 1781 omsattes således muren om Helnæs kirkegård, og 1783/84 restaureredes selve kirken ret gennemgribende. Muren forhøjedes tre kvarter, østgavlen blev ombygget, og der indsattes 525 kvadratalen gibsloft. Seks vinduer sænkedes og forlængedes $\frac{1}{2}$ alen, og endelig sænkedes gulvet ligeledes $\frac{1}{2}$ alen. Det bemærkes udtrykkeligt, at gravene i kirken atter muredes og »brolagdes«. 1784 fik Sønderby kirke en gennemgribende reparation af det indre, idet alt træværk fra altertavle og prædikestol til alle stolestaderne blev malet og noget af det forgyldt.³⁷

I 1785/86 blev der dernæst foretaget en meget gennemgribende ombygning af Dreslette kirke, der vel ikke lå nærmest ved godset,

men dog regnedes for dettes hovedkirke. Den havde hidtil set ud som landsbykirker flest, men blev nu underkastet en foryngelseskur, der alene i arbejdsløn kom til at koste 1653 rd. og ligeså meget i materialeomkostninger. Det gamle våbenhus på nordsiden blev ned-

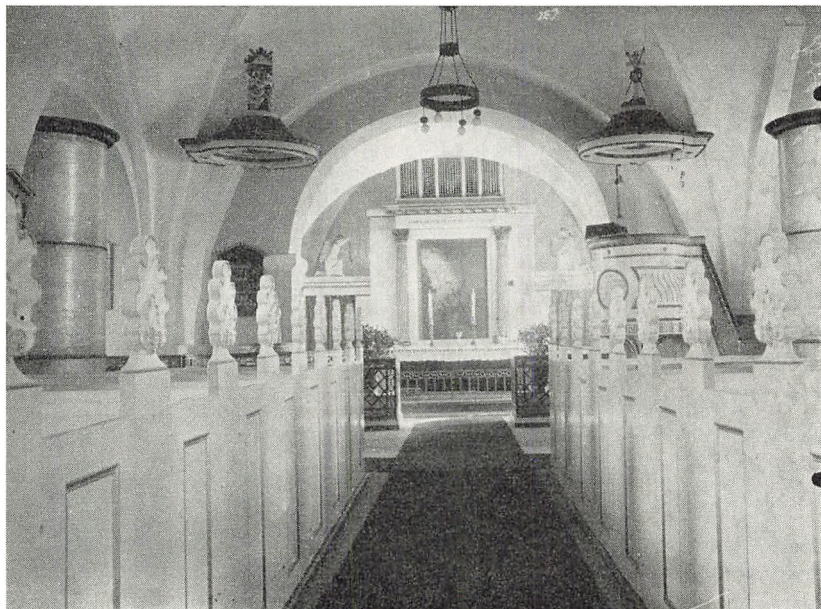

Dreslette kirke. Til venstre i billedet ses den søjle, som Ryberg lod opstille i Frederiksgaves park til minde om sin hustru. Den står nu foran indgangen til hans og familiens gravkapel, der ligger under kirkens søndre korsarm.

Fotografi. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

revet, tårnet blev forsynet med en platform med en lille kuppeldækket, observatorielignende overbygning, og hovedindgangen blev anbragt i tårnet. Dernæst føjedes en tværføj til, så at kirken fik korsform. Arbejdet fortsatte til ind i 1787, og i 1788 blev værket endelig fuldent med opstilling af et orgel, en sjældenhed i landsbykirker dengang. Som det kendes fra Christianskirken, den tidligere tyske Frederiks kirke på Christianshavn, var orgelet anbragt over altertavlen, og dets pibearrangement blev indpasset i dennes trekan-

tede gavlfelt, som blev båret af to søjler, der omgav alterbilledet, der også var nyt, antagelig malet af P. Brünnich. Orgelet skulle betjenes af den unge seminarist, som Ryberg havde hidkaldt som degn i Snave, og han 'skulle også instruere et drengekor, der fik plads i to stolerækker i korrundingen. – Orgelet var af kvalitet. Det blev

*Dreslette kirkes indre med det af Ryberg skænkede inventar.
Orglet ses over altertavlen.*

Fotografi. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

benyttet lige til 1916, og i 1960/61 blev det restaureret og er nu taget i brug igen. Det er det ældste bevarede orgel i en landsbykirke her i landet.³⁸

Endelig hentedes i 1794 en maler Aarestrup fra Odense, som formodentlig 5 rd. leverede en tegning til kirkens »stol«, hvormed der formentlig sigtes til den klassicistiske prædikestol, som stadig findes i kirken. I denne lagde Ryberg også et gravkapel for sig og sin familie. Han var dog så beskeden, at der kun blev indgang til det fra kirkegården. – Den gamle, uregelmæssige landsbykirke var

gennem disse årelange arbejder blevet så moderniseret i nyklassicistisk stil, som det kunne være at ønske i 1780'erne. Mange ville i dag næppe finde, at det var til dens fordel. Om dens skønhed i det ydre kan man diskutere, men det indre vil antagelig med sine lyse farver lettere kunne finde beundring i nutiden. Rybergs samtid var begejstret for den. Begtrup kalder den således for »den smukkeste og meest smagfulde kirke i Fyen«. ³⁹ Jeg har ikke fundet nogen arkitekt omtalt i forbindelse med arbejdet, kun en muremester Löppelmann fra Assens. Om det også er denne, der har ansvaret for ombygningen af kirken i Køng ved Rybergs andet gods, vides ikke, men den blev moderniseret efter de samme linier, og de to gamle kirker med deres tilbygninger og høje, firkantede og kuppelprydede tårne står i landskabet som særprægede monumenter over Rybergs kirkelige interesser. – Det var i denne del af det 18. århundrede ikke alt for almindeligt, at godsejerne interesserede sig for deres kirker, bortset naturligvis fra, hvor meget tienden kunne indbringe. Forretningsmanden Ryberg interesserede sig derimod både for kirkebygningernes udseende og for, at menigheden fik både musik og sang til gudstjenesten. ⁴⁰

Under datidens samfundssystem havde godsejerne som bekendt også politimyndighed over deres bønder. Man mærker imidlertid ikke meget dertil i Frederiksgaves arkivalier; der findes nogle iøvrigt meget beskedne lejermålsbøder, der i reglen var blevet »modererede«. De er i størrelse fra 3 til 10 rd., ofte »efter accord«. En enkelt gang findes en bøde for krybskytteri; den var derimod ikke særlig moderat, nemlig på 150 rd., fordelt på tre mand, dvs. lige så meget til hver som den normale indfæstning af et husmandssted. Den blev imidlertid betalt, for summen blev fordelt til de fattige i godsets landsbyer i forhold til disses størrelse. ⁴¹

Ganske pikant er det, at Ryberg, selv en fra stavnsbåndet bortløbet bondedreng, nu som godsejer kom ud for at skulle udstede fripasser til karle, der ønskede at forlade godset. Det havde været interessant at vide, med hvilke følelser han underskrev dem. Men vi kender kun regnskabernes tørre tal for, hvor meget han forlangte for dem. Allerede i 1773 udstedte han et pas til en karl for 33 1/3 rd., senere, i 1784 udstedtes to andre, det ene for 30 og det andet for 100 rd. Nogen almindelig foretelse var det altså ikke, at folk søgte

bort fra godset, og det bekræfter endnu engang, at bønderne må have følt, at de havde det relativt godt.⁴²

Det kan i denne sammenhæng nævnes, at der hvert år på regnskabet findes en sum på ca. 20 rd. til et høstgilde, nemlig til øl, brændevin og musikanter. Ved Rybergs død blev der også serveret for de bønder, der havde båret kisten fra skibsbroen til Dreslette kirke. – Det fortjener også at omtales, at der blandt godsets bønder blev indsamlet 151 rd. 64 skilling til Christiansborg slots genopbygning efter branden i 1794.⁴³ – Alt i alt har man vel lov til at sige, at det ikke ser ud til, at Ryberg var hård og udnyttede sine bønder utilbørligt. Han tog ganske vist store indfæstninger, men gårdene var det værd. Han var åbenbart tillige en human godsejer, der tog sig mere af kirker og skoler og måske også af de fattige end flertallet af herremænd i samtiden, og dertil kom hans interesse for forbedringer også af bøndernes landbrug, således som det viste sig ved hans iver for udskiftning og for, at bønderne skulle forbedre deres gårde ved indhegning og plantninger.

24. DRIFTEN AF FREDERIKSGAVE

Med Rybergs interesse for bøndergårdenes forbedring in mente var det at forvente, at han også ville interessere sig for at forbedre selve hovedgården. Det var også tilfældet, og det var vel næsten en nødvendighed, eftersom godset var købt til en pris, der næppe kan betegnes som billig, og da der kun var betalt lidt kontant, så at der i de første år var en stor kapital tilbage, som skulle forrentes. Gården var tilsyneladende heller ikke i en alt for god drift, da Dewitz solgte den. En af de første bevarede oversigter over dens indtægter og udgifter viser et underskud for et år på 263 rd. 7¹/₂ sk. (og Ryberg noterede på den, at opsummeringen af første kreditside var 8 sk. for lille!). Det var i 1766. Ryberg kommenterede den med, at han fremtidig vil have månedlige ekstrakter af penge- og kornregnskaber.¹

Det ser altså ud til, at det straks fra begyndelsen har været hensigten, at han skulle føre tilsyn med gårdens drift. Og det gjorde han lige så systematisk som alt andet, han foretog sig. Fra en lidt senere tid, nemlig 1773–74, findes nogle arkivalier, som viser, hvordan han bar sig ad med at styre gården, medens han selv opholdt sig i København. Hver måned indsendtes regnskaber, et større for gården som helhed og et mindre for mejeriet og husholdningen. De blev derpå revideret i København, og med påtale af forefundne fejl eller mangler blev de sendt tilbage til udtalelse og derpå endelig afgjort. Men ikke nok med det; hver uge blev der sendt en »underdanig relation over det passerede ved Frederichsgave i denne uge . . .« til København. Det var nærmest en journal over alt, hvad der var fo-

retaget. Der er rubrikker om vejret, om det malkede kvantum mælk – formiddag for sig og eftermiddag for sig –, om produceret smør, om ostefremstillingen, om tallet af fødte lam og kalve, og rubrikker med nøje angivelser af, hvorledes hovbøndernes arbejdskraft havde været anvendt. På denne måde var det muligt for Ryberg at fjernstyre godset, og på basis af disse rapporter sendte han sine ordrer om, hvad der skulle foretages. Han tilbragte nemlig kun forholdsvis få uger om året på godset, mest i august–september og ved påsketid.² Nogle af de vigtigste beslutninger blev naturligvis truffet, mens han var på gården, og de blev da nedskrevet til forvalterens brug.

Rybergs bestræbelser for gårdens forbedring gik både ud på at øge korn- og kvægproduktionen. Straks i 1767 begyndte han at indføre rug fra Holsten til udsæd på godset, i 1769 både rug og noget hvede, i 1770 et lille parti engelsk byg, 4 tønder, i 1774 et betydeligt større kvantum – 145 tdr. rug og 24 tdr. hvede fra Nordtyskland. Det var dog ikke udelukkende til Frederiksgave, hvor det ikke ser ud til, at der har været hvededyrkning af betydning. I 1774 og 1777 blev der indkøbt mere byg og nu også 20 tdr. havre i England. Skønt kornimport principielt var forbudt, gav Generaltoldkammeret altid dispensation, når det drejede sig om sædekorn til forbedring af landets produktion.³

Anvendelsen af disse forbedrede kornsorter førte imidlertid ikke til et i vore øjne imponerende høstudbytte, så vidt vi er i stand til at kontrollere det. Fra nogle år findes der i Frederiksgaves arkiv kornregnskaber, der er gengivet i uddrag i tabel 19. Ved at sammenholde den angivne udsæd i 1773/74 med høstudbyttet i 1774/75 og udsæden i 1785/86 med høsten det følgende år fremkommer i de nederste kolonner gengivne foldudbytter, der for vore ører ikke lyder imponerende, men vel dengang måtte regnes for pæne. Det må bemærkes, at høsten i 1774 må karakteriseres som nogenlunde normal for Danmark som helhed, medens høsten 1786 var ringe – på Frederiksgave klarede kun boghveden sig godt.

I 1805 var gårdens jord dyrket efter det holstenske kobbelsystem, således at jorden var delt i 9 marker, hvoraf 1 lå brak, 4 dyrkedes med korn, 1 med kløver og 3 lå hen til græsning. Men vi ved ikke, hvornår dette system er indført.⁴ Det er interessant at se, hvor megen vægt der lagdes på græsarealer. Dertil kommer, at der omkring

Tabel 19. Uddrag af Frederiksgaves kornregnskaber.
(Regnskabsåret er 1. maj til 30. april.)

		1773/74	1774/75	1785/86	1786/87	1788/89
		tdr.	tdr.	tdr.	tdr.	tdr.
Hvede	indtægt	21				
	udsæd	0				
Rug	indtægt	960	695	246	572	466
	udsæd	122	111	104	118	99
Byg	indtægt	1253	678	574	517	571
	udsæd	102	121	177	178	149
Havre	indtægt	583	439	339	238	394
	udsæd	92	108	96	96	126
Boghvede	indtægt	174	69	39	79	97
	udsæd	19	5	8	8	25

Foldudbytte

Rug	5,3	2,9
Byg	6,6	2,5
Havre	4,8	2,5
Boghvede	3,6	9,9

1805 kunne hentes ca. 275 læs hø om året fra gårdens enge og 120 læs kløver fra markerne.⁵ Det peger i retning af, at for hovedgårdens drift var mejeribrug et vigtigere end kornavlens.

På kløverareal blev der lagt stor vægt. I 1777/78 opkøbte forvalteren hos godsets bønder 49 lispund rødkløverfrø og 2¹/₂ lispund hvidkløverfrø, hvoraf dog de 40 lispund blev sendt til København, medens resten skulle bruges til udsæd på gården. Ryberg billigede ganske vist dette køb, men udtrykte dog sin utilfredshed med, at godset ikke var selvforsynende med kløver. Det blev det vel senere i det store og hele, men også i 1785 og 1788 købtes der kløverfrø, både hos bønderne og hos en købmand i Assens.⁶ Det er iøvrigt bemærkelsesværdigt, at bønderne på et så tidligt tidspunkt gav sig af med kløverdyrkning og tilmed i et sådant omfang, at de havde frø til salg.

Også af havens produktion beregnedes der nogle indtægter. En opgørelse fra 1775 viser, at den havde indbragt 180 rd., hvoraf dog de 70 var en beregnet indtægt af, hvad der var brugt på gården, og en god del var sendt til Rybergs husholdning i København. Kun for 20 rd. var afhændet til folk på egnen. Produktionen var kartofler

og æbler, noget kål og løg, gulerødder og andre urter. Denne indtægt var dog kun beskeden i sammenligning med de udgifter, haven tegnede sig for.⁷

Som planteproduktionen søgtes også den dyriske produktion forbedret. I 1766 fik Otte efter Rybergs ansøgning tilladelse til at overføre 100 køer fra Jylland til Frederiksgave. Det store tal var formentlig betinget af, at gården har været ramt af den grasserende kvægsyge, der netop på Fyn havde været meget alvorlig.⁸ Det fremgår, at man omkring 1778 regnede med, at der burde være 230 til 240 køer på gården. Fra 1773 findes en opgørelse over mælkeproduktionen, der svingede fra ca. 60 bøtter à 4 kander om vinteren og til ca. 200 bøtter om dagen i den bedste sommertid. 200 bøtter svarer til ca. 1600 liter. Gennemsnittet bliver således ikke imponerende, målt med vor tids målestok, men for samtiden har det uden tvivl været godt. Det ses også, at Rybergs forvaltere systematisk udtog de ringeste køer til slagtning eller bortsalg, hvorefter de supplerede besætningen ved indkøb, dels hos godsets bønder, dels på markeder i de nærliggende købstæder. Medens man kun regnede med at få 5 rd. for en udsætterko til slagtning, måtte der betales 15 til 20 rd. for en malkeko. Pudsigt er det at se, at tyrene, af hvilke der var 5–6 stykker på gården, kostede mindre i indkøb end køerne.

Den eksisterende kostald blev i 1778 erstattet af en ny, tegnet af arkitekten G. E. Rosenberg, der også havde givet tegningen til hovedbygningen, som det senere skal omtales. I modsætning til den gamle stald, der var af bindingsværk, blev den nye grundmuret. Samtidig blev gårdens »tærskelade« udvidet med 38 à 39 alen, og der indrettedes kornloft over den nye stald. Alene arbejdslønnen ved disse byggearbejder blev næsten 300 rd., og hertil kom så materialerne. Murstenene blev antagelig leveret fra gårdens eget teglværk, men tømmeret købtes i Assens og tagstenene i Flensborg. Ganske interessant er det, at der i stalden var murede vandrender foran køerne, så at man kunne vande dem alle på én gang ved at pumpe vand op fra en stor brønd, med et pumpeværk, der blev drevet af en hestegang. På produktion af slagtekvæg blev der ikke lagt vægt, kun på mælkeproduktionen.

Denne gik hovedsagelig til behandling i mejeriet eller »hollænderiet«, som det også kaldtes. Det lededes af en mejerske, en meget betydningsfuld person, der i løn havde 34 rd. om året og naturlig-

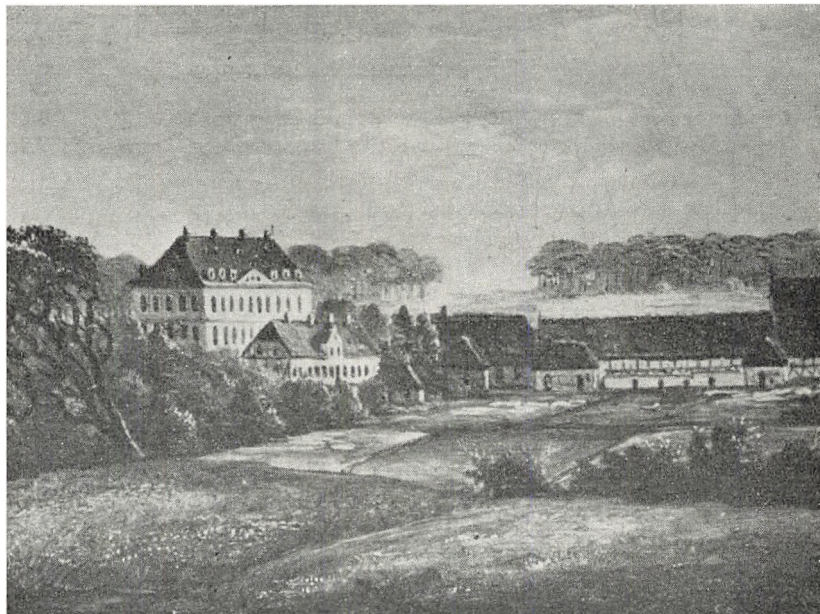
vis frit ophold. Hun var det højest betalte kvindelige tyende på gården og havde en skare mejeripiger til sin hjælp, i 1780 således 11, der imidlertid udover kost og logi kun havde 2 rd. 64 sk. i halv-årlig løn. 1786 var der 13 piger, og deres løn var da 4 rd. 64 sk., muligvis var dette lønnen for sommerhalvåret. I 1796 var der 12 piger, hvis løn var 5 rd. 32 sk. for sommerhalvåret, men kun 4 rd. i vinterhalvåret.

Mejeriets produktion opdeles i regnskaberne i indtægt af smør, oste og kalve, vel sagtens fordi kalvene blev opfødt med skummet-mælken fra mejeriet. Smørret blev for størstedelens vedkommende sendt til København, medens ostene solgtes til omegnens bønder eller eksporteredes til Norge. Kalvene blev mest brugt til tillæg på gården.

Også mejeridriften var til en vis grad mekaniseret. Det ser ud til, at mejeriet fik vand fra det fælles pumpeværk, og i alt fald fra 1790'erne blev kærnen trukket ved hestekraft. Da havde også osteproduktionen gjort så store fremskridt, at man blev nødt til at bygge et nyt hus på seks fag til opbevaring og lagring af ostene. Mejeriets biprodukt, vullen, blev anvendt til føde for svin, dog uden at disse blev opført til indtægt for mejeriet. Der var på gården gennemgående 70–80 svin. I 1781 bemærkes det, at de 24 var sat på sti. Dette er sikkert tegn på, at man på Frederiksgave havde forladt den gamle skik at lade dem gå løse i skovene, til de var slagtefærdige, og i stedet holdt dem på sti, hvilket mentes at give bedre flæsk. I 1784 blev der bygget en ny, stor svinesti, der blev lagt så praktisk, at vullen fra mejeriet gennem render kunne sendes direkte over til den.⁹

På gården holdtes naturligvis også en del heste, både køreheste til herskabets brug og almindelige arbejdsheste, de sidste dog ikke i særligt stort tal, hvad der forklares ved, at hovbønderne bestred en stor del af den nødvendige kørsel. I 1781 var der dog 22 køre- og arbejdsheste. Men i 1778 havde Ryberg besluttet at oprette et stutteri på gården, og der blev i den anledning købt en hingst og seks hopper i Slesvig, og flere af gårdens gamle heste skulle sælges. En karl blev sendt til København for at lære »hestekur«, idet der ikke på egnen var nogen, der var udlært i denne kunst. I 1781 var der foruden stutterihingsten 4 rytterheste samt 9 stutterihopper, deraf 5 med føl; desuden nogle ældre hopper, der tilsyneladende ikke var af så fin afstamning. 1784 blev der anskaffet endnu en hingst

fra Kiel, og i 1787 viser en liste over besætningen, at der nu var 5 hingste og 12 hopper. Samme år solgtes imidlertid størstedelen af hestene. Hingstene blev solgt for 65 rd., to af hopperne for 60 rd. pr. stk., medens de øvrige afsattes for mindre summer, fra 40 til 20

*Frederiksgave i første halvdel af det 19. århundrede.
Avlsbygningerne nedbrændte 1869.*

Fotografi af maleri i Assens museum.
Det kgl. Biblioteks billedsamling.

rd. Senere på året solgtes endnu tre heste for tilsammen 160 rd. – Det ser ud til, at dette var et punktum for forsøget på at drive stuteri i større stil. I de følgende år var der kun én hingst på gården, og kun en enkelt gang høres om en stutierhoppe, hvorimod der tales om ride- og rytterheste. Det sidste vil sige heste, der opfyldte de krav til størrelse, som hæren stillede.

Selv om stutierforsøget således ret hurtigt blev opgivet, blev der dog i 1800/01 bygget en ny hestestald, vel fordi gården måtte have flere heste, efter at hoveriet var blevet begrænset. Alene murerarbej-

det på den kom til at koste 494 rd. – For fuldstændighedens skyld skal det tilføjes, at der til stadighed holdtes en snes får samt et ukendt antal høns på gården.

Det blev tidligere omtalt, hvorledes der på godset fandtes en hestetrukken kærne og et ligeledes hestedrevet pumpeværk. Hermed er oversigten over dets maskinudrustning imidlertid ikke fuldstændig. Navnlig i 1790'erne høres om flere maskiner, og det hænger vel sammen med den aftagende anvendelse af hovarbejde. Fra 1796 ser det ud til, at bønderne fik deres pligt til at yde hoveri i form af tærskning afløst med pengeydelse, der varierede fra 1 til 4 rd. om året. De fleste betalte 2 rd. 78 bønder var med i denne ordning, dvs. alle de hoveripligtige gårde. Godset fik derved en indtægt på 166 rd. om året. I 1797/98 ses det, vel i forbindelse dermed, at udgifterne til daglejere var steget til 129 rd. Anvendelsen af disse lejede folk var iøvrigt ikke noget nyt. Tidligere havde man brugt dem til alle mulige ekstraordinære arbejder som byggeri, havens anlæg og vedligeholdelse og meget andet. Men af bilagene fra 1797/98 fremgår det, at de nu brugtes til ganske almindelige arbejder som pløjning og tørveskæring. Oftest er det dog ikke angivet, hvad de udrettede, og det kan da vel i mange tilfælde have været tærskning, der jo var et meget tidskrævende og anstrengende arbejde. Lønnen var for daglejerne altid 1 mark om dagen, undtagen for et par enkelte, der havde 1 mark og 12 skilling.

Skulle godset imidlertid betale ligeså meget pr. dag for daglejere, som bønderne havde betalt for at slippe for hoveri, var dets fordel ved nyordningen kun ringe, og da der i England allerede i 1780'erne var opfundet maskiner, der kunne overtage tærskningen, indforskrev Ryberg en sådan og byggede et hus til den. Den kom med skib fra England til Helsingør, hvor toldvæsenet vurderede den til 500 rd. For 72 rd. blev den sendt til Frederiksgave med en skude, og dens opstilling kom til at koste 265 rd., murer- og tømmerarbejdet medregnet. Til at arbejde med den ansattes 8 karle fra Jylland, der i vinterhalvåret fik 17 rd. hver, ialt 136 rd. Næste år antoges 9 karle til det samme arbejde, og også på anden måde kan det ses, at maskinen blev brugt flittigt. Den var hestetrukket, og stenbroen, som hestene gik på, måtte inden længe repareres, og også på selve maskinen var der mindre reparationer. Desværre er der ingen beregninger over, om den har kunnet betale sig. Det har den nu uden tvivl.

Begtrup, der i sit værk om Danmarks landbrug omkring 1800 også beretter, hvorledes maskiner som hestetrukne kærner, hakkelses- og tærskemaskiner holdt deres indtog på godserne, opstiller flere rentabilitetsberegninger, der viser, at der var en ikke ringe fordel forbundet med anvendelsen af dem. Han skriver således om tærskemaskinerne, at de med 4 heste og 10 mand kunne tærske samme mængde korn som før 36 karle. Iøvrigt havde fabrikken i Frederiksværk allerede på dette tidspunkt optaget fabrikation af disse maskiner.¹⁰

Maskinparken, hvis man tør bruge dette udtryk, på Frederiksgave omfattede yderligere en savemaskine og en hakkelsesmaskine, begge hestedrevne. Hvad disse to maskiner angår, er der ingen tvivl om deres anvendelse. Derimod omtales en vaskemaskine, der er mere gådefuld. Regnskabet giver ikke andre oplysninger til forklaring af dens funktion, end at den stod i en bygning, der kaldes badehuset. Muligvis har det kun drejet sig om en kedel til opvarmning af badevand, lige som den, Ryberg havde i sit badeanlæg i København.

Til godsets tekniske udstyr må også henregnes, at Ryberg i sommeren 1798 besluttede at anlægge en skibsbro til udskibning af korn, da der kunne spares meget betydeligt derved. Formentlig havde man tidligere kørt kornet til Assens for at sende det med skib til København.

Før vi slutter omtalen af Frederiksgaves produktion, må det nævnes, at godset havde et eget teglværk. Det var anlagt, før Ryberg kom i besiddelse af gården, og ved overtagelsen var der et oplag på 64.650 sten.¹¹ Værket har sikkert ligget syd for gården, idet der på et kort fra 1805 her er angivet en mark, der kaldes Teglværksmarken, ligesom en nærliggende skov hed Teglværksskoven.¹² I Rybergs første tid blev værket brugt meget, og det blev allerede i 1773 udvidet med en kalkovn, til hvis drift der blev indforskrevet en kalkbrænder, der fik nogle daglejere til hjælp. Stenene, af hvilke kalken skulle brændes, blev hentet fra Fakse Ladeplads og Kastrup. Denne ovn blev i 1780 afløst af en anden.

Teglværket havde i 1773 oparbejdet en beholdning på 517.000 mursten. 66.000 var blevet solgt og 90.000 bortsendt med skibe, hvorhen siges ikke. I de følgende år opføres regelmæssigt udgifter til arbejdet ved det, og et regnskab over forbrug af mursten i 1784/85 viser, at der dette år var anvendt 151.000 sten til reparation af Dreslette kirke og 17.500 til den nye svinesti. 1785/86 var produk-

tionen 95.000 sten og 10.100 fliser. I de samme år solgtes for 200 til 500 rd. sten om året, mest til bønderne i de omliggende landsbyer, der betalte 1 rd. pr. 200 sten. – Da udgifterne til teglværket er ret store i de år, hvor opførelsen af den nye hovedbygning fandt sted, er det nærliggende at antage, at det har leveret sten til byggeriet, selv om det også fremgår, at der hentes mursten fra Flensborg. I Rybergs sidste leveår ser værkets produktion ud til at have været noget begrænset, og på det tidligere omtalte kort fra 1805 er det ikke nævnt, men der er dog syd for gården indtegnet nogle bygninger, som muligvis kan være værkets.

Hermed skulle alle de produktioner være omtalt, som fandtes på Frederiksgave. I de fleste henseender var de vel de samme som på andre veldrevne gårde i samtiden, men i andre var gården næppe typisk for herregårde som helhed. Usædvanligt var vel det store svinehold, der var knyttet til mejeribruget, og den udstrakte anvendelse af maskiner. Muligvis har også korn- og kløveravl været mere fremskreden end på herregårde i almindelighed. – Det er efter alt foreliggende næppe ubegrundet, at Begtrup i sin beskrivelse af Danmarks landbrug udtaler, at Frederiksgave er en af landets bedste og største hovedgårde.¹³

Det næste spørgsmål er, om det er muligt at nå frem til et overblik over, hvordan denne mønstergård svarede sig. – Det er ikke så ligetil, for selv om der er bevaret adskillige pakker regnskaber fra den, rummer de næsten udelukkende bilag til et ikke eksisterende hovedregnskab, som muligvis er blevet sendt til Ryberg i København. Fra hans første tid findes desuden nogle regnskabsoversigter, f. eks. penge-, korn- og mejeriregnskaber, men ingen samlede oversigter, og det er næppe muligt at opstille sådanne. Kun fra tiden 1785 til 1790 findes nogle overskuelige og nogenlunde ens første regnskabsekstrakter, hvis indhold er gengivet i tabel 20.

På indtægtssiden er først angivet værdien af gårdens avl. Den udviser store variationer, lige fra kun godt 2000 og helt op til næsten 5000 rd. Langt fastere var de følgende poster, nemlig landgilde, hus- og hoveripenge, altså de afgifter, bønder og husmænd skulle udrede. Tilsammen udgjorde de mellem 3500 og 5200 rd. om året, dvs. ca. $\frac{1}{3}$ af gårdens samlede indtægter. Den næste post, indfæstningerne, var mere varierende, men dog hvert år af en anelig størrelse. Mejeriets indtægt var også i hvert af de angivne år en ikke ubetydelig

post, mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{4}$ af det hele og gennemsnitligt af nogenlunde samme størrelse og tilmed mindre svingende end indtægterne af kornavlens. Teglværkets og de diverse indkomster var ret ubetydelige i sammenligning med de ovenstående hovedposter.

På udgiftssiden har forvalteren først anbragt de to poster: penge betalt ved gården og ved godset. Af bilagene fremgår, at de navnlig er fremkommet ved betaling af skatter samt af lønningsudgifter i forbindelse med vedligeholdelse og nyanlæg af bygninger. Det samme gælder også de to følgende, kirker samt hospitaler og skoler, hvori bl. a. ombygningen af Dreslette kirke og opførelsen af en skole indgår som bestanddele. Der er her således ikke skelnet mellem vedligeholdelse og nyanlæg. Udgifterne til teglovnen består hovedsagelig af løn til de folk, der arbejdede ved den, og det samme gælder om posten haven, idet der til stadighed anvendtes en del daglejere til at holde den i orden. Posterne husholdning og lønninger dækker hovedsagelig udgifterne ved tyendeholdet, men under den første hører dog åbenbart også udgifterne ved herskabets ophold på gården; i de perioder var de nemlig væsentligt større end til daglig. Endelig er der en post, der kaldes materialer. Heri indgår forbrug af mursten, tømmer og andet, både til vedligeholdelse og nyanlæg. Det fremgår sluttelig, at regnskaberne for de fire gengivne år viser overskud fra godt 2000 til næsten 8000 rd., medens godset gav underskud, da Ryberg overtog det. Forbedringen skyldes vel både de stigende priser på landbrugsvarer og de i Rybergs tid gennemførte reformer og forbedringer.

Nu må det dog bemærkes, at der i regnskaberne indgår poster, der kun i mindre grad vedkommer godsets daglige drift, f. eks. kirkebyggeriet og en post som den store udgift til haven, der mere end noget andet viser, at vi her har et regnskab fra en gård, der er lystgård for en velhaver, selv om denne i nok så høj grad har bestræbt sig for at få den rent landbrugsmæssige side til at svare sig.

Men heller ikke alle udgifter fremgår af disse regnskaber. Vi finder således ingen renter af den gæld, der endnu hvilede på godset. I de her gengivne år var der ganske vist kun 20.000 rd. tilbage af den sum, som Dewitz lod blive stående, men det betød dog en renteudgift på 800 rd. om året. – Det er vel ikke tilfældigt, at Ryberg først tog fat på de store kirkebyggerier, da hovedparten af gælden var afviklet.

Tabel 20. Ekstrakter af Frederiksgaves regnskaber
1785/86 – 1789/90*

<i>Indtægt</i>	1785/86	1786/87	1788/89	1789/90
	Rd.	Rd.	Rd.	Rd.
Kornavlén	2.304	3.487	2.855	4.936
Tienderne	1.520	1.509	1.417	1.962
Landgilde, hus- og hoveripenge	2.077	3.606	3.211	3.365
Indfæstninger	1.137	650	565	550
Mejeriet	3.567	2.725	3.887	3.854
Teglovnén	550	452	223	
Diverse	143	185	813	683
Indtægter ialt	11.298	12.614	12.971	15.350
<i>Udgift</i>	1785/86	1786/87	1788/89	1789/90
	Rd.	Rd.	Rd.	Rd.
Gården	2.036	2.615	1.668	} 3.609
Godset	245	318	498	
Kirkerne	1.653	1.150	281	} 662
Hospitaler og skoler	176		691	
Gejstliges lønninger	129	404	362	
Teglovnén	266	236	76	
Haven	441	317	445	
Husholdningen	1.108	1.212	495	1.516
Lønninger	1.229	1.223	1.166	1.173
Materialer	1.646	970	755	
Diverse	301	225	667	436
Udgifter ialt	9.230	8.670	7.104	7.471
Overskud	2.068	3.944	5.867	7.879

* 1787/88 mangler. Regnskabsåret er 1/5—30/4.

Regnskaberne kan i det hele bibringe en den fornemmelse, at Ryberg ikke så meget stræbte efter at få det størst mulige udbytte ud af godset som efter at gøre det til et mønsterbrug og en gård, der var værd at vise frem. Kort sagt, Frederiksgave var hans største hobby, fortjenstmuligheder havde han andetsteds.

Godsets overskud blev gennem mange år overført til København på den måde, at produkterne blev sendt in natura. Fra 1773 haves en opgørelse over, hvad der i dette år var blevet indskibet. Her er således 552 tdr. rug, 193 tdr. byg, 380 tdr. havre, 32 tdr. rugmel og 21 tdr. hvede (dvs. hele årets høst) og 18 skæpper boghvede. Af smør blev der sendt 81 halve og 63 kvarte tønder, desuden 1165 oste og en mængde mindre poster, såsom agerhøns, kalkuner, høns, ænder, harer og to stk. vildt. Noget af dette var sikkert beregnet til husholdningen i København, men de større partier, korn, smør og ost, er vel gået til salg. Dette gælder vel også de 30 tdr. kartofler og 44 sider flæsk, der også afsendtes. Med dette sidste og smørret må man tænke på Rybergs leverancer til Søetaten, hvori disse varer indgik som hovedposter. Årets leverancer blev ialt beregnet til 5556 rd., et ikke helt ringe beløb. Det er dog ingenlunde sikkert, at dette repræsenterer et overskud, for man ser i andre år, at Ryberg lod både korn og smør opkøbe hos bønder og godsejere i nærheden af Frederiksgave. Undertiden havde også en købmand i Assens til opgave at opkøbe smør, formentlig til leverancerne til Marinen.

Til andre tider, navnlig i begyndelsen af 1780'erne, solgte godset derimod store partier korn og mindre partier smør og flæsk til et par købmænd i Assens, hos hvem man plejede at købe materialer, især tømmer. I slutningen af 1790'erne blev det derimod åbenbart atter fordelagtigst at sende varerne til København, da denne fremgangsmåde nu blev genoptaget. Det var i de samme år, at det voldte Ryberg en del besvær at præstere leverancerne til Søetaten.

En af de større poster på regnskabet var som nævnt folkeholdet. Fra forskellige år findes lister over udbetalte lønninger, hvoraf det fremgår, hvor stort det faste personale på godset var. I 1775 omfattede det en gartner til 80 rd. om året, en jæger til 46 rd. og en bødker til 28. Ladefogeden fik 36 rd., medens en tærsker fik 20 rd. og to røgttere hver 16 rd. En gartnerdreng fik 8 rd., medens en »postdreng« kun fik 4 og en svinedreng 2 rd. Af det kvindelige tyende anførtes husholdersken først med 33 rd., medens mejersken, der stod som nr. to, fik 36. Mejeri- og malkepigerne fik da 8 rd. hver, medens hønsepigen kun fik $3\frac{3}{4}$ rd. Desuden betalte godset ekstraskatten for alle disse folk, hvilket var 1 rd. pro persona.

En liste fra påske 1780 viser, at der da var kommet endnu en ladefoged og to staldkarle ved stuttriet samt en almindelig stald-

karl og en materialkusk. Desuden var staben øget med en vægter, en tærsker og et par røgttere. Tillige var der ansat en kornskriver, der lønnedes med 25 rd. pr. halvår, samt en kokkepige. I 1786 var der endog to »skriverkarle«, siden atter kun én. I 1796/97 endelig, da Rybergs søn hyppigt opholdt sig på godset, var der kommet en stuepige og et par køkkenpiger til, og på regnskabet opføres endvidere et par fiskere. Samme år ansattes endnu flere røgttere, og da tærskemaskinen var blevet opstillet, medførte det som omtalt, at der måtte ansættes endnu flere karle. Folkehold og lønningsudgifter var således stadig stigende, vel nogenlunde i takt med hoveriets aftagen. Det er dog værd at lægge mærke til, at man ikke i Rybergs tid kom så vidt, at hoveriet på Frederiksgave helt afskaffedes, således som det var tilfældet på andre fynske godser. – På lønningsregnskabet ses ikke udgifterne til daglejere, der anvendtes til mange forskellige arbejder, således til havens pasning, håndlangerarbejde i forbindelse med byggeri og efterhånden mere og mere til almindeligt landbrugsarbejde. I 1799/1800 var udgiften til disse således 413 rd., og heri var gartnerens medhjælpere ikke medregnet. Disse lønninger posteredes under »udgifter ved gården«, haven eller kirken, eller hvor arbejdet nu var blevet udført. Daglejernes lønninger lå nogenlunde fast og synes ikke at have været suppleret med nogen form for andre ydelser, hvorimod de faste folks pengeløn blev suppleret med fribolig og andre naturalydelser. En kontrakt fra 1791 med en herskabskusk lover således denne fribolig for ham selv og hans eventuelle enke, græsning og foder til en ko og fire får, 3 tdr. rug og 3 tdr. byg, 3 favne brænde og desuden 8 rd. om året som en art uniformtilskud ud over et grønt liberi hvert andet år og en hvid »overkjole« hvert år. Hans pengeløn var 24 rd. om året plus 4 mark pr. uge i kostpenge, dvs. ca. 34 rd. ekstra om året. I sammenligning med en almindelig karl eller daglejer har denne kusk åbenbart siddet lunt i det.

En post »restancer« optræder ikke i regnskabsekstrakterne. Som bilag er der dog flere restancelister, den største for året 1786/87, da omtrent 50 restanter skyldte tilsammen 347 rd. Den største af restancerne var dog kun på 32 rd., et par lå mellem 20 og 30 rd., medens resten af beløbene var mindre. Totalsummen må netop i dette for landbruget meget ugunstige år siges at være yderst beskeden i forhold til godsets samlede omsætning og talrige undergivne.¹⁴

25. FREDERIKSGAVES HOVEDBYGNING OG HAVE

Den hovedbygning, som fandtes på Frederiksgave, da Ryberg overtog godset, kender vi kun lidt til. Et inventarium fra 1773 viser dog, at antallet af rum, der kunne benyttes af herskabet, ikke var stort. Der var en »sal« med en kanapé, betrukket med grønt plys, 6 tilsvarende stole og tre teborde, hvoraf det ene havde en beskadiget porcellænsplade. Desuden var der tre kamre, hvoraf ét kaldes herrens sovekammer, en skænkestue og en gang mod haven, hvor der stod et spisebord med to fløje. Dertil kom et antal værelser til husholdersken, jægeren, tjeneren og kusken, en spisestue til folkene, køkken, bryggers og en skrivestue. Der nævnes dertil kamre til tærskerens, til en staldkarl og til røgterens. Om de sidste har ligget i hovedbygningen eller i en anden bygning, fremgår ikke klart. – Inventaret nævner flere møbler, og det giver indtryk af, at de har været noget tilfældigt sammenbragt, ligesom mange af dem betegnes som gamle.

Denne tilstand kunne ikke tilfredsstille Ryberg. Allerede i 1774 tog han skridt til at rejse en ny hovedbygning. Han må altså på dette tidspunkt have besluttet sig til at beholde Frederiksgave for sig og sin familie og have opgivet tanken om at sælge godset videre, når det var blevet passende forbedret. Dette til trods for, at han på dette tidspunkt endnu ikke havde betalt størstedelen af den gæld, han stiftede ved købet af godset.

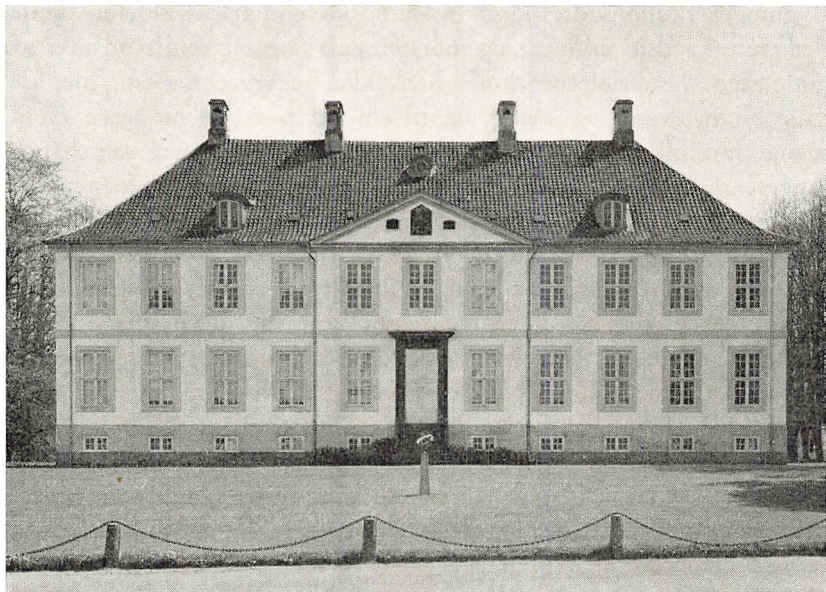
De første tegn til, at byggeriet var besluttet, er fra oktober 1774, nemlig ankomsten af en ladning sten på 6500 stk. fra Flensborg, hvis teglværker dengang havde ry for at levere de bedste sten i mo-

narkiet. Den 5. december 1774 blev der derpå indgået en kontrakt mellem gårdens forvalter og en bygningskonduktør Krause på den ene og en muremester Löppelmann fra Assens på den anden side; den blev senere approberet af Ryberg, efter hvis instruks den var blevet til. Muremesteren forpligtede sig til at opføre en bygning på 56 alen i længden, $23\frac{1}{2}$ alen i bredden og på to etager plus kælder efter tegning af stadsbygmesteren i København, G. E. Rosenberg. Bygningen skulle pudses såvel ind- som udvendigt. I kælderen skulle der være krydshvælvinger og murstensgulv, og alt skulle udføres af gode sten. Materialerne skulle han ikke bekymre sig om, idet de ville blive leveret på stedet, og til sin hjælp skulle mesteren få så mange hovfolk som nødvendigt og 5 à 6 faste daglejere som håndlangere. I betaling herfor skulle han have 950 rd. plus kosten, og pengene skulle erlægges, efterhånden som byggeriet skred frem. Det skulle være afsluttet til udgangen af oktober 1775. – Af regnskabet fremgår, at de første 100 rd. blev udbetalt i december 1774.¹

Arkitekten, der havde tegnet bygningen, var dengang meget på mode i København. Han stammede fra Plön, hvor hans fader havde været »Baudirector«. Selv var han elev af Jardin, »sikkert den mest talentfulde af det ganske kuld« skriver Elling.² I 1745 havde han bygget Margård på Fyn, 1746 Kokkedal i Nordsjælland, og han havde ligeledes arbejdet på de fynske herregårde Langesø og Juelsberg. Sandsynligst er det imidlertid, at Ryberg kendte ham fra hans virke i København, hvor han efter 1752 havde opført flere prominente bygninger, nemlig Berckentins, Dehns og Bernstorffs palæer.³ At han også var ophavsmand til tegningen til Frederiksgave, var i længere tid gået i glemme og kom først atter frem, da godsets arkiv var afgivet til landsarkivet i Odense.⁴

Regnskaberne tillader os at følge byggeriets fremadskriden fra år til år. Det kom nemlig til at vare længere end oprindeligt planlagt. – Fra Flensborg ankom flere ladninger mursten, ialt vel mindst 30.000, samtidig med at godsets kalkovn og teglværk arbejdede på kraft. Materialer leveredes fra købmænd i Assens, men først i 1777 var bygningen så vidt fremskreden, at konduktøren kunne rejse bort og mureren få det sidste afdrag på de 950 rd. I det samme regnskabsår var der udbetalinger til en gipser, til indkøb af gesimssten fra Flensborg, til en tapetmager og til en »hr. Brynnike«, sandsynligvis maleren P. Brünnich, der har leveret altertavlen til Dreslette kirke. I

regnskabsåret 1777/78 kom udgifterne op på 1882 rd. alene til materialer og håndværkere, men uden udgifter til daglejere og teglbrændere. Endnu i dette år ankom yderligere 19.000 mursten. Af regninger fremgår endvidere, at der ofredes en del penge på anlæg af vandrender til bygningens forsyning med ferskvand, og at spildevandet lededes ud til en art sivebrønd.

Frederiksgaves hovedbygning.

Fotografi. Nationalmuseet.

Snedkerarbejdet udførtes blandt andet af nogle indkaldte håndværkere, der i regnskaberne kaldtes de fremmede, medens glarmester- og malerarbejdet klarede af folk fra de nærmeste købstæder. Endnu i det første halvår af 1778 arbejdedes der på bygningen, men i juni var den kommet så vidt, at der kunne sendes bud til Slesvig efter de nye møbler.

Hermed stod bygningen omsider færdig omtrent i den skikkelse, den har i dag. Elling skriver om den, at udgangspunktet for Rosenbergs plan var Bernstorff slot, Jardins værk. Men han havde forenklet planen, » . . . skematiserer den, om man vil – og renser façade-

derne for alt prydværk; selv en Jardins graciøse ornamentter bliver ikke taalt; ingen medailloner og muslingprydede tavler; – og ingen rustica. Husets skønhed består alene i udsøgt rene proportioner, klar linieføring, sart profilering. Om nogetsteds tør man her bruge ordene »ædel simpelhed«. Der findes kun faa delinger. Et trefags midtparti paa hver front, ingen sidebetoning; det brede, glatte gesimsbaand tværdeler façaderne og giver dem ro. Ingen bevægelse spores i kompositionerne, stille føjes flade til flade. Form som stof er entydigt. Vor Louis-Seize kender intet bedre hus end Frederiksgave.«⁵

Medens vi således ved god besked om husets opførelse og dets ydre, er det meget begrænset, hvad der er bevaret om dets indre udstyr. Der foreligger kun en meget senere synsforretning, fra 1811, da godset skulle omvurderes. Den oplyser, at hele hovedgården tidligere havde været ansat til 40.000 rd., avlsgården medregnet, medens man i 1811 satte den op til 90.000 rd. Om hovedbygningen indeholder taksationsforretningen ud over oplysninger om dimensionerne og byggemåden kun den oplysning, at værelserne i begge etager var gipsede, altså forsynet med lofter i stukkaturarbejde, og at væggene var betrukne, dvs. forsynet med tapeter af tekstiler. De kunne opvarmes med to christiansfelder kakkelovne og seks andre kakkelovne i tre etager. Der var »engelske« vinduer og dobbelte døre med messingbeslag.⁶ Af et regnskab fra byggetiden ses, at døre og paneler var malet med »mørk perlefarve«. ⁷ Et andet sted nævnes som en mærkværdighed, at der på gården var et værelse, hvori alt var kinesisk, ægte ting, som Ryberg havde ladet importere,⁸ hvilket ikke lyder usandsynligt i betragtning af Rybergs store handel med kinesiske varer og tidens smag for kineserier, jævnfør Frederiksberg slot.

På et kort fra 1805 kan det ses, hvorledes denne nye bygning er situeret i forhold til omgivelserne. Hovedbygningen ligger i nogen afstand fra de efterhånden ombyggede avlsbygninger med en plæne eller plads foran som for at markere afstanden fra de mere profane bygninger. Der var sørget for, at disse ud mod hovedbygningen var nogenlunde symmetriske, medens resten af det firfløjede anlæg i avlsgården var temmelig uregelmæssigt. På den anden side af hovedbygningen lå parken, og den var opbygget aldeles regelmæssigt, endnu i strengeste fransk stil for de partiets vedkommende, der lå nærmest ved gården.

Anlægget af den fandt i alt fald for størstedelen sted, medens hovedbygningen blev opført, altså også under den amerikanske frihedskrig, en periode, hvor Ryberg synes at have haft rigeligt med penge til rådighed. Hvert år findes store regninger for daglejerens arbejde, og i 1781 havde en snedker opstillet 410 fag stakiværk omkring en del af den, medens muremester Löppelmann samtidig havde opført 225 favne mur omkring en anden del. I de følgende år forekommer i regnskaberne regelmæssigt udgifter på flere hundrede rigsdaler til dens vedligeholdelse, ofte 3–400 rd., og dertil udgifter til nyanskaffelser, som i 1783 til frø fra Lübeck og lindetræer fra Sønderborg. I 1784 findes en regning på anlæg af et par »fiskedamme«, og samme år opmuredes en »ferskenkasse«, altså et drivhus, og en grotte, åbenbart ind mod den lille skov, der stødte op til haven. I 1785 blev der plantet træer langs alle de veje, der førte op til gården, blandt andet indkøbtes 300 elmetræer. Senere anlagdes endnu en fiskedam og en stor humlehave, og det fremgår, at der også var »vindruekasser« i den. Andre regninger viser, at der skaffedes sjældne planter, især fra Tyskland. I 1796 købtes også et parti nordamerikanske træer, og i 1799 såedes der acasier. Overhovedet stod arbejdet med havens forskønnelse på i hele Rybergs levetid. Man hører, at mølleåen blev oprenset fra »det tyrkiske telt« til mølledammen, og om reparation af broer i haven, formentlig også over åen, ligesom der tales om »melonkasser« og opførelse af nye drivhuse. Kortet fra 1805 viser endvidere, at det gamle Hagenskov slots voldsted, der ligger ca. 1/2 kilometer fra den nye hovedbygning, blev inddraget til supplement af haveanlægget. Det blev opbygget i regelmæssige terrasser i lighed med Julianehøj ved Jægerspris.

Som Ryberg anvendte Wiedewelt til udsmykningen af sit hus og sin have i København, blev denne udmærkede kunstner også kaldt til Frederiksgave, hvor han i alt fald var mester for en marmorsøjle med en urne øverst og indskriften »hisset« til minde om Rybergs i 1767 afdøde hustru. Den er nu flyttet til Dreslette kirkegård. En anden søjle, af Nic. Dajon, rejst til ære for Rybergs svigerdatter, skal nu være forsvundet.⁹

Takket være kortet fra 1805 er det muligt at danne sig en svag forestilling om, hvorledes haveanlægget har taget sig ud i Rybergs sidste år: Fra hovedbygningen førte en trappe ned til en lige gang eller allé, der løb som en akse gennem hele haven. På hver side af

den lå bede, ordnet symmetrisk to og to. Først et par, der nærmest havde form som en muslingeskal, derpå to par nærmest kvadratiske, det første par med en indre cirkelgang, det andet med gange, der strålede ud som radier og blev skåret af cirkelformede gange. Efter disse partier fulgte et par ligeledes ganske symmetriske damme, måske de fiskedamme, der omtales i regnskaberne. Derefter løb haven ud i en spids op mod skoven, hvor grotten vel lå, selv om den ikke kan ses på kortet. Uden for disse bede ved midtergangen fulgte andre regelmæssige anlæg. Her var det dog ikke helt lykkedes at bevare symmetrien, idet en vej, der løb fra gården mod sydøst, ikke levnede plads til så mange bede, at der kunne opnås symmetri med den nordlige del af haven.

Hvorledes bevoksningen var, kan man naturligvis ikke se af kortet, men der er al grund til at tro, at de meget regelmæssige bede nærmest ved hovedbygningen og langs med midtergangen har været beplantet med lave vækster, medens de øvrige har rummet højere planter, så at haven er gået jævnt over i naturen.

Den har således efter planen at dømme hovedsagelig været i fransk stil. Den mere landskabelige engelske var endnu ikke slået igennem, da den blev anlagt. Men grotten, det »tyrkiske telt« og højen minder om de »stemningshaver«, der med Trianon i Versailles som forbillede var ved at gro frem som en fornyelse af den ældre stil, der kendes fra de første anlæg i Versailles.

Både af planen og de store anlægsomkostninger tør vi vel slutte, at Frederiksgaves haveanlæg har været overordentligt smukt, en rigmand værdigt. Det har sikkert ikke stået tilbage for de Conincks store anlæg ved Næsseslottet. En vurdering fra 1828 giver en beundrende skildring af hovedgården: »... Frederiksgave er, formdelst dens ualmindelig skønne beliggenhed, dens store smagfulde hovedbygning og herlige omgivelser, en af de første herresæder i Danmark, som endog en fyrstelig familie maae antages at være tjent med at beboe.«¹⁰

Javist kunne en fyrstelig familie være tilfreds med Frederiksgave. Et af Fyns største godser, veldrevet, en elegant hovedbygning, stor-slåede haveanlæg, og med Fyns, måske Danmarks mest velhavende bondebefolkning. Således var det lille fyrstendømme, som Ryberg opbyggede. Hvor stor hans kærlighed til dette sted var, fremgår af, at han lod Jens Juel male sig, sin søn og svigerdatter her, på en høj,

således at man ser gården i baggrunden, i en svag dis. Inde i hovedbygningen havde han også ladet partier fra gårdens omgivelser afbilde som 12 »dørstykker«, malet af landskabsmaleren Meyer.¹¹ Og endelig kan man vel se det afgørende bevis for hans kærlighed til Frederiksgave deri, at han valgte at finde sit begravelsessted her, langt fra den by, hvor han havde haft sit virke, og for hvilken han havde betydet så meget.

Imidlertid, det er tydeligt, at Ryberg ikke alene tænkte på Frederiksgave som sin personlige lystgård. Han tænkte måske ligeså meget på sin søn. Det er i alt fald påfaldende, at medens han på sit sjællandske gods lod bønderne blive selvejere, gjorde han kun få skridt i denne retning på Frederiksgave. Her ønskede han åbenbart at bevare gården så intakt som muligt for sønnen.

Nogle enkelte bortsalg fandt dog sted i hans tid. Som tidligere nævnt havde skødet givet ham ret til at afhænde noget af bøndergodset, men han benyttede kun denne ret til at sælge enkelte af de fjernestliggende gårde. Derudover findes kun bortsalg af enkelte huse og gårde, nemlig i 1773 af et hus i Hårby og i 1788 af en gård i Søllested, uden at det fremgår, hvad der var grunden til disse salg.¹² Mere forklarligt er det, at han i 1791 udstedte et arvefæstebrev på en god gård på 11 tdr. htk. i Gamtofte sogn. Dette fæstemål måtte nemlig betragtes som en art pension til en forvalter, Stylsvig, der havde været ved Frederiksgave i en årrække.¹³ I 1792 bortsolgtes atter tre gode gårde, tilmed i landsbyer, der lå nær ved hovedgården, og i 1794 og -98 solgtes et par huse i Flemløse sogn, men dermed var det slut med bortsalget.¹⁴

Derimod afhændede Ryberg i 1798 hele godset – til sin søn. Købesummen fastsattes til 250.000 rd., eller ca. 200 rd. pr. td. htk. Det var kun 80.000 rd. mere, end Ryberg i sin tid selv havde givet for godset, og prisen må uden tvivl karakteriseres som en favørpris, langt under dets virkelige værdi.¹⁵ Begtrup regner i alt fald med, at godser i de sidste 30 år af århundredet gennemsnitlig havde 3–4 dobbelt deres værdi,¹⁶ og et endnu mere talende bevis får vi, da den unge Ryberg et par år senere erhvervede den lille hovedgård Flenstofte i Dreslette sogn: da var prisen henved 550 rd. pr. td. htk. Lad være, at Flenstofte er blevet betalt med en vis overpris, fordi Rybergerne gerne ville have fat i dens besiddelser, der lå spredt mellem Frederiksgaves i de omliggende landsbyer; forskellen i pris pr. tdr. htk.

er alligevel så stor, at det synes indlysende, at unge Ryberg fik faderens gods såre billigt.

En ren foræring var det dog åbenbart ikke. Ryberg junior optog et lån mod første prioritet i gården hos godsejeren Christ. Schöller v. Bülow til Thybjerggård. Det var på 61.600 rd. specie eller ca. 75.000 rd. kurant, men blev allerede udslettet til december termin 1803. I stedet lånte han da 80.000 rd. kurant i firmaet Ryberg & Co., som i 1808 solgte obligationen til en fru Cecilia, enken efter en faktor Schouw. Videre lånte han mod anden prioritet 42.400 rd. af sin faders kompagnon, Hans Rudolph Saabye, der næsten omgående transportererede gældsbeviset videre.¹⁷

I 1800 købte Ryberg junior som nævnt den lille herregård Flenstoft af den daværende ejer, en forpagter Rasmus Rasmussen, der kort forinden havde købt den af ejeren af Løgismose. Prisen var 55.000 rd., og han optog et lån på 30.000 rd. hos Henrik Ladiges i København.¹⁸ Endelig købte han i 1803 Flemløse kirke med tilliggende, vurderet til 54 tdr. htk., for 13.900 rd. og havde dermed yderligere afrundet sit gods.¹⁹ Flenstoftes hovedgårdsmarks jorder stødte op til Frederiksgaves, og dens gårde lå spredt i de omkringliggende landsbyer mellem Frederiksgaves. Endnu i 1805 blev de to gårde drevet hver for sig, men med samme inddeling af markerne, og landsbyen Helnæs, der lå umiddelbart syd for Flenstoft, administreredes nu under denne.²⁰

Under disse omstændigheder har Ryberg vel kunnet gå rolig i sin grav, i forvisning om, at der var sørget godt for sønnen, når han sad som ejer af det gode gods og medejer af det blomstrende handelshus.

26. ØBJERG GÅRD

Rybergs andet gods, Øbjerggård, ligger nærmere København, ved landsbyen Køng i Hammer herred i det daværende Vordingborg amt. Godset hørte til Vordingborg rytterdistrikt, indtil dette ophævedes og gårdene solgtes ved auktion. I 1774 købte Ryberg på en sådan jord for 30.050 rd., muligvis ikke personligt, men ved en købmand Ditlev Staal i Stubbekøbing, for hvem han omkring juni termin 1775 kautionerede for den halve købesum, 15.025 rd. I maj 1779 var halvdelen af summen med påløbne renter blevet betalt, og skøde kunne udstedes. Den anden halvdel af købesummen kunne i henhold til auktionsbetingelserne blive stående i ejendommen mod en forrentning på 4%.¹

Godset var betydeligt mindre end Frederiksgave, nemlig kun på 384 tdr. htk., hvilket vil sige, at dets pris har været ca. 90 rd. pr. td. htk. Til hovedgården lå 59 tdr htk., til bøndergodset 224, 48 var kirketiende til Køng kirke, og endelig var der et par tdr. land skov. –I selve landsbyen Køng var der 14 gårde med fra 4 til 9 tdr. htk. hver, og 17 jordløse huse, der kun svarede små afgifter. I en anden nærliggende landsby, Ring i Hammer sogn, hørte 17 lige store gårde på 4 tdr. 5 skpr. htk. og 12 huse til godset, men hermed var det slut med de samlede besiddelser, og resten var meget splittet. I Kostræde i Køng sogn havde godset en enkelt gård, i Vintersbølle i Vordingborg landsogn fire meget små gårde samt én på 5 tdr. htk. De lå temmelig langt fra hovedgården. I Lundby sogn, øst for denne, lå fire gårde på ialt 28 tdr. htk., og i Køng sogn havde kirken foruden sin tiende nogen jord, der blandt andet brugtes af degnen, og desuden

12 jordløse huse. Foruden renten af den resterende købesum skulle der svares nogle beløb til præsten i Køng og til degnene, og det var i skødet udtrykkeligt bestemt, at Køng kirke skulle vedligeholdes.²

Langt senere, i 1791, nævner den daværende inspektør ved godset, at Ryberg oprindelig ikke havde tænkt sig at beholde godset, men at

Øbjerggårds hovedbygning.

Fotografi. Nationalmuseet.

udparcellere det. Dette blev imidlertid nægtet ham, og i stedet måtte han investere flere penge i det for at få det til at svare sig.³ Lige som på Frederiksgave tog han energisk fat på forbedringer. Vor viden om hans virksomhed som ejer af Øbjerggård er dog langt ringere end om hans arbejde med Frederiksgave; thi fra den første er der hverken bevaret regnskaber eller fæsteprotokoller. Vi kan kun samle stumper sammen fra officielle kilder.

De viser dog tydeligt nok, at Ryberg her søgte at reformere lige som på sit fynske gods. – Da gårdene i både Ring og Køng byer var små, fik han i 1776 Rentekammerets tilladelse til at nedlægge en gård i hver af byerne for at fordele jorden til de øvrige bønder. Det

gav dog kun beboerne i Ring $3\frac{1}{2}$ td. land mere hver, og det fandt han ikke tilstrækkeligt. Han søgte derfor i 1777 om tilladelse til at nedlægge endnu en gård på 4 tdr. 5 skpr. htk., og i 1780 anmodede han yderligere om at måtte nedlægge en gård i Vintersbølle sogn dels for at forøge størrelsen af de fire resterende og dels for at forbedre en skovpart, han havde der. Rentekammeret lod amtmanden undersøge sagen, og han anbefalede det sidste andragende med den motivering, at ændringen ville være til fordel for bønderne, hvis gårde var meget små, »uden at conference raad Ryberg, som en mand, der endog er bekient for ved anseelige bekostninger at forbedre sine bønders tilstand, kan supponeres ved denne forandring at søge nogen utilladelig fordeel for sin hovedgaard paa bondens bekostning.« Dog mente amtmanden, at der ved reguleringen af bøndernes landgilde burde tages hensyn til, at de mistede græsning til 24–30 stk. kvæg. Efter at have modtaget denne anbefaling gav Rentekammeret tilladelse til nedlæggelse af begge de omtalte gårde, dog på betingelse af, at der hvert sted oprettedes et par husmandsbrug.⁴ Iøvrigt hedder det andetsteds, at Ryberg straks efter at have overtaget godset eftergav de fattige bønder i Vintersbølle deres hoveri og nedsatte deres landgilde.⁵

Udskiftning af Køng og Ring byer blev foretaget ret tidligt, antagelig i begyndelsen af 1780'erne, dog kun agerjorden og ikke overdrevene. Hammer by, som Ryberg kun ejede en del af, blev derimod først udskiftet så sent som i 1797.⁶

Om teknikken på Øbjerggård ved vi kun lidt. Dog forsøgte Ryberg i 1797 at bygge et hus af jord, stampet i formkasser, en teknik, der omkring århundredskiftet og i de følgende tiår fik en del udbredelse, især på Sjælland.⁷ Men også større anlæg havde han sat igang. På begge sider af Køng bys jorder lå der moser, og gennem den ene af dem, antagelig Sværdborg mose mellem Køng, Lundby og Sværdborg byer lod Ryberg grave en kanal på $1\frac{1}{4}$ mil for at aflede vand og derved gøre mosen egnet til græsning og tørveskær. Det fik han dog vist kun ringe glæde af, da en besøgende i Køng i 1787 beretter, at han ikke kunne få hverken de tilstødende bønder eller godsejere til at enes om udskiftning.⁸ Dog fremgår det, at der i 1805 var en høavl på ca. 100 læs hø om året til selve hovedgården, og også på anden vis var kanalen nyttig, idet der ad denne på pramme fragtedes tørv til fabrikken, gården, hospitalet m. m. I 1805

var den imidlertid i forfald. Bønderne var da blevet selvejere, og de kunne ikke enes om at vedligeholde den, dens sluser og dæmningen mod stranden eller lønne folk til at passe sluserne, hed det i inspektør Voelkers indberetning fra 1805.⁹

Bønderne var altså blevet selvejere, og bag denne kendsgerning ligger, at Ryberg på Øbjerggård fulgte en ganske anden fremgangsmåde end på Frederiksgave, hvor han, som vi har set, stræbte at holde godset sammen. På Øbjerggård solgte han derimod fra. Skønt han i sin erklæring til landbokommissionen i 1768 havde advaret mod arvefæste, udstedte han dog i 1789 det første arvefæstebrev til en bonde i Køng by. Denne overtog en udflyttet gård med nye bygninger, deriblandt et stuehus på 10 fag og med bræddegulv (sikkert en bemærkelsesværdig luksus, siden det nævnes specielt), staldlænge og en »kornlænge«, begge ligeledes på 10 fag. Gården var på 91^{1/2} td. land, hvoraf dog de 42^{1/4} var eng. Den årlige ydelse skulle de første tre år være 50 rd., derefter 70, og fæsteren skulle selv svare alle skatter og andre ydelser, var til gengæld fritaget for hoveri, men forpligtet til at deltage i renholdelsen af mosens hovedkanal, da dette også var til hans egen fordel. Han fik gården uden indfæstning, men måtte til gengæld love at foregå de andre bønder med et godt eksempel ved at vedligeholde bygningerne, forbedre jorden og hegne med stengærder eller jordvolde med levende hegn. Videre bestemtes, at fæsteren måtte oprette et husmandssted på 12–14 tdr. land, men ellers ikke udstykke. Ved fæsteskitte efter de første 10 år skulle godset have 300 rd.¹⁰

1791 udstedtes et andet arvefæsteskode på en gård i Køng by, denne gang til en tidligere forvalter på Øbjerggård, Christ. Holsteen. Betingelserne i dette var ikke så detaljerede, men mindede iøvrigt om dem i det foregående. Ydelsen skulle være 50 rd. om året, så længe Holsteen levede, derefter 70 rd. Der var ikke tale om indfæstning, men alligevel optog Holsteen samtidig et lån på 150 rd. mod pant i gården, og året efter lånte han yderligere 832 rd. af Ryberg.¹¹

1793 solgte Ryberg derpå for første gang en af gårdene fra. Den var på 5 tdr. 2 skpr. htk. og betaltes med 1800 rd., hvoraf de 1000 straks, medens 800 blev stående som første prioritet. De blev betalt allerede i 1803.¹² Samme år gav Ryberg arvefæste til tre husmænd på en gård i Ring, som de skulle overtage i fællesskab og svare 78 rd. for pr. år. De skulle hver bygge en ny bygning på 10 fag, og

hvis de ville flytte ud på de udskiftede jorder, lovede Ryberg at betale dem 10 rd. pr. fag. Også her fandtes en bestemmelse om, at de slap for indfæstning og tilmed fik besætning og redskaber for 150 rd. mod at forpligte sig til at dyrke jorden mønsterværdigt for at give de øvrige beboere i byen et godt eksempel.¹³ Disse bestemmelser tyder på, at bønderne under Øbjerggård var vanskeligere at bevæge til at prøve nyt end folkene under Frederiksgave. Voelker klager da også i 1791 over deres konservatisme og mistro over for alt nyt.¹⁴

1794 bortsolgte Ryberg den i 1789 på arvefæste bortskødede gård for 1800 rd., hvoraf halvdelen kontant. Arvefæsteren købte i stedet den tidligere af Holsteen fæstede gård, og købesummen var her 1700 rd., hvoraf intet betaltes kontant, og gælden blev ikke aflyst før i 1835.¹⁵

Kommet så vidt meddelte Ryberg Rentekammeret, hvorledes han allerede havde begyndt bortsalget af bondegårdene under Øbjerggård, og oplyste i den forbindelse, at alle gårdene forlængst var udskiftet og bønderne fri for hoveri. Han anmodede derpå om tilladelse til at beholde hovedgårdsrettighederne, selv om tilliggendet gik ned under de 200 tdr. htk., der ellers var minimum. Videre ville han nedlægge endnu en gård i Køng for at lægge jorden til »en due- lig landmand uden for bondestanden«, og i stedet ville han straks oprette to nye husmandsbrug med 3 tdr. land, og iøvrigt påtænkte han at oprette ligeså mange nye husmandssteder, som der var gårde i Ring og Køng byer, dels af hovedgårdens mark, dels af en gård i Lundby torp, som han ligeledes ville nedlægge. Andragendet ledsagedes af en ny anbefaling fra amtmanden, der igen roste Ryberg for hans omsorg for sine bønder, og Rentekammeret gav derefter de ønskede bevillinger. De suppleredes året efter med en anden, der blandt andet gav Ryberg tilladelse til at vente lidt med udstykningerne til husmandsbrugene og tillod ham at bruge 110 tdr. land af hovedgårdens mark dertil.¹⁶ – Der var imidlertid endnu flere forhold, der skulle bringes i orden, før han kunne sælge sit bøndergods. Da han af Kommercekollegiet havde fået lånet på de 30.000 rd. til udvikling af linnedfabriken, havde han givet pant i hele godset, og han måtte derfor have tilladelse til, at pantet indskrænkedes til kirken og fabriksbygningerne. Dette gik kollegiet med til, da der allerede var betalt godt af på lånet.¹⁷ Dernæst måtte han

gennem Rentekammeret søge kongelig bevilling til at sælge bøndergårdene, skønt der endnu henstod 15.000 rd. af den oprindelige købesum. Da der var dækning derfor i skoven og kirken (endnu en gang), blev også dette punkt ordnet.¹⁸ Det er, som om det hastede meget for ham at få denne sag bragt i orden. Mente han mon, at han ikke havde lang tid tilbage? Han var jo nu over de halvfjerds.

Den 29. november 1798 blev dernæst den store dag i Øbjerggård gods' historie, vel i lige høj grad for Ryberg som for bønderne. Denne dag tinglystes nemlig ved Vordingborg birks ting 33 selvejerskøder til bønder i Køng, Ring og Lundbytorp. For de 30 var prisen 1400 rd. pr. gård, skønt de var lidt forskellige i størrelse, men af denne sum kunne bønderne kun præstere lidt i kontanter. Kun én af de nye selvejere kunne erlægge 400 rd., fire betalte 200 rd. hver og andre fire hver 100 rd. Men Ryberg havde ordnet sagen for resten. Alle bønderne i Køng, én i Ring og de to i Lundbytorp fik hver 1000 rd. i lån af kredittassen, resten 800 rd. Differencen, fra 0 til 600 rd. pr. bonde, blev stående i gården som anden prioritet til Ryberg, der også sammen med 28 bønder tinglæste en erklæring om, at han ville lægge ud for sine tidligere fæstere, hvis de ikke kunne klare afdragene til kredittassen. Ryberg tilføjede, at han var gået til denne for at sikre bønderne en lempelig betalingsmåde og sikkerhed mod opsigelse af lånene.¹⁹ Bemærkelsesværdigt er det, at der i alle skøderne var indføjet en bestemmelse om, at ingen bonde atter måtte gøres hoveripligtig, selv om gården senere blev solgt til en hovedgård.

Denne sidste bestemmelse var næppe almindelig, men ellers var fremgangsmåden at lade bønderne betale, hvad de kunne, og iøvrigt lade Kredittassen eller andre offentlige pengeinstituter give så store lån som muligt, medens godsejeren lod resten af købesummen blive stående som anden prioritet, på den tid ganske normal.²⁰ Nogle af gældsposterne til såvel Kredittassen som Ryberg blev udslettet allerede 1803 og 1800, men da har bønderne vel enten fundet en anden långiver eller solgt gårdene. De fleste fik først gælden slettet i pantebøgerne i løbet af de to første tiår i det 19. århundrede. Dermed var alle bønderne blevet selvejere på nær én i Køng, én i Lundbytorp og tre i Vintersbølle. Også en mølle, der hørte til godset blev bortsolgt.²¹

Desuden havde Ryberg i 1795 solgt et par gårde til folk uden for

bondestanden. Den ene lå i Køng sogn og solgtes for 2000 rd., uden udbetaling, men 800 rd. skulle betales i løbet af 8 år, medens resten kunne blive stående i længere tid.²² 1796 solgtes en gård til en anden mand uden for bondestanden, der ville sammenlægge den med den, han i forvejen havde erhvervet. Prisen var her 1800 rd., medens bønderne for gårde af nøjagtig samme størrelse kun havde givet 1400 rd.²³

Endelig blev også en del af selve hovedgårdsjorden solgt fra, nemlig til præsten Hans Egede Saabye i Raklev. Det drejede sig om ca. 225 tdr. land nord for Øbjerggård med en del husmandshuse under Ring by. Saabye skulle herfor betale 8 rd. pr. tdr. land eller ialt 1884 rd., men da der ikke var bygninger på jorden, skulle Ryberg yde ham en bygningshjælp på 3000 rd., så at der derved fremkom det mærkelige forhold, at køberen skulle have 1116 rd. af sælgeren. Denne skulle imidlertid fremtidig betale en årlig afgift på $2\frac{1}{2}$ rd. pr. tdr. land eller 589 rd. om året, og ville han opnå fuld ejendomsret, skulle han betale 20 gange denne sum eller 14.724 rd. én gang for alle. Resten af hovedgårdsjorden blev atter bortforpagtet.²⁴

Den pris, som Ryberg lod bønderne betale, synes at have været meget moderat. Derfor borger blandt andet, at der kunne opnås lån i Kreditkassen, som ikke måtte yde noget, hvis prisen var for høj, da regeringen ikke ville risikere, at bønder købte så dyrt, at de ikke kunne klare sig.²⁵ Dernæst tog Ryberg som nævnt højere priser, når han solgte til folk uden for bondestanden, og to af de bønder, der havde købt før 1798, fik iøvrigt henholdsvis 100 og 200 rd. af den resterende købesum eftergivet, formodentlig fordi de havde betalt for meget i forhold til de senere priser.²⁶ – I Vordingborg birks skødeprotokol fra disse år finder man iøvrigt ved gårdsalg priser, der pr. td. htk. er væsentlig højere, end hvad Ryberg forlangte.²⁷ Videre ses det, at en af gårdene i Køng i 1800 solgtes for 2000 rd., altså en stigning på 600 rd. på 2 år, og den største gård, der var blevet oprettet til en ikke-bondefødt mand ved sammenlægning af to gårde, solgtes 1799 for 8180 rd., medens den foregående køber havde givet 1800 rd. for hver gård i henholdsvis 1794 og 1796. Både ved disse og andre overdragelser af gårde, der havde tilhørt Øbjerggård, lod Ryberg sin anden prioritet blive stående.²⁸

I årene efter 1798 bortsolgte Ryberg endelig en del af husene under godset til selveje, dog ikke noget større antal. Som ved salget

af gårdene blev kun en mindre sum betalt kontant, medens resten skulle afdrages over en årrække.²⁹ En del af de midler, der indkom ved gårdenes salg, benyttede Ryberg til at udbetale de 15.025 rd., som staten endnu havde stående i godset.³⁰

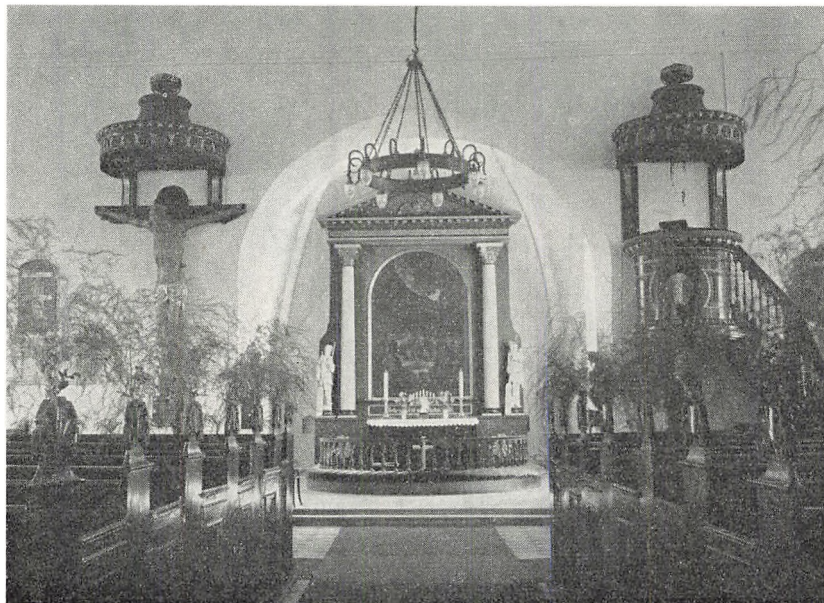
Køng kirke. Den er ombygget efter samme mønster som Dreslette kirke, men er ikke helt så stor.

Fotografi. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

Da der nu kun var ca. 32 tdr. htk. tilbage under hovedgården samt fabriken og nogle jordløse huse, meddelte Ryberg i 1802 Danske Kancelli, at han ikke så nogen grund til at beholde rettingerne af sagefald og skifter, og han stillede ikke krav om nogen erstatning for dem. De blev derefter henlagt under amtmanden, men skulle senere gå over til herredsfogeden.³¹ – Dermed, kan man sige, var der sat punktum for Øbjerggårds eksistens som hovedgård. Tilbage var imidlertid fabriken, som vel var det i Køng, der interesserede Ryberg mest. Den har også i en højere grad end godset sat et særpræg på sognet, og at der i Rybergs tid blev en befolkningstil-

vækst på 200 mennesker i dette, skyldes vel først og fremmest de beskæftigelsesmuligheder, den gav.³²

Om alt, hvad der skete på Øbjerggård i Rybergs tid med hensyn til jordbesiddelsen, ved vi således nogenlunde god besked, men om hans forhold til godsets befolkning iøvrigt ved vi ikke ret meget, da

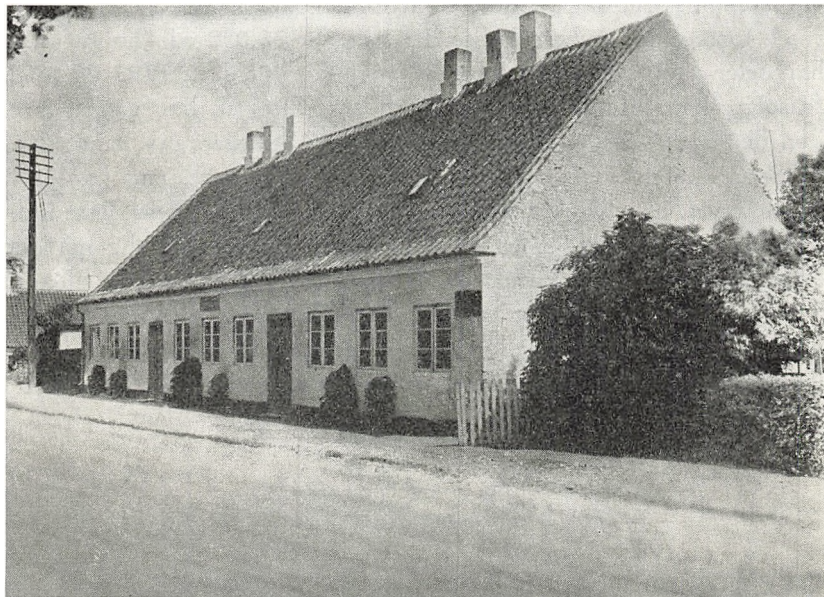

Køng kirkes indre.

Fotografi. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

der som før sagt ikke er bevaret godsregnskaber. Men vi kan dog fastslå, at Ryberg også her nærrede megen interesse for kirken og ligeledes havde noget tilovers for de fattige. – Om det første vidner hans ombygning af Køng kirke, der fandt sted i årene 1792–93, blandt andet med sten fra Frederiksgaves teglværk. Dens tårn forhøjedes og afsluttedes med en platform med en observatorielignende kuppel. To nye sidebygninger gav den en regelmæssig korsform, og dens indre moderniseredes. Der indsattes en ny altertavle, dog uden tilhørende orgel, en ny prædikestol og en døbefont. Vinduerne forstørredes, og hovedindgangen blev anbragt i tårnet, ligesom både det indre og det ydre kalkedes og maledes.³³

Om Rybergs omsorg for beboernes timelige vel vidner hans opførelse af Køng hospital, hvis fundats fik kongelig konfirmation i 1796. Det var et hus på 11 fag, bygget 1793, og det indeholdt 7 værelser, hvoraf de 6 nærmest var små lejligheder med køkken og spise-

Hospitalet i Køng.

Fotografi. Nationalmuseet.

kammer. Desuden var der et mindre hus til bagerovn og brændselsrum. Det var beregnet til 14 personer. I fundatsen bestemte Ryberg, at hverken han eller senere ejere af Øbjerggård skulle kunne kræve huset tilbage, men det skulle bestandig anvendes efter sit formål, nemlig som hjem for fattige og virkelig trængende fra godset. Vedligeholdelsen påhvilede ejeren af Øbjerggård, der ligeledes hvert år skulle betale 120 rd. til dets drift, nemlig 20 til læge og medicin og resten til deling mellem »lemmerne«. Videre bestemtes, at der hvert år skulle ydes 36 læs tørv til det, og Ryberg gik så vidt i sin omhu for at sikre de fattige, at han endog fastslog, hvilken størrelse tørvene skulle have. Hvis Øbjerggård blev udstykket, skulle forpligtelserne overgå til de nye ejere i forhold til deres andel i jorden. Sog-

nepræsterne i Køng og Hammer fik pålagt ansvaret for, at disse bestemmelser blev overholdt.³⁴ Hospitalet eksisterer endnu og anvendes stadig. Sammen med spindeskolen og kirken vidner det om Rybergs betydning for landsbyen, medens fabriken forlængst er nedlagt.

Økonomisk set har besiddelsen af Øbjerggård næppe været en helt ringe forretning. Ryberg købte det hele for 30.050 rd., hvoraf kun halvdelen blev udbetalt i løbet af nogle år. Men fra 1793 til 1802 frasolgte han jord for ca. 57.000 rd. Af disse fik han ganske vist kun de 4600 kontant af køberne, men Kreditkassen gav ham yderligere 27.000 rd. Disse salg indbragte således mere, end han selv havde givet, og tilbage stod henved 25.000 rd., hvoraf de fleste indkom relativt hurtigt, omend først efter hans død. Endelig må det erindres, at fabriken, kirken og en del af hovedgården var tilbage. Selv om han havde ofret en del på forbedringer som kanal anlæg, udskiftning og udflytning, er der god grund til at formode, at han ikke har haft årsag til at angre, at han købte godset.

IV

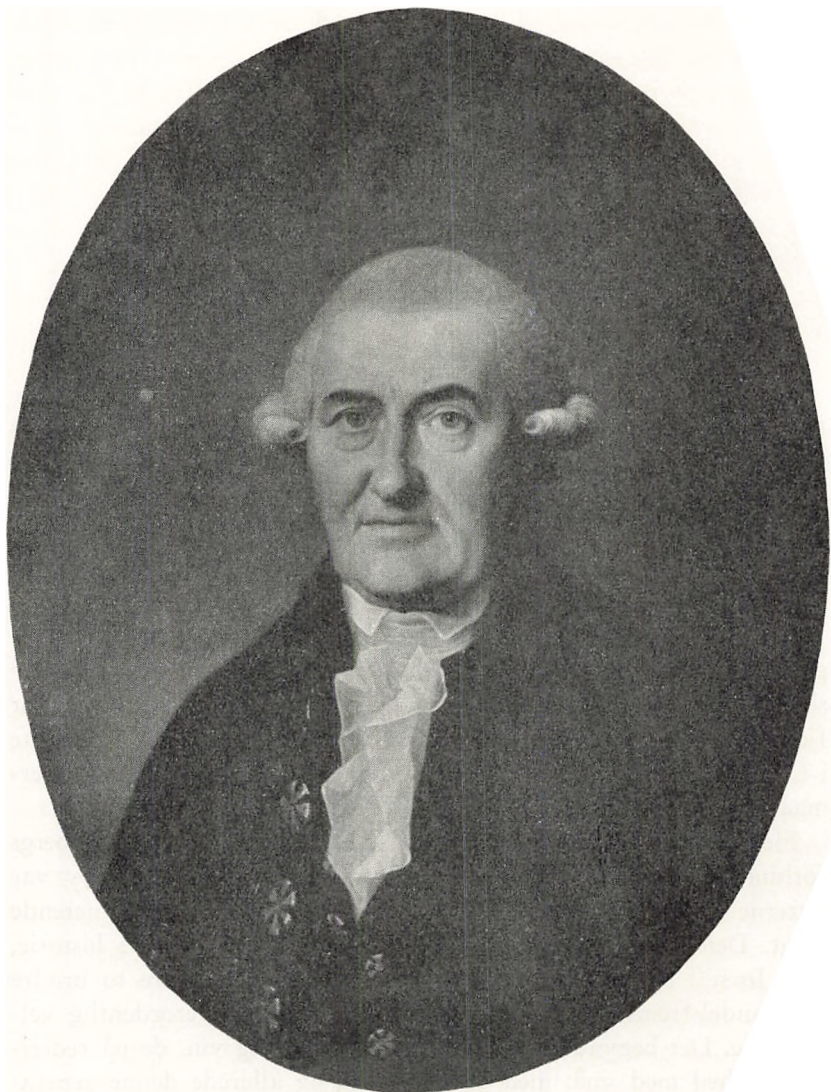
RYBERGS PRIVATLIV OG FINANSER SLUTNING

27. RYBERG PRIVAT

Om Rybergs udadvendte virke i handel, søfart, industri og bankvirksomhed ved vi langt fra så meget, som vi kunne ønske. Om hans private forhold ved vi nærmest mindre. Også om dem må oplysningerne hentes i små stumper fra mange kilder, da vi ikke har noget privatarkiv, så lidt som et forretningsarkiv; og de bevarede breve til andre, hvori han taler om sine private forhold, er yderst få.

Dog har vi et par ord bevaret om det, der vel var den største begivenhed i hans privatliv mellem 1763 og 1804, nemlig hans ægteskab. I et brev til Martfelt skriver han i december 1764, at han for fjorten dage siden har forlovet sig med en datter af kancelliråd Otte i Ekernførde, Margarethe Dorothea, og, skriver han, han var »overmaade fornøjed med dette val, hun ligesaa . . «¹

Flere gange tidligere har vi haft lejlighed til at omtale Rybergs forbindelse med familien Otte i Ekernførde. I denne lille by var Otterne det 18. århundrede igennem tydeligvis den alt dominerende slægt. Den kunne ganske vist spores langt tilbage i byens historie, men først i begyndelsen af det 18. århundrede indledte to brødre det handelsfremstød, der hurtigt gjorde familien overordentlig velhavende. Det begyndte med handel med korn og vin, derpå rederivirksomhed med små, men talrige skibe, og allerede denne generation slog sig på opkøb af jord i byens omegn. Den mest fremtrædende person i anden generation var den Fr. Wilhelm Otte (1715–66), der blev Rybergs svigerfader. Det ser ud til, at det var ham, der drev firmaet op til de større dimensioner. Det interesserede sig

Ryberg i hans senere år, malet af Jens Juel eller en af hans elever.

Frederiksborgmuseet.

nu også for handel i stor stil, som vi har set det i samarbejdet med Ryberg & Thygesen om farten på Vestindien, og det slog desuden ind på fabriksvirksomhed. I nogle år havde det interesser i en porcelænsfabrik i Slesvig, og senere grundlagdes i Ekernefærde en fajancefabrik og på et gods uden for byen et lærredsmannufaktur, der muligvis har været inspirerende for Ryberg, da han forsøgte sig i samme branche. Denne anden generation af Otter blev også godsejere og godshandlere; således kom godserne Bienebek og Kriseby i Svansen i dens besiddelse, og en tid ejede den Sierhagen i Holsten, ligesom vi har set, hvorledes den udstrakte sine interesser til Fyn. – Fr. Wilhelm Otte var 1748 blevet gift med en Dorothea Charlotte Reventlow, med hvem han havde adskillige børn. Det ældste af dem var Margaretha Dorothea, der var født den 30. september 1749. Hun var således 24 år yngre end Ryberg, ikke noget usædvanligt på den tid. Deres bryllup stod den 19. april 1765 på Kriseby.² – Et brev fra Rybergs og Ottes fælles forretningsforbindelse, Klippe i Lübeck, viser, at denne i alt fald var af den opfattelse, at der her var tale om et rent fornuftsægteskab, idet han skriver: »So wie ich mich nun meines Freundes Ryberg seinethalber freue, dass er endlich seines Wunsches theilhaftig geworden, das Glück zu haben, ein Schwieger Sohn von Ihres Hauses Freud zu werden, eben so sehr gratuliere ich Sie und die liebenswürdige Tochter.«³

Om ægteskabet ved vi kun, at det blev kort, og at parret dog nåede at få et par børn. I 1766 fik de en søn, Fridericus Bartholomæus, og i 1767 en anden, der den 1. maj døbtes Johan Christian.⁴ Man mærker sig, at ingen af dem opkaldtes efter Rybergs forfædre. – Den sidstes fødsel kostede imidlertid moderen livet.⁵ Hun blev begravet fra Holmens kirke, men hendes lig førtes derpå til Frederiksgave, hvor Ryberg som tidligere omtalt også rejste et mindesmærke for hende i godsets have.⁶ Ganske i uoverensstemmelse med tidens skik giftede han sig aldrig igen.

Kort tid efter tabet af hustruen mistede han også sin ældste søn, et dødsfald, der vakte stor opsigt. Drengen døde nemlig efter at være blevet vaccineret mod kopper, en behandling, som staten dengang søgte at udbrede. Også hans lig førtes til Frederiksgave.⁷ Den anden søn voksede imidlertid til og fik åbenbart en omhyggelig opdragelse. Omkring 1781 havde han som privatlærer juristen J. L. Schydtz, senere justitiarius i Bergens stifts overret, en god ven af

Rasmus Nyerup.⁸ I denne tid samledes i Rybergs hus en kreds af »ældre og yngre videnskabsdyrkere«, der øvede sig i at skrive taler og afhandlinger, som de derpå bedømte »med gensidig streng, men venskabelig kritik.« Man fandt her Ole Worm, »samfundets højt- agtede senior«, senere rektor i Horsens, den tidligere omtalte teolog Hans Chr. Bunkeflod, forfatteren af spindeviserne, og huslæreren. Schlegel, der beretter dette i sin tale for Nyerup 1826, hørte sammen med denne til selskabets yngre medlemmer. Der siges imidlertid ikke noget om, at Ryberg senior tog del i kredsens møder, og man har kun vidnesbyrd om kontakt mellem ham og den i, at han betalte den første udgave af spindeviserne.⁹ Nyerup omtaler i sit »portræt« af Ryberg heller ikke, at han deltog i sammenkomsterne, selv om det fremgår, at han kendte Ryberg udmærket.¹⁰

Som et led i den unge Rybergs uddannelse indgik også udenlandsrejser, som dengang var almindeligt i de højere samfundslag. I 1784 var han således i Stockholm og medbragte en introduktionsskrivelse til Wahrendorff, der bistod ham under opholdet der.¹¹ I 1786 kom han ind i Kommercekollegiet som auscultant, måske fordi faderen mente, at han dér skulle skaffe sig kundskaber, der kunne blive ham til gavn sidenhen. I forbindelse med kollegiets omdannelse i 1797 blev det udtalt om ham, at han ved den »opmærksomhed«, hvormed han nu i lang tid havde »bivaanet collegii forhandlinger«, havde vundet »ret til at anbefales Deres Majestæts naade.« Noget embede i kollegiet fik han dog ikke, men en post som ulønnet medlem af Fabriksdirektionen med titel af agent og rang som virkelig kommerceråd.¹² Hans pligter kan dog næppe have tynget ham meget, for en stor del af sin tid tilbragte han på Frederiksgave, hvis administration han efterhånden overtog. Med firmaets forretninger fik han også en del at gøre, men det ser dog ikke ud til, at det var i noget større omfang.¹³

I København finder vi ham i fortegnelserne over medlemmerne i klubberne »Coalitionen« og »Harmonien«,¹⁴ hvad der ikke er overraskende, når det drejer sig om en ung mand med hans stilling i samfundet. Mærkeligere er det, at han allerede i 1781 findes anført i en fortegnelse over interessenterne i det private livrentesocietet.¹⁵ Man får sandelig indtryk af, at den ældre Ryberg har villet sikre junior på alle måder. – Om den unges interesser ved vi iøvrigt ikke meget, kun at han var meget optaget af jagt og på Frederiksgave holdt et

kobbel jagthunde, som han sørgede godt for, og rideheste til jagtbrug. I en regning kaldes han ligefrem »den unge junker«, og det afspejler måske det indtryk, han har gjort i godsets omegn.¹⁶

I 1789 blev han gift med den tre år yngre Engelke Charlotte Falbe, datter af major Ferd. Vilh. Falbe.¹⁷ Vielsen blev foretaget af provsten ved Petri kirke, Balthasar Münter, den 9. juli, og talen, der selvfølgelig holdtes på tysk, blev udgivet i trykken, så det har været et meget mondænt bryllup. Münter går ud fra, at det var et inklinationsparti mellem de to unge.¹⁸ Denne smukke svigerdatter er afbildet på det store maleri, som Jens Juel malede af Ryberg senior og junior.

Sønnen har næppe arvet faderens store begavelse, navnlig ikke for handelen. Nyerup skriver da også om ham, at man håber, at han vil blive en fremragende landmand, og det kan vist kun opfattes som en betinget lovprisning.¹⁹

Men tilbage til den ældre Ryberg. Hans udseende kendes godt fra flere malerier, hvoraf et par fremragende, og fra adskillige stik. Det første maleri er af P. Bränniche, malet 1775, da Ryberg var ca. 50 år gammel.²⁰ Det viser ham i trekvart profil, og han virker yngre, end han var. Det er kort og godt noget flatteret. Bedre er Jens Juels berømte billede af familien. Det er blevet til omkring 1797–98, da der i provinsens aviser ved denne tid cirkulerede en meddelelse om, at »i denne tid arbejder hr. professor Juul paa et malerie af 4 alens høide og 5 alens bredde, som forestiller hr. conferentsraad Ryberg siddende paa en af Frederichsgaves — — marker i en samtale med sin søn og sønnkone, som staae for ham . . . «²¹ Efter dette portræt, der karakteriseres som vellignende, har kobberstikkeren G. L. Lahde med Juels tilladelse stukket det portræt, som ledsager Rybergs biografi i Nyerups »Samling af fortjente danske Mænds Portraiter med biographiske Efterretninger.«²²

Ryberg var dengang henved 73 år gammel, og Juel gør intet forsøg på at gøre ham yngre. Træt sidder han på en bæk, holdningen er lidt ludende, han støtter sig på sin stok. Hans blik er fuldt af ømhed, ansigtet mildt, medens han betragter det unge par, der står foran ham. Hans påklædning danner kontrast til deres. De er klædt efter sidste mode, sønnen i lange bukser, der går ned i støvlerne, medens faderen har beholdt knæbukserne, silkestrømperne og spændeskoene; farverne i hans dragt er mere dæmpede end i sønnens. Bag

dem ses Frederiksgave i en diset belysning. Maleriet er karakteriseret som et af Jens Juels mest »grandiose« værker. »Den overlegne komposition viser, hvor fint han nu behersker baade rummet og fladen i billedet, og farven er af en udsøgt afstemt helhedsvirkning. Det er ogsaa lykkedes for Juel at give disse mennesker indhold, at

»Det Rybergske familie-billede«, malet af Jens Juel.

Statens Museum for Kunst.

gøre dem levende for os i deres intime samvær i naturen, i lykkelig fortrolighed med den og hverandre. Stemningen er vidunderligt harmonisk udtrykt, uden den forcering af følelsen, som var forbeholdt en senere generation . . . « er der skrevet om det.²³ – Det er et herligt billede, et af Juels ypperste. Godt, at det nu er kommet til Statens Museum for Kunst.

Men intet portræt af Ryberg forekommer mig at gøre det indlysende, at man står over for en mand af så stort format. Det gør man sig langt lettere klart, når man læser hans redegørelser. På billederne ser han trods de elegante klæder noget bondsk ud; men i hans

skrivelser mærker man den klare tanke og den store forretningsmands overblik og metodiske arbejdsmåde. Da forstår man, at Nyerup kan skrive, at Ryberg næsten altid var heldig i sine forretninger, da han »saa godt calculerte og lagde sine planer med det modneste, sindigste overlæg.«²⁴ Bedst kommer det vel frem i korrespondancen med Martfelt i Vestindien, da Ryberg minutiøst opregnede alle de faktorer, han skulle have belyst for at danne sig et billede af markedsforholdene, men den samme evne til at sætte sig ind i en situation fandt vi demonstreret under hans arbejde med den islandske handel. Det fremgår, at hans force ikke var den lynhurtige intuition, som nogle forretningsmænd berømmes for at have haft, men det var den metodiske indsamling af resultater og naturligvis den grundige og kritiske vurdering af dem, der var baggrunden for hans succes i forretningsverdenen. Ryberg var ikke den mand, der kastede sig ud i vilde spekulationer. Solide handeler, hvor alle muligheder var gennemtænkt på sindig, jysk vis, var hans rette felt.

Dette betød dog ingenlunde, at han var idéforladt og uden fantasi. Vi har set, hvor opfindsom han var, når det gjaldt at finde afsætning for sine varer, og hans forslag om kvalitetsmærkning af landbrugsvarer, i dette tilfælde oksekød, vidner om en betydelig fremsynethed; det samme træk genfindes i hans forståelse af fiskeriets betydning for Island eller i hans syn på udskiftningen i Danmark og i flere tanker, han udkastede, længe før de blev virkeliggjort, således kornhandelens frigivelse og gældsafløsningen i Vestindien. Han havde også forståelse af de nye maskiners betydning, som vi så det på hans godser og i hans væverier. Uden tvivl var han blandt de førende i mekaniseringen i Danmark.

Hans grundighed og udholdenhed kunne undertiden, synes det, udarte til stædighed, som vi så det i hans iver for at beholde leverancerne til Søetaten. Det er tydeligt, at når han først engang havde fået en tanke fat, slap han den nødigt. Vi så, hvorledes han gennem mange år arbejdede på at få noget ud af den vestindiske handel, og hvor sejt han kæmpede for Pleieanstalten, der skulle tjene en af hans kongstanker, nemlig den, at fattigdommen skulle bekæmpes ved industrialisering. Han forsøgte selv at gennemføre den i det omfang, han magtede, men først en langt senere tid skulle få at se, hvor rigtig denne tanke var. At den betød noget for ham, ses af det koncept om hans oplevelser i Frankrig, som han skrev på Frederiksgave, men

som aldrig nåede videre. I det aner man tillige, at der i denne realiteternes mand var en god del fantasi, skabende fantasi, kan man sige, men den side holdt han åbenbart ikke af at vise for meget frem.

I sine skrivelser brugte Ryberg adskillige gange ordet »patriotisk«. Ikke i en senere tids imperialistisk betonedede betydning. For ham var den gode patriot den mand, der udviklede landets produktion, udviklede dets handel. Over for et foretagende som krigen mod Algier var han yderst koldsindig og anbefalede, at man skulle »købe freden«.

Om hans temperament ved vi ikke ret meget. Det er, som træder selve personen Ryberg ofte tilbage for det, den repræsenterer, for firmaet. – At han af og til kunne blive ophidset, ser vi i en skildring af en strid engang i 1760'erne mellem ham og bogholderen i Asiatisk Kompagni, da de blev så uenige om nogle dokumenter, som Ryberg ville levere som sikkerhed for køb på en auktion, »at de nær havde faaet hverandre ved hovedet«. En tredje trådte da til og forklarede Ryberg, at bogholderen kun handlede efter direktionens ordre, hvorefter Ryberg straks slog sig til tåls.²⁵ Også i senere beretninger om bevægede møder i Asiatisk eller i andre kompagnier antydedes det, at han kunne fare op, men ellers synes hans gemyt at have været roligt, næsten sindigt. De skrifter, han udgav under kompagnistridighederne, er holdt i en værdig tone, selv om man undertiden fornemmer hans vrede over beskyldninger, han måtte anse for grundløse.

Over for sine personlige venner synes han at have været hjælpsom og tålmodig, som vi har set det i brevvekslingerne med Wasserschlebe og Martfelt. I den sidste sås dog også beviser for, at han kunne være bestemt, da han fandt, at den gode Martfelt ikke tog sine forpligtelser tilstrækkeligt alvorligt. – I forholdet til familien ser man ved mange lejligheder, hvorledes han prøvede at benytte sin indflydelse for at gavne den, f. eks. ved at skaffe den gode stillinger. Således androg han i 1765 om, at en slægtning, Christen Møller Mørch, måtte blive toldforvalter på St. Thomas, og i 1787 anbefalede han sin svoger og senere kompagnon til posten som dansk konsul i Bordeaux. En nevø blev pakhusforvalter hos ham i København.²⁶

Også for sin yngste søster, Maren, ser det ud til, at han har sørget godt. 1768 købte han nemlig Harre kirke i sin fødeegn Salling af

justitiarius i Højesteret, Mogens Rosenkrantz til Spøttrup, og to år senere udnyttede han sin kaldsret – idet den tidligere præst fik et andet embede under Spøttrup – til at kalde en Laurits Nielsen Arrøe, der året efter ægtede Maren Ryberg, som var hans jævnaldrende.²⁷ En anden søster, den yngre Kirsten, boede i mange år sammen med sin mand, Thøger Olsen, på den gård i Harre sogn, som Ryberg oprindelig havde købt til sine forældre.²⁸ Det ser således ud til, at han har været noget af et familiemenneske. Hvordan han var over for sine bønder og andre undergivne på Frederiksgave, har vi tidligere set, men hvorledes han var over for sine øvrige undergivne, ved vi intet om.

Om hans interesser findes derimod af og til lidt. Nyerup nævner, at han havde et godt bibliotek,²⁹ og dette bekræftes af, at hans navn findes i adskillige prænummerantlister i samtidige publikationer. Om hans glæde ved bøger vidner også den omstændighed, at han allerede i 1776 var inviteret med til at bese grev Otto Thotts berømte bibliotek sammen med Luxdorph, maleren Brünnicke og tre udenlandske diplomater.³⁰ Nyerup ved ligeledes, at han ejede en berømt møntsamling og en naturaliesamling.³¹ Det sidste bekræftes blandt andet af, at han i sine breve til Martfelt under dennes ophold i Vestindien opfordrede denne til at sende »rare concylier, søvexter, colibrit etc.«, ligesom det i toldregnskaberne ses, at han importerede mineraler fra Lübeck.³² Mønter og naturalier var det i øvrigt mode at samle på dengang.³³ Også for musik har Ryberg måske næret interesse; han var i hvert fald i 1802 nævnt på en liste over det kongelige musikalske akademis medlemmer.³⁴

I modsætning til flertallet af de københavnske grossererere havde Ryberg åbenbart tillige interesse for kunst. Vi har set, hvorledes han havde beskæftiget både Brünnicke, Wiedewelt og Jens Juel. Det må dog tilføjes, at også Fabritius de Tengnagel og Fr. de Coninck var meget kunstinteresserede.³⁵ Ryberg havde imidlertid ikke blot ladet kunstnerne afbilde sig selv og familie og Frederiksgaves smukke omegn. Han havde også ladet Wiedewelt skabe en marmorbuste af J. H. E. Bernstorff, muligvis i taknemlighed over den støtte, han havde fået fra denne statsmand. Den findes nu på Rosenborg.³⁶

Et lille glimt tyder på, at Ryberg også havde nogen historisk interesse, selv om den måske var begrænset til hans egne godser, nemlig at han engang lånte en forvalter på Frederiksgave nogle histori-

ske efterretninger om Hagenskov, som godset tidligere hed. De var fundet hos Holberg.³⁷

Hvor meget disse interesser har engageret Ryberg, er det naturligvis vanskeligt at afgøre. Derimod vidner alt om, at hans religiøse følelser var dybe og ægte. Nyerup fremhæver dette, dog kun med den temmelig rationalistiske bevisførelse, at han havde ladet kirkerne på godserne restaurere og indrette »med en smag og elegants, som ikke giver nogen kjøbstædkirke noget efter.« Rybergs breve indeholder derimod aldrig noget religiøst, men det er jo næsten også kun forretningsbreve og officielle skrivelser, vi har fra hans hånd. Alligevel tyder hans iver for kirker og skoler og ikke mindst for religionsundervisningen på, at det var alvor for ham. – Det kan også nævnes, at han i 1800 skænkede 200 rd. til opførelsen af en dansk kirke i det fjerne Frederiksnagore i Bengalen.³⁸

Egentlig velgørenhed ses han ikke at have taget megen del i. Han var ganske vist medlem af Det forenede Understøttelsesselskab,³⁹ og i 1795 gav han 100 tdr. rug til de brandlidte efter Københavns brand, ligesom han skænkede 4000 rd. til genopførelsen af Københavns slot, hvis man tør regne dette for en form for velgørenhed.⁴⁰ Men ellers har han vel set en større opgave i at udvikle næringsvejene, navnlig tekstilindustri og landbrug, til gavn for de fattige, end i at bortskænke almisser. – Dog kendes et enkelt eksempel på egentlig velgørenhed, idet han hjalp en bondedreng fra Køng sogn til at komme i latinskole og senere støttede ham under studierne.⁴¹ Men denne form for velgørenhed sætter sig ringe spor i arkiverne, så der kan godt have været flere tilfælde af denne art.

Alt i alt må det således siges, at det er et ganske sympatisk billede, man får af den store forretningsmand. – Bortset fra enkelte episoder synes han at have været rolig af sind, tålmodig og hjælpsom over for sine venner, god mod sine undergivne, i alt fald i det omfang, vi kan konstatere det. Hans interesser lå gennemgående over, hvad man kunne have ventet i betragtning af hans mangelfulde uddannelse. Bortset fra den lille affære med toldvæsenet i hans første år i København er der aldrig senere nogen, der har antydnet, at han ikke skulle være til at stole på til det yderste, selv i en meget vanskelig opgørelse med Finanskollegiet i 1797 fandtes der ikke i kollegiets papirer nogen antydning af, at det mistænkte ham for uhæderlighed, og vi har set, hvordan Kommercekollegiet i anledning af hans

låneansøgning fandt det passende at prise ham for den tillid, man kunne nære til ham. – Den omstændighed, at så mange betroede ham betydelige summer, vidner også om, at han og hans hus nød stor tillid i vide kredse. – Måske kan man bebrejde ham, og nogle af hans samtidige ville gøre det, at han i 1783 under kassemangelssagen i for høj grad tog sin tilflugt til Guldberg, men man må huske, at han da stod over for vel den alvorligste krise i sit liv og kæmpede for sit firmas eksistens.

Hans medfølelse med de dårligt stillede i samfundet var uden tvivl ægte. Det bedste vidnesbyrd herom er hans kamp for at bevare Den almindelige Plejeanstalt og ligeledes hans bestræbelser for at opbygge en landsomfattende tekstiltilvirkning til gavn for de fattige klasser.

Han fik ganske vist i tidens løb den højeste titel, samfundet dengang kunne give til ikke-adelige, konferensrådstitlen, men det er værd at lægge mærke til, at han aldrig synes at have haft lyst til at lade sig adle, således som nogle af hans standsfæller blev det – dog fortrinsvis af en lidt tidligere generation. Hans godsbesiddelser og hans rigdom overhovedet kunne ellers efter daværende praksis let have skaffet ham et adelspant.⁴² Man tør måske gætte på, at hans selvfølelse og selvbevidsthed var så stor, at han ikke fandt det for nødvendent at smykke sig med en adelstitel.

Kort sagt, man finder hos Ryberg så mange fortrinlige egenskaber forenet, at man næsten bliver mistænksom og spejder efter, om der dog ikke skulle være nogle mindre tiltalende. – Det kan da måske siges, at hans selvbevidsthed ved lejlighed kunne nærme sig stædighed (jævnfør leverancerne til Marinen), og man kan også nævne, at det flere gange ser ud til, at denne millionær har næret en næsten sygelig angst for at blive fattig. Det var vel den, der fik ham til at sørge så godt for sin søn. Endelig kan man konstatere, at i alt fald én egenskab synes han at have manglet fuldstændig, nemlig humor. Alt, hvad han har efterladt sig skriftligt, privat eller officielt, er affattet i den samme tunge, alvorlige og strengt saglige stil. Jeg mindes ikke, at der i en eneste sætning har været noget, der kaldte på smilet. En alvorsmand var han uden tvivl, og jeg er ikke overbevist om, at han har været morsom at omgås til daglig. Overhovedet gav han ikke let udtryk for sine følelser. Kun i anledning af sin forlovelse fremsatte han engang en lidt personligt præget udtalelse, og selv

den ellers meget moderate redegørelse, som han havde udarbejdet til Kommercekollegiet i anledning af sin glæde over at have fået et lån til sin fabrik sammen med smigrende udtalelser, kom ikke længere end til hans skuffe. – Det har sikkert ikke været let at komme ind på livet af ham og lære ham nærmere at kende.

Rammerne om Rybergs liv var efter 1772 huset i Store Kongensgade og en kortere tid om sommeren Frederiksgave gods. Derimod ved vi ikke, hvor meget han opholdt sig på Øbjerggård. – Størstedelen af året var han i København, hvor han havde privatbolig i samme hus, som rummede hans kontor, der som tidligere omtalt ikke optog meget af pladsen i huset. Dettets ydre har vi tidligere skildret. I det indre rummede det i kælderen et portnerkammer, et brænderum og et spisekammer, det sidste op til et stort køkken med bagerovn, et fyrsted med jernplader og en stenvask med afløb til en sump. Til gadesiden fandtes i kælderen endnu tre kamre med vindovne, formodentlig til tyende, og desuden en »forstue« med trappe til de øvre etager og en opgang til gården.

I stueetagen fandtes i »det store fag« en porthvælving, hvis loft var gipset, medens gulvet var belagt med hugne kampesten. Selve porten havde to fløje, og i den ene var der en dør med »billedhuggerarbejder«, siger en vurderingsforretning fra 1776,⁴³ der vel dermed mener, at den var forsynet med udskæringer. Fra porten var der adgang til en forstue, hvorfra en »italiensk« trappe førte op til de øvrige etager. – Til gaden vendte først et kabinet med to fag. Det havde paneler, og væggene var betrukket med lærred, perlemalet og udsmykket med ranker og løvværk. I etagens midterste fag lå to stuer, en til gaden og en til gården. Vurderingsforretningen beskriver dem som »prægtigt malet med forskellige kulører og forgyldte zirater«, og i pillerne mellem vinduerne var der i hver stue indfattet to spejle. I den »inderste«, vel den mod gården, fandtes en fast hjørneskænk med skabe og fire døre. Den var perlegrå med guldlister og foroven prydet med en forgyldt vase. Loftet var udstyret med stukaturarbejde. Det tyder på, at denne stue har været en daglig spisestue for herskabet. Endnu lå i denne etage to kabinetter, også et til gaden og et til gården. Det forreste var betrukket med grøn damask, indspændt i guldrammer, det bageste var beklædt med »sirligt bemalet« lærred, og endelig var der i denne etage en

stue med to store faste skabe med glasdøre, hvad der bringer en til at tænke på Rybergs samlinger. Skabene har åbenbart været det vigtigste i dette værelse, hvis vægge kun var beklædt med papirstapeter. Endelig lå mod gården en forstue. Alle værelserne i dette stokværk havde lofter forsynet med stukaturarbejde og indvendige skodder foran vinduerne.

I husets anden etage lå over porten to værelser, hvis vægge var betrukket med lærred og voksdug; dernæst fulgte trappegangen, og på den anden side af denne kom man først til et kabinet med dobbelt vindovn, prægtigt malede vægge og forgyldte lister. Derpå fulgte en gennemgående sal i de tre midterste fag, hvis loft og den øverste del af væggene var udstyret med rigt stukaturarbejde; der var fire spejle i guldrammer, og i nicher stod to treetages vindovne. Etagens tre sidste fag var optaget af kontoret, som vi tidligere har omtalt, og den har altså tydeligvis været viet til arbejde og repræsentation.

I den tredje etage var der igen to kamre over porten, men over »salen« var der kun pulterkamre eller almindelige kamre og en opgang til loftsrummet. Det fremgår, at der over salen var en særlig konstruktion i tømmer, som bar dennes loft, således at den var fri for piller eller søjler til at støtte dette. Endelig meddeler den udførlige vurderingsforretning, at taget var beklædt med glaserede sten, og at der var marmorfliser under alle ovnene. – Det lyser ud af synsforretningen, at de gode vurderingsmænd har været temmelig imponerede. Man kan kun beklage, at de ikke også skulle beskrive møblementet. Men det dækkedes ikke af brandforsikringen og kom dem desværre ikke ved.

Skildringen giver dog det indtryk, at vi her står over for et ikke alene særdeles velbygget hus, men også over for overordentligt smukke og rigt udstyrede interiører, der var efter tidens sidste mode, den nyklassicistiske smag. Ryberg havde til indretningen også haft bistand af ingen ringere end billedhuggeren Wiedewelt.⁴⁴

Indtrykket af rigdom afkræftes på ingen måde, når man følger vurderingen videre til skildringen af udhusene og de øvrige anlæg på hovedbygningens bagside. På gårdspladsens nordside lå en bygning af mur- og bindingsværk i 26 fag. Heraf anvendtes tre til vaskerhus, andre tre til rullestue, atter tre til kusekammer, medens resten rummede en stald med plads til 18 heste. På gårdens vestside

fandtes en mindre bygning på 10 fag, som indeholdt fire »remiser«, dvs. vognskure og to »lokumer«. Bag denne lå blandt andet en muret iskælder med stråtag, og bag hele gårdkomplekset fandt man haven. Før vi går videre til denne, må det dog omtales, at der mod øst i gården endnu fandtes en lav bygning med fire vognremiser. De 8 vognporte og 18 heste var vel næppe alle beregnet til privatvogne, skønt denne form for demonstration af velstand var overordentlig yndet i tidens mere velhavende kredse. Navnlig var udenlandske køretøjer på mode. Ryberg dannede i den henseende ingen undtagelse: i 1778 fik han en karet, der var forfærdiget i Kiel.⁴⁵ Lettere vogne har han vel også haft. Fra Frederiksgave ved vi, at hans kusk dér havde grønt libereri og desuden hvert år fik en hvid »overkjole«, vel til brug om sommeren, og man kan ikke formode, at hans kuske i København har været mindre elegante.⁴⁶

På Geddes kort fra 1757 kan man se, at der stadig var mange haver bag husene i denne del af København, men vel næppe mange har været så veludstyrede som Rybergs, som vi nu skal se på, idet vi stadig benytter os af den fortrinlige vurderingsforretning. – Den var skilt fra gården ved et stakit på 14 fag, malet, så det imiterede sten og jern. Mod nabohusene var der plankeværker hele vejen rundt, nogle endog i dobbelt højde. Ryberg har villet sikre sig fred i sin have! I den lå et lysthus, opført af mur- og bindingsværk, vel sådan, at det lå ved en af havens grænser. Det var på syv fag, hvoraf de tre midterste var lidt højere og sprang en alen længere frem end de andre. Til dette hovedrum var der indgang ad to glasdøre; der var malet og gipset derinde, og i en muret niche var der en kakkelovn. I de to fag til venstre fandtes et »marmorbad« med en kedel, der var indmuret med marmorfliser. Gulvet var ligeledes beklædt med fliser af samme stenart, og et rør i muren førte vandet til badet, der vel var forsænket i gulvet, hvad vurderingsforretningen dog ikke oplyser noget om. Derimod angiver den, at der var et marmorbord i rummet. Dette meget luksuøse anlæg var også indrettet af Wiedewelt, der få år i forvejen havde bygget det endnu bevarede marmorbad på Frederiksberg slot.⁴⁷

I haven var der desuden otte »possementer« med vaser og i midten en fontæne med marmorvase i midten, og to buegange af stakitværk, vel til slyngplanter. Havens bygninger og inventar iøvrigt vurderedes da også til 3.500 rd., hvilket var et stort beløb i sam-

menligning med hovedbygningen, der blev ansat til 16.000 rd. – Ryberg havde her i byens midte skabt et lille, men udsøgt haveanlæg i fransk stil, hvor han kunne nyde sommeren i de måneder, han ikke havde tid til at tilbringe i de mere luftige haveanlæg på Frederiksgave.

I huset i St. Kongensgade boede der ifølge folketællingen 1787 14 personer. Foruden Ryberg og sønnen var der en stud. jur. Jørgen Callerup Schiøtz, en husjomfru, en husholderske, en stuepige, to kokkepiger, to tjenere, en portner, en kusk, en staldkarl og en gårdskarl; de to sidste har dog vel boet i staldfløjen, hvor vi så, at der var indrettet kamre til dem.⁴⁸ I 1801 var den unge Ryberg blevet gift, og der boede da 18 personer i huset. Den unge frue havde en slægtning, en ung pige, hos sig, og der var videre opført en fuldmægtig Chr. Wibroe, der vel har været ansat i firmaet. Tyendets tal var også steget, idet der nu var tre tjenere og to kuske.⁴⁹

Om dagliglivet i København er vi ikke så vel underrettet som om livet på Frederiksgave. Men godsregnskaberne derfra lader dog forstå, at man heller ikke har sultet i St. Kongensgade. Som før omtalt sendtes ofte store partier fødevarer til hovedstaden. Fra året 1772/73 har man desuden en opgørelse fra skytten, der havde skudt eller fanget 122 harer, 89 stk. brokfugle, 6 skovsnepper, 95 bekkasiner og kramsfugle og 46 vildænder, hvoraf størstedelen var sendt til København, noget af fuglevildtet levende og andet syltet i krukker. I 1786/87 havde jagtudbyttet været endnu større, og det meste af det, der ikke var fortæret under herskabets ophold på gården, var blevet sendt til husholdningen i København.⁵⁰ Når man videre erindrer iskældereren, vil man se, at der har været basis for mangen god middag.

Under opholdet på Frederiksgave har man også ladet bordets glæder spille en fremtrædende rolle i det daglige liv. I 1773 anskaffedes en stor kobberthemaskine med tilhørende »fontænekedel« og i 1774 et par isforme. Ved selskaberne her nøjedes man imidlertid ikke med det lokale vildt, selv om det fremgår, at Ryberg satte stor pris på dette, ja, han skal endog have købt jagtretten af de nærmestboende selvejerbønder.⁵¹ Men herskaberne i omegnen var vel forvænt med vildt. En grosserer med skibe i oversøisk fart havde imidlertid andet at byde på: ægte skildpadder. I 1785/86 er det indført i det nøjagtige regnskab fra Frederiksgave, at der var udbetalt en mark til en dreng »for efterretning om en skildpaddes ankomst.« 1787 »ankom«

hele to skildpadder, 1794 én. Derudover blev gården rigeligt forsynet med sukker, skinker, the, syltetøj, kaffe, rosiner, soya og ældre som yngre franske vine samt cognac (i ankervis).⁵²

Der blev også sørget for andet end disse materielle behov, når Ryberg holdt fest på Frederiksgave. 1773 var der således indkaldt tre musikanter fra Assens, der spillede under herskabets nærværelse, og i 1793 var haven illumineret lørdag den 3. august.⁵³

Hvem der kom til disse fester, ved vi kun lidt om. Wasserschlebe var inviteret flere gange, men det ses ikke, om han kom.⁵⁴ En professor Schlegel, vel Joh. Fr. Wilhelm Schlegel, der kendte Nyerup, var der 1794 og 1798, og sidstnævnte år kom ligeledes en justitsråd Rested fra Odense, og flere gange en kammerherre Schrøder fra Broby-værk.⁵⁵ Om også omegnens godsejere har været repræsenteret, ses ikke.

Ligeså spredt er vor viden om Rybergs omgangskreds i København. Vi har set, at såvel den ældre Schimmelmänn som Høegh Guldberg lejlighedsvis gæstede huset, men deraf kan naturligvis ikke sluttes, at de hørte til Rybergs daglige omgangskreds. Derudover finder vi lejlighedsvis, at Ryberg i 1770 optrådte som fadder ved storkøbmanden og godsejeren Peter Johansens søns dåb. Han var da sammen med agent Bodenhoff og grosserer Chr. Black. 1788 var han fadder, da en datter af en landinspektør Edinger døbttes.⁵⁶ – Men det er kun spredte glimt. De tyder imidlertid på, at han har haft omgang med andre københavnske grossererfamilier, men flere eksempler herpå er ikke fundet.

Fredag den 31. august 1804 indeholdt Berlingske Tidende følgende: »At min inderlig elskede fader, conferentsraad Ryberg, ved en stille død uden lidelser, i dag morges i sit 79de aar har forladt denne verden, efter i de sidste 5 dage at have henlagt i en rolig slummer, bekendtgøres herved sørgeligst for hans efterladte paarørende og venner. Enhver, som kiendte ham, vil deltage i min billige sorg ved tabet af en saa elsket fader.« Meddelelsen var dateret den 29. august.

Den 3. september fandt en højtidelighed sted i Holmens kirke. Pastor A. Krag Holm holdt en kort tale over Ryberg, jævnt sober og med moderat svulst. Han fremhævede navnlig, at Ryberg aldrig havde brugt sin rigdom alene til nydelser, men som middel til at

skabe virksomhed omkring sig, så at han havde sat mange hænder i arbejde. » . . . Hvilken sum af velstand og held har du udbredt over dit fædreland!« hed det, og Ryberg hyldedes som »borgerens, bondens, ungdommens ven.«⁵⁷ Af sønnens tak for deltagelsen fremgår, at mange havde deltaget i højtideligheden ved at bære og følge den afdøde,⁵⁸ og i de københavnske aviser dukkede adskillige mindervers op. De afviger i kvalitet ikke meget fra flertallet af lignende produkter. Ryberg prises som »ædel og from«; »raad- og daadfuld var hans liv«, hed det i et digt i Berlingske Tidende. I Adresseavisen skrev en anden, at han var »Danmarks zir blandt fierneste nationer«, og at både landets erhverv og de fattige sukkede over ham. Berlingske Tidende bragte samme digt og endnu et af ringere kvalitet samt en gengivelse af indskriften over hans grav, og en oberbergmand fra Kongsberg sendte et vers som et venneminde fra Norge. Selv en svensk rejsende, der var blevet »förtiust i mängdens tårer«, lod sig inspirere til et digt i Adresseavisen. En egentlig skildring af begravelsen får man imidlertid bedst i den lille avis »Viborg Samler«, der bl. a. beretter, at alle skibe i havnen af alle nationer flagede på halv stang.⁵⁹

Rybergs kiste blev først hensat i Holmens kirkes kapel, men den 15. september førtes den med skib til Frederiksgaves skibsbro, og derfra blev den den 1. oktober af godsets bønder båret til Dreslette kirke, medens klokkerne kimede i alle de fire kirker, der hørte under godset.⁶⁰ I kirken holdt den stedlige præst, I. Jacobsen, endnu en tale over Ryberg – i en rædsomt opstyltet stil.⁶¹

Kisten blev hensat i kapellet ved Dreslette kirke, ikke langt fra Rybergs elskede Frederiksgave. Skønt han havde øvet sin største gerning i hovedstaden, havde han tidligt bestemt denne plads til sit hvilested. Måske havde han følt sig lykkeligst her mellem de frodige marker i dette smukke hjørne af Danmark, hvor han, bondedrengen, der var endt som konferensråd, havde rådet over en så stor ejendom, en så stor del af landets bedste jord. – Kisten blev stående i kapellet indtil 1882. Rybergs søn stiftede et legat til kapellets og kisternes vedligeholdelse, men hans enke fik 1841 tilladelse til, at kisterne efter hendes død måtte sænkes ned i jorden under kapellet.⁶²

Over kapellet ses endnu sønnens gravskrift med ordene: »Den sande kristen, niøkiære borger, redelig handelsmand, troefaste ven, vindskibelighedens befordrer, armodens trøster, nyder i erkjendtlige

hierter hæderfuldt minde.«⁶³ – Heller ikke i sit fødesogn blev han glempt. Som vi skrev i indledningen, blev hans død noteret i dens kirkebog, og hermed har vi sluttet kredsen og fulgt denne store og begavede mand på hans bane fra bondedreng til konferensråd.

28. RYBERGS FINANSER

I et af denne bogs første kapitler, der handlede om Rybergs unge år, omtaltes det, hvorledes han i begyndelsen af sin karriere ganske øjen-synligt kun havde en ringe kapital til sin rådighed, og hvorledes han derfor var tvunget til at optage veksellån hos jøder, der diskonte-rede dem i banken. Men da han kom i kompagni med Thygesen, blev forbindelsen med jøderne sjældnere, fordi firmaet Ryberg & Thyge-sen snart havde så megen egenkapital og så mange aktiver i form af skibe, varelagre og værdipapirer, at det blev muligt for det at op-tage lån i banken med disse som sikkerhed. Det er et stort tab, at Kurantbankens direktions resolutionsprotokoller mangler for en tid, nemlig i årene 1767–85, da vi derved ikke er i stand til at konsta-tere, hvad firmaet stillede som sikkerhed for lånene i denne periode, men kun gennem hovedbøgerne kan konstatere, hvor meget det lånte. I tabel 21 er dette opgjort for en del år.

Først er årene 1764–70 gennemgået, da firmaet dengang var i en kraftig vækst. I den ene kolonne er det angivet, hvor store lån, det optog pr. år, i den anden, hvor store lån det indfrie. Det vil ses, at lånene med en enkelt undtagelse er jævnt stigende, og at firmaet i løbet af denne korte årrække øgede sin gæld med henved 120.000 rd., hvilket ikke må opfattes som et svaghestegn, idet der må have været så god sikkerhed for lånene i faste værdier, som banken kræ-vede det. – Det største af lånene var på 70.000 rd., der skulle til-bagebetales over seks år. Sikkerheden herfor var en fuldmagt fra eksekutorerne i Rybergs svigerfaders bo. Det fremgår ikke, om det står i forbindelse med hans eventuelle arv, eller om det er et lån, han rejste på boets vegne.¹

Dernæst er året 1775 gennemgået. Det var det, hvor Ryberg udbetalte sine hidtidige kompagnoner og herefter handlede alene. Alligevel var han i stand til at nedbringe sin gæld til banken ganske betydeligt. – Årene 1780–83 er derefter undersøgt, fordi de bedste år under den amerikanske frihedskrigs højkonjunktur faldt i dem. Det viser sig som venteligt, at Rybergs lånebehov var stigende, men ikke så stort som i 1775. Bemærkelsesværdigt er det dernæst, at i 1783, da krisen efter fredsslutningen rystede mange andre firmaer i deres grundvold, og de måtte gå til staten for at få hjælp, var Ryberg i stand til at reducere sin gæld, og han lånte intet hos staten.² Det tyder på, at hans stilling har været urokket trods den risiko, som opdagelsen af bedrageriet i Asiatisk Kompagni må have bragt hans firma i.

Endelig er lånekontoen gennemgået for år 1790. Da var hans lån i banken efterhånden nået ned til størrelser, der nærmer sig det helt ubetydelige. Det tyder på, at han da havde enten oparbejdet en så stor egenkapital, at han kunne klare sig uden bankens hjælp, eller at han havde andre og bedre finansieringsmetoder. Han havde som tidligere nævnt altid gjort sig til talsmand for, at firmaer skulle lægge en »fond« op, for at de kunne få den fornødne sikkerhed, og man må formode, at han har stræbt efter at gøre det selv. Hans finansielle styrke i disse år bekræftes af, at han heller ikke i perioden 1791–1803 optog et eneste lån i den nyoprettede bank, Speciesbanken, som han i øvrigt havde erhvervet en mindre aktiepost i.³

Som også tidligere omtalt havde Kurantbanken ikke blot den opgave at yde de erhvervsdrivende egentlige lån, men også at diskontere veksler for dem. Dette benyttede firmaet Ryberg & Thygesen og senere Ryberg alene sig af i stor udstrækning. I tabel 22 er der gengivet uddrag af bankens folier over diskontering af veksler, og af dem fremgår det, at Ryberg & Thygesen fra 1764 til 1767 havde en stærkt stigende omsætning i veksler, som de havde udstedt, og andre diskonterede. I 1767 var de dog i stand til selv at diskontere for et større beløb. I 1770 er tallene næsten tredoblet i forhold til 1767, og i 1775 er der atter en betydelig stigning i forhold til 1770. Det skal måske ses i forbindelse med Rybergs udbetalinger til de tidligere partnere, at han har udstedt særligt mange veksler dette år.

De store tal i 1780–82 vidner om, at Ryberg i opgangsperioden under den amerikanske frihedskrig har haft brug for megen kapital

Tabel 21. Rybergs lån i Kurantbanken*

År	Stiftede lån	Tilbagebetalte lån
	Rd.	Rd.
1764	39.000	54.500
1765	40.600	17.000
1766	118.100	68.200
1767	54.300	46.100
1768	53.500	12.800
1769	36.100	45.100
1770	83.200	58.900
1775	166.700	204.500
1780	96.800	109.700
1781	136.800	126.600
1782	74.000	87.600
1783	77.300	105.800
1790	12.000	18.000

* Udarbejdet efter lånekonti i Kurantbankens hovedbøger.

Tabel 22. Rybergs vekselomsætning med Kurantbanken
1764–90*

År	Diskonterede vekslers fra andre	Indfrieede egne vekslers
	Rd.	Rd.
1764		9.335
1765		15.508
1766		51.079
1767	55.025	43.921
1770	144.943	147.692
1775	244.878	286.729
1780	216.929	110.015
1781	286.140	145.211
1782	430.537	213.496
1783	219.501	200.365
1790	70.876	58.933

* Udarbejdet efter diskontofolierne i Kurantbankens hovedbøger.

og derfor har diskonteret vekslerne så hurtigt som muligt. I 1782–83 har han ligeledes selv udstedt en god del til andre, men i 1790 er hans omsætning i Kurantbanken meget beskednen. Dette betyder dog ikke, at han hørte op med at lade vekslere diskontere. I den nystiftede Speciesbank diskonterede han alene i januar 1795 vekslere på andre københavnske handlende for godt 48.000 rd., medens han indfrieede egne vekslere for godt 16.000 rd. I hele året 1796 nåede omsætningen op til henholdsvis 347.410 og 245.511 rd. kurant. – Alle disse transaktioner fandt sted med velkendte københavnske handelshuse, og selv om mange af tallene er »runde«, er der næppe grund til at tro andet, end at de stammede fra regulære handelsoperationer.⁴

Det ser heller ikke ud til, at Ryberg & Co. var i større vanskeligheder i 1799, da en krise, der var nået hertil fra Hamburg, bragte store vanskeligheder for mange huse. Baggrunden herfor var, at hamburgske købmænd havde opkøbt alt for store lagre af kolonialvarer. Ved de politiske begivenheder blev deres marked indsnævret, og desuden indløb der fra England et alvorligt prisfald, der bragte mange firmaer i likviditetsvanskeligheder, og flere hundrede måtte standse deres betalinger. De snævre økonomiske forbindelser med København bevirkede, at krisen sprang videre hertil, blandt andet fordi hamburgske firmaer søgte at inddrive deres tilgodehavender her. Dette i forbindelse med prisfaldet bevirkede, at en række firmaer kom i vanskeligheder, således Cramer & Søn og Pierre Peschier, og de reddedes kun ved, at staten gav dem støtte. En halv snes andre firmaer, deriblandt Selby & ter Borch og Zinn måtte erklære sig insolvente.

Krisen var også blevet skærpet ved, at Speciesbanken ikke havde været i stand til at imødekomme de mange andragender om lån og diskontering af vekslere. Asiatisk Kompagni og en række københavnske grossererere anmodede derfor regeringen om at danne et midlertidigt diskonteringsinstitut til lettelse af knapheden på pengemidler, men hverken de Coninck, Ryberg, Blacks enke & Co. eller Duntzfeldt støttede dette andragende, og det fik ingen konsekvenser. Meget vigtigt for krisens overvindelse blev det derimod, at en »komité til handelens tarv«, hvori de største huse var repræsenteret – Ryberg & Co. ved Saabye – udstedte en særlig art værdipapirer, rentebærende kreditbeviser, til de handlende mod pant i disses varelagre. Bevi-

serne skulle forrentes og indfries inden et år, og særlig betydning fik de ved, at de handlende kunne bruge dem som betalingsmidler indbyrdes, og at de kunne belånes i en depositokasse, som staten oprettede i november 1799. Den ydede lån mod kun 4% rente, og den fik derfor naturligvis stor søgning.⁵

de Coninck benyttede sig således af den til at låne 110.000 rd., og Ryberg optog straks i november lån på 20.000 rd. og i december yderligere 128.000 rd. Heraf var de 60.000 rd. lånt mod pant i jordegods (Øbjerggård igen), resten mod komitésedler, dvs. mod pant i hans varelagre. Alle lånene blev indfriet inden august 1800. Disse ret store lån må betyde, at også Ryberg har haft visse likviditetsvanskeligheder i forbindelse med krisen, selv om summen ikke er overvældende i forhold til, hvad firmaet plejede at lade diskontere i Speciesbanken. I dette år diskonterede han kun veksler for 133.961 rd. specie, medens andre diskonterede for 130.294 rd. specie i veksler, han havde udstedt. Lånene var således en delvis erstatning for bankens manglende evne til at diskontere.⁶

Med hensyn til likviditeten er det værd at lægge mærke til, at Ryberg ved henvendelser til myndighederne altid fremstillede det, som om han var i bekneb for likvid kapital. Det kan man måske ikke bygge for meget på, da Ryberg kan have været interesseret i at trække visse betalinger til staten ud, da den lod sig nøje med 4% i rente, og vi har set, at Ryberg gerne tog imod penge fra private til denne rentefod. Men det er ikke usandsynligt, at han havde haft likviditetsvanskeligheder ind imellem. Vi ved fra Asiatic Kompagni, at det var et stort problem for dette at få pengene ind fra de købmænd, der havde aftaget dets varer på auktionerne,⁷ og lignende forhold kan vel have gjort sig gældende for Ryberg. Men mangelen på regnskaber tillader os ikke at konstatere, om det var tilfældet. De udenlandske veksler, der var udstedt til dækning af hans indkøb, skulle naturligvis betales til tiden, hvis det ikke skulle gå ud over firmaets kredit på fremmede steder, og det må have lagt et vist pres på hans likviditet.

Så sent som i 1797, da Ryberg havde en art hovedopgør med staten og skulle betale den ca. 35.000 rd., bad han om tilladelse til at afdrage summen over fem år med den motivering, at han ellers enten skulle optage lån i sine ejendomme eller drage penge ud af sin handel, hvad han nødigt ville.⁸

Denne opgørelse i 1797 er det i øvrigt umagen værd at se lidt nærmere på, da den giver et helt resumé af de mangeårige og indviklede forbindelser mellem ham og staten. – Opgøret stod på gennem en længere årrække. I marts 1789 havde Ryberg nemlig indsendt en regning på en længere række fordringer, som han mente at have på statskassen. Afgørelsen faldt 8 år senere. I den endelige forestilling om sagen⁹ indrømmede Finanskollegiet blankt, at det var meget vanskeligt at udrede forholdene, og det nævnede i denne forbindelse, hvad vi tidligere har omtalt, at nogle af Rybergs forretninger for staten i sin tid havde været betragtet som så hemmelige, at alle akterne om dem havde beroet hos én mand, som nu var død.

I opgøret medtoges Rybergs forbindelser med staten lige siden kødleverancerne til Frankrig i 1759–60. Finanskollegiet kom til det resultat, at Ryberg ved denne lejlighed havde fået udbetalt 67.707 rd. for meget. Dernæst omtales alle leverancerne til Algier og valutatransaktionerne for Marinen under krigen med samme røverstat. En kornleverance i 1772 var kun delvis blevet dækket med 43.472 rd. i 1783, så at der her var en rest på 96.528 rd. i Rybergs favør. Men alt i alt kom kollegiet til det resultat, at statskassen ved alle disse senere leverancer havde betalt Ryberg 33.080 rd. mere, end han havde haft krav på. Derimod anerkendte den, at Ryberg i forbindelse med tilbagebetalingen af dronning Caroline Mathildes medgift havde krav på 5.443 rd. i provision. – Det sluttelige resultat blev efter kollegiets formening, at Ryberg skulle erlægge 95.344 rd. til statskassen.

Rybergs forsvar med hensyn til kødleverancerne var temmelig svagt. Han kunne vanskeligt finde alle papirerne om leverancerne efter de ca. 30 års forløb, svarede han, men førte derpå et modangreb, idet han skrev, at han af sine bøger havde uddraget endnu 78.805 rd., som staten skyldte ham, og tilføjede, at han flere gange havde krævet dem og mente, at fordringerne var blevet anerkendt. Derimod indrømmede han, at en del af de poster, som kollegiet havde opstillet, var rigtige. Men så måtte det efter hans opfattelse også tages i betragtning, at han havde haft et tab på 35.000 rd. i forbindelse med transaktionerne med tilbagebetalingen af dronningens medgift. Han havde nemlig senere måttet gøre gengæld for Claus Heydes tillid ved at acceptere vekslers for denne, og det havde bragt ham det nævnte tab.

Disse nye poster tog Finanskollegiet derpå under overvejelse, og nogle af dem blev anerkendt, således 18.224 rd. for leverancer til soldaterne i Vestindien i 1760, da kollegiet ikke af bøgerne kunne se, om denne gæld var betalt. Nogle mindre summer blev accepteret med den motivering, at man vel ikke kunne finde noget om dem, men at man formodede, at Ryberg havde ret.

26.323 rd., som Ryberg havde krævet i erstatning for udgifter ved skibene »Margaretha«s og »Emanuel«s opbringelse i 1758, blev derimod ikke anerkendt. Ryberg påstod, at der var lovet ham erstatning, men hverken Generaltoldkammeret, Kommercekollegiet eller Udenrigsdepartementet huskede noget derom, og Finanskollegiet ville derfor ikke betragte sagen som andet end en almindelig opbringelsesaffære, for hvilken der ikke kunne ydes nogen erstatning. – På samme måde behandlede et krav om 18.000 rd., som Ryberg forlangte, fordi tre af hans skibe havde ligget et år i Vestindien uden at kunne få ladning, da staten havde beslaglagt sukkeret hos planterne.

Derimod fik han 5000 rd. for sin bestyrelse af den islandske handel. Han påstod at have fået løfte derom i 1760. Her fandt kollegiet ud af, at Ryberg havde rejst kravet allerede i 1764, og det blev derfor anerkendt. Alt i alt godskrev man ham 25.376 rd. af de 78.805 rd., han havde forlangt. Men tilbage var stadig 69.968 rd. – Finanskollegiet var dog tydeligvis noget utilpas ved hele situationen og søgte at forsvare sig med, at det først var oprettet i 1784 og derfor ikke kunne have noget ansvar for det, der lå forud for denne tid, når det ikke var indført i bøgerne. I øvrigt anførte det meget rimeligt, at når opgørelsen var trukket så længe ud, var det ikke Rybergs skyld, og at han måske bedre havde kunnet gøre rede for sig på et tidligere tidspunkt. Det mente derfor, at man burde tage billighedshensyn med i betragtning, og det anså det derfor for passende, at Rybergs tab på de 35.000 rd. i forbindelse med medgift-affæren blev taget med i regnskabet, således at han kunne slippe med at betale 34.968 rd.¹⁰

Denne afgørelse accepterede Ryberg; blot som før nævnt med anmodning om at måtte strække betalingen over fem år, hvad der delvis blev imødekommet, således at sidste afdrag skulle betales til december termin 1800. Summen blev tilmed rentefri.¹¹

Hele sagen er jo efter nutidige begreber højst besynderlig. Den kaster et lidet flatterende lys over finansstyrelsen før 1784 og navnlig fra tiden før Struensee. Det er tydeligt, at der før den tid holdtes så mange udgifter uden for de egentlige statsregnskaber, at det relativt få år senere var vanskeligt at konstatere, hvad der egentlig var betalt. Det ser snarest ud til, at Rybergs regnskaber har været i bedre stand end statens.

Mærkelige omstændigheder er de forskellige løfter, som Ryberg hævder at have fået. De må vel stamme fra den ældre Bernstorff, med hvem han havde haft så nært et samarbejde; men Finanskollegiet havde uden tvivl ret i, at de aldrig havde fået skriftlig form. Også den ældre Schimmelmänn må have været medansvarlig for nogle af transaktionerne. I 1797 sad hans søn, Ernst Schimmelmänn, i Finanskollegiet, da Rybergs sag skulle afgøres, og tanken på faderens medansvar kan måske have været medvirkende til at bevæge ham til at anvende billighed.

For Rybergs gode navn og rygte kunne det måske synes lidt mærkeligt, at han skulle have modtaget indtil 100.000 rd. for meget for leverancerne af oksekød til Frankrig. Der er dog hertil at bemærke, at hele affæren er i høj grad uklar, og at Ryberg til gengæld havde måttet vente meget længe med betalingen for andre ydelser. Det lod da heller ikke til, at nogen i Finanskollegiet dadlede ham for noget. Man havde nærmest medlidenhed med ham og tog vel også i betragtning, at han i tidens løb havde ydet staten mange store tjenester.

Det er endelig værd at lægge mærke til, at der ikke var spørgsmål i forbindelse med Rybergs mangeårige, store leverancer til Søetaten. De var blevet betalt punktligt efter aftalen.

Uheldigvis er der ikke bevaret noget skifte efter Ryberg så lidt som efter de fleste af tidens andre storkøbmænd. At gøre op, hvor meget han i sit liv havde samlet sammen, er derfor ugørligt. Men det er dog tydeligt, at medens han kom til København med en meget ringe kapital, var han ved sin død i 1804 uden tvivl en af Danmarks rigeste mænd. Ikke blot havde han flere gode ejendomme i København, men han havde tillige erhvervet et par godser, som han ganske vist før sin død helt eller delvis havde afhændet, det ene dog for en billig pris til sønnen. Han havde desuden part i en plads på Christianshavn med pakhuse, han ejede skibe og andele i ladninger,

og gennemgående lå han med anselige varelagre. En fabrik, bank- og assurancevirksomhed fuldendte billedet. Man må vist erkende, at han havde gjort det godt. Dog må det tages med i betragtning, at han foruden den sandsynlige løbende gæld til forretningsforbindelser i udlandet havde i alt fald en del passiver i form af modtagne indskud til livrenter samt endnu en mindre gæld til Kommercekollegiet, stammende fra lånet til fabriken.

Nogen eksakt opgørelse af, hvor meget han var god for, kan således næppe foretages. Men der var dog en lejlighed, hvor han måtte angive, hvor meget han ejede, men desværre på et ret tidligt tidspunkt, nemlig i 1789, da der blev udskrevet en række ekstraskatter, blandt andet en éngangsskat på $\frac{1}{2}\%$ af alle formuer. Alle formueejere skulle selv angive, hvor meget de skulle betale. Ryberg angav 1500 rd., hvad der skulle svare til en formue på 300.000 rd., en for den tid meget stor kapital. Han blev dermed den største skatteyder i sit kvarter, St. Annæ Vester, og i hele byen var der kun én grosserer, der angav mere, nemlig Fr. de Coninck, der skulle betale 2000 rd., hvilket svarer til en formue på 400.000 rd. I sammenligning hermed svarede de øvrige københavnske købmænd forbavsende lidt. Kun Niels Lunde Reiersen nåede op i nærheden af Ryberg med en sum på 1376 rd. 43 sk., og Niels Brock med 1250 rd. Lars Wilder angav 840 rd., medens store grosserer som Pierre Tutein og P. v. Hemert kun angav henholdsvis 550 og 500 rd. og Pierre Peschier endog kun 100 rd., svarende til en formue på kun 2000 rd. Rybergs kompagnoner Axel Mørch og Saabye angav henholdsvis 145 og 100 rd.¹²

Nu må man vel betragte selvangivelser med nogen skepsis, også fra den tid, så meget mere, som der ikke var nogen anden kontrol med angivelsernes nøjagtighed end den, at København endnu var en så lille by, at man nogenlunde kendte hinandens økonomiske stilling. Man tør vel derfor gå ud fra, at om tallene ikke giver de absolutte formuer ganske korrekt (mange af tallene er påfaldende »runde«), kan de i alt fald give en forestilling om det indbyrdes forhold mellem skatteyderne.

Påfaldende for datidens samfund er det, at de allerstørste formuer ikke skulle søges hos storkøbmændene, men hos godsejerne. Således angav i København en grevinde Hardenberg 1503 rd. (meget præcist), en kammerherre Reedtz-Thott 1939 rd., og den største skatteyder overhovedet var det Schimmelmanske fideikommis, der angav

10.084 rd., svarende til en formue på mere end 2 millioner rd. Der-til kom, at ministeren Ernst Schimmelmänn yderligere angav at skulle betale 2000 rd. Det er dog også værd at bemærke, at en fabri- kant, sukkerraffinadør H. Ladiges, tegnede sig for 1800 rd.¹³

En lignende skat med formueopgørelse forekom ikke senere i Ry- bergs levetid. Men i 1794, da Christiansborg slot var brændt, iværk- sattes en indsamling til dets genopbygning, hvis tal igen giver en forestilling om indtægts- og formueforholdene i Danmark, idet det nærmest blev en art frivillig ekstraskat. Denne gang ydede Ryberg og de Coninck lige meget, nemlig 2000 rd. hver, dog med den for- skel, at de Coninck ville betale på én gang, medens Ryberg foretrak at betale i to terminer. Saabye gav nu 1000 rd. Til sammenligning kan anføres, at Ernst Schimmelmänn skrev sig for 10.000 rd., Fabritius & Wever for 1000, Tutein & Co. for 1200 og agent I. L. Zinn for 1000 rd.¹⁴

At vurdere Rybergs indkomster er lige så vanskeligt som at an- give hans formue. Takket være de bevarede toldregnskaber fra 1796, som er benyttet i de foregående afsnit, kan det skønnes, at hans om- sætning i dette år i europæiske, vestindiske, amerikanske og asiatiske varer ikke kan have været under 850.000 rd. og snarere noget mere. Hertil kommer en ukendt omsætning i bank- og assuranceforretnin- ger plus fabrikkens og godsernes mere beskedne tal. Selv om vi ikke kender Rybergs andel i de private assurandørers samlede omsætning eller hans bankforretningers størrelse, har firmaets samlede omsæt- ning uden tvivl rundet 1 million rd. om året, en for den tid impon- erende sum. Det giver imidlertid ikke nogen klar forestilling om, hvor store overskud der er blevet, og vi ved heller ikke, hvorledes firmaets indtægter blev delt mellem kompagnonerne, selv om det er tydeligt, at juniorpartnerne levede væsentligt mere beskedent end Ryberg selv. Men, i et firma, hvis hovedomsætning faldt på kolo- nialvarer, tør man regne med, at der i 1796 såvel som i de fleste af de følgende år, lige med undtagelse af 1799, har været en jævnt god fortjeneste.

De fleste vidnesbyrd tyder da også på, at huset omkring 1800 må have været efter tidens forhold særdeles godt konsolideret, og at det i ind- og udland betragtedes som noget af det sikreste, som tænkes kunne. Herom vidner navnlig den omstændighed, at det ikke optog lån i bankerne i denne periode. Men at det ikke havde al den egen-

kapital, det kunne have haft brug for, fremgår dog af, at det til stadighed diskonterede endog ret store summer i Speciesbanken. Det ventede ikke, til vekslerne forfaldt, for selv at indkassere dem, men de blev ret hurtigt overgivet til banken. Men vi har tidligere vist, at dets omsætning i disse år var meget hurtig, og det har medført, at der til stadighed var brug for mange kontanter. Så vel konsolideret som mange storfirmaer i nutiden nåede Rybergs hus tilsyneladende ikke at blive.

Om Ryberg har lånt større summer i udlandet, er et spørgsmål, som ikke kan besvares med fuld sikkerhed. Under hele gennemgangen af stoffet har jeg været på vagt for at finde oplysninger om dette punkt, men jeg har ikke fundet noget, der tyder på, at han havde andre lån end de sædvanlige kortfristede vekselkreditter, ikke engang i forbindelse med kolonialhandelen. Heller ikke i hans mangeårige forbindelse med Claus Heyde i London (der desværre heller ikke har efterladt noget arkiv) synes der at have været tale om andet end en normal vekselomsætning i lighed med forbindelsen med Wahrendorff i Stockholm, omend undertiden med langt større beløb. De gældsposter, som huset i 1807 havde til engelske handlende, var ikke overvældende store, ca. 1350 £ eller 6.700 rd., fordelt på 7 firmaer.¹⁵ Indtil der findes kilder, der kan vise andet, vil jeg derfor mene, at Ryberg i det væsentlige arbejdede med midler, som stammede fra hans egen indtjening og fra långivere inden for monarkiets grænser.

SLUTNING

Ved Rybergs død skrev præsten i hans fødesogn om ham, at han havde skabt det største handelshus, der nogensinde havde været i Danmark. Det må dog være lokalpatriotisk overdrivelse, der får ham til at overse Asiatisk Kompagni, der vel i sin storhedstid var det største firma, Danmark indtil da havde haft, set i relation til samtidens øvrige handelshuse. Men har præsten ved handelshuse kun forstået private firmaer, er det ikke udelukket, at han har haft ret. I Rybergs senere år ser det ud til, at kun ét privat hus har kunnet gøre ham rangen stridig, nemlig de Conincks. Vi har set, hvorledes denne på visse områder, navnlig i handelen på Ostindien, overgik Ryberg, og vi har set, hvorledes de to stormænd på dette og andre områder dels samarbejdede, dels må have været konkurrenter. Ryberg udviste til gengæld en stor aktivitet på områder, som de Coninck kun gav sig lidt af med, nemlig handelen med amerikanerne og søforsikringsvirksomheden, og meget tyder på, at Ryberg desuden havde en mere omfattende bankvirksomhed end sin kollega, omend dette punkt ikke er så klart belyst.

Da vi ikke har skifter eller regnskaber bevaret fra nogen af dem, er det sikkert ikke muligt at komme til en afgørelse af spørgsmålet om, hvem af dem der var størst, men det er dog klart, at de i deres seneste år var hinanden ret jævnbrydige. Det er ikke hensigten at gå for langt med en mandjævning mellem dem, men derimod at resumere Rybergs usædvanlige karriere.

Det blev næppe spået ved Niels Rybergs vugge i Salling i 1725, at han skulle nå frem til at blive en ledende skikkelse i Danmarks

økonomiske liv. Familiens baggrund tydede ikke herpå. Det var hans egen dygtighed, der bragte ham frem, dog bistået af flere heldige omstændigheder. Den første var, at han havde den velhavende onkel i Ålborg, til hvem han vovede at flygte, og som havde så store midler, at han kunne befri både Niels og hans broder for stavnsbåndets tvang, som måske kvalte mange andre begavelser. Hermed kom Niels væk fra bondemilieu og til købstadens handelsmilieu, og alt tyder på, at han befandt sig vel ved forandringen, og at han kom på sin rette vej, da han valgte en løbebane ved handelen.

I Ålborg fik han sin uddannelse, men denne by kunne ikke længe tilfredsstille hans ærgerrighed. Omkring 1750 vovede han at tage videre til hovedstaden, hvor han begyndte en beskeden handel i en kælder i Admiralgade med en tilsyneladende også meget beskeden kapital til sin rådighed. Han indledte sin virksomhed med kommissionshandel, finansieret af forbindelser i Ålborg og ved lån hos jødiske veksellerere i København, men det gik jævnt godt frem allerede i disse første år, hvor han mest handlede med rigernes egne produkter, men dog allerede også en hel del med europæiske varer og så småt med kolonialprodukter.

Omkring nytår 1756 indtraf den anden heldige omstændighed i hans liv, vel den mest skelsættende i hans karriere som handelsmand, nemlig at han kom i kompagni med den unge Thygesen af det velstående handelshus, der havde både anselige egne midler og gode forbindelser med andre velstående huse, navnlig Otterne i Ekernførde, der senere på mere end én måde fik stor betydning for Ryberg. – Firmaet Ryberg & Thygesen kastede sig straks ud i den nyåbnede vestindiske handel, og det blev næsten omgående et af de førende i denne for København så vigtige handelsgren, selv om det ikke ser ud til, at de nogensinde kom til at tjene virkelig store penge på denne. Navnlig er det tydeligt, at den under krigen 1756–63 langt fra nåede at indfri de forventninger, de havde stillet til den, og de forsøg, de gjorde på at deltage i farten på Guinea, blev endnu større skuffelser. Langt større glæde og udbytte fik de af de leverancer til kolonierne, som de fik for statens regning.

Samtidig med, at de under krigen kom ind i den vestindiske handel, blev de ved med at handle med europæiske varer som vin og spiritus, korn, frugter, tømmer, sejldug og jern, medens deres indkøb af asiatiske varer fra Asiatisk Kompagnis auktioner endnu var ret

beskedne. De drev desuden en del fragtfart, som under krigskonjunkturerne gav dem en særdeles pæn fortjeneste, og vi kan af Kurantbankens bøger spore, at deres almindelige omsætning var meget stærkt stigende i disse år.

I handelen med landbrugsvarer havde Ryberg i særlig grad rettet opmærksomheden mod det saltede oksekød. Han fandt et marked for det i Vestindien og Frankrig og fik under krigen på ikke helt almindelige vilkår en meget betydelig leverance til det sidstnævnte land, som han vel også har tjent godt på, skønt vi langt fra kan gøre rede for alle de indviklede transaktioner i denne forbindelse. Skal man tro Finanskollegiets opgørelse i 1790'erne, var det et mindre heldigt træk i hans signalement, at han skulle have modtaget meget store summer fra staten uden at have præsteret nogen modydelse for dem.

Fra 1760–63 fik Ryberg desuden den opgave at virke som bestyrer af handelen på Island og Finmarken. Denne ingenlunde lette opgave klarede han med såvel held som dygtighed, men samtidig på en unægtelig meget lidt human måde, idet han var rede til at foretage endog meget alvorlige indgreb i befolkningens liv for at få forretningen Island til at svare sig. Så svære var de, at selv det ellers meget økonomisk tænkende Rentekammer ikke turde gå med til hans forholdsregler i deres fulde udstrækning. Senere tider har imidlertid erkendt, at hans understregning af fiskeriets betydning for Islands videre udvikling var rigtig.

Efter 1763 ligger firmaets udvikling i mere faste baner end hidtil, hvilket dog ikke udelukker, at der skete forskydninger fra den ene handelsgren til den anden. Det gjorde der nemlig i høj grad, og det kastede sig ind i nye brancher som direkte fart på Asien, handel med amerikanerne og forsikrings- og bankvirksomhed. Men dets ungdomstid var forbi.

I årene efter 1763 trak Thygesen sig åbenbart mere og mere ud af dets ledelse, og en tid virkede et par yngre kompagnoner, Christen Schaarup Black og Laurentius Johs. Cramer i det, indtil Ryberg i 1775 købte både dem og Thygesen ud og herefter handlede alene indtil 1789, da han optog et nyt hold af yngre kompagnoner, Hans Rudolph Saabye, Chr. Daniel Otte og Axel Møller Mørch, der alle var i familie med ham.

Da kompagniskabet med Thygesen blev indgået, flyttede Ryberg fra Admiralgade til Holmens Kanal. 1772 flyttedes firmaets hovedsæde og Rybergs private bopæl derpå til St. Kongensgade 36, hvor det blev til dets ophør, og hvor det også havde en del lagerplads, der dog i 1791 suppleredes med en plads på Christianshavn.

I hele perioden 1764–1804 handlede Ryberg livligt med indenlandske varer, således med oksekød, hvoraf der navnlig i krigstider var en hel del eksport, og med korn, inden- som udenlandsk, og kornhandelen synes tiden igennem at have været et af de faste fundamentet i firmaets liv. Handelen med de indenlandske levnedsmidler blev dog især af betydning i forbindelse med Rybergs virksomhed som indkøbskommissionær for Marinen, en funktion, der med få afbrydelser varede fra 1764 til 1801, og som synes at have givet ham gode fortjenester i de første mange år, men ligeså sikkert et betydeligt tab i det sidste tiår. De store og stabile leverancer gennem mange år har dog uden tvivl været en fast stamme i firmaets økonomi.

Med varer fra det øvrige Europa dreves der fortsat en livlig handel. Vareudvalget var stort, men det er tydeligt, at firmaet efterhånden specialiserede sig mere og mere i bestemte varegrupper, nemlig vin og spiritus, sejldug, hamp, jern, salt og korn, hvori det efterhånden nåede en meget anselig omsætning, medens en vare som tømmer mere og mere gled ud.

Handelen på Vestindien fortsattes i tiden fra 1764 til 1804. Ryberg gjorde i de første år i denne periode et meget stort arbejde for at skaffe sig oplysninger om forholdene derovre, blandt andet ved Martfeldts udsendelse, og han søgte ivrigt at finde varer, der med fordel kunne eksporteres dertil, ligesom han med megen energi deltog i bestræbelserne for at bevæge regeringen til at træffe forholdsregler til forbedring af Københavns og hele monarkiets handelsmuligheder på øerne. I en årrække havde han leverancer for staten til dens tropper og skibe derovre, men til trods for gentagne forsøg lykkedes det ham ikke at få en lignende monopolstilling, som han havde opnået ved Søetaten. Derimod havde han ofte sukkerfragter for statens regning, og de synes at have spillet en væsentlig rolle for fartens rentabilitet. Endnu under krigen 1776–83 udsendte han en hel del skibe til Vestindien, men efter 1784 gik denne fart meget tilbage. Vi tør slutte, at selv om Ryberg utvivlsomt har tjent en hel del på den i krigsårene, blev den trods hans store anstrengelser aldrig

helt det aktiv, han havde drømt om, at den skulle blive for hans hus.

Derimod fik det efter 1784 en tilsyneladende meget værdifuld erstatning i den forbindelse med handlende fra USA, som i denne periode i ret stort tal fandt til København. Hvad der gjorde, at det blev Rybergs hus, der fik førerstillingen i denne handel, er ikke helt klart, men måske skyldes det den omstændighed, at Ryberg enten kunne levere amerikanerne returvarer eller kreditbreve til brug andetsteds. Det er imidlertid en kendsgerning, at han næsten fik monopol på forbindelsen med dem, og det må have været en meget fordelagtig forretning for ham, da han både aftog de værdifulde produkter fra Vestindien eller andetsteds, de bragte med sig, og kunne tjene på returladningen. Det ser ud til, at denne handel blev det for firmaet, som vestindiefarten skulle have været, men aldrig blev.

Den asiatiske handel var gennem mange år et af de gode og mest betydningsfulde aktiver for huset. Asiatisk Kompagnis velbevarede arkiv viser, hvor overraskende store summer Ryberg omsatte for, mest i perioden 1772 til 1791, hvorefter der kom en tilbagegang, der dog mere skyldtes Asiatisk Kompagnis end Rybergs aftagende aktivitet i disse år. Ryberg var tillige ret tidligt kommet med i den private handel på Ostindien, men den fik ikke nogen afgørende betydning for ham før omkring år 1800, dvs. efter at salget af kompagniets varer var gået stærkt tilbage. Da sendte han så til gengæld skibe afsted såvel til det egentlige Indien som til hollandsk Ostindien og det franske Mauritius.

Om afsætningen af de asiatiske varer ved vi ikke ret meget. En stor del blev sandsynligvis eksporteret til østersøhavne, men mange partier gik til Vesteuropa, ikke altid ad lige legale veje. Herom vidner især oplaget på Færøerne, der var anlagt med smugleri af te til England for øje, men senere udvidedes til at omfatte en række andre i England højt fortoldede artikler.

Fragefart spillede i årene umiddelbart efter 1764 en vis rolle for huset, men blev aldrig nogen afgørende faktor i dets økonomi. I dårlige tider for skibsfarten reduceredes flåden, medens den atter byggedes op, så snart der var bedre konjunkturer. Den anvendtes da fortrinsvis til firmaets transport af egne varer. Størst betydning for Ryberg fik den vel ved at føre ham ind på at drive assurancevirksomhed.

Københavns kompagnier og handelsselskaber spillede navnlig i Rybergs yngre år en vis rolle for ham. Han havde en del leverancer til dem og spekulerede undertiden med held med deres aktier. Han gjorde et enkelt forsøg på at reformere Det almindelige Handelskompagni, og i det noget tvivlsomme Vestindiske Handelsselskab var han en årrække direktør, hvad der egentlig ikke tjener til ros for ham, da dets forretningsprincipper var alt andet end regulære. Han vovede dog at tage til orde, da han fandt det på tide, at det likviderede.

Som direktør i Asiatisk Kompagni er det tydeligt, at han i krigsårene 1776–83 var selskabets ledende skikkelse. Den popularitet, han herved vandt, vendtes imidlertid til sin modpol, da den store bedragerisag i 1783 tydeligvis gjorde ham nærmest forhadet hos flertallet af aktionærerne, og han måtte da søge regeringens støtte og i øvrigt bære såvel hovedparten af besværet med kasseangelssagens afgørelse som den største del af erstatningen, hvorefter han trak sig tilbage fra kompagniets ledelse og afhændede næsten alle sine aktier.

I dansk forsikrings historie tilkommer der med rette Ryberg en fremragende plads, da han tog initiativet til oprettelsen af en privat søforsikring herhjemme. Han opnåede at få forsikringsstatserne klemmet noget ned, og han indførte genforsikring i udlandet. Det ser ud til, at assurancevirksomheden blev et stort aktiv for ham, men hans omsætning kender vi kun i årene 1763–76, medens vi senere kun kan følge, hvorledes de private assurandører efterhånden voksede Søassurancekompagniet over hovedet. Desuden tegnede Ryberg livrenter, og der er spor af, at han også tænkte på at gå ind i andre grene af forsikringsvirksomhed, uden at dette dog blev realiseret.

Som bankierfirma virkede Ryberg og hans kompagnoner i alt fald fra 1760'erne. De udførte en række bankforretninger for private, handlede i stor stil med vekslere, såvel med kompagnier som med private forretningsfolk. En særlig betydning fik hans forbindelser med staten med store leverancer til Udenrigsdepartementet og Søetaten og undertiden meget store enkeltforretninger som tilbagebetalingen af dronning Caroline Mathildes medgift eller efter 1789 de storstilede operationer til støtte for de danske sedlers kurs. Hvor store alle disse forretninger end blev, kom de dog ikke til at spille samme rolle for firmaet som dets handel.

Endnu mindre økonomisk betydning havde Rybergs fabriksvirk-

somhed. Bag den lå tydeligvis også andet end rene profitmotiver, idet Ryberg gennem mange år tumlede med planer om at bidrage til Danmarks industrialisering ved en storstilet udvikling af tekstilindustrien, der skulle medvirke til at bekæmpe den alt for udbredte fattigdom blandt almuen. Ved en vis kapitalindsats fra hans egen side plus et lån og toldbegunstigelser fra staten og ved anvendelse af tidens mest moderne teknik nåede han smukke produktionsmæssige resultater, og også for afsætningen synes han at have fundet udveje.

Ved siden af sin store virksomhed for egen regning beklædte han i perioden 1764–1804 en del tillidshverv og endog embeder. Han var »ældste« i Grosserersocietetet og gik i denne stilling navnlig ind for oprettelsen af en frihavn til fremme af Københavns handel. Da dette projekt strandede, trak han sig imidlertid tilbage. Han var dernæst en kortere periode kommissær i Banken. For staten virkede han som rådgiver, idet han til Schack-Rathlou skrev betænkninger om rigernes handelsbalance og om Island og under Struensee den vigtige betænkning om handelens opkomst, der blandt andet anbefalede fremme af såvel landbrug som industri og under omtalen af kolonierne fremsatte flere forslag, der senere blev realiseret, dog uden at det kan afgøres, om det var hans ideer, der kom til at påvirke den senere udvikling. Hans betænkninger viste, at han havde en ikke helt ringe teoretisk forståen foruden sin indhøstede erfaring om rigernes økonomiske forhold.

Direkte i statens tjeneste virkede han fra 1771 som direktør i Den almindelige Pleieanstalt, som han søgte at gøre til et instrument til landets industrialisering, både med almindelige profithensyn og valutabesparelse som mål, men vel mest som middel til beskæftigelse af de fattige. Det blev måske hans livs største skuffelse, at denne plan hurtigt blev kvalt af en kortsynet finansstyrelse. Tilmed skaffede hans virksomhed i Pleieanstalten ham en proces på halsen, som han måtte trækkes med i årevis. Dog endte den med fuldstændig frifindelse for ham.

Mere tilfredsstillelse synes han at have fundet i sin private virksomhed, og det er tydeligt, at noget af det, der interesserede ham allermost, var hans godser, eller i hvert fald Frederiksgave, som han følte sig knyttet meget nært til.

Det synes nærmest at være en tilfældighed, at han kom med i en spekulation, hvor dette gods var genstanden, og det var vel sviger-

faderens død kort efter købet, der bevirkede, at han i 1767 blev enebesidder af det. At han snart opgav tanken om at sælge det igen, kan man udlede af den omstændighed, at han allerede i 1774 begyndte at bygge den nye, elegante hovedbygning. For Ryberg blev Frederiksgave vel først og fremmest en lystgård, men det udelukkede ikke, at han opnåede at få selve driften til at forrente sig ganske godt. Dette skete dog ikke på bekostning af godsets bønder og husmænd, hvis afgifter ikke blev forhøjet væsentligt, og for hvem han uden tvivl var en meget human herre, måske så human, fordi gården ikke var hans hovedindtægtskilde. Fæsternes økonomiske interesser søgte han navnlig at fremme ved at gennemføre udskiftning af deres jorder, sine egne især ved forbedringer af hovedgårdens drift, ved opførelse af hensigtsmæssige bygninger og ved en hel del mekanisering. Samtidig ofrede han ikke blot penge på hovedbygningen, men en ikke ringe sum på parken, der uden tvivl har været pragtfuld, da den i hans senere år var groet til. Endelig var dette gods sikkert tænkt som en solid arv for sønnen, der da også formelt overtog det endnu før faderens død.

Rybergs andet gods, Øbjerggård på Sjælland, interesserede ham mindre som gods betragtet. Her var fabriken det vigtigste, men det udelukkede ikke, at han satte ind med forbedringer som afvanding og udskiftning. Men i én henseende disponerede han her ganske anderledes end på Frederiksgave. Der afhændede han kun ganske få gårde, men på Øbjerggård solgte han til slut næsten al bondejorden til selveje og endog en del af hovedgårdsjorden, ja gav til slut afkald på alle hovedgårdsrettigheder. Besiddelsen af Øbjerggård må imidlertid have været en ganske god forretning.

Det var vel i øvrigt det meste af, hvad han livet igennem gav sig af med, selv om vi undervejs har noteret et par fiaskoer. Hovedindtrykket må blive, at han samlede en anselig formue sammen, omend han vel aldrig nåede en sådan grad af konsolidering, som senere tiders storfirmaer har kunnet opvise. Faktisk var firmaet vel i ekspansion lige til 1807. Ryberg synes også altid at have haft god brug for penge til at sætte i sin handel, selv om han på den anden side dog samlede en så stor kapital, at han i sine senere år ikke optog banklån. Derimod diskonterede han lige til sin død hvert år ret store beløb i vekslers og optog gerne lån fra private som indskud eller på livrentebasis. Om han også arbejdede med udenlandsk kapital, er

desværre uvist, men det kan næppe have været tilfældet i større omfang, da der overhovedet ikke er fundet spor deraf.

For året 1796 kan vi forsigtigt anslå hans omsætning til at have været mindst 1 million rd., hvad der i de tider var en imponerende sum. Hvad fortjenesten angår, er vi mere på bar bund, men den har næppe været helt ringe.

Af hans privatliv kender vi bedst de ydre rammer i det elegante hus i St. Kongensgade og det ikke mindre fornemme herresæde på Fyn. Men vi så også, at hans interesse for litteratur, kunst og andre sider af åndslivet lå væsentligt højere, end man skulle have ventet det hos en mand med hans relativt beskedne uddannelse. Vi fandt også lidt om hans familieliv, det korte ægteskab og kærligheden til den søn, der nåede voksen alder, og en ikke ringe omsorg for den fjernere familie. Videre så vi, at Rybergs religiøse interesser uden tvivl var en væsentlig faktor i hans liv, som vel i øvrigt mest var fyldt med arbejde. Om den selskabelighed, vi sporer en del af, har været af lyst eller for repræsentationens skyld, er det svært at sige.

Skønt Ryberg beskedent fremhævede, at han var købmand og ikke gav sig af med politik, kom han dog i forbindelse med adskillige af sin tids ledende statsmænd, og de råd, som han ved flere lejligheder gav dem, synes ikke at have været helt uden betydning. – Først havde han et efter forholdene temmelig nært samarbejde med den ældre Bernstorff, der synes at have sat meget stor pris på ham, og måske også med Wasserschlebe, Bernstorffs nære medarbejder. I 1760'erne var han desuden meget allieret med den ældre Schimmelmann, således i arbejdet med en reform af Asiatick Kompagni, og desuden havde de et berøringspunkt i deres fælles interesse for Vestindien. Omtrent samtidig kom Ryberg i et udmærket forhold til J. O. Schack-Rathlou, og det bestod åbenbart længe. Det fremgår desuden, at han gentagne gange forhandlede med Ditlev Reventlow, men uden at komme denne stejle herre på nærmere hold. Også Struensee-regimet forstod at værdsætte Ryberg, skønt denne ingenlunde på alle punkter billigede det nye regimes principper, ja han blev endog medlem af Kommercedeputationen og Pleieanstaltens direktion. – Efter Struensees fald opnåede han snart, blandt andet på grund af sin interesse for linnedvæveriet, at blive i høj grad persona grata også hos Høegh Guldberg og arveprins Frederik, og endelig ser det absolut ikke ud til, at regeringen efter 1784 havde noget

imod ham. Ove Malling har i alt fald givet ham den smukkeste omtale; derimod er det noget uklart, hvordan han har stået sig med den yngre Schimmelmann.

At Ryberg således kunne præstere at være agtet af de forskellige sæt regerende politikere, synes at vise, at de har været enige om at betragte ham som en for landet nyttig borger, og hertil kom måske, at han ikke kunne mistænkes for at have egentlige politiske aspirationer.

Hans nære kontakt med regeringskredse har formentlig sat sig visse spor i landets politik, selv om det er svært at konstatere, i hvor høj grad hans råd og henvendelser har båret frugt. Tydeligst er det, at hans bestræbelser for at lette amerikanernes handel på Danmark umiddelbart satte sig spor i administrationens afgørelser, men også på andre punkter, som kornhandelslovgivningen, reglerne for handelen på de vestindiske øer og lovgivningen om disses gældsforhold, fik hans tanker måske en vis indflydelse.

Kredsen af storkøbmænd i det 18. århundredes København frembyder et broget billede af særprægede personligheder, forskellige af oprindelse, religion og livsindstilling. Der var blandt dem adskillige udlændinge, hvoraf mange, især af en lidt ældre generation end Rybergs, tilhørte den reformerte kirke. Ryberg var en af de første danskfødte, der nåede frem i allerførste række blandt dem og vel den eneste bondefødte. Kredsen medlemmer havde i nogen grad forskellige interesser og arbejdsområder, og det er derfor vanskeligt at fremdrage typiske træk, navnlig da der for flertallets vedkommende ikke foreligger særligt dybtgående undersøgelser. Dog passer mange af dem, herunder også Ryberg, ind i et skema, der i grove træk kan opstilles således: Omkring 1750 drev man hovedsagelig handel med produkter fra monarkiet, østersølandene og for de størres vedkommende tillige fra Vesteuropa. Dertil kom som vigtige faktorer leverancer til staten og kompagnierne, medens handelen med kolonialvarer i hovedsagen var begrænset til de varer, de samme kompagnier førte hjem. Med Det vestindiske Kompagnis ophævelse gik mange, således Ryberg, over til selvstændig handel på Vestindien og efter 1772 tillige på Ostindien. De gode indtjeningsmuligheder under krigen gav dem øget kapitalkraft og mod til større foretagender, den aktive handel på andre verdensdele såvel som på Mid-

delhavet blev større, afhængigheden af kompagnierne tog af, og København blev i århundredets slutning og indtil 1807 en by, der va-

Rybergs skydeskjold med devisen: »Ved reedelighed og erfaring« fra det københavnske skydebroderselskab. Palmen skal vel hentyde til hans interesse for den oversøiske handel.

Fra »Det kgl. københavnske Skydeselskab« (Kbh. 1934), ill. nr. 125.

retog en ikke helt uanselig del af den europæiske omsætning af kolonialvarer.

Hele denne udvikling gjorde Ryberg med, i visse henseender som foregangsmand: han bidrog til at løse Københavns handel fra Lü-

becks, han var tidligt med i farten på såvel Vest- og Ostindien som på Isle de France. Helt til havet omkring Island strakte hans initiativ sig, omend uden held. I Danmark må han mindes som en foregangsmand i assurancevirksomheden, som en meget fremskridtsvenlig godsejer og som en ivrig forkæmper for en industrialisering af såvel København som landdistrikterne. Ved sin interesse for disse opgaver som for andre, som f. eks. undervisningen, virkeliggjorde han i høj grad tidens højeste ideal, den gode borger. Men fremfor alt bør han mindes som en af de allerstørste af de købmænd, der skabte det store handelsopsving i slutningen af det 18. århundrede, dansk handels florissante tid.

V
BILAG

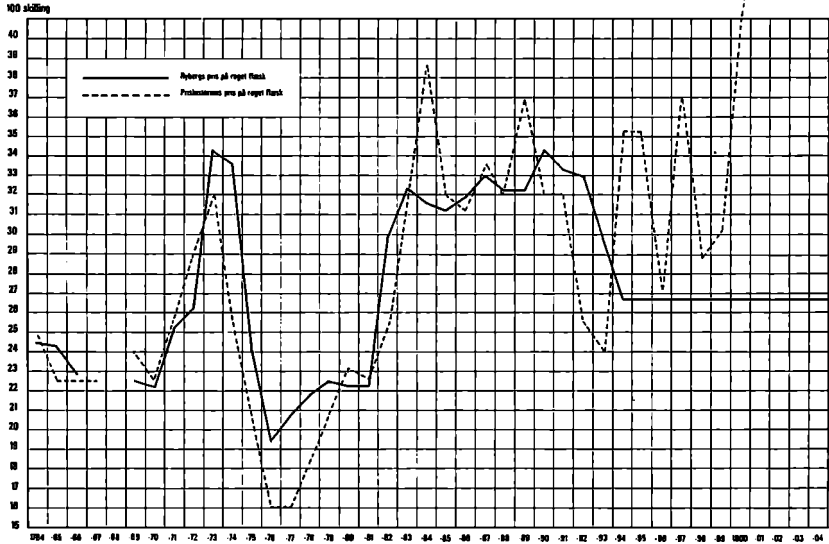
Bilag 1. Det Rybergske hus' leverancer til Søetaten 1762–1804.*

År	Kød og fedevarer Rd.	Korn Rd.	Valuta Rd.	Andet Rd.	Ialt Rd.
1762	362			9.954	10.316
1763				4.217	4.217
1764	21.723				21.723
1765	103.066				103.066
1766	60.712				60.712
1767	16.716			387	17.103
1768	12.000			16.445	28.445
1769	122.284				122.284
1770	121.787		37.443	293	159.523
1771	126.939		48.323	710	175.972
1772	88.438		2.129		90.567
1773	159.413		11.089		170.502
1774	82.049		672		82.721
1775	65.921				65.921
1776	55.502				55.502
1777	46.947		2.309		49.256
1778	68.656		754		69.410
1779	79.168		5.000		84.168
1780	111.850		1.855		113.705
1781	118.835		7.760		126.595
1782	107.853				107.853
1783	137.413				137.413
1784	104.864		587		105.451
1785	98.069		920		98.989
1786	115.854		66		115.920
1787	125.238				125.238
1788	123.412		629	2.327	126.368
1789	216.222			15.326	231.548
1790	143.169			19.378	162.547
1791	84.765				84.765
1792	108.176				108.176
1793	67.901	12.500	2.277		82.678
1794	104.911				104.911
1795	63.102	14.653	2.388	450	80.593
1796	69.012		5.993	8.925	83.930
1797	48.310		16.052	14.271	78.633
1798	78.241	1.369	5.041	2.349	87.000
1799	64.231		3.128	1.502	68.861
1800	63.230		40.288	42.573	146.091
1801	98.388		107.783	28.965	235.136
1802	20.000		30.727		50.727
1803	33.418		15.334		48.752
1804			7.606	95	7.701
Ialt	3.538.147	28.522	356.151	168.168	4.090.988

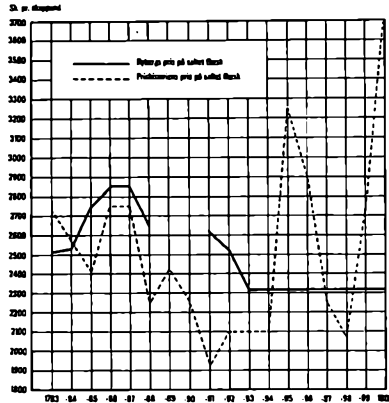
* Udarbejdet efter Søetatens bogholderktr.s kassebøger.

Bilag 2. Rybergs priser, sammenholdt med priserne i København (i skilling pr. skip.)

Røget flæsk

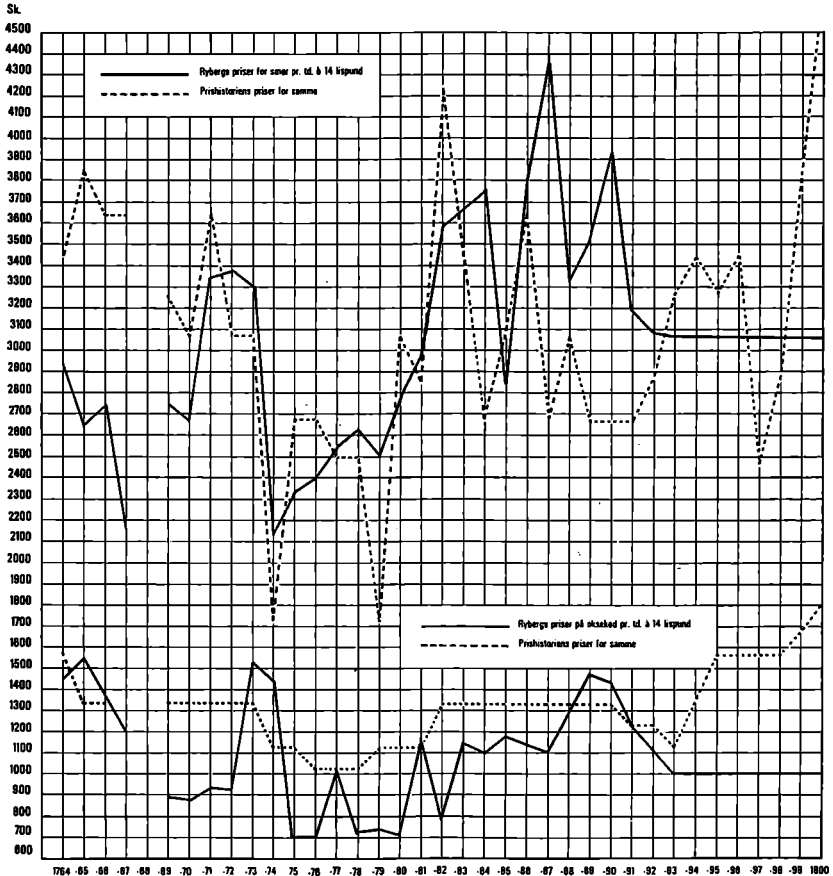

Saltet flæsk

Bilag 3. Rybergs priser, sammenholdt med priserne i København (i skilling pr. td.)

Smør

Saltet oksekød

Bilag 4. Algierske søpas, udstedt til Ryberg og hans kompagnoner
1763–71 og 1778–1804.*

År	Samlet antal	Heraf til			
		Sydeuropa og Middelhavet	Vestind.	Nordamerika	Ostind.
1763	4	1	3		
1764	5	3	2		
1765	0				
1766	5	4	1		
1767	8	3	5		
1768	5		5		
1769	2	1	1		
1770	5	2	3		
1771	5	2	3		
1778	4	1	3		
1779	1		1		
1780	5		5		
1781	8	4	3		1
1782	6	2	4		
1783	5	1	3	1	
1784	2	2			
1785	5	3	2		
1786	1		1		
1787	1		1		
1788	1		1		
1789	2		2		
1790	1				1
1791	1	1			
1792	1		1		
1793	5	3	2		
1794	1		1		
1795	1		1		
1796	0				
1797	0				
1798	2				2
1799	1				1
1800	2	1	1		
1801	3				3
1802	2			1	1
1803	4		1		3
1804	4				4

* Udarbejdet efter Kommercekollegiets algierske søpasprotokoller. Under Ostindien er medtaget passer til Isle de France (Mauritius).

VI

NOTER OG HENVISNINGER

Liste over anvendte forkortelser i noterne

ang.bog	angivelsesbog
AsK.	Asiatisk Kompagnis arkiv
assign.	assignation
bur.	bureau
da.	dansk
dep.	departement
D. f. u. A.	Departementet for udenrigske Anliggender
DKc.	Danske Kancelli
Erhvervsark.	Erhvervsarkivet
forest.	forestilling
Gross.soc.	Grosserersocietetet
Gtk.	Generaltoldkammeret
guin.	guineisk
HT	Historisk Tidsskrift
indk.	indkomne
isl.	islandsk
j.	journal
kam.	kammer
KB	Det kongelige Bibliotek
Kbh.s toldregnsk. B 120	»Kiøbenhafns fremmed indgaaende told-bog« 1769
Kkl.	Kommercekollegiet
koll.	kollegium
Kommercedep.	Kommercedeputationen
komp.	kompagni
kpb.	kopibog
ktr.	kontor
kv.	kvarter
»Kødleverance«	pakken: »Sager angående kødleverancen til Frankrig ved Ryberg & Co. 1756—60« i Kommercekollegiets arkiv
»Kødvrugning«	pakken: »Sager angående udførsel og vrugning af salt kød m. v. (1758—96)« i Kommercekollegiets arkiv

LAO	landsarkivet for Fyn m. v., Odense
LAS	landsarkivet for Sjælland m. v., København
LAV	landsarkivet for Nørrejylland, Viborg
o.i.	ostindisk
pk.	pakke
prot.	protokol(ler)
reg.	register
regnsk.	regnskab(er)
resol.	resolution
Rtk.	Rentekammeret
skr.	skrivelse
Stadsark.	Stadsarkiv
Søass.komp.	Søassurancekompagniet
tegn.	tegnelser
T. K. u. A.	Tyske Kancellis udenrigske Afdeling
ty	tysk
vestind.	vestindisk
Åker-arkivet	det Wahrendorffske arkiv på Åkers Bruk, Södermanland. (En mikrofilm af korrespondancen med danske, norske og slesvig-holstenske købmænd findes i Rigsarkivet)

1. NIELS RYBERGS BARNDOM OG UNGDOM

Side 9–24

Hvor ikke andet er nævnt, findes de citerede kilder i Rigsarkivet.

¹ Rybjerg-Roslev kirkebog, døpte 1725 (film 8711). ² Ibidem. ³ S. V. Wiberg: »Almindelig dansk Præstehistorie« I—III, Kbh. 1867 ff. ⁴ Kirkebogsfilm 8711. ⁵ do. 8389. ⁶ do. 8740. ⁷ Amtsregnskaber, Hald og Skivehus amters ekstraskattemandtaller 1682—1711; kirkebogsfilm 8740. ⁸ Samlinger til jysk historie og topografi, bd. X (Ålborg 1884—85) s. 71 f. ⁹ Kirkebogsfilm 8740. ¹⁰ do. 8389. ¹¹ Rtk. 2215,76, portionsjordebog 1680, Wedels regiment m. fl.; Rtk. 2215,88, Lorentz Stürcks regiments gods; Rtk. 2215,115, oberst Prehns regiments gods; Rtk. 2225,224, skødebog C, 1717 8/9; militærregnskaber, 1. jyske regiments kasseregnsk., bilag 30 til regnsk. 1717; markbog nr. 1830; fæsteprot. for 1. jy. regiment er ikke bevaret, og tidspunktet for fæsteprotets udstedelse kan derfor ikke oplyses. ¹² Kirkebogsfilm 8711. — En forfatter vil vide, at der skulle have været endnu et barn, nemlig en Mads Bertelsen, der skulle have været født omkring 1705 og død som skipper i Ålborg 1786. (Saml. til jysk historie og topografi, bd. X s. 71 f.) Rybjerg kirkebog, der begynder 1697, indeholder imidlertid intet om denne, og det ses ikke, at Bertel Christensen havde været gift flere gange. Skiftet efter skipper Mads Bertelsen giver heller ingen holdepunkter for, at han skulle være halvbroder til Niels Ryberg. (Ålborg købstads skifteprot. 1786 8/12, film 9201.) — At der blev døbt to døtre med navnet Kirsten, betyder ikke, at den ældste var død, før den anden blev født. Hun døde først 1788 i Ålborg. (Ålborg købstads skifter 1788, film 9201.) ¹³ I. Jacobsen: »Sørgetale over sal. Conferenceraad Niels Ryberg, holden i Dræslette Kirke . . . den 1ste October 1804«. (Odense 1804). ¹⁴ Nyt historisk Tidsskrift (Kbh. 1852) s. 204 ff. ¹⁵ Kkl., Stiftsrelationer 1736. ¹⁶ Edv. Holm: »Danmark-Norges Historie« II (Kbh. 1894) s. 364 ff., Albert Olsen: »Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede« (Kbh. 1936) s. 8. ¹⁷ Samlinger til jysk Historie og Topografi, bd. X s. 71 ff.; Budolfi, vielser 1743 og 1760 (film 8007). ¹⁸ Amtsregnskaber, Skivehus amts ekstraskattemandtal 1764 1/4. ¹⁹ Nyt historisk Tidsskrift (Kbh. 1852) s. 204 ff. ²⁰ LAV. Ålborg købmandslavs prot. over karle og drenge 1747—1830, fol. 31; »Samling af fortjente danske Mænds Portraiter med biographiske Efterretninger« (Kbh. 1798) s. 4. (I det flg. »Portrætter«); Kbh.s stadsark., borgerskabsprot. 1753. ²¹ Vilh. Lorenzen (red.): »Grosserer-Societetet

1742—1942« (Kbh. 1942) s. 57 ff. ²² Kirkebogsfilm 8389, Harre sogns begravede 1764; LAV, Viborg landstings skøder 1758 7/6 (skødet er dateret 1752 30/12); Skive og Sallinglands herreders skøde- og pantebog 1810—15 fol. 148v (skødet dateret 1767 10/5). RA, amtsregnskaber, Hald og Skivehus amters ekstraskatte- mandtal 1764; et skifte efter forældrene er ikke fundet. ²³ Ålborg og Viborg stifters ktr.s j. i årene 1745—54 (i Rtk.) har ingen omtale af Ryberg. ²⁴ Jul. Schovelin: »Fra den danske Handels Empire« I (Kbh. 1899) s. 173 ff. (I det flg. Schovelin I.) ²⁵ Kbh.s stadsark., indkvarteringsmandtal, Øster kv. 211, 1751 ff. ²⁶ 1 degger er 40 stk.; Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1751 nr. 11.639 og kpb. nr. 80. ²⁷ Aage Rasch: »Dansk toldpolitik 1760—1797« (Århus 1955) s. 22. (I det flg. »Toldpolitik«). ²⁸ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1753 nr. 2205 og 2525, 1754 nr. 3377, 3450 og 3666. Udførsel af uld tillodes først, når Rtk. havde sikret sig, at den ikke kunne sælges herhjemme. ²⁹ »Toldpolitik« 211 ff. m. fl. steder. ³⁰ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1752 nr. 602. Skrivelsen er af 20/6. ³¹ Ibidem. ³² Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s kpb. 1752 nr. 62, skrivelse af 30/6. ³³ Ibidem 1752 nr. 271. ³⁴ Søassurancekompaniet, angivelsesbog MM s. 21r. ³⁵ Ibidem s. 60r. ³⁶ Ibidem s. 292r og 310v. ³⁷ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s kpb. 1752 nr. 379 og 410—11, sammes j. nr. 1286 og 1376. ³⁸ Schovelin I s. 16 ff. ³⁹ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1753 nr. 1835, 2255 og 2338, 1754 nr. 3338, 3469, 3633—34, 3848 og 3939, 1755 nr. 4947 og kpb. nr. 645. ⁴⁰ Søass.komp., ang.bog NN s. 243r og 414r, 00 nr. 222. ⁴¹ »Toldpolitik« s. 23. ⁴² Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1753 nr. 2092 og 2208, 1754 23/7. ⁴³ Ibidem, 1753 nr. 1717, 1754 nr. 3497 og kpb. nr. 1517. ⁴⁴ Ibidem, j. 1753 nr. 1572 og 1615, kpb. 527. 1755 j. nr. 4351 og kpb. nr. 220. ⁴⁵ Ibidem, j. 1754 nr. 2877 og kpb. nr. 1186. ⁴⁶ Ibidem, j. 1754 nr. 3663, kpb. nr. 1589. ⁴⁷ As. Komp. nr. 525 fol. 63. ⁴⁸ Handelskomp.s kassebog B s. 284 og C s. 14. ⁴⁹ Indbetalingerne i kassebøgerne er indført summarisk, så at det ikke er muligt at se, hvad de enkelte købere betalte. ⁵⁰ DKc. D 148. Beløbene for Rybergs køb af te kan ikke udtrages af disse kataloger med fuld sikkerhed, da der i dem kun er angivet prisen pr. pund, medens teen solgtes kassevis og kassernes indhold kunne variere en del. For bohéens vedkommende angiver katalogerne, at kassernes indhold kunne være fra 280 til 380 pund. Ved udregningerne er benyttet middeltallet 330 pund pr. kasse, og på samme måde er der anvendt et middeltal for de øvrige tesorter, der var i mindre pakninger. ⁵¹ Søetaten, bogholderkontorets kassebog 1755 s. 342. ⁵² Søass.komp., ang.bog LL — RR. ⁵³ Se s. 201 f. ⁵⁴ Kurantbanken, diskontofolii i hovedbøgerne D og E og direktionens resolutionsprot. for lån og diskontering.

2. FIRMAET RYBERG & THYGESSEN

Side 25—44

¹ Dansk biografisk Leksikon bd. XXIV (Kbh. 1943) s. 102 ff. ² Ibidem s. 107 ff. ³ LAS, Kbh.s Hof- og Stadsrets tillysningsprot. 1774—78 s. 122 ff. ⁴ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1756 nr. 5458 og kpb. nr. 892. ⁵ LAS, Kbh.s Bytings skøde- og

panteprot. 13 s. 39v ff og sammes obligationsprot. 1756 s. 169 ff. ⁶ Søetaten, generalkommissariatets kgl. befalingsbog 1752—68 s. 367. ⁷ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1756 nr. 5755. ⁸ Johs. Brøndsted (red): »Vore gamle tropekolonier« II (Kbh. 1953) s. 196. (I det flg.: »Tropokolonier« II.) ⁹ DKc. D 168. ¹⁰ Kontrakt af 1757 30/9 i DKc. D 168. ¹¹ Ibidem. ¹² HT 10. rk. VI s. 408 ff; P. P. Sveistrup: »Det almindelige Handelskompagni 1747—74« s. 15 f (i »Meddelelser om Grønland«, bd. 131 nr. 9. (Kbh. 1943.)) ¹³ Erhvervsark., Gross.soc. prot. I s. 506 ff. ¹⁴ »Tropokolonier« II s. 196 ff. ¹⁵ Ibidem s. 494 ff. ¹⁶ Rtk.s vestind.-guin. ktr.s j. s. 206 og kpb. B s. 451; Rybergs redegørelse af 1766 31/3 i DKc. D 168. ¹⁷ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1756 nr. 6890, 6892, 6894, sammes kpb. 1756 nr. 1584 og 1629. ¹⁸ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1756 nr. 7040, 1757 nr. 8219; Kkl.s ty. j. 1757 nr. 1743; Rtk.s vestind. ktr.s europ. kpb. B s. 657 nr. 448; Søass.komp.s ang.bog VV s. 33v. ¹⁹ Kkl.s ty. j. 1757 nr. 199. ²⁰ Søass.komp.s ang.bog TT s. 154r. ²¹ Skr. af 1759 12/9 i pk. T. K. u. A., England A 49. ²² Kontrakt af 1760 24/10 i DKc. D 168 og Rybergs redegørelse af 1766 31/3 ibidem. ²³ Søass.komp.s ang.bog TT s. 276v. ²⁴ Ang.bog VV s. 113v. ²⁵ Ang.bog XX s. 16r. ²⁶ Kkl.s ty. j. 1758 nr. 434, 591 og 688. ²⁷ Ibidem nr. 638. ²⁸ Det alm. Handelskompagnis kassebog 1759 11/7, 1760 29/2, 4/6 og 28/8; Gtk.s vestind. ktr.s j. 1761 nr. 521. ²⁹ Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1757 nr. 8996. ³⁰ Af de talrige ansøgninger fra firmaet om udførselstilladelser skal anføres: Rtk., Kbh.s civiletats ktr.s j. 1757 nr. 9241 og kpb. nr. 334, 1758 j. nr. 677 og kpb. nr. 858, 1758 j. nr. 1147 og kpb. nr. 1056, 1759 j. nr. 2942 og 2976, kpb. nr. 3038; Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1761 nr. 3778 og friordrebog s. 160v, 1762 j. nr. 3938, kpb. nr. 55, 1763 j. nr. 7274, kpb. nr. 1980. ³¹ Erhvervsark.: Gross.soc.s prot. I s. 506 ff. ³² Schovelin I, s. 24 ff, Edv. Holm III (Kbh. 1897—98), s. 214 ff. ³³ Rtk.s vestind.-guin. ktr.s europ. kpb. C, 1758 nr. 371 og 384; Kkl.s ty. j. 1758 nr. 892; Opgørelser af 1759 12/9 i T. K. u. A., England A 49. ³⁴ »Tropokolonier« II, s. 198 f og 227; Erhvervsark.: Gross.-soc.s prot. I, s. 506 ff. ³⁵ »Tropokolonier« II, s. 185 og 204. ³⁶ Kontrakt af 1760 24/10 i DKc. D 168; KB: N.K.S. 1353 2°, brev af 1763 20/12. ³⁷ Kkl., pk.: »Sager ang. kødleverancen til Frankrig ved Ryberg & Co. 1756—60«. (I det flg.: »Kødleverance«.) ³⁸ Skr. af 1766 3/5 i DKc. D 168. ³⁹ Rybergs redegørelse af 1766 31/3, ibidem. ⁴⁰ Afskrift af kontrakt af 1760 24/10, ibidem. ⁴¹ Rybergs redegørelse af 1766 31/3 og Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1761 nr. 411. ⁴² Balance af 1766 31/3 i DKc. D 168. ⁴³ Prokurator Anchersens skr. af 1767 26/3 i DKc. D 168. ⁴⁴ Rtk.s vestind.-guin. ktr.s europ. kpb. B nr. 306/1756; Kbh.s civiletats ktr.s j. 1757 nr. 8028 og 8063, sammes kpb. 1757 nr. 1726. ⁴⁵ Se »kassebøgerne«, dvs. anvisningsbøgerne i Søetatens bogholderkontor. ⁴⁶ T. eks. ud af den omfattende korrespondance om leverancerne: Rtk.s vestind.-guin. ktr.s europ. kpb. B nr. 554/1757, kpb. C nr. 131/1758, 511/1759; Gtk.s vestind. ktr.s europ. kpb. 1760 nr. 115, 1761 s. 600, 1762 nr. 26 og 1763 nr. 911, samt Rtk.s assignationsktr.s anvisningsbog for civiletaten, registreret under Ryberg & Thygesen. ⁴⁷ Udarbejdet efter Rtk.s assign.ktr.s anvisningsbog for civiletaten, suppleret med vestind.-guin. ktr.s europ. kpb. ⁴⁸ Gtk.s kbh.ske ktr.s friordrebog 1762 s. 261. ⁴⁹ »Tropokolonier« II, s. 224 ff; Rtk.s vestind.-guin. ktr.s europ. kpb. C nr. 167/1758; assign. ktr.s anvisningsbog for civil-

etaten 1758 s. 357. ⁵⁰ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1761 nr. 366, 421 og 524—25; sammes europ. kpb. 1761 s. 463 ff og 509 f.; j. 1763 nr. 1125, kpb. nr. 3; assign. ktr.s kopibog for civiletaten 1761 s. 624, 1764 s. 51 og 234. ⁵¹ Sammes kopibog 1758 s. 33 og 153, 1764 nr. 51. ⁵² Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1762 nr. 704 og kpb. nr. 119. ⁵³ Ibidem, kpb. 1762 nr. 120, 125—26 og 1763 nr. 447, 449 og 450. ⁵⁴ Kkl., pakken »kødleverance«, skr. fra Ryberg 1758 13/9. ⁵⁵ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1760 nr. 6 og 309, kpb. s. 16 ff, 382 og 411, j. 1761 nr. 477, 506 og 521, kpb. s. 613, 659 ff, 1762 j. nr. 768, kpb. nr. 169, 1763 kpb. nr. 426 og 439. ⁵⁶ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1761 nr. 600, kpb. nr. 493, 1762 j. nr. 818, kpb. nr. 215.

3. HANDEL, FRAGTFART OG FORSIKRINGER

1756 – 1763

Side 45–57

¹ Søetaten, bogholderkontorets kassebog 1756 s. 937 f og 955 f. (Det drejer sig ikke om en kassebog i ordets nuværende betydning, men om en kopibog over anvisninger fra Søetaten til Rentekammerets (senere Finanskollegiets) assignationskontor. Den giver en temmelig nøje kopi af de indsendte regninger med oplysninger om mængder og priser for hver leverance.) ² Ibidem 1758 s. 726 f, 1762 s. 296, 530 og 1437, 1763 s. 396. ³ Ibidem, t. eks. 1760 s. 998, 1762 s. 543 og 1763 s. 214. ⁴ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1757 nr. 8114, 8729, 8798, kpb. nr. 1761; 1759 j. nr. 1818, 2123, 2470, 2385, kpb. nr. 259, 615; Kbh.s Stadsark., Magistratens kpb. 1759 B nr. 57; Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1760 nr. 2857, kpb. 1592; 1762 j. nr. 4764 og kpb. 543. ⁵ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr. j. 1757 nr. 8420 og kpb. nr. 1943; Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1763 nr. 8013. ⁶ Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1763 nr. 8134; Søass.komp.s ang.bog AAA s. 38r nr. 1176. ⁷ Se s. 58 ff. ⁸ T. eks. Søass.komp.s ang.bog VV s. 320r, 427r, WW s. 367v. ⁹ T. eks. ibidem WW s. 368r, 368v, 372r, XX s. 364v, ZZ s. 93r. ¹⁰ Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1763 nr. 7951 og 7964, kpb. nr. 81; Søass.komp.s ang.bog ØØ s. 432r nr. 1022. ¹¹ KB, N.K.S. 1353 ²⁰, brev af 1763 31/12 fra Ryberg til Chr. Martfelt; Martfelt: »Om Irlands huusholdning og handel med feede vare, samt om Hamborgs kjødrøgning, med videre« (Kbh. 1771.) ¹² T. eks. Søass.komp.s ang.bog TT s. 262r, VV s. 334r, WW s. 364r; Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1762 nr. 4406 og 4567, sammes friordrebog s. 198r. ¹³ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1758 nr. 725, kpb. nr. 791 og 794; Gtk.s kbh.ktr.s j. 1763 nr. 6950, 7475 og 7518. Søass.komp., t. eks. ang.bog ZZ s. 433r og 471r. ¹⁴ Kbh.s Stadsark., Magistratens kpb. 1763 B nr. 246 m. bilag; Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1763 nr. 8744, 8826 og 8919, kpb. nr. 551 og 628. ¹⁵ Det alm. Handelskompagnis kassebog 1759 28/11, 1760 3/7, 1763 30/7 og 2/12. ¹⁶ Søass.komp.s ang.bog VV s. 372r; Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1757 nr. 8883 og 8935, 1758 nr. 111, Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1761 nr. 1766—67, 1762 j. nr. 6030, kpb. nr. 1357, j. 1763 nr. 7226—27 og 7378. ¹⁷ Kbh.s toldregnsk. E 166, B 105 fol. 106.

¹⁸ Ibidem fol. 106—07. ¹⁹ T. eks. Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1757 nr. 9085, 1759 nr. 3026 og Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1761 nr. 2201. ²⁰ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1756 nr. 6377, 1759 nr. 2269, 1760 nr. 508. ²¹ Kbh.s toldregnsk. E 166, B 105 fol. 108. ²² Rtk.s kbh.ske ktr.s j. 1756 nr. 6513, kpb. nr. 1385, 1760 j. nr. 1028, kpb. nr. 675; Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1763 nr. 7822, kpb. nr. 2261. ²³ Sø-ass.komp.s ang.bog TT s. 153v og 246v, XX s. 179r, ØØ s. 268v nr. 705 og ÆÆ s. 31r. ²⁴ Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1762 nr. 6057, 6127, 6148 og 6192, kpb. nr. 1444; »Toldpolitik« s. 50 m. fl. st. ²⁵ Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1761 nr. 2305, 2373, 3599, 3788, 1762 nr. 3896, 4612, 7290 og kpb. nr. 1989; »Toldpolitik« s. 71 f og 91 f. ²⁶ Kbh.s toldregnsk. E 166, B105 fol. 108, Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1762 nr. 3989 og 6314, kpb. nr. 99. ²⁷ AsK. nr. 570 s. 51, 54, 115, 120 og samme under 1758 28/2, 31/5, 1759 31/1, nr. 571 s. 30 og 196. ²⁸ DKc. D 148. ²⁹ Kkl., pk. »Kødleverance«, skr. af 1759 19/9. ³⁰ Kkl., pk., »Kødvrugning«, skr. af 1759 6/10. ³¹ AsK. nr. 571 s. 130. ³² Gtk.s kbh. ktr.s j. 1762 nr. 5227, kpb. nr. 815. ³³ Søass.komp.s ang.bog YY s. 466r og J. Jefferson Farjeon: »The complete smuggler« (London 1938) s. 32 f. ³⁴ Rtk.s kbh.ske civiletats ktr.s j. 1759 nr. 7520 og kpb. nr. 2106. ³⁵ Søass.komp.s ang.bog TT s. 232r; AsK. nr. 10, 1758 17/3 m. fl. st. ³⁶ Gtk.s kbh.ske j. 1761 nr. 1734 og 1827, kpb. nr. 1101. ³⁷ DKc. D 168. ³⁸ Schovelin I s. 22. Kkl.s lister over hjemmehørende skibe har den mangel, at de er udarbejdet på grundlag af toldregnskaberne, idet tolderne i hver havn ved årets slutning opstillede en liste over de i havnen hjemmehørende skibe, der havde været hjemme i årets løb. Havde et skib ikke været hjemme, men sejlet rundt i Middelhavet eller ligget over i Vestindien, kom det ikke til at figurere i statistikken. Dertil kommer det usikkerhedsmoment, at de ældre lister ikke angiver skibenes, men kun skippernes navne, og skibsførerne vekslede åbenbart hurtigt i disse år. Senere medtages skibenes navne, og listerne bliver mere pålidelige, ligesom man søgte at holde rede på til- og afgang i flåden. ³⁹ Søass.komp.s ang.bog TT s. 396r, VV s. 320v og 272v, WW s. 122v og 401r. ⁴⁰ Ibidem YY s. 376r, ÆÆ s. 229v og ZZ s. 265r. ⁴¹ Ibidem VV s. 1v og YY s. 458v. ⁴² Ibidem YY s. 37r, 196r og 235r. ⁴³ T. eks. ibidem VV s. 115r og WW s. 330r og v. ⁴⁴ Kkl., pk. »kødleverance«, skr. af 1758 13/9. ⁴⁵ Udarbejdet efter Søass.komp.s ang.bøger litra RR til AAA. ⁴⁶ Ibidem. ⁴⁷ Pk. »Det dansk-norske brandforsikringskontor 1761—92, diverse dokumenter«. ⁴⁸ Ibidem. ⁴⁹ Udarbejdet efter Kurantbankens hovedbøger litra E og F og sammes direktions resol.prot. for lån og diskontering. ⁵⁰ Udarbejdet efter samme. ⁵¹ Ibidem.

4. KØDLEVERANCER TIL FRANKRIG

Side 58–65

¹ Edv. Holm: »Danmark-Norges Historie« III, 2, s. 231 ff; Schovelin I, s. 23 f.
² Instruks af 29/11 1756 og kontrakt af 1757 22/12 i pk. »kødleverance« og skrivelse af 1757 8/12 i pk. »kødvrugning«. ³ Skr. af 1758 8/10, 10/10, 21/10 og 1759 29/1 og 29/8 i pk. »kødleverance«. ⁴ Ekstrakt ibidem. ⁵ Skr. af 1758 13/9

og 1759 19/4 ibidem. ⁶ Regninger af 1760 8/4 og 19/5 ibidem. ⁷ Skr. af 1758 13/9 ibidem. ⁸ Skr. af 1758 27/9 ibidem. ⁹ I pk. »kødvragning«. ¹⁰ Skr. af 1758 13/11 og 1759 5/3 og 9/4 i pk. »kødleverance«. ¹¹ Skr. af 1759 9/4 og 27/4 i pk. »kødleverance«, skr. af 1759 14/4 i pk. »kødvragning«; Rtk.s vestind.-guin. ktr.s europ. kpb. C, 1759 nr. 528. ¹² Skr. af 1759 15/6 og 9/7 i pk. »kødleverance«. ¹³ Original vekselobligation, ibidem. ¹⁴ Skr. af 1759 19/4 ibidem og orig. kgl. resol. af 1759 26/4 i pk. »kødvragning«. ¹⁵ Skr. af 1762 30/12 og 1763 4/12, ibidem; Rtk.s assign. ktr.s prot. 1759 6/11 s. 562. ¹⁶ Skr. af 1759 29/8, 19/9 og 3/10 og udat. koncept efter 5/10 i pk. »kødleverance«. ¹⁷ Skr. af 1760 24/1, ibidem. ¹⁸ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1760 nr. 6, kpb. s. 16 ff; skr. af 1760 31/1 og koncept af 1760 25/2 i pk. »kødleverance«. ¹⁹ Skr. af 1761 29/8 og 5/10 i pk. »kødvragning«. ²⁰ Regnsk. af 1760 31/8 med bilag, ibidem. ²¹ Anf. værk s. 233. ²² Skr. af 1760 3/9 og 24/9 i pk. »kødvragning«. ²³ Finanskoll.s forest. m. resol. 1797 12/7 nr. 160.

5. DIREKTØR FOR HANDELEN PÅ ISLAND OG FINMARKEN

Side 66–79

¹ Adils: »Den danske monopolhandel paa Island« (Kbh. 1926), s. 198 ff. ² Ibidem s. 222 ff. ³ Rtk.s islandske ktr.s j. B, 1759 nr. 56, 66 m. fl. st. ⁴ Rtk.s isl. kpb. N, 1760 nr. 3 og 16, j. B. nr. 430. ⁵ Adils s. 246; Rtk.s isl. kpb. N, 1760 nr. 16, 45, 89, 104 og 267, Rtk.s isl. j. B, 1760 nr. 477 og 500. ⁶ Rtk.s isl. j. B, 1761 nr. 882 og 1071, isl. kpb. N nr. 672 og 678; Handelskomp.s kassebog 1761 10/1, 12/11 og 24/11. ⁷ Rtk.s isl. j. B. nr. 444, 456, 460—61, 856, 864 og 866, isl. kpb. N nr. 1036. ⁸ Rtk.s isl. kpb. N nr. 42. ⁹ Ibidem nr. 1023, 1026 og 1040. ¹⁰ T. eks. Rtk.s isl. j. B nr. 719, 753, 789, 799 og 803. ¹¹ Ibidem nr. 758 og 889. ¹² Ibidem nr. 719, isl. kpb. N nr. 421 og 426. ¹³ Rtk.s isl. kpb. N nr. 875, 876, 991, 1041, kpb. O nr. 12 og 84. ¹⁴ Rtk.s isl. j. B nr. 630, 822, isl. kpb. N nr. 353, 729 og 747. ¹⁵ Rtk.s isl. j. B nr. 1671, isl. kpb. N nr. 1099 og O nr. 59. ¹⁶ Rtk.s isl. j. B nr. 1641 og 1665, isl. kpb. N nr. 731, 738, 1092, kpb. O nr. 24, 41 og 256. ¹⁷ Rtk.s isl. j. B nr. 1512, isl. kpb. O nr. 250. ¹⁸ Adils s. 222 ff. ¹⁹ Rybergs betænkning af 1761 31/3 i Rtk. 373.14; en afskrift findes i Schack-Rathlous arkiv på Ravnholt, pk. »Betænkninger, forestillinger m. v. vedk. de under 22/5 1770 og 16/2 1785 nedsatte kommissioner ang. Island (1702) 1761—87«. ²⁰ Rtk.s isl. j. B nr. 480 og kpb. N nr. 825. ²¹ Rtk.s isl. kpb. N nr. 45, 61, 94, 99, 102 og 105 ff. ²² Rtk.s isl. j. B nr. 585 og kpb. N nr. 216. ²³ Rtk.s isl. j. B nr. 851, 790, 901, isl. kpb. N nr. 427, 470, 759, 900, 973 og 986. ²⁴ Rtk.s isl. kpb. N nr. 911, 913 ff, O nr. 175 f. ²⁵ Rtk.s isl. j. B nr. 468, 484, 501, 528 og 1359, isl. kpb. N nr. 733, 624 og 1051. ²⁶ Rtk.s isl. kpb. N nr. 45. ²⁷ Rtk.s isl. j. B nr. 431. ²⁸ Ibidem nr. 487, isl. kpb. N nr. 38, 105, 410 og 461. ²⁹ Rtk.s isl. j. B nr. 778 og 998, isl. kpb. N nr. 496, 655 og 753. ³⁰ Rtk.s isl. j. B nr. 434—

36, isl. kpb. N nr. 498. ³¹ Rtk.s isl. j. B nr. 475, 490, 504 og 904. ³² Rtk.s isl. kpb. N nr. 783 og O nr. 17 og 30. ³³ Rtk.s isl. j. B nr. 24, 440, 712 og 877, isl. kpb. N nr. 464, 790, 792 og O nr. 120. ³⁴ Rtk.s isl. j. B nr. 588, 596 og 606. ³⁵ Rtk.s isl. j. B nr. 509, 514 og 547, isl. kpb. N nr. 91, 197, 208, 905 og 1074. ³⁶ Rtk.s isl. kpb. N nr. 358. ³⁷ *Ibidem* nr. 714, 722 og 724. ³⁸ Rtk.s isl. j. B nr. 1035, 1048, 1056—58, isl. kpb. N nr. 794, 808, 821, 865, 867 og 979; Adils s. 248. ³⁹ Adils s. 247 ff. I noten til den isl. udgave (s. 234) er tabene anslået til 3000 rd., i den danske kun til 300 rd.; Rybergs skr. af 1764 15/9 i pk. »kødvragning«. ⁴⁰ Adils s. 249 ff og P. P. Sveistrup: »Det almindelige Handelskompagni 1747—1774« i »Meddelelser om Grønland«, bd. 131 nr. 9 (Kbh. 1943) s. 98. ⁴¹ Skr. af 1764 15/9 i pk. »kødvragning«; Rtk.s isl. kpb. O nr. 312. ⁴² Rtk.s assign. ktr., civiletatens prot. 1764 s. 806 og 1765 s. 888. ⁴³ Begge i pk.: »Betænkninger, forestillinger m. m. vedk. de under 22/5 1770 og 16/2 1785 nedsatte kommissioner ang. Island (1702) 1761—87« i arkivet på Ravnholt. ⁴⁴ Rtk.s isl. kpb. Q nr. 447, 768 og R nr. 270 og 606; Finanskoll.s resol. 1797 nr. 160. ⁴⁵ Adils s. 247. ⁴⁶ Gtk.s kbh.ske j. 1765 nr. 2509—10 og kpb. 1765 (juni) nr. 1196 og (oktober) nr. 80; Adresseavisen 1764 nr. 104; »Portrætter« s. 6; KB, N.K.S., 1353 2°, skr. af 1765 26/3 fra Ryberg til Chr. Martfelt. ⁴⁷ Finanskoll.s assign. j. 1803 nr. 4238. ⁴⁸ Kkl.s da. j. 1766 nr. 656 og 1767 nr. 228—29.

6. FIRMAET OG DETS BYGNINGER

Side 83–92

¹ HT, 11. rk. II (Kbh. 1949) s. 401 ² Biografisk Leksikon XXIV (Kbh. 1943) s. 102 f. ³ *Ibidem* III (Kbh. 1934) s. 210 f og Hist. Meddelelser om Kbh. 1. rk. IV (Kbh. 1913—15) s. 515. ⁴ LAS, Hof- og Stadsrettens tillysningsprot. 1774—78 s. 122 ff. ⁵ Kbh.s Stadsark., borgerskabsprot. 1749—84, s. 222. ⁶ Luxdorfs Dagbøger II (udg. v. Eiler Nystrøm, Kbh. 1925—30) s. 51. ⁷ Kurantbankens hovedbog litra H, konti for lån og diskonto. ⁸ Biografisk Leksikon VI (Kbh. 1935) s. 356 f. ⁹ Se s. 356. ¹⁰ Åker-arkivet, pk. 264, skr. af 1789 31/1. ¹¹ Rybjerg-Roslev kirkebog, viede 1741 (film 8711); Hjerk-Harre kirkebog, døpte 1748 (film 8389); Kbh.s Stadsark., borgerskabsprot. 1785—95 s. 273 m. bilag; kopulationsprot. 1763—83 s. 311; RA folketælling 1787 St. Annæ Øster nr. 71 M; Vilh. Lorenzen (red): »Grosserer-Societetet 1742—1942« (Kbh. 1942) s. 146 f; LAV, Viborg landstings skøde- og panteprot. nr. 44 fol. 25v. ¹² Åker-arkivet, pk. 247, skr. af 1785 15/10. ¹³ Kkl.s konsulatsj. 1787 nr. 364 og 437. ¹⁴ H. Fontenay v. Wobeser: »Eckernfördes Blütezeit und die Familie Otte« (Eckernförde 1920) s. 53; Skifte efter Fr. Wilh. Otte findes hverken i LA på Gottorp eller i Eckernfördes stadsarkiv; Biografisk Leksikon I (Kbh. 1933) s. 477 f; LAS, Reformert kirkes (Kbh.) ty. kirkebog 1686—1794 s. 164. ¹⁵ Saml. til jysk historie og topografi X, s. 71 f; Ålborg Budolfi kirkebog, døpte 1749 (film 8007); Ålborg købstads skifter 1788 s. 412 (film 9201); LAS, Vor Frue kirkes (Kbh.) vielsesprot. 1775—1813 s. 89. ¹⁶ LAS, Kbh.s bytings skødeprot. 16, s. 1168r f. ¹⁷ *Ibidem* 19 s. 510 ff. ¹⁸ LAS,

Kbh.s bytings realregister, St. Annæ Vester. ¹⁹ LAS, brandtaksation St. Annæ Vester 41 A 1. ²⁰ Ibidem samt Hist. Medd. om Kbh. VI (1917—18) s. 222. ²¹ LAS, brandtaksation St. Annæ Vester 41 A 1. ²² LAS, Hof- og Stadsrettens skødebog 25 s. 188 f; RA, folketæll. 1787 og 1801, St. Annæ Vester nr. 36—38. ²³ LAS, Kbh.s skødeprot. 22 s. 51 f, 25 s. 417 og 49 s. 414 f. ²⁴ Ibidem nr. 22 s. 84 ff og pantebog 13 s. 214r. ²⁵ Kkl.s da. j. 1790 nr. 53 og 1791 nr. 19, 52 og 61. ²⁶ LAS, Kbh.s skødeprot. 28 s. 604 ff og realregister, Christianshavn. ²⁷ Ibidem og skødeprot. 30 s. 461 f; obligationsprot. 66 s. 729 ff; vurderingsforretning (Christianshavns kvarter nr. 33) 1807 5/1; Søværnets bygningsdistrikts aflevering 1960, »uordnede mappe 4«, nr. B 183. ²⁸ »Toldpolitik« s. 61 ff, 164 f; Rasch og Sveistrup s. 56 og 93. ²⁹ Ryberg: »Til interessenterne . . .« (Kbh. 1784) s. 12. ³⁰ Rtk., regnskab for ekstraskat 1789, St. Annæ Vester nr. 36. ³¹ Kkl., pk. »kødvragning«.

7. HANDEL MED INDENLANDSKE VARER

1764 – 1804

Side 93–98

¹ Kkl.s da. j. 1765 nr. 575; Kbh.s Stadsark., magistratens kpb. 1765 A nr. 50. ² Erhvervsark., Gross.soc.s prot. II (1759—1774) s. 446 f; »Toldpolitik« s. 277 og 283; Kbh.s toldregnsk. 1796, B 170 og 171. ³ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 9623, 10.773 og 10.799. ⁴ T. eks. Kkl.s da. j. H (1777) nr. 91 og 556, I nr. 744, L (1778) nr. 739 og 781, O (1780) nr. 368 og 443, P nr. 878 og Q (1781) nr. 118 og 600. ⁵ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1789 nr. 203 og Kbh.s toldregnsk. 1796 bd. B 211, fol. 21; 1 td. kød rummer ca. 14 lispund. ⁶ T. eks. Da. Kammers 5. bureaus kpb. 1772 nr. 1288; Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1781 nr. 324; Finanskoll.s assign. ktr.s j. 1797 nr. 2386. ⁷ Finanskoll.s assign. j. 1785 nr. 803, 1786 nr. 2831 og 1792 nr. 31. ⁸ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 9403 og 9439. ⁹ Rtk.s isl. kpb. P (1766) nr. 14—16; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1767 nr. 5241. ¹⁰ »Toldpolitik« s. 340. ¹¹ Da. Kammers 5. bureaus kpb. 1772 nr. 1202. ¹² »Toldpolitik« s. 81, 120 f, 133; Da. Kammers 5. bureaus kpb. 1772 nr. 333, 643, 750 og 1170. ¹³ Finanskoll.s assign. j. 1783 s. 574. ¹⁴ Ibidem 1772 s. 218. ¹⁵ Erhvervsark., Gross.soc.s prot. II (1759—74) s. 578 ff og 594. ¹⁶ Ibidem s. 390 ff, 462 f og 490 f; prot. III (1774—90) s. 263 f, 288 ff og 297 f. ¹⁷ Da. Kammers 5. bureaus kpb. 1772 nr. 572 og 809; Erhvervsark., Gross.soc.s prot. II s. 515; Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1784 nr. 2273; Søass.komp.s ang.bøger, t. eks. CCC nr. 828, DDD nr. 841, SSSS 1785 15/12. ¹⁸ Da. Kammers 5. bureaus kpb. 1772 nr. 667; Kbh.s Stadsark., magistratens kpb. 1782 A nr. 223; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1785 nr. 2058; Søass.komp.s ang.bog RRRR 1785 5/8. ¹⁹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1783 nr. 2110, 1787 nr. 406, 1790 nr. 226, 1791 nr. 179 og 1793 nr. 500. ²⁰ Efter Finanskoll.s da. assign.ktr.s j. ²¹ T. eks. Finanskoll.s da. assign. ktr.s j. 1793 nr. 2669, 1794 nr. 567 og 1726—27, 1795 nr. 4987, 1796 nr. 137 og 1797 nr. 2345. ²² Ibidem 1801 nr. 473. ²³ »Toldpolitik« s. 243 ff. ²⁴ Kkl., pk. »Handelens opkomst . . .« ²⁵ Chr. VII.s kabinetsark., indk. sager 1769—71 ved 1770 30/10. ²⁶ »Toldpolitik« s. 190 f.

8. RYBERGS LEVERANCER TIL SØETATEN

Side 99–107

¹ Søkrigskancelliet, kpb. over kgl. resol. 1764 s. 738 ff. ² Søetaten, generalkommissariatets kontraktbog 1790–1800 s. 104 og 3. dep.s proviantj. 1792 nr. 152. ³ Søetaten, bogholderktr.s kassebøger, passim. ⁴ Adresseavisen 1767 nr. 160. ⁵ Søkrigskancelliet, kpb. over kgl. resol. 1768 s. 206 ff. ⁶ Ibidem, 1782 s. 1442 ff. ⁷ Søetatens 3. dep.s proviantj. 1782 nr. 1082. ⁸ Ibidem, nr. 882. ⁹ Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1788 nr. 1822 og 1872. ¹⁰ Finanskoll.s assign. j. 1792 nr. 3408. ¹¹ Søetatens 3. dep.s proviantj. 1783 nr. 166 og 190. ¹² Ibidem 1784 nr. 518. ¹³ Søetatens 3. dep.s j. 1786 nr. 512 og 1788 nr. 313 ¹⁴ Ibidem 1788 nr. 410. ¹⁵ Søetatens 3. dep.s proviantj. 1788 nr. 432, 498 og 566. ¹⁶ Ibidem 1792 nr. 152. ¹⁷ Søkrigskancelliets kpb. over kgl. resol. 1792 s. 602 ff og 864 ff; Søetatens 3. dep.s proviantj. 1792 nr. 625 og 651. ¹⁸ Søetatens 3. dep.s proviantj. 1794 nr. 310 og 319. ¹⁹ Ibidem 1800 nr. 194, 220, 278, 321, 342, 366. ²⁰ Ibidem nr. 556. ²¹ Søetaten, 2. dep.s indk. breve 1801 nr. 97. ²² Søetaten, bogholderktr.s kassebog 1803 s. 52. ²³ Ibidem 1804, passim.

9. HANDEL MED EUROPÆISKE VARER

1764 – 1804

Side 108–121

¹ T. eks. Gtk.s kbh.ske ktr.s j. 1764 nr. 9136, 1767 nr. 7502 og 1769 nr. 1136; Kbh.s toldregnsk. B 120, nr. 2846. ² Ibidem 1764 nr. 9136, 1770 nr. 720 og Da. Kam.s 5. bur. kpb. 1772 nr. 1246; Søass.komp.s ang.bog EEE nr. 1374. ³ Erhvervsark.: Gross.soc.s prot. III (1774–90) s. 244. ⁴ Gtk.s sjæll. ktr.s j. 1790 nr. 143; Søass.komp.s ang.bog BBB nr. 1177; Kbh.s toldregnsk. B 120 og 170. ⁵ Kbh.s toldregnsk., kreditoplagsbog 1796 s. 21. ⁶ Om toldregnskaberne fra København 1796, som er nogenlunde fuldstændigt bevaret, skal her indskydes følgende: Der førtes på Toldboden mange serier bøger, hver med sin særlige funktion. Hvert eneste vareparti, som ankom til havnen, blev indført i en angivelsesbog, hvori kun mængderne anførtes, ofte kun med opgivelse af antallet af pakker, bundter eller fustager, navnlig når det drejede sig om små eller meget blandede varepartier. Der førtes sådanne bøger dels for skibe fra indland og udland, dels særlige bøger for varer, der ankom med posten. Fra disse angivelsesbøger overførtes varerne enten til pakhusbøgerne, hvis de anbragtes i Toldbodens lagre, eller til kreditoplagsbogen, hvis de hørte til de talrige varegrupper, de handlende måtte tage hjem på eget oplag, der derpå kontrolleredes nogle gange om året, hvorefter afregning skulle finde sted. Blev de i pakhusene oplagrede varer indført til Danmark, noteredes partiernes størrelse og en anslået værdi i en pakhus-toldbog, hvorpå den erlagte told indførtes i en særlig klareringsbog. Blev varer

derimod eksporteret fra Toldbodens varehuse, kreditoplag eller indland, blev partierne indført i en »angivelsesbog for fremmede steder«. Hver eneste varepost blev således i reglen indført flere gange. Yderligere førtes særlige bøger, de »indiske« toldbøger på tilsvarende måde over alle kolonialvarer. For at få et overblik over et firmas handel er det nødvendigt at gennemgå alle de nævnte bøger med undtagelse af klareringsbøgerne. Takket være en ret god bogføring er det muligt at følge varepartierne, der ekspederedes i året 1796 samt dem, der lå på oplag eller i pakhuse ved årets begyndelse. Toldregnskaberne giver således et ret klart billede af varepartiernes tilgang og afgang, men ikke noget pålideligt indtryk af værdierne og knap nok af mængderne, da meget som nævnt kun angives som så eller så mange baller, tønder osv. — På grund af de talrige indførsler om det Rybergske firma i 1796 har jeg fundet det nødvendigt at unndlade at give henvisninger til toldregnskaberne i dette kapitel. ⁷ Adresseavisen 1796 nr. 200. ⁸ Kbh.s toldregnsk. 1796. ⁹ Adresseavisen 1796 nr. 58, 67, 77—78, 95, 168 og 314. ¹⁰ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1790 nr. 888 og 1794 nr. 1032. ¹¹ Ibidem 1764 nr. 10.035, 1765 nr. 716 og 742, 1765 nr. 2866. ¹² Ibidem 1766 nr. 3649, 4223 og 4304, sammes kpb. 1766 nr. 767, 1106 og 1123. ¹³ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1767 nr. 5777. ¹⁴ Ibidem 1769 nr. 489, 614 og 626. »Toldpolitik« s. 46. ¹⁵ Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1777 nr. 1895 og 91; Kbh.s toldregnsk. B 120. ¹⁶ Adresseavisen 1803 nr. 146. ¹⁷ Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1776 nr. 794 og 1777 nr. 2313; Finanscoll.s assign. j. 1793 nr. 3050; Kbh.s toldregnsk. B 120. ¹⁸ Gtk.s sjæll. j. 1787 nr. 1039, 1081, 1242, 1788 nr. 1036; Kbh.s toldregnsk. B 120. ¹⁹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1778 nr. 1311 og 1801 nr. 384; Kbh.s toldregnsk. B 120. ²⁰ AsK. nr. 573 s. 93; Kbh.s toldregnsk. B 120. ²¹ Se kapitel 18. ²² Søass.komp.s ang.bøger DDD nr. 852, EEE nr. 1187, 1372 o. fl. st.; Kbh.s toldregnsk. B 120. ²³ Kkl.s ty. kpb. 1772 s. 39, 42, 82, 91, 101 m. fl. st. ²⁴ Finanscoll.s assign.prot. 1773. ²⁵ Kkl.s ty. kpb. 1772 s. 76 og 92. ²⁶ AsK. nr. 572 1766 30/11, 1767 31/12 og nr. 573 s. 150. ²⁷ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1798 nr. 2437. ²⁸ T. eks. Handelskomp.s kassebog 1764 30/8, 1767 27/10 og 1769 19/10. ²⁹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1765 nr. 831 og Schimmelmanske privatarkiver pk. 65, kpb. 1763—65 under 1764 30/3; AsK. nr. 574 s. 200. ³⁰ »Toldpolitik« s. 92 f; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 10319, 10639, 1765 nr. 2909. ³¹ Ibidem 1795 nr. 1117; AsK. nr. 572 1767 30/6. ³² Rasch og Sveistrup s. 45 m. fl. st. ³³ AsK. nr. 575 s. 107 ³⁴ Åker-arkivet pk. 237, breve af 1782 13/7 og 2/10. ³⁵ Ibidem, breve af 1783 30/4 i pk. 241, 1785 16/4 og 22/6 i pk. 247, 1786 1/2, 3/5 og 24/5 i pk. 251, 1790 24/6 og 14/7 i pk. 267 og 1800 13/8 og 13/9 i pk. 295. ³⁶ Parkinson: »Trade in the Eastern Seas« (Cambridge 1937) s. 121 ff, 129 ff og 164 ff. ³⁷ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1799 nr. 1483, 1800 nr. 1335 og 2413 m. fl. st. ³⁸ AsK. nr. 574 1774 10/9 og 1775 16/9, nr. 475 1803 22/4; Finanscoll.s assign.prot. 1787 nr. 2692 og 3513. ³⁹ AsK. nr. 573 s. 116, 125, 129 m. fl. st. ⁴⁰ T. eks. Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 10.793, 1765 nr. 1040 og 1766 nr. 5046. ⁴¹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1769 nr. 925 og 1003; Kbh.s toldregnsk. B 120. ⁴² Ibidem 1771 nr. 1842 og 1853; Da. kam. 3. bur.s kpb. 1771 nr. 125. ⁴³ T. eks. Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1773 nr. 891; brev af 1782 16/10 i pk. 237 i Åker-arkivet. ⁴⁴ T. eks. Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 66 og kpb. nr. 335, 1766 j. nr. 3123, 1770 nr. 919. ⁴⁵ K.-E. Jessen: »Genopbygningen af København efter branden i 1795« (Kbh. 1958) s. 26; Kbh.s toldregnsk. B 120.

10. VESTINDISK HANDEL 1764–1804

Side 122–140

¹ Kkl.s ty. 1763 j. nr. 869. ² KB, N.K.S. 1353 2°, brev af 1763 20/12. ³ Ibidem, brev af 1763 31/12. ⁴ Ibidem, brev af 1764 31/4 (!). ⁵ Ibidem, brev af 1765 26/3. ⁶ Ravnholtarkivet, pk.: »Papirer vedr. handel 1759—88 og u.å.« med Rybergs betænkning af 1765 26/10. Nathanson skriver i »Udførligere Oplysninger om Handels- og Finants-Væsenet i Christian 7des og Frederik 6tes Regjerings-tid ...« (Kbh. 1832) s. 2, at Ryberg havde sine oplysninger fra toldbøgerne. ⁷ Erhvervsark., Gross.soc.s prot. II (1759—74) s. 232 f. ⁸ Ibidem, s. 277 ff; »Tropokolonier« II s. 190 ff; Sveistrup & Willerslev s. 52 f. ⁹ Sveistrup & Willerslev s. 53 ff. ¹⁰ Ibidem, s. 49 ff. ¹¹ Kkl., pk.: »Handelens opkomst«. ¹² »Tropokolonier« II s. 191 ff. ¹³ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1764 nr. 1163, 1204 og 1228. ¹⁴ Ibidem 1764 nr. 1279—80, 1391, sammes europ. kpb. 1764 nr. 164 og 175; Rtk.s assign. j. 1764. ¹⁵ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1765 nr. 1473, 1577—78 og 1625, sammes kpb. 1765 nr. 348 og 514. ¹⁶ Ibidem, europ. j. 1765 nr. 1676 og 1687, kpb. nr. 514, 399, 545. ¹⁷ Ibidem, europ. j. 1765 nr. 1730. ¹⁸ Ibidem, europ. kpb. 1765 nr. 563. ¹⁹ Ibidem, europ. kpb. 1774 nr. 81. ²⁰ Ibidem, europ. kpb. 1775 nr. 174, 179, 263 og 294, 1776 nr. 384. ²¹ Ibidem, europ. kpb. 1776 nr. 426, 537, 19 og 28, 1777 nr. 142, 195, 233—34, 264, 348 m. fl. st., 1778 nr. 283, 352, 521 og 575. ²² Ibidem, europ. kpb. 1780 nr. 66. ²³ Ibidem, europ. j. 1791 nr. 563. ²⁴ T.eks. ibidem, europ. j. 1766 nr. 1979, 1770 nr. 45 og 1771 nr. 288. ²⁵ T.eks. ibidem, europ. j. 1771 nr. 260, 288, 1774 nr. 23 og 41, 1775 nr. 534, 1776 nr. 385. ²⁶ Ibidem, europ. kpb. 1778 nr. 188, 194, 255, 576, 1779 nr. 708, 1780 nr. 621 og 698. ²⁷ T.eks. Finanskoll.s assign. j. 1787 nr. 3191, 1791 nr. 3197 og 1795 nr. 163. ²⁸ Se kapitel 16. ²⁹ Kkl., algerske søpasprot. for de nævnte år; Søass.komp.s ang.prot. ³⁰ Søass.komp.s ang.prot. fra de nævnte år. ³¹ Se kapitel 13. ³² Søass.komp.s ang.prot. fra de nævnte år. ³³ Schimmelmans privatarkiv, pk. 65, indførsler under 9/12 og 16/12 1763 i kpb. 1763—65. ³⁴ T.eks. Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 9719—21, 10.703—04, 1765 nr. 1194, 1272, 1766 nr. 4291, 1767 nr. 6453, 1770 nr. 1354, 1776 nr. 1450. ³⁵ Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1768 nr. 39 og 60, 1770 nr. 104; Da. Kam. 3. bur.s vestind. kpb. 1771—72 nr. 186, 201, 608 og 623. ³⁶ Gtk.s vestind. ktr.s europ. kpb. 1776 nr. 590, 1781 nr. 48. ³⁷ Ibidem 1781 nr. 360, 398 og 463. ³⁸ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 9560, 9867, 10.756, 1765 nr. 940, 1264, 1768 nr. 340, 1771 nr. 1801; Kkl.s da. j. M (1779) nr. 48. ³⁹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 98, 105, 10.591, 10.630 og 10.756, 1765 nr. 1466, 1769 nr. 378. ⁴⁰ Da. Kam. 3. bur.s vestind. kpb. 1772 nr. 429 og 441; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1773 nr. 591; Erhvervsark.: Gross. prot. III (1774—90) s. 159. ⁴¹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1764 nr. 10.871, 1766 nr. 3081, 1773 nr. 1241 og 1774 nr. 49. ⁴² Gtk.s vestind. ktr.s europ. kpb. 1764 nr. 1298—99. ⁴³ T.eks. Gtk.s vestind. ktr.s europ. j. 1767 nr. 2234 og 1770 nr. 37. ⁴⁴ Adresseavisen 1764 nr. 127; Kbh.s toldregnsk. B 120; Det alm. Handelskomp.s kassebog 1764 17/4; Schimmelmans privatarkiv pk. 65, kpb. 1763—65 under 1764 4/4 og kpb. 1772—73 under 1772 2/11. Der findes intet om handel med Ryberg i de bevarede fragmenter af sukkerraffineriets brev- og resolutionsbøger

fra 1785 til ca. 1800 i pk. 66—67 i arkivet. Fragmenterne er dog så ufuldstændige, at der ikke kan drages for mange slutninger af dem. ⁴⁵ Gt.k.s kbh. j. 1794 nr. 1060; om raffinaderierne, se Sveistrup & Willerslev s. 72 ff. ⁴⁶ Udarbejdet efter angivelsessedler i Vestind. Handelsselskab, pk. 338—40 (lister over indkomne ladninger 1778—98, div. år). Disse lister er ikke blevet benyttet tidligere, formentlig fordi de første gang blev registreret ved en i 1958—59 foretaget omordning af handelsselskabets arkiv. I modsætning til andre, ofte anvendte talangivelser fra Mallingiana, Schimmelmanske papirer og Generaltoldkammeret, der er senere udarbejdelser på grundlag af toldregnskaberne, er disse lister udfærdiget af toldvæsenet, så snart et skibs ladning var angivet eller vejjet, og de sendtes derpå til handelsselskabet til dettes orientering. Listerne er ikke fuldstændige for alle årene. En sammenligning med andre lister over hjemkomne skibe fra årene 1778—79 og 1782—83 viser, at der findes angivelser af ladninger fra 307 skibe, medens der på listerne over hjemkomne skibe er noteret 319. — Listernes angivelser af sukkerimporten er en del forskellige fra det resultat, Willerslev er kommet til. I 1779 er listernes tal flere millioner pund større, selv om man kun regner med den gamle sukkertønde på ca. 750 pund. I 1782 er tallet noget mindre end Willerslevs, selv om der regnes med en tønde på 900 pund. For 1783 er der derimod nogenlunde overensstemmelse. Iøvrigt viser bevarede auktionskataloger, ganske vist først fra 1801, at sukkerfæde fra St. Croix kunne variere i vægt fra 62 lispund til 80 lispund (dvs. fra 992 til 1280 pund). Taraen regnedes i det første tilfælde til 17⁰/₁₀₀. — Forskellen mellem listernes og de tidligere kendte angivelser kan måske for en del forklares ved, at listerne udfærdigedes, så snart et skibs ladning var opgjort, medens de andre sandsynligvis først er udarbejdet, når ladningen var endeligt klareret. Toldregnskaberne 1796 viser, at der kunne gå adskillige måneder mellem disse to tidspunkter, og det kan have givet nogen forskydning i tallene fra år til år. ⁴⁷ Gt.k.s kbh. ktr.s j. 1769 nr. 1156 og 1197, 1785 nr. 1917 og 2304; Kbh.s toldregnsk. B 120. ⁴⁸ T. eks. Gt.k.s vestind. ktr.s vestind. kpb. 1776 nr. 378 og 691, sammes europ. kpb. 1778 nr. 76, 1789 nr. 511 og 576; Finanscoll.s assign. j. 1794 nr. 2713. ⁴⁹ Vestind. arkiver, generalguvernørens referatprot. 1773—74 under 1775 4/1; St. Croix' matrikel 1773 s. 16, 1775 s. 19, 1780 s. 20. ⁵⁰ Erhvervsark.: Gross.soc.s Prot. III (1774—90) s. 69 ff og 75 f. ⁵¹ Gt.k.s vestind. ktr.s vestind. j. 1792 nr. 431 og 450. ⁵² D. f. u. A., England pk. 28. ⁵³ KB, N.K.S. 1353 2°, breve af 1765 24/12 og 1766 17/2; Kkl., pk. »kødvragning«, skr. fra Ryberg 1769 21/11. — Hensler døde 1776. Der er ikke bevaret noget skifte efter ham. (Christianssteds registrerings- og vurderingsprot. 1773—77 fol. 206.)

11. HANDEL MED USA

Side 141—154

¹ »Handelstidende« 1783 nr. 11, 13, 28, 30, 38, 1784 nr. 5. ² D. f. u. A., pk. USA, »akter vedr. forhandlinger om en handelstraktat mellem Danmark og USA 1783—1800«, skr. af 1783 23/3 fra Walterstorff; E. Marquard: »Danske gesandter

og gesandtskabspersonale« (Kbh. 1952) s. 459. ³ Handels- og Kanalkomp. III, Kanalkomp.s realisationskommission, pk. »Cargadeur Severin Erichsons ekspedition til Nordamerika 1783 ff med chaluppen Fortuna« (i det flg. »Erichsons eksped.«). Kompagniets forsøg og dets uheldige udfald er skildret af Jens Holmgaard i: »En dansk handels ekspedition til Nordamerika 1783« i Erhvervshistorisk Årbog IX (Århus 1957) s. 29 ff. ⁴ Skr. af 1799 26/10 i pk.: »Erichsons eksped.« ⁵ Skr. af 1799 16/11 og 30/12 ibidem. ⁶ Kkl., algierske søpasprot. 1783 nr. 425 og 1802 nr. 708. ⁷ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1782 nr. 786, 1786 nr. 1030 og 1787 nr. 476. ⁸ Ibidem 1787 nr. 1411 og 1788 nr. 2145. ⁹ D. f. u. A., USA, depecher 1784—1808, skr. fra Campbell 1790 9/12. ¹⁰ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1789 nr. 798, 863 og 985. ¹¹ »Toldpolitik« s. 248 f. ¹² Gtk.s kbh. ktr.s j. 1789 nr. 1035, 1955 og 1989; skr. af 1790 6/2 i pk. 267 i Åker-arkivet. ¹³ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1791 nr. 485 og 945, 1792 nr. 12 og 1741. ¹⁴ Ibidem 1793 nr. 1713 og 1754, 1794 nr. 25. ¹⁵ Ibidem 1794 nr. 320, 1025, 1070, 1418, 1464a og 1804. ¹⁶ Ibidem 1791 nr. 1402, 1792 nr. 780, 1794 nr. 1656 og 1807; »Toldpolitik« s. 253 f; Sundtoldsregnsk., indførslerne om »upriviligerede skibe«. ¹⁷ T. eks. kan det nævnes, at det af en del auktionskataloger, der er bevaret i Vestindisk Handelsselskabs arkiv (pk. nr. 377 ff) fremgår, at en fustage sukker fra St. Croix kunne variere fra 62 til 78 lispund, sukker fra Habana angives til 76 lispund pr. fustage og fra St. Domingo varierende fra 75 til 90 lispund. Sukkersække vejede fra 80 til 85 pund. Kaffe fra St. Domingo angives til en vægt af 40 lispund pr. fad, fra andre steder til 44 lispund. Bomuld varierer fra 12 til 16 lispund pr. balle, og rom angives i toldregnskaberne 1796 fra 36 til 65 viertler pr. fad. ¹⁸ Sveistrup og Willerslev s. 63. ¹⁹ Regnet til 16 sk. pr. pot, efter angivelser i Adresseavisen. ²⁰ De til grundlag for beregningen af varernes værdi benyttede priser stammer for en del fra aviserne, der undertiden bragte meddelelser om de priser, der opnåedes på auktionerne. Hvor disse ikke har kunnet findes, er priser hentet fra bl. a. toldregnskaberne og toldvæsenets forarbejder til toldloven af 1797 (Toldpolitik s. 320 ff). ²¹ Priser fra Adresseavisen. ²² Vestindisk Handelsselskab nr. 339—40. ²³ Om sukkereksperten fra København i almindelighed, se Sveistrup og Willerslev s. 99 ff. ²⁴ D. f. u. A., kgl. resol. 1792 1/6. ²⁵ Nathanson: »Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National og Stats Huusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid og indtil Nutiden« (Kbh. 1836) s. 559 f; Åker-arkivet pk. 259, skr. 24/7 1788.

12. HANDEL MED ASIATISKE VARER

Side 155–169

¹ Se s. 20 ff. ² AsK. nr. 299—328. ³ Rasch og Sveistrup, s. 222 ff. ⁴ Om de Coninck se: Johannes Werner: »En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode« (Kbh. 1927) (i det flg.: »Werner«) s. 16 ff m. fl. st. ⁵ AsK. nr. 308, 1786 4/2, nr. 317, 1794 22/8 og nr. 319, 1797 31/1 og 1/2. ⁶ Malligiana, statistik G 2. asiatisk handel. ⁷ Erhvervsark., Gross.soc.s prot. II (1759—74) s. 89. ⁸ Rasch og Sveistrup s. 109 f og 169. ⁹ Søass.komp.s ang.bog BBB nr. 878—79.

¹⁰ T. k. u. A., England, depeche fra London 1764 30/3. ¹¹ Søass.komp.s ang.bog BBB nr. 879. ¹² Ang.bog EEE nr. 1101. ¹³ Ang.bog CCCC 1780 1/6 og 19/7, DDDD 1780 21/11. ¹⁴ Ang.bog ÆÆÆÆ 1790 4/5 og 14/5. ¹⁵ Rasch og Sveistrup s. 21 m. fl. st. ¹⁶ Ibidem s. 16 ff, 69 f, 79 og 81. ¹⁷ AsK., direktionens resol.prot. 1774—76 s. 669 f. ¹⁸ Rasch og Sveistrup s. 88. ¹⁹ Kkl.s da. j. H nr. 373. ²⁰ Rasch og Sveistrup s. 214. ²¹ Kkl.s da. j. K nr. 884. ²² Rasch og Sveistrup s. 305 og 266. ²³ Kkl.s da. j. H nr. 373, 464 og 474; Åker-arkivet, skr. af 1777 21/8 i pk. 217. ²⁴ Rasch og Sveistrup s. 43 ff og 265 ff. ²⁵ Højesterets voteringsprot. 1789 s. 345 ff; Kkl.s o. i. j. 1779 nr. 28 og 1781 nr. 133. ²⁶ Kkl.s da. j. N nr. 729; o. i. kpb. 1779 nr. 21, o. i. j. 1781 nr. 26 og 64; algierske søpasprot. 1781 nr. 489; Mallingiana, G 2, asiatisk handel. ²⁷ Mallingiana, G 2, asiatisk handel; Kkl., lister over hjemmehørende skibe 1790; Kay Larsens samlinger; Werner s. 33. ²⁸ Mallingiana, anf. sted; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1790 nr. 813; Rasch og Sveistrup s. 180 ff. ²⁹ Kkl., lister over hjemmehørende skibe 1790; o. i. j. 1793 nr. 29 og kpb. nr. 42 og 68; Werner s. 33. ³⁰ Erhvervshistorisk Årbog V (Århus 1953) s. 7 ff. ³¹ Ibidem, s. 11 ff, 17 ff. ³² Werner s. 79 ff. ³³ D. f. u. A., England pk. 37, skr. af 1798 31/10. ³⁴ Ibidem, England pk. 38, skr. af 1802 4/9 til gesandten i London; Rasch og Sveistrup s. 43 ff og 288; »Tropokolonier« I (Kbh. 1952) s. 290 f og 298 f. ³⁵ Kkl.s o. i. ktr., Toldskriverens lister over hjemkomne o. i. ladninger 1801 12/8 og Vestindisk Handelsselskab nr. 378, katalog 1801 2/9. ³⁶ H. E. Jacob: »Sage und Siegezug des Kaffees« (Hamburg u. å.) s. 194 f. ³⁷ Kkl.s o. i. ktr., pk. toldskriverens lister. ³⁸ Kkl.s o. i. kpb. 1800 nr. 129. ³⁹ Toldskriverens lister; algierske søpasprot. 1800 nr. 382 og 433; Søass.komp.s ang.bog 1800 nr. 406; Werner p. 47. ⁴⁰ Algierske søpasprot. 1801 nr. 495, 1802 nr. 349; toldskriverens lister. ⁴¹ Algierske søpasprot. 1803 nr. 601 og 1804 nr. 404 og 833; toldskriverens lister. ⁴² Kkl.s o. i. j. 1797 nr. 156, 1798 nr. 63 og 155, o. i. kpb. 1799 nr. 331. ⁴³ Werner s. 52; Kbh.s toldregnsk. 1796.

13. OPLAGET PÅ FÆRØERNE 1766–1795

Side 170–173

¹ Gtk.s kgl. resol. 1766 24/9. I denne første kongelige resolution ser det ud til, at rekognitionen kun skal svares af vestindiske varer. Resolutionen af 1768 26/4 og andre kilder må forstås sådan, at der skulle betales af alle varer. ² Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1767 nr. 788. ³ J. Chr. Svabo: »Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782«, udg. af N. Djurhuus (Kbh. 1959) s. 277. ⁴ Friis, Astrid and Kristof Glamann: »A History of Prices and Wages in Denmark 1660–1800«, vol. I (Kbh. 1958) s. 324. (I det flg.: »Prishistorien«). ⁵ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1767 nr. 6560, kpb. 868 og 789. ⁶ Ibidem, j. 1768 nr. 7697, sammes kgl. resol. 1768 26/4. ⁷ Ibidem, j. 1768 nr. 597; Rtk.s isl. kpb. P (1768) nr. 384 og 386. ⁸ Svabo, anf. værk s. 297 ff. ⁹ Ibidem s. 299. ¹⁰ Ibidem s. 296; »Toldpolitik« s. 77 f. ¹¹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1769 nr. 1206. ¹² Finans.koll.s assign. j. 1784 nr. 1024, 1785 nr. 1522. ¹³ Søass.komp.s ang.bog QQQQ 1785 12/7, RRRR 1785 11/8, 16/9,

29/9 og 14/10; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1785 nr. 2273, 1787 nr. 278 og 2487, 1788 nr. 59, 1789 nr. 1645, 1793 nr. 295 og 1795 nr. 320; Finanscoll.s assign. j. 1795 nr. 1045.

14. REDERIVIRKSOMHED OG FRAGTFART

Side 175–179

¹ Søass.komp.s ang.bøger, de algierske søpasprot. og Rybergs redegørelse af 1777 3/5 i Kkl.s ty. brandforsikrings ktr., pk.: »Diverse papirer vedr. brandforsikringsvæsenet, især i hertugdømmerne 1761–92«. ² Søass.komp.s ang.bøger AAA s. 325r, CCC s. 36v og 78v, DDD s. 115r og 420r. ³ Algierske søpasprot.; Kkl.s lister over hjemmehørende skibe. ⁴ Ibidem samt Søass.komp.s ang.bøger. ⁵ Kkl.s vestind. kpb. 1774 nr. 63. ⁶ Søass.komp.s ang.prot. ⁷ Lister over hjemmehørende skibe. ⁸ Ibidem. ⁹ Ibidem og D. f. u. A., England, pk. 37, skr. 1800 22/4. ¹⁰ Søpasprot., lister over hjemmehørende skibe.

15. RYBERG OG KOMPAGNIERNE

Side 180–199

¹ Kompagniets historie er behandlet af P. P. Sveistrup: »Det almindelige Handelskompagni 1747–1774 med særligt henblik på dets virksomhed i Grønland« i Medd. om Grønland, bd. 131, hft. 9, Kbh. 1943. ² S. 95. ³ Det alm. Handelskomp.s journal over aktier 1747–70. ⁴ Sammes generalforsamlingsprot. A, dec. 1766 og generalforsamlingsprot. B., s. 11 ff. ⁵ Ibidem, s. 24 ff. ⁶ Ibidem, s. 57. ⁷ Sammes kassebog 1770 27/6. ⁸ S. 220 f. ⁹ Skildringen af Det vestindiske Handelselskab bygger i det væsentlige på P. P. Sveistrup: »Det kgl. danske octroyerede vestindiske Handelselskab 1778–85« i HT 10. rk. VI, s. 385 ff (Kbh. 1943). ¹⁰ Schovelin I s. 154. ¹¹ Kkl.s resol. 1785 20/4. ¹² Handels- og Kanalkomp.s kassebog 1783–84. ¹³ Schovelin II s. 124 ff. ¹⁴ Ibidem s. 126 ff. ¹⁵ AsK. nr. 10, 1758 17/3 m. fl. steder. ¹⁶ Ibidem 1767 2/4. ¹⁷ Ibidem 1767 3/4 og 17/9. ¹⁸ Rasch og Sveistrup s. 16 ff (jfr. HT 11. rk. II, s. 506 ff). ¹⁹ Ibidem, s. 69 ff. Hvor ikke andet er angivet, bygger den følgende skildring af Rybergs forhold til Asiatick Kompagni på denne bog. ²⁰ Ibidem, s. 96 ff. ²¹ Ryberg: »Til Interessenterne ...« (1784) s. 24 ff m. fl. st. og sammes betænkning om handelens tilstand 1770. ²² »Til Interessenterne ...« (1784) s. 11 f. ²³ »Allerunderdanigst Rapport fra Commissionen til Cassa-Mangelens Undersøgelse ...« (Kbh. 1784). ²⁴ »Besvarelser foranledigede ved den allerunderdanigste Rapport fra Commissionen til Cassa-Mangelens Undersøgelse af 26. Junii 1784 etc. ...« (Kbh. 1785). ²⁵ Luxdorpha dagbog II, s. 341 og 343. ²⁶ Ravnholt-arkivet, pk.: »Pap. vedr. handel 1750–88 og u. d.«. ²⁷ Ibidem, skr. 1785 9/7. ²⁸ Ibidem, skr. 1785 13/7. ²⁹ Ibidem, skr. 1785 13/7 og 19/7. ³⁰ Luxdorpha dagbog II, s. 343. ³¹ Ravnholt-arkivet, pk.: »Pap. vedr. handel 1750–88 og u. d.«, skr. fra

Uldall til Schack-Rathlou 1785 7/11, 18/11, 24/11 og 1/12; fra Ryberg til samme 1785 11/11 og 22/11; fra Schack-Rathlou til Uldall (koncepter) 1785 13/11 og 22/11 og fra S.-R. til Ryberg (koncepter) 1785 8/11, 19/11 og 1/12. ³² Kkl.s o. i. j. 1786 nr. 10 og 23. ³³ Højesterets voteringsprot. 1787 B sag nr. 221. ³⁴ Kkl.s o. i. j. 1789 nr. 135 og 175. ³⁵ Rasch og Sveistrup s. 166. ³⁶ Ryberg: »Til interessenterne ...« (1786) s. 3 ff. ³⁷ Ryberg: »Til interessenterne ...« (1784) s. 3 og 25 ff. ³⁸ AsK. nr. 428—29.

16. RYBERG SOM ASSURANDØR

Side 200—218

¹ KB, N.K.S. 1353 ²⁰, brev af 1765 24/12. ² Kkl.s ty. brandforsikringsktr., pk.: »Diverse pap. vedr. brandfors.væsenet, især i hertugdømmerne«, betænkning af 1777 3/5. I det flg. »Betænkning 1777«. ³ Ibidem. ⁴ Beløbene fra Søass.komp.s ang.bøger. ⁵ Betænkning 1777. ⁶ Se herom: Chr.Thorsen: »Det kongelige oktroierede Sø-Assurance Kompagni 1726—1926« (Kbh. 1926) s. 186 ff; J. O. Bro-Jørgensen: »Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. aarhundrede« (Kbh. 1935) s. 208 ff m. fl. st.; Julius Larsen: »De private Assurandører« (Kbh. 1886) s. 4 ff. ⁷ Kkl. pk. »Forslag til handelens opkomst 1770«. ⁸ LAO., Frederiksgaves arkiv, pk.: »Rybergs private regnskab og industrielle foretagender 1765—1819«, læg 25. ⁹ Vestind. Handelsselskab, pk. 454. ¹⁰ Søass.komp.s ang.bøger ZZZ—AAAA. ¹¹ Vestind. Handelsselskab, pk. 454—55. ¹² Thorsen, anf. værk s. 258. ¹³ Ibidem s. 186 ff. ¹⁴ Ibidem. ¹⁵ Ibidem, s. 243 ff. ¹⁶ Ibidem. ¹⁷ Ibidem, s. 286 f. ¹⁸ Bro-Jørgensen, anf. værk s. 241. ¹⁹ Søass.komp.s ang.bøger. ²⁰ Ibidem. ²¹ Åker-arkivet, pk. 217, brev af 1777 3/12. ²² Ibidem, pk. 276, skr. af 1793 3/4; Søass.komp.s ang.bøger. ²³ Kkl.s o. i. j. 1801 nr. 162 og kpb. nr. 209. ²⁴ Bro-Jørgensen, anf. værk s. 323 ff. ²⁵ DKc., brevbog 1795 nr. 3313; Kkl.s da. j. 1795 nr. 410. ²⁶ Bro-Jørgensen, anf. værk s. 394 ff. ²⁷ LAO, Frederiksgaves arkiv, pk. »Rybergs private regnskab ... 1765—1819«, panteforskrivning af 1779 7/12, tinglyst ved Sjællands landsting 1779 22/12. ²⁸ Bro-Jørgensen, anf. værk s. 395 f.

17. RYBERG SOM BANKMAND

Side 219—231

¹ Rasch og Sveistrup s. 189 f. ² P. C. Knudsen: »Ålborg Bys Historie« III (Ålborg 1933) s. 153 ff. ³ DKc. D 168, årsopgørelse af 1764 31/12. ⁴ H. C. L. Rosencrones arkiv; Højesterets voteringsprot. 1779 A 1, s. 111 ff. ⁵ Finanscoll. assign. j. 1799 nr. 3680. ⁶ KB, Ny kgl. saml. 1353 ²⁰, brev af 1777 10/3. ⁷ Ibidem 2152 c ⁴⁰, breve af 1778 23/5, 1779 5/1, 6/4, 23/11 og 7/12, 1780 16/9. ⁸ P. P. Sveistrup: »Det alm. Handelskompagni 1747—74« (i Meddelelser om Grønland, bd. 131 nr. 9, Kbh. 1943) s. 107 f; kompagniets generalforsamlingsprot. B s. 262.

⁹ AsK. nr. 306 fol. 74 f. ¹⁰ Søetaten, bogholderktr.s kassebøger passim. ¹¹ Finanskoll.s assign. j. 1788 nr. 1354. ¹² Søetaten, generalkommissariatet, pk. »refe-ratekstrakter 1771—72«, skr. af 1771 u. d. ¹³ Finanskoll.s assign. j. 1785 nr. 181, 494, 1786 nr. 1001, 1787 nr. 1461 og 2319, 1797 nr. 2114. ¹⁴ Kkl., konsulats-rapporter fra USA, skr. af 1804 2/8. ¹⁵ Konsulatsarkiv Bordeaux, kpb. 1776 nr. 79; Kkl.s o. i. kpb. 1800 nr. 298. ¹⁶ T. eks. AsK. nr. 573 s. 152, nr. 574 s. 64 og nr. 575 s. 64. ¹⁷ Ibidem, nr. 311 s. 6; nr. 312—13, passim; nr. 325 s. 132; Rasch og Sveistrup s. 192 f. ¹⁸ T. eks. komp.s kassebog 1770 22/5, 1772 29/12 og 1773 16/10. ¹⁹ Handels- og Kanalkomp.s kassebog 1783 12/9, 1784 21/2, 30/3, 21/4, 25/5 og 22/7. ²⁰ Åker-arkivet pk. 209, 237, 243 og 302 m. fl. st. ²¹ Gtk.s kbh. ktr.s j. 1765 nr. 1253 og kpb. nr. 1055; j. 1804 nr. 213, 287 og 342; Finanskoll.s assign. j. 1785 nr. 992. ²² Kb, Add. 192 VI a 2°, skr. 1769 4/2. ²³ Andr. Chr. Hviids dagbog 177—80 (Kbh. 1787) s. 453. ²⁴ KB, Ny kongl. samling 1698 2°, brev nr. 2139—40. ²⁵ Ibidem, nr. 2754 4to, brev nr. 131—32. ²⁶ LAS, Kbh.s obligationsprot. nr. 46 s. 460 ff. ²⁷ LAO, Frederiksgaves arkiv, pk. »Rybergs regnskab ... « læg 23. ²⁸ LAS, Kbh.s obligationsprot. nr. 50 s. 306 f. ²⁹ HT, 5. rk. 1, s. 249. ³⁰ LAO, Frederiksgaves arkiv, pk. »Rybergs regnskab ... « ³¹ T. eks. Finanskoll.s assign. j. 1784 nr. 106, 248 og 1485, 1785 nr. 1642 og 1880, 1795 nr. 525, 1796 nr. 4436; Gtk.s vestind. ktr.s j. 1786 nr. 538. ³² Finanskoll.s assign. journaler de nævnte år. ³³ Sammes kgl. resol. 1797 nr. 160. ³⁴ Sammes assign. j. 1770 s. 107, 1773 s. 150, 1788 nr. 294; Gtk.s kbh. ktr.s j. 1790 nr. 1540. ³⁵ Kkl., betænkning om handelens opkomst 1770. ³⁶ T. eks. Søetatens bogholderktr.s kassebog 1770 s. 579 ff og Rtk.s assign.prot. 1771 nr. 272. ³⁷ Søetatens kassebøger, passim. ³⁸ Erik Rasmussen: »Kurantbankens forhold til staten 1737—73« (Kbh. 1955) s. 214. ³⁹ Prishistorien s. 90. ⁴⁰ Finanskoll., pk. »Akter vedkommende dronning Caroline Mathildes dotalpenge 1772—73« (i det flg. »dotalpenge«), skr. af 1772 22/12. ⁴¹ Ibidem, skr. af 1772 23/12. ⁴² Ibidem, skr. af 1772 24/12 og 25/12. ⁴³ Ibidem, skr. af 1772 27/12 og 28/12. ⁴⁴ Ibidem, skr. af 1772 29/12. ⁴⁵ Prishistorien: s. 90. ⁴⁶ »Dotalpenge«, skr. 1773 2/2. ⁴⁷ Ibidem, skr. 1773 23/3. ⁴⁸ Finanskoll.s kgl. resol. 1797 nr. 160. ⁴⁹ Schovelin II s. 231 ff. Her findes tillige en redegørelse for regeringens bestræbelser for at forbedre pengevæsenet; Erhvervsark., Gross.soc.s prot. III (1774—90) s. 297. ⁵⁰ Prishistorien s. 58. ⁵¹ Finanskoll.s kgl. resol. 1790 nr. 154 og 253. ⁵² Ibidem 1793 nr. 186. ⁵³ Ibidem 1796 nr. 60. ⁵⁴ Ibidem 1802 nr. 303. ⁵⁵ KB., N.K.S. 2152 c 4 to., brev 1779 7/12.

18. RYBERG SOM FABRIKANT

Side 232—243

¹ LAO, Fr.gaves godsarkiv, pk. »Rybergs regnskab ... « læg 26. ² Kkl., div. sager, pk. »Linnedmanufaktur 1735—97«, betænkning af 1776 3/1. ³ Hofmans fundationes IX, s. 408. ⁴ »Industriens historie i Danmark« II, s. 30 ff. ⁵ H. Fontenay v. Wobeser: »Eckernfördes Blütezeit und die Familie Orte« (Eckernförde 1920) s. 22 f. ⁶ LAS: Vordingborg rytterdistrikts søndre birks afskrift af lands-

tingets skøder, 1779 26/5. ⁷ Kbh.s Stadsark., fattigvæsenets arkiv, pk. 7; »Industriens hist.« II s. 32. ⁸ Gtk.s sj. ktr.s j. 1785 nr. 4; Kkl.s da. j. 1785 nr. 389 og sammes industri- og fabriksj. 1797 nr. 327; DKc., sjæll. reg. 1785 nr. 535. ⁹ Gtk.s sj. ktr.s j. 1785 nr. 1062 og 2185, 1786 nr. 1682 og 1907. ¹⁰ Kkl.s da. j. 1786 nr. 1116; Gtk.s sj. ktr.s j. 1786 nr. 2532, 1788 nr. 1795, 1789 nr. 1186 og 1791 nr. 144. ¹¹ Kkl., div. sager, pk. »linnedmanufakturur 1735—97«, skr. af 1786 7/11. Koncept til samme i LAO, Fr.gaves arkiv, pk. »Rybergs regnskab« læg 26. ¹² Kkl.s da. j. 1787 nr. 26 og 125; orig. bevilling af 1787 17/2 i pk. »Rybergs regnskab« læg 26; udat. koncept til skr. til Kkl. ibidem. ¹³ Kvitteringer i »Rybergs regnskab«, læg 26. ¹⁴ Kkl., industri- og fabriksj. 1798 nr. 305, 318, 527, 852 og 906; Rtk.s kgl. resol. 1798 nr. 145. ¹⁵ Redegørelse af 1786 31/12 i pk. »linnedmanufakturur 1735—97« i Kkl.s div. sager. ¹⁶ »Tropokoloniaer« II, s. 224. ¹⁷ Matth. Lundings rejsedagbog 1787 II. (I privateje). ¹⁸ Jens Pilegaard: »Hørvavlinsinstituttet paa Lykkenssæde« i Fynske Årbøger V, s. 53 ff. ¹⁹ KB, N.K.S. 1353 2°, skr. af 1786 21/12. ²⁰ Gtk.s sj. ktr.s j. 1788 nr. 933, 1789 nr. 1252 og 1790 nr. 1134. ²¹ Kkl.s da. j. 1786 nr. 333, 1789 nr. 16, 80, 186 og 343. ²² T. eks. Gtk.s sj. ktr.s j. 1795 nr. 325, 409 og 435, 1796 nr. 1541; Kkl., industri- og fabriksfagets j. 1799 nr. 363 og 1800 nr. 144. ²³ Kkl.s da. j. 1790 nr. 53, 1791 nr. 19 og 53; Adresseavisen 1796 nr. 11 og 198. ²⁴ »Industriens hist.« II s. 34; Rawert: »Danmarks industrielle Forhold indtil Begyndelsen af 1848« (Kbh. 1850) s. 486. ²⁵ Hist. Samfund for Præstø amt, årbog 1946 s. 317. ²⁶ Nyerup i »Nye Minerva«, jan.—marts 1806 s. 314 ff; C. L. Strøm: »Professor og Ridder Rasmus Nyerups Levnetsløb, beskrevet af ham selv« (Kbh. 1829) s. 19; Christine Reimer: »Spredte Træk, fynske Personer angaaende« i Årbog for Odense og Assens Amter II (1914) s. 313 ff. ²⁷ Gtk.s sjæll. j. 1789 nr. 2253.

19. KOMMISSIONER OG TILLIDSHVERV

Side 244–252

¹ Kkl.s da. j. 1764 nr. 451, 1765 nr. 168 og 574. ² DKc., sjæll. tegn. 1769 nr. 657. ³ Gtk.s vestind. kpb. 1774 nr. 389. ⁴ Kbh.s Stadsark., Magistratens kpb. 1774 A nr. 267 og 285. ⁵ Kkl.s da. j. 1775 nr. 320 og 527; Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1775 nr. 1723 og 1890. ⁶ Åker-arkivet, pk. 226, 229, 237 og 241. ⁷ Ibidem, pk. 259. ⁸ Ibidem, pk. 267 og 295. ⁹ Ibidem, pk. 293. ¹⁰ Kkl.s o. i. kpb. 1782 nr. 188. ¹¹ Kkl.s ty. kpb. 1783 nr. 50. ¹² Kbh.s Stadsark., Magistratens kpb. 1788 B nr. 44. ¹³ T. eks. Finansskoll.s assign. j. 1791 nr. 1265 og 2617, 1792 nr. 290 og 446, 1794 nr. 1115, 1796 nr. 70. ¹⁴ Kkl., algierske søpasprot. 1793 nr. 62 og 1795 nr. 164. ¹⁵ Marquard: »Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914« (Kbh. 1952) s. 291 og 335. ¹⁶ Åker-arkivet pk. 241, 247 og 251. ¹⁷ Ibidem, pk. 251. ¹⁸ Schimmelmans arkiv, pk. 65, kpb. 1763—65, skr. af 1763 14/3, 2/11, 1764 14/4; KB, NBD XIV, Ryberg til Schimmelmann 1766 19/7. ¹⁹ Riksarkivet Oslo, Carsten Ankers privatarkiv, 3, pk. V læg 2. ²⁰ Carl Bruun: »Kjøbenhavn III« (Kbh. 1901) s. 159. ²¹ Kkl., pk. »Handelens opkomst«. ²² Schovelin I, s. 173 ff og 192 ff; Gross.soc.s prot. II (1759—74) s. 49 f. (Er-

hvervsark.) ²³ Schovelin I, s. 192 ff; Gross.soc.s prot. II s. 64 ff. ²⁴ Gross.soc.s journalsager 1769 nr. 78. ²⁵ Gross.soc.s prot. II s. 287 ff. ²⁶ Schovelin I s. 92. ²⁷ Kkl., »handelens opkomst«. ²⁸ Gross.soc.s prot. II s. 411 ff. ²⁹ Ibidem s. 429 ff. ³⁰ Ibidem s. 552 ff. ³¹ Ibidem II og III (1774—90), passim. ³² Erik Rasmussen: »Kurantbankens forhold til staten 1737—73« (Kbh. 1955) s. 242. ³³ Kurantbanken, bankkommissærernes delib.prot. 1761—1813; Erik Rasmussen, bilag VII. ³⁴ Erik Rasmussen s. 32. ³⁵ Se side 182. ³⁶ Kurantbanken, bankkommissærernes delib.prot. 1761—1813 s. 141. ³⁷ Kurantbanken, Uddelingsbog for bankaktier 1772—73 nr. 976.

20. RÅDGIVER FOR STATEN

Side 253—262

¹ DKc., sjæll. reg. 1778 nr. 509. ² Ibidem 1770 nr. 473. ³ Schack-Rathlous arkiv på Ravnholt, pk. »Papirer vedr. handel 1750—88«. ⁴ Gtk.s kgl. resol. 1788 11/6. ⁵ Gengivet i Schovelin I s. 221 ff. ⁶ Mallingiana, pk. »Finanserne B. Øresunds told«. ⁷ Ibidem, pk. »Naturalproduktion«. ⁸ Toldpolitik s. 190 f. ⁹ Ibidem s. 183 f. ¹⁰ Kkl., pk. »Betænkninger om handelens opkomst 1770«. ¹¹ Chr. VII.s kabinetsarkiv, pk. »Indkomne sager 1769—71«. ¹² Kommercedeputationens da. kpb. 1772—73, s. 16 og 23. ¹³ M. L. Nathanson: »Udførligere Oplysninger om Handels- og Finants-Væsenet i Christian den 7des og Frederik den 6tes Regjeringstid« (Kbh. 1832). ¹⁴ Chr. VIII.s kabinetsarkiv, pk. »Indkimne sager 1769—71«.

21. DIREKTØR FOR FATTIGVÆSENET

Side 263—276

¹ Bruun III, s. 322 ff; R. P. Rasmussen: »Almindelig Hospitals Historie 1769—1892« (Kbh. 1940), s. 21 ff. ² Holger Hansen: »Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—72« I (Kbh. 1916), s. 255 f, hvor nærmere kildeangivelser findes. ³ Dansk biografisk Leksikon, bd. XIX (1940), s. 403. ⁴ Kabinetstyrelsen I, s. 255 ff. ⁵ Planen findes i Kabinettsarkivet, pk. »Struensees kabinetsarkiv«. ⁶ Betænkning 1771 22/8, ibidem; Bruun III, s. 258 ff; Kabinettsstyrelsen I, s. 265 ff. ⁷ Kabinettsstyrelsen I, s. 265 ff og 274 f; Kbh.s Stadsark., koncept til skr. fra direktionen til kongen 1771 2/10 i pk. »Fattigvæsen 7«. ⁸ DKc., Sjæll. reg. 1775 nr. 10 og Sjæll. tegn. 1775 nr. 281. ⁹ Kbh.s Stadsark., koncept af 1771 26/11 i pk. »Fattigvæsen 7«. ¹⁰ Ibidem, reskript 1772 22/11 i pk. »Fattigvæsen 28«; DKc., 1. dep.s missiver 1772 nr. 699; Holm V, s. 119 f. ¹¹ Bruun III, s. 324 ff; R. P. Rasmussen, anf. værk s. 50 ff. ¹² DKc., beretning af 1774 23/7 i indlæg til Sjæll. tegn. 1774 nr. 509—10. ¹³ DKc., supplikprot. 6 T 823. ¹⁴ Kopi af 1774 26/7 i Finanskoll.s diverse sager, pk. »Sager vedr. Kbh.s magistrat (1771—73)«.

samt Den alm. Pleieanstalt (1775—76)«. ¹⁵ Ibidem, skr. af 1774 8/9. ¹⁶ Ibidem, skr. af 1775 11/2; Kbh.s Stadsarkiv, skr. af 1775 30/1 og 1/2 i pk. »Fattigvæsen 7«. ¹⁷ DKc., supplikprot. 6 V 1294. ¹⁸ Kbh.s Stadsark., forest. af 1775 31/12 i pk. »Fattigvæsen 28«. ¹⁹ Udat. koncept i Finanskoll., pk. ». Den alm. Pleieanstalt«. ²⁰ Kopi af skr. af 1776 3/1 i Kkl., pk. »Linnedmanufaktur 1735—97«; DKc., supplikprot. 6 Y 610. ²¹ Kbh.s Stadsark., reskript af 1776 12/6 i pk. »Fattigvæsen 28«; DKc., supplikprot. 6 T 823. ²² DKc., skr. af 1776 24/12 i pk. F 74 c. ²³ Ibidem, supplikprot. 6 T 823. ²⁴ L. Bobé: »Papirer fra den Reventlowske Familiekrede VI« (Kbh. 1903), s. 109; Dansk biografisk Leksikon XIV (1938), s. 577. ²⁵ Bobé, anf. værk VI, s. 110. ²⁶ Skr. af 1777 9/10 og 2/12 i DKc. F 74 c. ²⁷ Skr. dec. 1777, ibidem. ²⁸ DKc., supplikprot. 6 V 1294. ²⁹ Kommissorium af 1778 25/3 i DKc., F 74 c. ³⁰ DKc., supplikprot. 6 T 823. ³¹ Dens arkiv findes dels i DKc.s pakker F 74 a—d, dels i andre af Kancelliets akter, således i indlæg til Sjæll. tegn. 1774 nr. 509—10. ³² DKc., udat. skr. i indlæg til Sjæll. tegn. 1774 nr. 509—10. ³³ DKc., Sjæll. reg. 1780 nr. 375 m. bilag. ³⁴ Kabinettsordre af 1780 5/10 i DKc. F 1; Sjæll. reg. 1780 nr. 614. ³⁵ DKc., skr. af 1781 5/1 i Sjæll. tegn. 1774 nr. 509—10. ³⁶ DKc., bilag til Sjæll. tegn. 1781 nr. 252—55. ³⁷ DKc., Sjæll. tegn. 1774 nr. 509—10 m. bilag; supplikprot. 7 G 1346. ³⁸ DKc., Sjæll. tegn. 1774 nr. 509—10 m. bilag. ³⁹ Ibidem. ⁴⁰ Dommen er i sin helhed aftrykt i »Minerva«, oktober—december 1801, s. 252 ff. ⁴¹ Ibidem. ⁴² Pilegård, s. 54 ff og Bruun III, s. 322 ff. ⁴³ Holm VI, s. 611 f og 706 f; Schovelin I s. 257; »Clio« I, 1821.

22. MEDLEM AF KOMMERCEDEPUTATIONEN 1771—1773

Side 277—279

¹ »Industriens historie« II, s. 126. ² Kommercedep.s j. 1771—72 nr. 1—4. ³ Ibidem, under 15/3; »Industriens hist.« II, s. 131. ⁴ Kommercedep.s kpb. 1772—73. ⁵ Ibidem, skr. 1772 4/4. ⁶ Ibidem, skr. 1772 29/4. ⁷ Ibidem, skr. 1772 14/5. ⁸ Ibidem, skr. 1772 14/8. ⁹ Ibidem, skr. 1772 4/9. ¹⁰ T. eks. ibidem, skr. 1772 5/9. ¹¹ Ibidem, skr. 1772 11/5 m. fl. st. ¹² Chr. VII.s kabinetsarkiv, pk. »indkomne sager 1769—71«, ved 1770 30/10. ¹³ »Industriens hist.« II, s. 133.

23. FREDERIKSGAVE GODS OG DETS BØNDER

Side 283—302

¹ Vedel Simonsen: »Samlinger til Hagenskov Slot, nuværende Frederiksgaves Historie« (Odense 1842), s. 97. ² LAO, Frederiksgaves godsarkiv (i det flg.:

»Fr.gave«), brev af 1764 16/9 i pk. »Breve til godsbesidderne 1764—98«. ³ Ibidem, koncept af 1764 22/9. ⁴ Ibidem, brev fra Klippe til Otte 1764 27/11. ⁵ Ibidem, breve fra Klippe til Otte 1764 18/12 og fra Dewitz til samme 1765 28/1, 6/2 og 2/6. ⁶ LAO, Fynbo landstings skøder 1762—68, s. 321 ff. ⁷ Fr.gave: brev fra Otte til Dewitz (koncept) af 1765 1/11 i pk. »Breve til godsbesidderne 1764—98«. ⁸ Fr.gave, pk. »Etatsråd Rybergs private regnskab og industrielle foretagender 1765—1819«. ⁹ LAO, Fynbo landstings skøder 1762—68, s. 700r ff. ¹⁰ Ibidem. ¹¹ Ibidem, s. 702r ff. ¹² Ibidem, s. 703v f; koncept til brev fra Ryberg til Dewitz 1767 24/11 i pk. »Breve til godsbesidderne 1764—98«. ¹³ LAO, Båg herreds skøder 1768, s. 185. ¹⁴ Fr.gave, Dewitz til Otte 1765 2/8 i pk. »Breve til godsbesidderne 1764—98«; Gr. Begtrup: »Beskrivelse af Agerdyrkningsens Tilstand i Danmark« III (Kbh. 1806) s. 45. ¹⁵ Fr.gave, brev 1765 2/8 i pk. »Breve til godsbesidderne 1764—98«. ¹⁶ LAO, Fynbo landstings skødeprot. 1762—68 s. 322r ff. ¹⁷ Landvæsenskommissionen (Rtk. nr. 432,41) pk. »Indkomne betænkninger 1768—70, Fyn og Langeland«. ¹⁸ Fr.gave, fæsteprot. 1762—1831. ¹⁹ Ibidem, s. 30v. ²⁰ Ibidem, s. 27r. ²¹ De gengivne oplysninger om indfæstningerne ved andre godser end Fr.gave er stillet til rådighed af dr. phil. Fr. Skrubbeltrang. Se også Begtrup III s. 40 ff. ²² Begtrup III s. 40 ff og 68; Fr.gave, pk. »Udskiftningssager«. ²³ Indberetningerne til Rtk. 1805 findes i Matrikulsarkivet. ²⁴ Hofman Bang: »Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand« VI (Kbh. 1843) s. 106; LAO, Båg-Vends herreders skøde- og pantebog 1784—98, fol. 285. ²⁵ Fr.gave, regnskaber og pk. »Udskiftningssager«; Matrikulsarkivet, indberetninger 1805, Assens og Hindsgavl amter C2,1. ²⁶ LAO, Båg-Vends herreders skøder 1794—98, s. 288v. ²⁷ Begtrup III, s. 128. ²⁸ Årbog for Hist. Samfund for Odense og Assens amter IV, s. 488 f. ²⁹ Fr.gave, regnsk. 1788/89 og 1793/94. ³⁰ Ibidem 1775—80. ³¹ Ibidem 1784/85 og 1795/96. ³² Erhvervsark., Landhusholdningsselskabets brevdagbog 1788 4/7 nr. 219, 1792 6/11 nr. 224, 1796 11/11 nr. 210 og 1797 13/11 nr. 243. ³³ Fr.gave, regnsk. 1780/81, 1787/88 og 1798/99. ³⁴ Ibidem 1778/79. ³⁵ Ibidem 1793/94. ³⁶ DKc., Fynske reg. 1797 nr. 49. ³⁷ Fr.gave, regnskab 1784 1/5. ³⁸ Meddelelse fra Dreslette pastorat 1962 31/1. ³⁹ Begtrup III s. 226. ⁴⁰ Årbog for Odense og Assens amter IV, s. 699 f. ⁴¹ Fr.gave, regnskab 1798 1/4. ⁴² Ibidem, de anførte år. ⁴³ Regnsk. 1794 1/5 og 1804.

24. DRIFTEN AF FREDERIKSGAVE

Side 303—315

¹ Regnsk. 1766 14/2. ² Fremgår dels af regnskaberne, dels af fæstebrevene, hvor det omhyggeligt er noteret, om de er udstedt i København eller på Frederiksgave. ³ Gt.k.s kbh. ktr.s j. 1767 nr. 6862, 1769 nr. 1133, 1770 nr. 481, 650 og 1166; sammes kpb. 1774 nr. 1214, 1777 nr. 1919 og 638 samt godsregnsk. ⁴ Matrikulsark., indberetninger 1805, Assens og Hindsgavl amter nr. A 12,2. ⁵ Ibidem. ⁶ Fr.gaves regnsk. ⁷ Ibidem. ⁸ Fr.gave, kopi af kammerpas 1766 25/3 i pk.

»breve«. ⁹ Fr.gaves regnskaber og Begtrup II (Kbh. 1803) s. 443 ff. ¹⁰ Begtrup II, s. 36 ff og 49. Fr.gaves regnsk.; A. Fredslund-Hansen: »Landbrugets redskaber og maskiner« (Kbh. 1943) s. 6. ¹¹ Fr.gave, brev fra Dewitz til Otte, 1765 u. d. i pk. »breve«. ¹² Matrikulsark., udskiftningskort, Sønderby sogn. ¹³ Begtrup III, s. 215. ¹⁴ De ikke særligt angivne oplysninger om driften i dette kapitel stammer alle fra Fr.gaves regnsk.

25. FREDERIKSGAVES HOVEDBYGNING

OG HAVE

Side 316–323

¹ Kontrakten findes i godsregnsk. ² Christian Elling: »Klassicisme i Fyen« (Kbh. 1939), s. 10. ³ Elling, anf. værk s. 13 ff. ⁴ Fr. Weillbach: »Architekten C.F. Harsdorff« (Kbh. 1928), s. 76. ⁵ Elling, anf. værk, s. 10 f. ⁶ LAO, Assens branddirektørs arkiv, landet, brandtaksationsprot. for Båg herred B 1806–24, s. 48. ⁷ Fr.gave, regnsk. 1777 30/10. ⁸ Hagenskov, s. 101. ⁹ KB, Ny kgl. saml. fol. 1396n, s. 55v; Elling, anf. værk s. 26 f. ¹⁰ Vurdering af 1828 24/12 i ktr. for statsaktiverne, pk. »Frederiksgave og Flenstofte I, 1815–43«. ¹¹ Hagenskov, s. 104. ¹² LAO, Båg herreds skøder 1773 s. 261v og 1788 s. 177r. ¹³ Fr.gave fæsteprot. 1791 s. 95v. ¹⁴ Ibidem 1794 s. 431r og 1798 9/11. ¹⁵ LAO, Fynbo landstings skøder 1798 1/5, s. 26r ff. ¹⁶ Begtrup I (Kbh. 1803), s. 142 ff. ¹⁷ LAO, Fynbo landstings skøder 1798 11/6, s. 31v f og 109r, 1803 11/12 s. 118r ff; kopier af obligationer af 1798 11/12 og 1808 11/12 i ktr. for statsaktiverne, pk. »Frederiksgave og Flenstofte I, 1815–43«. ¹⁸ LAO, Fynbo landstings skøder 1800 11/6 og 15/6, s. 356v f og 361r ff. ¹⁹ Ibidem 1803 11/6, s. 41v. ²⁰ Matrikulsark., indb. 1805, Assens og Hindsgavl amter, A 11,2.

26. ØBJERG GÅRD

Side 324–334

¹ LAS, Hof- og Stadsrettens pantebog 13, s. 113v og Vordingborg rytterdistrikts birks afskrift af landstingets skøder 1779 25/5. Skødet er dateret 1779 3/5. ² Ibidem. ³ Rtk.2485.113, hoveriefetterretn., Præstø amt II. ⁴ Rtk.s kgl. resol. 1781 nr. 116. ⁵ Matrikulsark., indberetninger 1805, Præstø amt. ⁶ Ibidem, udskiftningskort over Hammer by 1797; LAS, Vordingborg birks skødeprot. 1793, s. 424v. ⁷ Sv. Risom: »Nordiske lerjordshuse« (Kbh. 1959) s. 32 ff og tavle 4. ⁸ Matth. Lundings rejsedagbog 1787 II (i privateje). ⁹ Matrikulsark., indberetninger 1805, Præstø amt. ¹⁰ LAS, Vordingborg birks skødeprot. 1789 s. 351r f. ¹¹ Ibidem 1791 s. 380v f og 1792 s. 397r. ¹² Ibidem 1793 s. 424 v. ¹³ Ibidem 1793 17/10 s. 4v f. ¹⁴ Rtk. 2485.113, hoveriefetterretn., Præstø amt II. ¹⁵ LAS,

Vordingborg birks skødeprot. 1794 16/10 s. 20v og 1795 s. 28r. ¹⁶ Rtk.s kgl. resol. 1795 nr. 275 og 1796 nr. 309. ¹⁷ Kkl., industri- og fabriksj. 1798 nr. 305, 318 og 827. ¹⁸ Rtk.s kgl. resol. 1798 nr. 145. ¹⁹ LAS, Vordingborg birks skødeprot. 1798 29/11, s. 104v—114v. ²⁰ Sig. Jensen: »Fra patriarkalisme til pengeøkonomi« (Kbh. 1950) s. 35 ff. ²¹ Matrikulsark., indberetn. 1805, Præstø amt; LAS, Vordingborg birks skødeprot. 1799 s. 178r. ²² Ibidem 1795 s. 38r. ²³ Ibidem 1796 s. 50v. ²⁴ Ibidem 1798 s. 100r ff; Matrikulsark., indberetn. 1805, Præstø amt. ²⁵ Sig. Jensen, anf. værk s. 35 f. ²⁶ LAS, Vordingborg birks skødeprot. 1799 s. 183r og 1798 s. 164v. ²⁷ T. eks. ibidem 1795 s. 43r, 1796 s. 54r og 1797 s. 72r. ²⁸ Ibidem 1799 s. 171r og 174v, 1800 s. 217r, 1801 s. 250v og 260v, 1802 s. 290 v. ²⁹ T. eks. ibidem 1802 s. 271r, 276v og 279r. ³⁰ LAS, Vordingborg birks afskrift af landstingets skøder 1799 s. 125 f. ³¹ DKc., 2. dep.s registrant 1802 nr. 801 m. bilag. ³² Matrikulsark., indberetn. 1805, Præstø amt. ³³ LAO, Fr.gaves regnskaber 1793/95; C. F. Bruun: »Rejsedagbog fra Sydsjælland 1821«, meddelt af V. Hermansen i Hist. Årbog for Præstø amt 1946, s. 316 f. ³⁴ DKc., Sjæll. reg. 1796 nr. 656.

27. RYBERG PRIVAT

Side 337–354

¹ KB, N.K.S. 1353 2°, brev af 1764 24/12. ² H. Fontenay v. Wobeser: »Eckernfördes Blütezeit und die Familie Otte« (Eckernförde 1920) passim. ³ LAO, Frederiksgaves godsarkiv, pk. »breve«, 1764 23/11. ⁴ Portrætter I, s. 39. ⁵ Münter: »Traurede bey Johann Christian Rybergs und Angelike Charlotte Falbes Copulation den 9. Julii 1789, gehalten von D. Balthasar Münter«, (Kbh. u. år). — DKc. Sjæll. reg. 1767 nr. 252. ⁶ LAS, Holmens kirkes begravelsesbog, 1767, ⁷ Ibidem 1769 og håndskriftsamlingen, Danmarks alm. hist. nr. 184, brev fra H. Høyer til Reverdil. ⁸ Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: »Candidati og examinati juris 1736—1936«, IV (Kbh. 1938) s. 73. ⁹ »Professor og Ridder Rasmus Nyerups Levnetsløb, beskrevet af ham selv«, udg. af C. L. Strøm (Kbh. 1829) s. 19 og 27; Rasmus Nyerup i »Nye Minerva« 1806, jan.—marts s. 317. ¹⁰ »Portrætter«. ¹¹ Åker-arkivet, pk. 243 og 247. ¹² Kkl., produktionsfagets kgl. resol. 1797 nr. 4 og 14. ¹³ Fr.gaves regnsk. ¹⁴ Trykte medlemslister på KB. ¹⁵ Trykt liste på KB, s. 27. ¹⁶ Fr.gaves regnskaber 1793—95. ¹⁷ Elvius og Hiort Lorenzen: »Danske patriciske Slægter« (Kbh. 1891) s. 95 f. ¹⁸ Münter: »Traurede bey Johann Christian Rybergs und Angelike Charlotte Falbes Copulation den 9. Julii 1789...« ¹⁹ »Portrætter«, s. 39. ²⁰ Weilbachs kunstnerleksikon I (Kbh. 1947) s. 165. ²¹ Jydske Efterretninger 1798 nr. 10, efter Fyns Adressecomtoir. ²² Kbh. 1798. ²³ Ellen Poulsen: »Jens Juel« (Kbh. 1942) s. 10. ²⁴ »Portrætter« s. 6. ²⁵ HT 11. rk. II s. 401. ²⁶ Gtk.s vestind. ktr.s europ. journal 1765 nr. 1461; Kkl.s konsultsjs. 1787 nr. 364; Saml. til jysk hist. og topografi X (Ålborg 1884—85) s. 72. ²⁷ DKc., Jy. reg. 1770 nr. 253 m. bilag; supplikprot. 60 nr. 1150; film 8389 under 1772 20/5. ²⁸ Hald og Skivehus amters ekstraskatteregnsk. 1763—64. Se også s. 14. ²⁹ »Portrætter« s. 40. ³⁰ Luxdorps dagbøger II, s. 73. ³¹ »Por-

trætter« s. 39. ³² KB, N. K. S. 1353 2°, brev 1764 31/4 (!); Kbh.s toldregnsk. B 120. ³³ Bruun III, s. 588. ³⁴ Trykt liste, KB. ³⁵ Werner, s. 200. ³⁶ »Portrætter« s. 40. ³⁷ Brev af 1777 1/11 i Fr.gaves regnsk. ³⁸ Kkl.s ostind. kpb. 1800 nr. 45. ³⁹ Trykt medlemsliste 1799, KB. ⁴⁰ Kbh.s Stadsark., magi-stratens kpb. 1795 B nr. 222; Rtk. 424,102. ⁴¹ »Fra Frederiksborg amt« 1907, s. 27, 31 og 34 f. ⁴² Alb. Fabricius: »Danmarks Riges Adel« (Kbh. 1946) s. 52 ff. ⁴³ LAS, Brandtaksationer, St. Annæ Vester 41 A 1. ⁴⁴ KB, N. K. S. fol. 1396n s. 31v. ⁴⁵ Gtk.s kbh. ktr.s kpb. 1778 nr. 413; Hist. Meddelelser om Kbh. 4. rk. III (1951—54) s. 367 ff. ⁴⁶ LAO, Fr.gave godsarkiv, pk. »kontrakter«, 1791 4/10. ⁴⁷ »Portrætter« s. 40; Weilbachs kunstnerleksikon III (1952) s. 512. ⁴⁸ Folketælling 1787, St. Annæ Vester, St. Kongensgade 36. ⁴⁹ Do. 1801. ⁵⁰ Fr.gaves regnsk. ⁵¹ Ibidem og Årbog for Hist. Samf. for Odense og Assens amter IV (1916) s. 480 f. ⁵² Fr.gaves regnsk. ⁵³ Ibidem. ⁵⁴ KB, N.K.S. 2152c 4to, breve af 1778 23/5 og 1779 5/1. ⁵⁵ Fr.gaves regnsk. ⁵⁶ LAS, Nikolaj kirkes dåbsprot. 1770 24/12 og 1788 21/10. ⁵⁷ A. Krag Holm: »Ved Conferentsraad N. Rybergs Jordeførd den 3 September 1804 ...« (Kbh. u. år.) ⁵⁸ Adresseavisen 1804 nr. 355. ⁵⁹ Ibidem nr. 373 og 378; Berlingske Tidende 1804 nr. 71—74; Viborg Samler 1804 nr. 74. ⁶⁰ Fr.gaves regnsk. ⁶¹ I. Jacobsen: »Sørge-Tale over salig Conferenceraad Niels Ryberg, holden i Dræsløtte Kirke« (Odense 1804). ⁶² Årbog for Odense og Assens amter IV (1926) s. 697 og 704. ⁶³ I. Jacobsen: »Sørge-Tale ...« s. 7.

28. RYBERGS FINANSER

Side 355—365

¹ Kurantbankens delib.prot. for udlån og diskontering nr. 26 s. 260. ² Schovelin II, s. 74 f og 80 f. ³ Speciesbanken, alfabeta til resol.prot. over udlån og diskontering 1791—96 og 1797—1803; sammes liste over interessenter 1791—95. ⁴ Sammes resol.prot. over udlån og diskontering nr. 5—7, 1794—97. ⁵ Werner s. 92 ff. ⁶ Depositokassens hovedbog over lån 1799—1813, s. 9 og 11; Speciesbankens resol.prot. over udlån og diskontering nr. 10. ⁷ Rasch og Sveistrup s. 56 og 124. ⁸ Finansoll.s resol. 1797 nr. 209. ⁹ Ibidem 1797 nr. 160. ¹⁰ Ibidem. ¹¹ Ibidem 1797 nr. 209. ¹² Rtk., Ekstraskatteregnskaberne 1789 og Rtk. 2416,38. ¹³ Ibidem ¹⁴ Rtk. 424,102. ¹⁵ Public Record Office, liste over danske købmænds gæld til englændere i 1807.

VII

LISTE OVER BENYTTET LITTERATUR

- Adils, Jon:* »Den danske Monopolhandel paa Island«, Kbh. 1926.
- Adressecomptoirets Efterretninger 1764 m. fl. år.
- »Allerunderdanigst Rapport fra Commissionen til Cassa-Mangelens Undersøgelse«, Kbh. 1784.
- »Andr. Chr. Hviids Dagbog 1777—80«, Kbh. 1787.
- Begtrup, Gr.:* Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Danmark« I—III, Kbh. 1803 og 1806.
- »Besvarelser foranledigede ved den allerunderdanigste Rapport fra Commissionen til Cassamangelens Undersøgelse af 26. Junii 1784 . . .«, Kbh. 1785.
- Bobé, L. (ed.):* »Papirer fra den Reventlowske Familiekreds« VI, Kbh. 1903.
- Bro-Jørgensen, J. O.:* »Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. aarhundrede«, Kbh. 1935.
- Bro-Jørgensen, J. O.:* »Industriens Historie i Danmark« II, Kbh. 1943.
- Bruun, Carl:* »Kjøbenhavn« III, Kbh. 1901.
- Brøndsted, Johs. (red.):* »Vore gamle Tropekolonier« I—II, Kbh. 1952 og 1953. Forkortet »Tropekolonier«.
- »Clio« I, Kbh. 1821.
- Dansk biografisk Leksikon, div. bind, Kbh. 1933 ff.
- »Efterretninger om den inden- og udenlandske Handel, Skibsfart, Fabrique- og Manufactur-Væsen, som og om Agerdyrkingen og Oeconomien i Almindelighed«, Kbh. 1784. Fork. »Handelstidende«.
- Elling, Chr.:* »Klassicisme i Fyen«, Kbh. 1939.
- Elvius og Hiort Lorenzen:* »Danske patriciske Slægter«, Kbh. 1891.
- »Erhvervshistorisk Årbog« V, Århus 1953 og IX, Århus 1957.
- Fabritius, Albert:* »Danmarks Riges Adel«, Kbh. 1946.
- Falk-Jensen og H. Hjorth Nielsen:* »Candidati og examinati juris 1736—1936«, IV, Kbh. 1938.
- Farjeon, J. Jefferson:* »The complete smuggler«, London 1938.
- »Fra Frederiksborg Amt«, Helsingør 1907.
- Fredslund-Hansen, A.:* »Landbrugets redskaber og maskiner«, Kbh. 1943.
- Friis, Astrid and Kristof Glamann:* »A History of Prices and Wages in Denmark 1660—1800«, vol. I, Kbh. 1958. Fork. »Prishistorien«.
- »Fynske Årbøger« V, Odense 1953.
- Hansen, Holger (ed.):* »Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—1772« I—III, Kbh. 1916, 1919 og 1923.
- Historisk Tidsskrift, 10. rk. VI, Kbh. 1943 og 11. rk. II, Kbh. 1949.

- »Historiske Meddelelser om København« 1. rk. IV, Kbh. 1913—15 og 4. rk. III, Kbh. 1951—54.
- Historisk Samfund for Præstø amt, årbog 1946, Næstved.
- Hofman Bang*: »Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand« VI, Kbh. 1843.
- Hofmans Foundationes IX, Kbh. 1763.
- Holm, A. Krag*: »Ved Conferentsraad N. Rybergs Jordefærd den 3 September 1804«, Kbh. u. år.
- Holm, Edv.*: »Danmark-Norges Historie« II, Kbh. 1894, III, Kbh. 1897—98 og VI, Kbh. 1907—09.
- Jacob, H. E.*: »Sage und Siegeszug des Kaffees«, Hamburg u. år.
- Jacobsen, I.*: »Sørgtale over sal. Conferenceraad Niels Ryberg, holden i Dræsløtte Kirke . . . den 1. October 1804«, Odense 1804.
- Jensen, Sig.*: »Fra patriarkalisme til pengeøkonomi«, Kbh. 1950.
- Jessen, K.-E.*: »Genopbygningen af København efter branden i 1795«, Kbh. 1958.
- Knudsen, P. C.*: »Aalborg Bys Historie« III, Ålborg 1933.
- Larsen, Julius*: »De private Assurandører«, Kbh. 1886.
- Lorenzen, Vilh.* (red.): »Grosserer-Societetet 1742—1942«, Kbh. 1942.
- »Luxdorps Dagbøger«, udg. v. Eiler Nystrom, II, Kbh. 1925—30.
- Marquard, E.*: »Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale«, Kbh. 1952.
- Martfelt, Chr.*: »Om Irlands Huusholdning og Handel med feede Vare, samt om Hamborgs Kjødregning, med videre«, Kbh. 1771.
- »Meddelelser om Grønland«, bd. 131 nr. 9, Kbh. 1943.
- »Minerva«, oktober—december 1801, Kbh.
- Münter, Balthasar*: »Traurede bey Johann Christian Rybergs und Angelike Charlottes Falbes Copulation den 9. Julii 1789, gehalten von D. Balthasar Münter«, Kbh. u. år.
- Nathanson, M. L.*: »Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National og Stats Huusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid og indtil Nutiden«, Kbh. 1836.
- Nathanson, M. L.*: »Udførligere Oplysninger om Handels- og Finants-Væsenet i Christian 7des og Frederik 6tes Regjeringstid . . .«, Kbh. 1832.
- »Nye Minerva«, Januar—marts 1806, Kbh.
- »Nyt historisk Tidsskrift«, Kbh. 1852.
- Olsen, Albert*: »Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede«, Kbh. 1936.
- Parkinson*: »Trade in the Eastern Seas 1793—1813«, Cambridge 1937.
- Poulsen, Ellen*: »Jens Juel«, Kbh. 1942.
- Rasch, Aage*: »Dansk toldpolitik 1760—1797«, Århus 1955. Forkort. »Toldpolitik«.
- Rasch, Aage og P. P. Sveistrup*: »Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772—1792«, Kbh. 1948. Fork. »Rasch og Sveistrup«.
- Rasmussen, Erik*: »Kurantbankens forhold til staten 1737—73«, Kbh. 1955.
- Rasmussen, R. P.*: »Almindelig Hospitals Historie 1769—1892«, Kbh. 1940.
- Rawert, O. J.*: »Danmarks industrielle Forhold indtil Begyndelsen af 1848«, Kbh. 1850.
- Risom, Sv.*: »Nordiske lerjordshuse«, Kbh. 1959.
- Ryberg, Niels*: »Til de høie og ærede Interessentere i det Kgl. Danske Octr. Asiatiske Compagnie«, Kbh. 1786.

- Ryberg, Niels*: »Til Interessenterne udi det asiatiske Compagnie«, Kbh. 1784.
 »Samling af fortjente danske Mænds Portraiter med biographiske Efterretninger«, Kbh. 1798. Fork. »Portrætter«.
- »Samlinger til jysk Historie og Topografi«, X, Ålborg 1884—85.
- Schovelin, Julius*: »Fra den danske Handels Empire« I—II, Kbh. 1899—1900.
- Strøm, C. L.*: »Professor og Ridder Rasmus Nyerups Levnetsløb, beskrevet af ham selv«, Kbh. 1829.
- Svabo, J. Chr.*: »Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782«, udg. af N. Djurhuus, Kbh. 1959.
- Sveistrup, P. P. og R. Willerslev*: »Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie«, Kbh. 1945. Fork. »Sveistrup og Willerslev«.
- Thorsen, Chr.*: »Det kongelige oktroierede Sø-Assurance Kompagni 1726—1926«, Kbh. 1926.
- Vedel Simonsen*: »Samlinger til Hagenskov Slot, nuværende Frederiksgaves Historie«, Odense 1842.
- Weilbach, Fr.*: »Architekten C. F. Harsdorff«, Kbh. 1928.
- Weilbachs Kunstnerleksikon I, Kbh. 1947 og III, Kbh. 1952.
- Werner, Johs.*: »En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode«, Kbh. 1927. Fork. »Werner«.
- Wiberg, S. V.*: »Almindelig dansk Præstehistorie« I—III, Kbh. 1867 ff.
- Wobeser, H. Fontenay v.*: »Eckernfördes Blütezeit und die Familie Otte«, Ekernförde 1920.
- »Årbog for Odense og Assens Amter« II, Odense 1914 og IV, Odense 1926—28.

VIII

PERSON- OG STEDREGISTER

Navnene Niels Ryberg og København samt københavnske lokaliteter
er ikke medtaget.

- Abbeville 232
 Adíls, Jón J., islandsk historiker 66, 68,
 75, 78
 Agerskov, Kr., deputeret i Finanskol-
 legiet 273 f.
 Alençon 232
 Algier 115, 225 f., 255, 260, 262, 344,
 360
 Altona 20, 117, 140, 168, 206, 223,
 259, 262
 Amsterdam 19, 29, 34, 36, 50, 95 f.,
 110, 120, 125, 127, 152, 161, 163,
 169, 222 f., 245
 Ancona 52 f.
 Anderson, James, amerikansk skipper,
 153
 Anderson, James, købmand, Edinburgh
 245
 Anker, Carsten, embedsmand og politi-
 ker 247
 Anna Villadsdatter, Niels Rybergs mor-
 moder 10
 Anne, Niels Rybergs søster 11, 86
 Antvorskov gods, Slagelse hrd., Sorø
 amt 283
 Antwerpen 164, 245
 Appleby, Elisabeth, g. m. Chr. Dan.
 Otte 86
 Appleby, Peter, købmand og fabrikant,
 Kbh. 86
 Archangelsk 96, 205
 Arendal 165
 Arrøe, Laur. Nielsen, sognepræst 13,
 345
 Assens 305 f., 310, 314, 317, 352
 Ayre 172
 Barbados 125
 Barcelona 110
 Batavia 167 f.
 Battier, Chr., bogholder, Kbh. 191, 197
 Battier Zornlin & Co., købmænd, Lon-
 don 206
 Begtrup, Gr., landøkonom 294, 296,
 301, 310 f., 322
 Behagen, G., købmand, Kbh. 250
 Bengalen 168, 246
 Berckentin, C. A., lensgreve, statsmini-
 ster 188
 Berg, Chr., købmand, Kbh. 208
 Bergen 53, 79, 172
 Berger, J. C. J., læge, Kbh. 265 f.
 Beringskiold, Magnus, politisk eventyrer
 og statsfange 224
 Berlin 209
 Bernstorff, A. P., statsmand 270
 Bernstorff, J. H. E., statsmand 36 f., 50,
 58, 61 ff., 76, 95, 188, 211, 345, 362,
 374

- Bertel Christensen, Niels Rybergs fader 10 f., 14
- Bie, Otto, embedsmand, Frederiksnagore 246
- Bienebek gods, Slesvig 339
- Bilbao 162
- Birch, Jørgen, købmand, Kbh. 15
- Biørn, Niels, købmand, Kbh., 27, 39, 87
- Black, Christen Schaarup, købmand, Kbh 84 f., 159, 204, 208, 350, 368
- Black, Oluf, købmand, Kbh. 84
- Blacks enke & Co., købmænd, Kbh. 149 f., 230, 358
- Bodenhoff, Andreas, købmand, Kbh. 352
- Bogense 29
- Bolten, Henrik, købmand, Kbh. 159
- Bordeaux 15, 17 f., 86, 95, 109 f., 141, 162, 222, 246, 344
- Borgia, italiensk kardinal 223
- Bornemann, Wilh., generalauditor 274
- Borre & Fenger, købmænd, Kbh. 96, 128, 247 ff.
- Brahe, Preben, godsejer, Hvedholm 285
- Brahetrolleborg gods, Salling hrd., Svendborg amt 240, 275, 296
- Bremen 240
- Brest 61, 110
- Bretagne 232 f.
- Brock, Niels, købmand, Kbh. 159, 229, 363
- Brown, John & David, købmænd, Kbh. 159, 189, 208, 244, 250
- Bruun, Carl, forfatter 248
- Bruun, Constantin, købmand, Kbh. 283
- Brydegård, Dreslette sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296
- Brünnich(e), P., maler 300, 317, 341, 345
- Budz, Bertel, skipper, Kbh. 17
- Bukkerup, Sølsted sogn, Båg hrd., Odense amt 288, 296
- Bunkeflod, H. Chr., præst, forfatter, 242, 340
- Bülow, Christ. Schöllér, godsejer, Thybjerggård 323
- Bülow, Johan, hofmand og godsejer 256
- Bækkeskov gods, Everdrup sogn, Bårse hrd., Præstø amt 283
- Bøjesen, Cornelius, skipper 200
- Båg hrd., Odense amt 296
- Cadix 96, 226 f.
- Campbell, Edw., købmand, U.S.A. 144
- Cantor, Elias Jacob, veksellerer, Kbh. 24
- Caroline Mathilde, dronning 226, 358
- Carsebom, Cornelius, købmand, Amsterdam 50
- Carstensen, H., købmand, Kbh. 167
- Cathyness 172
- Cette 48
- Ceylon 164
- Charlotte Amalie, prinsesse 220
- Christen Jensen, gårdmand, Rybjerg sogn, Salling 10
- Christen Sørensen, Rybjerg sogn, Salling 10
- Christiania 111
- Christiansen, inspektør, Vestindien 246
- Christianssted 139
- Classen, J. F., fabrikant 129
- Classen, Peter Hersleb, embedsmand 277
- Clausen, P., generalguvernør i Vestindien 37
- Clementsén, Rasmus, slagter, Kbh. 58
- Cochrane, engelsk købmand, Indien 162
- Collett, James, købmand, Norge 210
- de Coninck & Reiersen, købmænd, Kbh. 90, 150, 155 ff., 162 ff., 188 f., 193, 208, 229, 321, 345, 358 f., 363 f., 366
- Corfinius & Hensler, købmænd, St. Thomas 37, 63, 123, 129, 139
- Cork 47, 102, 123, 135, 205
- Cramer, købmand, Kbh. 48, 56
- Cramer, Laur. Johs., købmand, Kbh. (samt firma Cramer & Søn) 84 f., 91, 159, 196, 229 f., 358, 368
- Cuylitz, købmand, Antwerpen 245

- Dahl, Peter, skibskaptajn, Kbh. 165
 Dajon, Nic., billedhugger 320
 Danzig 41, 48 f., 96, 109, 151, 176
 Delmenhorst 254
 Desmercières, Jean Henri, embedsmand 221
 Dewitz, Frantz Joachim, officer, godsejer 283 ff., 303
 Dieppe 29
 Dixen, Anna Cathrine, g.m. Axel Møller Mørch 87
 Dorete, Niels Rybergs søster 11
 Dragør 235, 238, 241
 Drejer, Henrik, højesteretsadvokat 274
 Dreslette sogn, Båg hrd., Odense amt 286 ff., 295, 298 ff., 302, 310, 317, 320, 353
 Dublin 102, 123
 Duntzfeldt & Co., købmænd, Kbh. 150, 165 ff., 358
- Ebberup, Kærum sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 295, 297 f.
 Edelgave gods, Smørum sogn og hrd., Kbh.s amt 283
 Edinburgh 245
 Edinger, landinspektør 352
 Ejerup, Gamtofte sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296, 322
 Ekernførde 27, 29, 34 f., 38, 41, 45, 55, 86, 179, 246, 337, 339
 Elbing 96
 Elling, Chr. kunsthistoriker 317 ff.
 Emden 244
 England 26, 36, 51, 53, 84, 95, 118, 122 f., 136, 145, 161, 171 ff., 200, 215, 223, 235, 240, 358, 370
 Erichsen, Erich, købmand, Kbh. 85, 150, 229
 Erichsen, Laurs, godsejer 10
 Erichson, Severin, købmand, Kbh. 143
 Eschildsen, Eschild, skibsbygmester, Kbh. 91, 245
 Eskjær gods, Grinderslev sogn, Salling nr. hrd., Viborg amt 13
- Esrum, Esbønderup sogn, Holbo hrd., Fr.borg amt 240
 Fabritius de Tengnagel, C. A., købmand 345
 Fabritius, Just, købmand, Kbh. 35, 61, 247
 Fabritius & Wever, købmænd, Kbh. 39, 56, 69, 96, 159, 162 f., 189, 191, 195, 208, 222, 227, 364
 Fakse Ladeplads 310
 Falbe, Engelke Charlotte, g.m. Joh. Chr. Ryberg 341, 351
 Falbe, Ferd. Vilh., major 341
 Felchenhauer, kommandant på St. Thomas 37
 Fenger, P., købmand, Kbh. (se også: Borre og Fenger) 248, 251
 Finland 152, 179
 Finmarken 66, 68, 76, 84, 95, 180, 254, 261, 368
 Fischer, Anna Barbara, g.m. Niels Saabye 86
 Fischer, Lars Pedersen, købmand, Kbh. 23
 Flemløse sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296, 322 f.
 Flensborg 29, 34, 151 f., 160, 211, 220, 306, 311, 316 f.
 Flenstoftes hovedgård, Dreslette sogn, Båg hrd., Odense amt 322 f.
 Floor, Peter Joh., dansk købmand, Indien 162
 Forbes, Wm., Js. Hunter & Co., handelshus, Edinburgh 245
 Frankfurt am Main 51, 94
 Franklin, Benjamin, amerikansk statsmand 142
 Frankrig 19, 25 f., 46, 58, 60 ff., 95, 105, 122, 161, 179, 186, 234, 343, 368
 Frederik, arveprins 193 f., 269 ff., 278 f., 374
 Frederiksborg amt 112
 Frederiksgave gods, Båg hrd., Odense amt 204, 215, 217, 235, 238, 283 ff., 332, 339 ff., 345, 348, 350 ff., 372 f.

- Frederikshald 245
 Frederiksnagore (Serampore) 168, 246, 346
 Frederiksstad 109
 Frederiksværk 129, 310
 Frølich & Co., købmænd, Kbh. 150
 Fyn 106, 234, 254
 Færøerne 51, 84, 134 f., 137, 160 ff., 170 ff., 254, 261, 370
 Fåborg 29
- Galloway 172
 Gamtofte sogn, Båg hrd. Odense amt 287 f.
 Gedde, Chr., stadskonduktør, Kbh. 89, 350
 Genève 164
 Genova 52 f., 245, 250
 Gislason, Magnus, amtmand i Island 66, 70
 Gisselfeld, Broby sogn, Ringsted hrd., Sorø amt 238
 Glückstadt 69
 Gordon, John, tekstilfabrikant 267
 Gotland 151
 Grønland 20, 76, 79, 180, 182
 Graah, agent, Kbh. 99
 Guernsey 51, 161
 Guinea 26 ff., 38 ff., 46, 49, 83, 129, 183
 Gurnel Hoare & Co., købmænd, London 206
 Gustmeyer, F. L., købmænd, Kbh. 56
 Güldenchrone, Fr., diplomat 221
 Gyldensteen gods, Nørre Sandager sogn, Skovby hrd., Odense amt 221
 Gösel, Fr. Chr. v., Slesvig 224
 Gøteborg 205, 215
- Habana 134, 139
 Hagenskov slot 283, 320, 346
 Halle, Levin Wulff v., veksellerer, Kbh. 24, 56
 Hamburg 19, 51 f., 105, 108, 118 f., 125, 146, 205, 209, 217, 225 f., 228 f., 358
- Hammer sogn, Hammer hrd., Præstø amt 238, 326, 334
 Hansen, Conrad, agent, Helsingør 217
 Hansen, David, justitsråd, Kbh. 274
 Hansen, Steffen, købmænd, Kbh. 67
 Hardenberg, grevinde 363
 Harre sogn, Harre hrd., Viborg amt 10, 13 f., 86, 344 f.
 Harregård, Harre sogn og hrd., Viborg amt 14, 343
 Hastrup, Mads, godsejer 13
 Hauch, Andreas, generallojtnant 220
 Hauser, Conrad, købmænd, Kbh. 185
 Hegelund, madame, Næstved 224
 Helnæs sogn, Båg hrd., Odense amt 285 ff., 292 f., 295 f., 298, 323
 Helsingborg 151
 Helsingør 18, 108, 151 f., 160, 217, 309
 Hemert, Just v. og firma v. Hemert & Sønner, købmænd, Kbh. 35, 39, 56, 128, 159, 189, 191, 195, 247, 363
 Henrik IV, fransk konge 232
 Hensler, Philip Fr., se Corfinius & Hensler
 Heyde, Claus & Co., købmænd, London 123, 206, 222, 227 f., 244, 360, 365
 Hielmstjerne, H., embedsmand 221
 Hjerk sogn, Harre hrd., Viborg amt 13
 Hofman Bang, N. E., landøkonom 295
 Holar 74
 Holberg, Ludvig 346
 Holland 19, 33, 39, 41, 46, 122, 223, 240
 Holm, A. Krag, præst, Kbh. 352
 Holm, Edv., historiker 58, 64
 Holmsted, Fr., købmænd, Kbh. 234
 Holsteen, Christ., forvalter, Øbjerggård 327 f.
 Holsten 47, 179, 254
 Holstein, Joh. Ludv., oversekretær 74
 Holstein, Chr. Fr. v., kammerjunker og kaptajn 87
 Hoogland, S., admiral 189, 196
 Horsens 106
 Howden, heglemester 235, 267, 275

- Hvidkilde gods, Egense sogn, Sunds hrd., Svendborg amt 234
- Hviid, Andr. Chr., orientalist 223
- Hyat, Caleb, skibskaptajn 167
- Høed, Voldtofte sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296
- Høegh Guldberg, Ove, statsmand 98, 185 f., 192 ff., 213, 221, 269 ff., 276, 347, 352, 374
- Haaber, Otto Chr., købmand, Kbh. 189, 191, 193 f., 196
- Hårby sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 295, 322
- Indien se Ostindien
- Irland 47, 84, 102, 135, 161, 205
- Iselin & Co., købmænd, Kbh. 35, 39, 56, 69, 96, 128, 159, 227
- Island 53, 66 ff., 95, 125, 180 ff., 246, 254, 260 f., 278, 343, 368, 372
- Isle de France (Mauritius) 164 ff., 178, 222, 370
- Italien 161
- Jacob, Isach, veksellerer, Kbh. 56
- Jacobsen, I., præst, Dreslette 353
- Jardin, N. H., arkitekt 317 ff.
- Johansen, Peter, købmand og godsejer 352
- Juel, Fr. Ludv., diplomat 221
- Juel, Jens, maler 321, 338, 341 f., 345
- Juelsberg gods, Avnslev sogn, Vinding hrd., Svendborg amt 317
- Jylland 234, 254
- Jægerspris 320
- Jørgensen, Peter, skipper 17
- Jørgensen, Søren, rådmænd, Kbh. 23, 56
- Kapstaden 165, 168, 191, 195
- Karlshamn 116
- Kastrup, Tårnby sogn, Amager 310
- Kiel 151, 160, 308, 350
- Kiersten, Niels Rybergs søster 11, 14, 86, 345
- Kina 117, 158, 160, 162, 184, 189, 198, 259 f.
- Kirsten, Niels Rybergs søster 11 f.
- Klingberg, Chr., højesteretsadvokat 275
- Klippe, L., kancelliråd, Lübeck 283 f., 339
- Klöcher, Herman Lengersen, borgmester, Kbh. 87
- Kokkedal gods, Hørsholm sogn, Lyng-Kronborg hrd., Frederiksborg amt 317
- Kongsberg sølvværk 95, 97, 118, 255, 353
- Korsør 246
- Kostræde, Køng sogn, Hammer hrd., Præstø amt 324
- Kragh-Juel-Wind, baronesse 197
- Krause, bygningskonduktør 317
- Krenkerup gods, Radsted sogn, Musse hrd., Maribo amt 238
- Kriseby gods, Slesvig 339
- Kronborg amt 112
- Kærum sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f.
- Købke (Kiøbke), Adrian, købmand, Kbh. 24
- Køng, Hammer hrd., Præstø amt 234 ff., 241, 243, 275, 283, 297, 301, 324 ff., 344
- Königsberg 48, 96
- Ladiges, H., veksellerer og fabrikant, Kbh. 208, 323, 364
- Lahde, G. L., kobberstikker, Kbh. 341
- Langesø gods, Vigslev sogn, Skovby hrd., Odense amt 317
- Lawätz, Joh. Dan., bankier, Altona 117
- Le Håvre 46, 94 f., 112, 146
- Lehn, P. A. (?), godsejer 234
- Lerche, G. F. (?), kammerherre 221
- Le Seurre, fransk diplomat 61
- Levetzau, grevinde 220
- Lewis 172
- Libau 96
- Lindenberg gods, Blenstrup sogn, Helligum hrd., Ålborg amt 275

- Linstow, E. Christ. v., amtmand 220
 Lissabon 47, 49, 53, 96, 115, 176
 Liverpool 123
 Livorno 33, 250
 Lolland 254
 London 19, 27, 29, 120, 141, 167, 206,
 215, 222, 227 f., 244
 Lundby sogn, Hammer hrd., Præstø
 amt 324, 326, 328 f.
 Lunding, Mathias L., borgmester, Kbh.
 263, 265, 270, 274
 Luxdorph, Bolle, embedsmand 85, 195,
 197, 273 f., 345
 Lübeck 18 f., 34, 47, 49, 75, 105, 110 f.,
 116, 151, 206, 320, 345, 376 f.
 Lyngby, Sokkelunds hrd., Kbh.s amt
 267 f.
 Lyon 93
 Luetken frères & Comp., købmænd,
 Bordeaux 86
 Löppelmann, muremester, Assens 301,
 317, 320

 Madeira 134 ff.
 Magnusson, Skuli, landfoged, Island 67,
 70, 75
 Malaga 110 f., 247
 Malling, Ove, statsminister 13 f., 375
 Malling, Peter, godsejer 13
 Malmø 15, 22, 215
 Man, Isle of 161, 172
 Maren, Niels Rybergs søster 11 f., 344 f.
 Margård gods, Vigslev sogn, Skovby
 hrd., Odense amt 317
 Mariager 18
 Marokko 255
 Marseille 33, 38, 136, 226, 250
 Marstrand 151
 Martfelt, Chr., nationaløkonom 40, 47,
 78, 98, 122 ff., 136, 200, 220, 256,
 337, 343 ff., 369
 Matthesen, Conrad, købmand, Altona
 206
 Mattrup gods, Tyrsting sogn og hrd.,
 Århus amt 25, 60, 64, 83

 Mauritius se Isle de France
 Melby, Kærum sogn, Båg hrd., Odense
 amt 287 f.
 Memel 106, 176
 Mette, Niels Rybergs søster 11 f.
 Meyer, Amsel Jacob, købmand og vek-
 sellerer, Kbh. 56
 Meyer, Elias, landskabsmaler 322
 Middelhavet 52 f., 105
 Moltke, A. G., statsmand 20, 61, 193,
 234
 Moltke, I. G., statsmand 227
 Moore, blegemester 267, 275
 Moss 116, 241
 Mullerød, Dreslette sogn, Båg hrd.,
 Odense amt 288
 Munk, købmand, Kbh. 250
 Münter, Balthasar, præst, Kbh. 341
 Münter, Fr., biskop 223
 Møen 84
 Møller, Axel Nielsen, købmand, Ålborg
 10, 13, 22, 86
 Møller, Niels, Niels Rybergs morfader
 10
 Møller, Villads, Niels Rybergs morbrot-
 ter 10
 Mørch, Axel Møller, Niels Rybergs
 kompagnon 85 ff., 363, 368
 Mørch, Christen Møller, nevø af Niels
 Ryberg 344
 Mørch, Jens Christensen, skomagerme-
 ster, Ålborg 86

 Nantes 46
 Narva 49, 151
 Nathanson, M. L., økonomisk forfatter
 153, 256
 Naumburg 223
 New Foundland 77
 New York 142
 Nordamerika se USA
 Norge 13, 28, 47, 52, 55, 73, 95 ff.,
 116, 126, 128, 161, 169, 179, 210,
 222, 225, 227, 241, 245 f., 254, 257
 ff., 261, 307, 353

- Normandiet 232
 Numsen, Kr. Fr., officer, diplomat 186
 Nyeland, H. P., købmand, Kbh. 106
 Nyerup, Rasmus, litteraturhistoriker
 242, 340 f., 343, 345 f., 352
 Næsselottet, Søllerød sogn, Sokkelunds
 hrd., Kbh.s amt 321
 Nørgård gods, Grinderslev sogn, Sal-
 ling nr. hrd., Viborg amt 10
- Odense 29, 241, 254
 Oldenburg 254
 Ol(e)sen, Thøger, Niels Rybergs svoger
 14, 345
 Osnabrück 33
 Ostende 38
 Ostindien 20, 109, 113 f., 116, 119,
 133, 143, 149, 158, 161 ff., 177 ff.,
 186, 188 f., 215, 244, 259 f., 370, 375
 Otte, Christian Daniel, Niels Rybergs
 kompagnon 85 f., 246, 344, 368
 Otte, Dorothea Charlotte, f. Revent-
 low 339
 Otte, Fr. Wilh., købmand og godsejer,
 Ekernførde 27, 29, 38 f., 45, 55, 234,
 283 f., 291, 306, 337, 339
 Otte, Johan Nic., købmand, Ekernfør-
 de 285
 Otte, Margarethe Dorothea, g. m. Niels
 Ryberg 337, 339
- Palermo 52
 Paris 141, 223, 225
 Pedersen, P., konsul 222
 Pernau 151
 Peschier, Pierre, købmand, Kbh. 159,
 358, 363
 Petersborg 55, 109, 113 f., 116, 120,
 162, 246
 Philadelphia 141, 143, 222
 Pillau 96
 Ployart, Nic. Th. v., kaptajn i Søetaten
 90
 Plum, Niels Munk, sognepræst 9
 Plön 317
- Polen 225, 233
 Pontoppidan, Erik, biskop, forfatter 258
 Portugal 52, 118
 Preussen 106
 Providence 151
 Præstø 106
 Prætorius, J., købmand, Kbh. 150
 Præck, Chr. L. v., generalguvernør i
 Vestindien 37 f.
 Puerto Rico 137
- Rachel, A. H., legationssekretær 221
 Raklev sogn, Arts hrd., Holbæk amt
 330
 Randers 105 f., 109, 137
 Raphael, Jac., veksellerer, Kbh. 24, 56
 Rasmussen, Rasmus, godsejer 323
 Ravnholt gods, Herrested sogn, Vin-
 dinge hrd., Svendborg amt 77, 195
 Reedtz-Thott, Holger, kammerherre 363
 Reiersen, se de Coninck & Reiersen
 Resewitz, Friedrich Gabriel, præst 221
 263 ff.
 Rested, Ole, højesteretsassessor, Kbh.
 274, 352
 Reuss, Heinrich (43 og 48) grever 221
 235
 Reval 48, 96
 Reventlow, Chr. Ditlev, statsmand
 240, 270
 Reventlow, Ditlev, statsmand 126,
 130 f, 374
 Reventlow, Fr., diplomat 221
 Reykjavik 71
 Riga 22, 47, 49, 53, 96, 113 ff., 151,
 245
 Riis, I. C., købmand 167
 Ring, Hammer hrd., Præstø amt 238,
 324 ff., 330
 Risør 167, 178
 Rochefort 61
 Rosenberg, G. E., arkitekt 306, 317
 Rosencrantz, kammerherre 74
 Rosencrantz, Fr. Chr., overkrigssekre-
 tær 221

- Rosencrone, H. C. L., godsejer 220
 Rosendal gods, Norge 220
 Rosencrantz, Mogens, justitiarius 345
 Rosencrantz, Niels, diplomat, udenrigsminister 246
 Rostock 151
 Rothe, Tyge, godsejer, forfatter 26, 37, 39, 51, 219 f., 264
 Rotterdam 177
 Rouen 245
 Rush 172
 Rusland 113, 116, 142, 153, 233
 Ryberg, Christen, købmand, Ålborg 10 f., 13 f.
 Ryberg, Fridericus Bartholomæus, Niels Rybergs søn 339
 Ryberg, Johan Christian, Niels Rybergs søn 315, 339 f., 351 ff.
 Rybjerg sogn, Salling nr. hrd., Viborg amt 9 ff., 13
- Salling 9 ff., 13 f., 86, 344
 Saltofte, Kærum sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 298
 Sandager sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f.
 St. Croix, se Vestindien
 St. Domingo 134
 St. Eustatius 139
 St. Jan, se Vestindien
 St. Quentin 245
 St. Thomas, se Vestindien
 St. Ubes (Setubal) 119, 176
 Schack-Rathlou, J. O., statsminister 77, 127, 185 f., 193, 195 ff., 253, 372, 374
 Scheel, Jørgen, stiftamtmand 277
 Schimmelmänn, Ernst, statsminister 137, 185, 187, 229, 276, 362, 364 f., 375
 Schimmelmänn, H. E., skatmester 126, 185 f., 188 f., 195, 226 ff., 246 f., 249, 259, 270 f., 276, 352, 362, 374
 Schiötz, J. Callerup, stud. jur., Kbh. 351
 Schlegel, Joh. Fr. Wilh., professor 340, 352
- Schlesien 112
 Schoopen, Joh. von, plantageinspektør 123
 Schovelin, Jul., økonomisk forfatter 58, 250
 Schou, Bertel, købmand, Kbh. 91
 Schouw, Cecilia 323
 Schouw, Kristen, deputeret i Danske Kancelli 274
 Schow, Anna, g. m. H. R. Saabye 86
 Schow, Niels Jepsen, gårdmand, Harre sogn, Salling 86
 Schroll, Henning, fabrikant 240
 Schrøder(see), Lorentz, officer, kammerherre 352
 Schultz, boghandel og forlag, Kbh. 242
 Schwabe, F. C., købmand, Kbh. 167
 Schydtz, J. L., jurist, privatlærer 339
 Schönheyder, Johan Martin, kammeradvokat 275
 Selby & ter Borch, købmænd, Kbh. 150, 168, 283, 358
 Senegal 178
 Setubal 119, 176
 Shetlandsøerne 172
 Sicilien 53
 Sierhagen gods, Holsten 339
 Sild 33
 Sjælland 254
 Skagen 169
 Skivehus amt 9, 11 f.
 Skorland 84, 161, 235, 240
 Skrubbeltrang, F., historiker 293, 295, 297
 Skårup, Dreslette sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 295
 Slesvig 28 f., 47, 179, 307, 339
 Snav, Dreslette sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 295, 298, 300
 Soelberg & Falck, købmænd, Kbh. 56
 Soelberg & Søn, købmænd, Kbh. 23
 Spanien 52, 105, 161, 247
 Stagemeyer, Fr. H., kaptajn 217
 Stampe, Henrik, embedsmand 274
 Stampe, Henrik, kancellist i Danske Kancelli 224

- Stefansson, Olafur, vicelagmand, Island 70 f.
- Stemann, Chr. Ludvig, embedsmand 185, 246
- Stettin 151
- Stevenson, Edward, købmand, Tranquebar 162 ff.
- Stockholm 34, 86, 92, 117, 145, 163, 215, 223, 340
- Storgård, Rybjerg sogn, Salling nr. hrd., Viborg amt 10
- Stralsund 46
- Struensee, C. A., embedsmand 226, 264
- Struensee, Joh. Fr., statsmand 250, 256, 262 f., 265, 277 f., 372, 374
- Stubbekøbing 106
- Stubberup, Sandager sogn, Båg hrd., Odense amt 288
- Sturz, H. P., legationsråd, embedsmand 277
- Stylsvig, forvalter, Frederiksgave 322
- Styrup, G. Christ., general 220
- Staal, Ditlev, købmand, Stubbekøbing 324
- Suhr, J. P., købmand, Kbh. 159, 250
- Svabo, J. Chr., forfatter 171 ff.
- Sverige 105, 109 f., 112 ff., 116, 144, 151, 153, 179, 245
- Sværdborg sogn, Hammer hrd., Præstø amt 326
- Søbøtke, Johs., købmand, Kbh. 150
- Søllested sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296, 322
- Sønderby sogn, Båg hrd., Odense amt 286, 288, 295, 297 f.
- Saabye, Hans Egede, sognepræst 330
- Saabye, Hans Rudolph, Rybergs kompagnon 85 ff., 91, 102 f., 143, 153, 214, 323, 358, 363 f., 368
- Saabye, Niels, konsumtionsforpagter 86
- Tacken, Boy, skipper 52
- ter Borch, hollandsk bankhus 129
- Terpegård, Kærums sogn, Båg hrd., Odense amt 287
- Thagaard, Jens, købmand, Ålborg 54
- Thalbitzer, C., købmand, Kbh. 208
- Thalbitzer, J., købmand, Kbh. 159
- Thorshavn 170, 172 f.
- Thott, O., statsminister 193, 220, 345
- Thygesen, Em., købmand og godsejer 23, 25 ff., 38 ff., 45, 52, 55, 64, 91, 99, 286
- Thygesen, Thyge Jesper, Niels Rybergs kompagnon 25 f., 83 ff., 355, 367 f.
- Torp, Åsted sogn, Harre hrd., Viborg amt 10
- Torup, Sandager sogn, Båg hrd., Odense amt 288
- Torø, Kærums sogn, Båg hrd., Odense amt 288, 294
- Toulon 176
- Tranquebar 21, 162, 164, 167 f., 215, 222
- Travemünde 47
- Trondhjem 246
- Turup sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296
- Tutein, Fr., købmand, godsejer 283
- Tutein, Pierre, købmand, Kbh., og Tutein & Co. 149 f., 159, 177, 363 f.
- Uldall, Peter, advokat 193 ff.
- Unna, Raphael Ascher, veksellerer, Kbh. 24, 56
- U S A 113 f., 116, 133, 140, 141 ff., 156, 177 f, 186, 233 f., 370
- Venezia 223
- Vestindien 26 ff., 35 ff., 46, 48 ff., 62 ff., 79, 83, 94 ff., 101, 110, 112 f., 119, 122 ff., 149, 160, 162 f., 170, 172, 175 ff., 182 f., 185 f., 200, 245 ff., 254, 259 ff., 278, 368 f., 375
- Vibeke Nielsdatter, Niels Rybergs moder 10, 14
- Vintersbølle, Vordingborg landsogn, Barse hrd., Præstø amt 324, 326, 329
- Vitré 232
- Voldbro, Gamtofte sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296

- Voldtofte, Flemløse sogn, Båg hrd., Odense amt 287 f., 296
- Västervik 116, 151
- Voelker, Chr. Gottfried, tekstilfabrikant 237 ff., 275, 327 f.
- Wadum, Johanne 85
- Wahrendorff, J. D., købmand, Stockholm 86, 92, 117, 145, 163, 215, 223, 245 f., 340, 365
- Wallich, Lazarus Wulff, veksellerer, Kbh. 56
- Walterstorff, Ernst Fr., søofficer og diplomat 142
- Wasserschlebe, Joachim, embedsmand 220, 231, 344, 352, 374
- Wedel, Catharine Sophie, f. Moltke, grevinde 224
- Wendt, Carl, læge 266, 270 f., 273 f.
- Wessely, Joel og Moses, mæglere, Kbh. 208, 211 f., 214
- Wever (& Co.), købmænd, Kbh. 35, 45, 96, 159
- Wibroe, Chr., fuldmægtig, Kbh. 351
- Wiedewelt, Johs., billedhugger 223, 320, 345, 349 f.
- Wien 223
- Wilder, Lars, købmand, Kbh. 91, 363
- Wolff, H. & S., købmænd, London 206, 247
- Worm, Ole, rektor 340
- Zinn, Joh. Ludv., købmand, Kbh. 159, 208, 212, 214, 358, 364
- Zoëga, Georg, arkæolog 223
- Øbjerggård, Køng sogn, Hammer hrd., Præstø amt 217, 234, 238, 240 f., 283, 324 ff., 348, 359, 373
- Oeder, G. Chr., statsøkonom 256, 264
- Åby, Sønderby sogn, Båg hrd., Odense amt 288
- Aagaard, Peter, deputeret i Danske Kancelli 273
- Ålborg 10, 12 ff., 18, 22, 29, 35, 41, 54, 58, 63, 79, 95, 105 f., 176, 200, 219, 365
- Aarestrup, maler, Odense 300
- Århus 54, 84, 106
- Åsted sogn, Salling 10
- Åstrup gods, Grinderslev sogn, Salling nr. hrd., Viborg amt 13

Skrifter udgivet af

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

1. *Hans H. Fussing*: Bybefolkningen 1600—1660. 1957. 125 sider. Udsolgt.
2. *Viggo Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. I. 1957. 287 sider. Udsolgt.
3. *Erik Rasmussen*: Statslånskrisen 1919. 1957. 125 sider. Udsolgt.
4. *P. G. Lindhardt og Jørgen Swane*: To højirkemænd. Brevvexling mellem bisperne H. Stein og J. Swane. 1958. 504 sider. Udsolgt.
5. *Aksel Larsen*: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark. 1958. 169 sider og 18 plancher. Udsolgt.
6. *Troels Fink*: Spillet om dansk neutralitet 1905—09. L. C. F. Lütken og danskudenrigs- og forsvarspolitik. 1959. 343 sider og 4 plancher. Udsolgt.
7. *Kristian Hvidt*: Venstre og forsvarssagen 1870—1901. 1960. 220 sider, illustreret. Kr. 14,75 (9,75).
8. *Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen (udg.)*: M. P. Bruuns dagbog 1856—74. 1961. XXXXI + 312 sider, illustreret. Kr. 17,25 (12,75).
9. *Troels Fink*: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894—1905. 1961. 254 sider, illustreret. Kr. 17,25 (12,75).
10. *V. Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. II. 1962. 388 sider, illustreret. Kr. 22,50. Udsolgt.
11. *Gunnar Sandfeld*: Thalia i provinsen. Dansk provinsteater 1870—1920 med særligt henblik på Jylland. 1962. 401 sider, illustreret. Kr. 22,50 (15,50).
12. *Aa. Rasch*: Niels Ryberg 1725—1804. Fra bondedreng til handelsfyrste. 1964. 428 sider, illustreret. Kr. 28,50 (22,00).
Priserne i parentes er særpriser for selskabets medlemmer.

Endvidere har selskabet bl. a. udgivet:

- Den jyske lov. Text med oversættelse, kommentar og ordbog. Ved *Peter Skautrup*. 1941. 389 sider. Udsolgt.
- Sophie Brahes regnskabsbog 1627—40. Ved *Henning Paulsen*. 1955. 256 sider. Kr. 10,75 (8).
- Troels Fink*: Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864. 1958. 81 sider. Udsolgt.

Selskabet udgiver tidsskriftet »*Jyske Samlinger*«. *Tidsskrift for Danmarks Historie*«. »*Jyske Samlinger*« udsendes i reglen to gange om året og leveres til selskabets medlemmer. Kontingent kr. 18.

Henvendelse om medlemskab til

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

Vester Allé 12, Århus C.